

**УКРАЇНА
ЄВРОПА
СВІТ**

**UKRAINE
EUROPE
WORLD**

**Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини**

**The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations**

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University**

UKRAINE EUROPE WORLD

The International
Collection of Scientific Works
Series: History, International Relations
Founded in 2008

Issue 16
In Two Parts

Part 1

Ternopil – 2015

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

УКРАЇНА ЄВРОПА СВІТ

Міжнародний
збірник наукових праць
Серія: Історія, міжнародні відносини
Заснований 2008 р.

Випуск 16
У двох частинах

Частина 1

Тернопіль – 2015

Ukraine–Europe–World. The International Collection of Scientific Works. Series: History, International Relations / Editor-in-chief L. M. Alexiyevets. – Is. 16. – In Two Parts. – Ternopil: Publishing House of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, 2015. – Part 1. – 218 p.

Confirmed to be published by the Scientific Council of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Record of proceedings № 3 (October 27, 2015).

Editorial Advisory Board:

Yu. M. Alexeyev, Doctor of History, Professor, Kyiv Slavonic Studies University, **L. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**editor-in-chief**), **M. M. Alexiyevets**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **M. V. Barmak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **V. Bonusyak**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Zheshov University, Polish Republic, **S. V. Vidnyanskyi**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (NAS of Ukraine), **Yu. R. Drevnitskyi**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**deputy editor-in-chief**), **R. Drozd**, Doctor (habilitated) of History, Professor, Pomorsk Academy, Polish Republic, **I. S. Zulyak**, Doctor of History, Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **O. V. Klymenyuk**, Professor, Central Institute of Post-Graduate Pedagogical Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (NAPS of Ukraine), **V. P. Kravets**, Doctor of Pedagogy, Professor, Member of the NAPS of Ukraine, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, **A. I. Kudryachenko**, Doctor of History, Professor, Institute of World History of the NAS of Ukraine, **M. R. Lytvyn**, Doctor of History, Professor, Ivan Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, **Yu. I. Makar**, Doctor of History, Professor, Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University, **V. Yu. Melnychenko**, Doctor of History, Member of the NAPS of Ukraine, Ukrainian Cultural Centre in Moscow, **H. V. Papakin**, Doctor of History, Professor, M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the NAS of Ukraine, **O. A. Udod**, Doctor of History, Professor, Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, **I. O. Fedoriv**, Candidate of History, Associate Professor, Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (**executive secretary**), **V. I. Yarovyi**, Doctor of History, Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University.

Reviewers: **V. M. Botushanskyi**, Doctor of History, Professor
O. M. Suhyi, Doctor of History, Professor
V. I. Yarovyi, Doctor of History, Professor

The International Collection of Scientific Works is dedicated to the 1010th Anniversary of Dubrovnytsya town, Rivne region. Current issues of foreign policy of Ukraine, its place and role in the modern system of international relations at present and its cooperation with foreign countries in the Euro-Atlantic integration and of geopolitical transformation nowadays are outlined.

The researchers pay attention to the World History, Methodology, Biography Study, Historiography and Source Study.

It will be useful for scientists, university and school teachers, students, diplomats, politicians and public figures, for everybody interested in the future of Ukraine in the world-historical context.

Collection of Scientific Works is included into the International Scientometric Base RISC (License Agreement № 117-03/2015, March 3, 2015). The papers are equal to the publications in Ukrainian editions included to the International Scientometric Base according to the Ministry of Education of Ukraine Decree, October 17, 2012, № 1112 (with changes from the Ministry of Education of Ukraine Decree, December 3, 2012, № 1380).

International Collection of Scientific Works articles of “Ukraine–Europe–World” is registered by the Higher Certificatory Commission of Ukraine as professional edition on speciality “Historical sciences”. 13.07.2015 Collection was reregistered. (Order of Certifying Board of Ministry of Education and Science of Ukraine on 13.07. 2015, № 747).

The publishing board publishes the materials, not always sharing the authors' views.

Editorial Board Address:
1a, Hromnytsky St.,
Ternopil, Ukraine, 46027.
Tel. (0352) 53-59-01

Ternopil Volodymyr Hnatyuk
National Pedagogical
University

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 16. – У 2 ч. – Ч. 1. – 218 с.

Затверджено до друку Вченою радою
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
Протокол № 3 від 27.10.2015 р.

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв, доктор історичних наук, професор, Київський славистичний університет,
Л. М. Алексієвць, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**головний редактор**), **М. М. Алексієвць**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **М. В. Бармак**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **В. Бонусяк**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Жешовський університет, Республіка Польща, **С. В. Віднянський**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **Ю. Р. Древницький**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**заступник головного редактора**), **Р. Дрозд**, доктор (габілітований) історичних наук, професор, Поморська академія, Республіка Польща, **І. С. Зуляк**, доктор історичних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **О. В. Клименюк**, професор, Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти НАПН України, **В. П. Кравець**, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, **А. І. Кудряченко**, доктор історичних наук, професор, Інститут всевітньої історії НАН України, **М. Р. Литвин**, доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, **Ю. І. Макар**, доктор історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, **В. Ю. Мельниченко**, доктор історичних наук, член-кореспондент НАПН України, Культурний центр України в Москві, **Г. В. Папакін**, доктор історичних наук, професор, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, **О. А. Удод**, доктор історичних наук, професор, Інститут історії України НАН України, **І. О. Федорів**, кандидат історичних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (**відповідальний секретар**), **В. І. Яровий**, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рецензенти: **В. М. Ботушанський**, доктор історичних наук, професор
О. М. Сухий, доктор історичних наук, професор
В. І. Яровий, доктор історичних наук, професор

Міжнародний збірник наукових праць присвячено 1010-річчю міста Дубровиця Рівненської області. Висвітлюються актуальні питання зовнішньої політики України, її місця й ролі в новітній системі міжнародних відносин, співпраці із зарубіжними країнами в контексті європейсько-атлантичної інтеграції та геополітичної трансформації сучасності.

Значну увагу приділено проблемам всевітньої історії, біографістики, методології, історіографії та джерелознавства.

Для науковців, викладачів вишів, учителів, студентів, дипломатів, політиків, громадських діячів, усіх, хто цікавиться майбутнім України та її місцем у всевітньо-історичному контексті.

Збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ (Ліцензійний договір № 117-03/2015 від 03 березня 2015 р.). Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Міжнародний збірник наукових праць “Україна–Європа–Світ” зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей “Історичні науки”. Збірник перереєстровано 13.07.2015 п. (Наказ Атестаційної колегії МОН України № 747 від 13.07.2015 р.).

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.

Адреса редакції “УЄС”: 1^а, вул. Громницького, Тернопіль,
Україна, 46027. Тел. (0352) 53–59–01

© Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

ВЕЛИКІ ІСТОРІЇ МІСТ ЯК НІША СИЛИ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Глобалізаційні процеси, які визначають нині події у світі, дедалі більше спонукають до підкреслення власної унікальності й індивідуальності. Війна в Україні, пошуки миру та осмислення реалій і власної ідентичності на фоні викликів часу спонукають до погляду вглиб Себе й історії. Реформи адміністративно-територіального виміру, з іншого боку, знову привертають увагу до українських міст і містечок – яскравих, особливих, зі своїм характером і долею, мешканцями.

Українська історична наука жваво підхоплює західні тенденції. Поступово набуває уваги історична регіоналістика, як один із важливих напрямів – історична урбаністика. Словами знаного спеціаліста цієї галузі, професора Ярослави Верменич: “На майже безмежному емпіричному полі прискіпливо досліджується дихотомія доцентрових і відцентрових сил, глобальності і локальності, іде пошук визначень ознак міста, урбанізованого середовища, міських систем, морфології міського простору, впливу ландшафту на формування образу міста. Загальною тенденцією є дослідження міста не просто як забудованої території чи архітектурного середовища існування, а як соціальної системи, що забезпечує міський спосіб життя, а також як співтовариства людей із притаманними йому функціями, поведінковими моделями, свідомісними стереотипами” (Верменич Я. В. Історична регіоналістика / Я. В. Верменич; відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України, 2014. – С. 245). Закцентуємо й на тлумаченні підвищеної уваги до міст з їх функцією збереження історичного минулого, своєрідної аури, властивої певному регіону, культурної і національної ідентичності. “Являючи собою водночас етноісторичну, архітектурну, соціально-економічну цілісність, місто виступає хранителем історичної пам’яті і відповідної соціонормативної культури” (Там само. – С. 249).

Міста привертають увагу істориків, краєзнавців, соціологів, політологів, культурологів, демографів, фахівців з теорії управління, пам’яткоохоронної діяльності. Звісно, як і самих мешканців. При цьому, питань, як загального теоретичного контексту, так і конкретного практичного наповнення вивчення історії міст чимало. Та й праць не так багато. Тож, певною мірою внеском у цю галузь знань є спроба авторів збірника “Україна–Європа–Світ” долучитись до означених тем.

Цьогоріч, 19 липня місто Дубровиця Рівненської області відзначало свою 1010-ту річницю з дня першої писемної згадки. Тоді Володимир Великий заснував єпископську кафедру в Турові. Серед міст, які мали належати до єпископії – Дубровиця. Виходячи з цього, розуміємо, що її поява сягає ще глибших часів. А нині вона належить до історично населених місць України і входить до числа найдавніших міст держави. Два храми міста внесено до державного реєстру пам’яток історії і культури України: костел Іоанна Хрестителя (1695–1702) та церква Різдва Богородиці (1861). Окрім того, пам’яткою архітектури є Свято-Миколаївська церква (1872).

Історія міста вражає віддзеркаленням складної і багатой долі Української держави, надбаннями і подвигами її мешканців, нинішнім днем і славою бурштинового краю. Остання додає чимало проблем городянам. Ще, низкою

цікавих фактів, як-скажімо те, що фундаторкою Пересопницького Євангелія (1556–1561), на якій сьогодні складають присягу Президенти України, є Анастасія Заславська, з роду князів Гольшанських–Дубровицьких. А Іуліанія Гольшанська прославила свій рід високим духовним життям, її долучено до сонму святих Східної Церкви, гробниця знаходиться в Близніх печерах Києво-Печерської Лаври.

Жорж Шарпак (1924–2010) – видатний французький фізик, громадський діяч, лауреат Нобелівської премії з фізики 1992 р. за винахід і розроблення детекторів елементарних частинок, зокрема пропорційної камери, народився у м. Дубровиця. До слова, дубровичани вважають, що місто ще пишатиметься своїм уродженцем, який отримає цю високу нагороду планетарного масштабу для України. І сьогодні серед народжених у Дубровиці – відомі персоналії українського і європейського рівня, а самі мешканці відзначаються поліськими теплом, красою, гостинністю.

Відома Дубровиччина природою, співучістю, яскравим фольклором. Які ще живі, попри усю складність міського життя сьогодні, включаючи потребу будівництва доріг, підприємств, підтримки культурно-освітніх закладів. Оберегами краю є лелеки, то й надії на юне покоління дубровичан значні. Чого варта дівчинка Аріана Шугалевич, яка може назвати у 2-річному віці 194 столиці світу.

Отакі лише деякі штрихи до історії міста, яке є і моєю “батьковщиною”. У ній міць і енергія, любов й потужна підтримка предків і рідних. За що низький уклін. І початок наукового вивчення історії міста на сторінках нашого видання.

28 серпня 2015 р. ще одне славне місто відзначало своє 475-річчя – Тернопіль. У цьому ж році вийшла друком книга відомої краєзнавця Любомири Бойцун “Тернопіль у плінні літ”, її пропонуємо у уже традиційній рубриці “Nota bene”. Особливістю цього видання є те, що в ньому розміщений рідкісний документ – локаційний привілей заснування Тернополя. Копію оригіналу у цифровому вигляді видавцям надіслав з Польщі директор Державного зібрання мистецтва “Королівський замок на Вавелі”, професор, мистецтвознавець Ян Островський. Тернопіль має багато дійсно славних сторінок історії, відомий красою озера у центрі міста, свободою, європейськістю.

Звісно, кожне місто розказує свою унікальну історію. Яка надалі звучатиме і з досліджень часопису.

Зауважу, що у збірнику збережено уже знані рубрики. Як і залучено відомих істориків з їх баченням важливих подій новітньої історії України. Сподіваємось, що нинішній випуск приверне увагу усіх, хто цікавиться історією, прагне знайти орієнтири у бурхливих нинішніх реаліях, подіях, що змінюють епоху і її розуміння сучасниками. А науковців запрошуємо до спілкування на сторінках нашого наукового збірника.

Читайте, осмислюйте, дійте!

Р. С. Напередодні святкування 1010-річчя, 12 липня 2015 р. у Дубровицькому районному будинку культури відбулася зустріч жителів міста з відомими дубровичанами. Зауважу, це уже третє зібрання, що уможливило спілкування дубровичан з їх земляками, котрі досягнули певних успіхів у різних сферах, яке зініціювали працівник культури Микола Миколайович Адамчук, за підтримки мера Адама Леонідовича Кузьмича. У тому залі пролунали рядки:

Ти потрібен мені,
Як стакан води,
Як повітря, як небо,
Як сонце серед зими..
Ти потрібен мені,

Як зорі, як вечір, як сни..
Ти потрібен мені,
Як Весна,
На душі й на дворі.
Ти потрібен,
Дубровицький краю – усім,
Тим, хто тут, і хто ні..
Процвітання і миру,
Ти потрібен мені..!

У нинішні часи усі черпаємо сил і снаги від благодатної землі, дарованої народженням і Богом. Наші служіння і любов – найменше, що можемо віддати Їм.

Леся Алексієвець
головний редактор,
доктор історичних наук, професор

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Леся Алексієвець <i>ВЕЛИКІ ІСТОРІЇ МІСТ ЯК НІША СИЛИ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ</i>	6
--	---

КНЯЖОМУ МІСТУ ДУБРОВИЦЯ – 1010 РОКІВ

Марія Алексієвець, Леся Алексієвець, Микола Алексієвець <i>УРОДЖЕНЕЦЬ ДУБРОВИЦІ ГЕОРГІЙ ШАРПАК – ЛАУРЕАТ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ</i>	13
--	----

Ірина Федорів <i>ДУБРОВИЧАНИН МИКОЛА АЛЕКСІЄВЕЦЬ – УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ- ІСТОРИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ПЕДАГОГ</i>	20
---	----

Оксана Валіон <i>ДУБРОВИЧЧИНА–РІВНЕНЩИНА–БРЕСТЧИНА В КОНТЕКСТІ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ І РЕСПУБЛІКОЮ БІЛОРУСЬ (2000-І РР.)</i>	34
---	----

СТУДІЇ

Андрій Мартинов <i>МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: МІЖ ІДЕАЛІЗМОМ І ПОЛІТИЧНИМ РЕАЛІЗМОМ</i>	44
---	----

Михайло Юрій <i>ВНУТРІШНІЙ ВОРОГ</i>	54
--	----

Ярослав Секо <i>“ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ” : ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ АКЦІЇ</i>	70
---	----

Анатолій Марцінишин <i>ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1946–1947 РР. НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ ВУСТАМИ ОЧЕВИДЦІВ</i>	84
---	----

Ярослав Оленич <i>ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ІНТЕРЕСУ В УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДО СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА (КІНЕЦЬ ХVІІІ СТ. – 1830-ТІ РР.)</i>	90
---	----

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Микола Алексієвець, Ірина Ільчук <i>БЕЗПЕКО-ОБОРОННИЙ ВЕКТОР СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ В ЄВРОПЕЙСЬКО-АТЛАНТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ (1991–2014 РР.)</i>	98
--	----

Марія Юрчак <i>ВПЛИВ ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПОЛІТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО УКРАЇНИ В 2004–2005 РР.</i>	118
--	-----

Ігор Дацків <i>ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (1918–1923 РР.)</i>	126
--	-----

Тетяна Лахманюк <i>ЯПОНО-АМЕРИКАНСЬКА ВІЙНА 1941–1945 РР.: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ</i>	132
---	-----

Степан Василюшин <i>УКРАЇНА–БІЛОРУСЬ: СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ (1994–2004 РР.)</i>	139
--	-----

Ірина Смільська	
<i>СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ЗІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИМИ УСТАНОВАМИ ООН.....</i>	<i>151</i>
Вадим Ореховський	
<i>РОСІЙСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ ТА ДОЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (1914–1918 РР.).....</i>	<i>159</i>
Леся Костюк	
<i>МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....</i>	<i>168</i>
МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО	
Леонід Зашкільняк	
<i>ПРО ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА РОЛЬ ІСТОРИКА У СУЧАСНОМУ СВІТІ....</i>	<i>174</i>
Богдан Гринюка	
<i>НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА СТАРЧУКА: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД.....</i>	<i>181</i>
ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ	
Леся Алексієвець	
<i>ПОЛЬЩА 1918–1926 РР.: ОСВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ.....</i>	<i>187</i>
Алла Киридон	
<i>МУЗЕЇ ЯК ІНСТИТУЦІЇ ПАМ'ЯТІ.....</i>	<i>193</i>
Наталія Ігнатенко	
<i>МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРИЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....</i>	<i>201</i>
УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА	
Наталія Григоруk	
<i>АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА У ПРАЦЯХ МИКОЛИ ЧУБАТОГО.....</i>	<i>206</i>

CONTENTS

PREFACE

Lesya Alexiyevets <i>BIG HISTORY OF CITIES ARE AS NICHE FORCE OF UKRAINIAN TODAY</i>	6
PRINC TOWN DUBROVYTSYA IS 1010-IES OLD	
Mariya Alexiyevets, Lesya Alexiyevets, Mykola Alexiyevets <i>THE OFF SPRING OF DUBROVYTSYA OF HEORHIY SHARPAK – NOBEL LAUREATE</i>	13
Iryna Fedoriv <i>THE OFF SPRING OF DUBROVYTSYA OF MYKOLA ALEXIYEVETS – UKRAINIAN SCHOLAR-HISTORIAN, PROFESSOR, TEACHER, PUBLIC FIGURE</i>	20
Oksana Valion <i>CROSS-BORDER COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND REPUBLIC OF BELARUS IN 2000S. (FOR EXAMPLE RIVNE-DUBROVYCHCHYNY-BRESTSCHYNY)</i>	34

ARTICLES

Andriy Martynov <i>MIGRATION POLICY OF THE EUROPEAN UNION: BETWEEN IDEALISM AND POLITICAL REALISM</i>	44
Mykhaylo Yuriy <i>THE INTERNAL ENEMY</i>	54
Yaroslav Seko <i>“SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS”: THE STORY OF ONE PROMOTION</i>	70
Anatoliy Marcinyshyn <i>EVERYDAY LIFE OF HUNGER 1946–1947 YEARS ON KHMELNYTSKY REGION BY MOUTHS OF EYEWITNESSES</i>	84
Yaroslav Olenych <i>FORMATION OF SCIENTIFIC INTEREST OF UKRAINIAN RESEARCH PUBLIC IN EASTERN GALICIA TO SLAVONIC (END OF THE XVIII CENTURY – 1830-IES)</i>	90

UKRAINE IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Mykola Alexiyevets, Iryna Il'chuk <i>MILITARY-DEFENSIVE VECTOR OF COLLABORATION OF UKRAINE AND POLAND IN TO EUROPEAN-ATLANTIC CONTEXT (1991–2014)</i>	98
Mariya Yurchak <i>THE IMPACT OF THE ORANGE REVOLUTION ON THE EU'S FOREIGN POLICY TOWARDS UKRAINE IN 2004–2005</i>	118
Ihor Datskiv <i>WEST UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC IN INTERNATIONAL RELATIONS (1918–1923)</i>	126
Tetyana Lakhmanyuk <i>JAPAN-AMERICAN WAR 1941–1945: LOOK FROM TODAY</i>	132

Stepan Vasylyshyn	
<i>UKRAINE–BELORUSSIA: STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE POLITICAL SPHERE (1994–2004)</i>	139
Iryna Smilka	
<i>COOPERATION OF UKRAINE WITH THE SPECIALIZED AGENCIES OF THE UN</i>	151
Vadym Orehovskiy	
<i>RUSSIAN RED CROSS AND FATE OF PRISONERS OF WAR OF THE GREAT WAR (1914–1918)</i>	159
Lesya Kostyuk	
<i>MIGRATION POLICY OF GERMANY IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY</i>	168
METHODOLOGY, HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES	
Leonid Zashkilnyak	
<i>ABOUT HISTORICAL THINKING AND THE ROLE OF HISTORIAN IN THE MODERN WORLD</i>	174
Bogdan Grynyuka	
<i>SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL ACTIVITY AND ART OF IVAN STARCHUK: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW</i>	181
HISTORY OF UKRAINIAN AND WORLD CULTURE, SCIENCE AND EDUCATION	
Lesya Alexiyevets	
<i>POLAND IN 1918–1926: EDUCATIONAL TENDENCIES IN THE CONTEXT OF THE STATEHOOD CREATION</i>	187
Alla Kyrydon	
<i>MUSEUMS AS THE MEMORY INSTITUTIONS</i>	193
Natalia Ignatenko	
<i>METHOD OF APPLICATION OF THE TECHNOLOGY OF PROBLEM STUDIES AT STUDY OF HISTORY IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT</i>	201
UKRAINIAN AND FOREIGN BIOGRAPHY STUDIES	
Nataliya Hryhoruk	
<i>KEY ASPECTS OF THE HISTORY OF UKRAINIAN LAW MYKOLA CHUBATY'S WORKS</i>	206

КНЯЖОМУ МІСТУ ДУБРОВИЦЯ – 1010 РОКІВ

УДК 61(09)(476)

Марія Алексієвець, Леся Алексієвець, Микола Алексієвець УРОДЖЕНЕЦЬ ДУБРОВИЦІ ГЕОРГІЙ ШАРПАК – ЛАУРЕАТ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

У статті висвітлено вагомий внесок у розвиток світової науки визначного українсько-французького вченого-фізика і хіміка, Нобелівського лауреата 1992 р., одного із найталановитіших фізиків-експериментаторів сучасності – Георгія Шарпака (Georges Charpak).

Ключові слова: Георгій Шарпак, українсько-французький вчений, Дубровиця, Сарни, Рівненщина, Нобелівська премія, Альфред Нобель, Швеція.

Українське сьогодні знову й знову повертає увагу до ролі Людини в історичному процесі. Особистості, котрі вживаються в кожную мить, своїми досягненнями в різних галузях заслуговують уваги, їх досвід і справи є важливими у розумінні того шляху, яким рухається країна. Попри те, що на слуху імена сучасників, здебільшого, природно, політиків, вдумливий погляд звертається до тих, хто працює на невидимій лінії, результати діяльності котрих своєю вагою змінюють усталені сприйняття, розширюють обрії пізнання. Мова про вчених, науковців, дослідників. Як правило, доля їх складається непросто, та, вочевидь, таким є путь. Сучасна ситуація в Україні, нинішня ера відкривають нові знання, повертають імена. Повноцінне розуміння нас у контексті планетарному, потребує вивчення і осягнення тих, кого в нинішній національній історіографії ще відносять до “забутих”. Зауважимо, що лише із здобуттям Незалежності розпочалося справжнє відродження історичної справедливості для багатьох діячів, утвердження їхніх імен, проведення

повноцінних історичних досліджень, поцінування творчих здобутків визначних українських учених, дискримінованих або замовчуваних у радянські часи.

У цьому зв'язку особливо актуальне і практичне значення має вивчення наукової спадщини й творчих досягнень лауреатів Нобелівської премії. Уславлені відзнаки – єдині у світі за моральним авторитетом, визнанням, й щедрістю грошової винагороди найдостойнішим. Увінчані премією Нобеля є геніями першої величини, названі за життя, чий імена пов'язані з винятково важливими досягненнями в науці, проникненням у таємниці живої і неживої природи та людської душі, з утвердженням миру між народами.

Нагорода видатного шведського інженер-хіміка, винахідника динаміту, бездимного пороху – баліститу, газових моторів, штучного шовку, співавтора ідеї створення керованих ракет Альфреда Нобеля присуджується за його заповітом (1895) в п'яти номінаціях: премії в галузях фізики й хімії Шведською королівською академією наук, з фізіології чи медицини – Королівським Каролінським інститутом у Стокгольмі, з літератури – Шведською академією в Стокгольмі, премія Миру – комітетом з п'яти чоловік, яких обере Норвезький

стортинг. У 1969 р. вперше була присуджена з економіки [1, с. 30]. Нобелівська премія є найвищою і найпочеснішою нагородою в світі, що підносить кожного лауреата в ранг генія.

Нобелівський рух – це історія світової науки, літератури та політики ХХ ст., вершина творчого процесу. Серед вчених-нобелістів є шість уродженців української землі – І. Мечников, З. Ваксман, Р. Гофман, С. Кузнець, Ш. Агнон, Г. Шарпак. Вони народилися, навчалися, розпочинали свій шлях в Україні або працювали чи певний час перебували на українській землі, виявляли повагу до народу. Йдеться про українських інтелектуалів світового, нобелівського рівня, які здобули найвищу міжнародну відзнаку. Аналізуючи офіційну нобелівську статистику, вивчаючи біографії уславлених учених, з жалем доводиться констатувати, що Україна формально не має своїх лауреатів Нобелівської премії. Інакше кажучи, Україна обділена визнанням Нобелівських установ, але не обділені вихідці з України. Яскрава плеяда вчених і письменників, які народилися в Україні, одержали найвищу міжнародну відзнаку як представники інших країн. Зважаючи на історичні, нерідко драматичні й трагічні обставини життя українцям доводилося збагачувати світову скарбницю знань, примножувати духовні й культурні надбання людства, перебуваючи за межами рідної країни. Так би мовити, українська нація служила добрим біологічним субстратом та каталізатором для розвитку культури і науки інших народів. Юрій Дрогобич (Котермак), Павло Русин, Іван Турбінський-Рутенець, Пилип Кулик, Іван Горбачевський, Миклухо-Маклай, Ілля Мечников, Зельман Ваксман, Роальд Гофман, Саймон Кузнець, Шмуель Йосеф Агнон та багато інших визначних учених, які прославили світову науку, чіє подвижницьке життя пов'язане з Україною. Можна лише пошкодувати, що Україна в силу різних причин не може скористатися і нині своїм багатим інтелектуальним потенціалом. Лише протягом останніх років майже десять тисяч докторів і кандидатів наук виїхали з України за кордон, свої знання і багатий досвід використовують в лабораторіях і на кафедрах зарубіжних країн.

Тож звернення до цієї теми робить зрозумілою актуальність запропонованої проблеми дослідження, творчого осмислення й об'єктивного сприйняття життя та наукової діяльності нашого земляка, уродженця з м. Дубровиці Рівненської області, одного з найвидатніших представників когорти вчених ХХ століття – Георгія Шарпака (1.VII.1924–29.IX.2010). На жаль, панування в Україні тоталітарного режиму привело до замовчування його імені, а, отже, і до відсутності науково-історичних праць, в яких би було здійснено вивчення життя та діяльності Г. Шарпака через призму відродження духовної й державної незалежності України. Відтак, у даній праці зроблено спробу розкрити визначний внесок славетного вченого у розвиток світової науки.

Зауважимо, що у світі добре знають лауреата Нобелівської премії з фізики, учасника французького Руху Опору, але інформаційні матеріали про уродженця Рівненщини Георгія Шарпака на батьківщині обмежуються одним абзацом у довідниках, далеко не усіх, та лише кількома досить суперечливими публікаціями у пресі [2; 3; 4; 5; 6]. У цьому зв'язку доречним буде розглянути деякі питання про місце його народження, походження, освіту та родинне виховання. Це дасть змогу більш реально й предметно створити образ визначного вченого.

Георгій (Григорій) Шарпак (Georges Charpak) – видатний українсько-французький вчений-фізик і хімік, учасник Руху Опору в роки Другої світової війни й один з найталановитіших фізиків-експериментаторів сучасності, котрого 1992 р. відзначено Нобелівською премією з фізики, нагороджено як громадянина Франції. Він увійшов в історію фізики, зокрема ядерної, як один із її теоретиків і відомих винахідників, першовідкривач ряду так званих “камер Шарпака” –

багатожильних, іскрових, пропорційних та інших [7, с. 113]. Досить високо було оцінено наукову роботу з теорії фізики колишнього нашого земляка, винахідника нового типу детекторів елементарних часток – дрейфових камер, які в науковому світі стали називати “камерами Харпака” [8].

Георгій (Григорій) Шарпак народився 1 серпня 1924 р. в древньому княжому місті Дубровиця, нині Дубровицького району Рівненської області у єврейській сім’ї польського походження, його батька звали Єжі Харпак. Світосприйняття Георгія Шарпака складалось у різних країнах різними культурами. Проте думку людини формує, насамперед, її дитинство. Ті роки життя, які Георгій провів в Україні, назавжди залишилися в його пам’яті. У книзі мемуарів, яку він написав разом з психологом Д. Содінос “Жизнь как связующая нить”, можна проаналізувати шлях, яким маленький хлопчик з Полісся пройшов до Нобелівського лауреата, зазначено: “Помню ещё, что летними вечерами мы могли видеть, как крестьяне, коса на плече, возвращаются домой. Они пели своими глубокими басами, и женщины выходили им навстречу. Женщины тоже пели – старинные украинские народные песни, и их голоса поднимались с неслыханной частотой, хриплые и высокие разом. Воспоминание необъяснимое, которое ещё и сегодня трогает меня до глубины души” [9, с. 23]. Георгій Шарпак із теплотою згадував Дубровицю. Звернемось до її історії. “Офіційна” історія міста ведеться від першої писемної згадки, яка датується 1005 роком. У цьому році Володимир Великий заснував у Турові єпископську кафедру, і в переліку міст, що відносилися до єпископії, згадано і Дубровицю. Та, як відомо, дата писемної згадки і дата заснування міста – дуже часто не є тотожними. Зокрема, на думку місцевого краєзнавця Юрія Максименка, на місці сучасної Дубровиці могло бути язичницьке святилище, адже дуб – символ бога Перуна, отже “Дубровиця” – вмістилице Перуна, як, наприклад, “дзвіниця” є вмістилицем дзвонів [10, с. 1].

Є й інші літописні згадки про місто: у 1183 р. дубровицький князь Гліб Юрійович брав участь у переможному поході князів Святослава та Рюрика на половців. А Густинський літопис згадує про іншого дубровицького князя Олександра, який у 1224 р. разом з тисячами русичів прийняв смерть у бою на р. Калці [11]. У XII–XIII ст. Дубровиця – столиця окремого князівства у складі Турово-Пінської землі [10]. У 1240 р. під час ординської навали місто було зруйноване. Відродившись, у період між XIV ст. та XVIII ст. Дубровиця змінила велику кількість власників. У першій половині XIV ст. Дубровиця відійшла до складу Великого князівства Литовського. Частина земель колишнього Турово-Пінського князівства, серед яких і Дубровиця, отримала статус державних, котрий вона мала до кінця XIV ст. Згодом князь Вітовт віддає місто в подарунок представникові давнього литовського роду Іванові (Міндовгу) Гольшанському. Рід Гольшанських-Дубровицьких був дуже давнім і саме тому мав статус “княжат головних” [10]. Цей статус дозволив Дубровиці стати фактично державою в державі, адже князі Гольшанські на територіях, що належали їм, мали право законодавства – видання нормативних документів та суду над своїми підданими. До роду Гольшанських-Дубровицьких належить дві видатні постаті в історії міста: княжна Ульянія Гольшанська, яку за добродієсне життя канонізовано з ініціативи митрополита Петра Могили і святі мощі якої знаходяться в Києво-Печерській лаврі, й саме вона є покровителькою древнього міста. З того ж знатного роду – дубровицька княгиня Анастасія Гольшанська, дружина князя К. Заславського, стараннями і коштом якої з’явилася на світ Українська Першокнига – “Пересопницьке Євангеліє”, писане живою староукраїнською мовою. Саме на ньому нині присягають на вірність народу Президенти України [10].

Наприкінці XVI ст. місто перейшло під владу Литви, пізніше Польщі, а з 1793 р. перебувало у складі Росії. Фактично з 1920 р. по 1939 р. Дубровиця знаходилася у складі Польщі, а у 1939 р. на зміну польському пануванню приходить радянська влада. Дубровиця відчула на собі усі економічні та соціальні катаклізми, не пройшли осторонь її й дві Світові війни.

Нині Дубровиця – місто районного підпорядкування, розміщене на р. Горинь (притока Прип'яті, басейн р. Дніпро) в 126 км на північ від обласного центру м. Рівне, за 25 км від сусідньої Республіки Білорусь. Місто з понад 1000-літньою історією сьогодні продовжує славні традиції княжої доби, вносить гідний внесок в історію міст незалежної Української держави. Шанують дубровичани серед своїх відомих сучасників – колишнього земляка польського краю – лауреата Нобелівської премії в галузі ядерної фізики Георгія Шарпака.

Саме на Дубровиччині і Сарненщині, де певний час проживали його батьки, пройшло раннє дитинство нашого знаменитого співвітчизника. У 1926 р., коли малому Гриші виповнилося два роки, молоде сімейство Шарпаків виїждить до Палестини, шукаючи кращої долі. Втім перебування за кордоном тривало недовго, із-за тамтешнього клімату у нього почалося запалення очей, нависла загроза сліпоті. Сімейство повернулось на Рівненщину, де у Сарнах лікарям вдалося вилікувати молодого Шарпака. Надалі хлопець почав ходити на навчання до польської гімназії, а заодно на додаток до івриту почав вивчати польську мову. Загалом Георгій Шарпак досконало оволодів шістьма іноземними мовами.

Попри родинний затишок мрія виїхати в інші краї не покидала батьків славетного вченого. Отож під приводом відвідати Колоніальну виставку сім'я Шарпаків в 1932 р. переїздить до Франції, де їх чекав дядько з родини, який і допоміг стати на ноги, а малому Гриші прилучитися до перших азів науки. Тут, у Парижі, він стає в 1938 р. ліцеїстом закладу Святої Луїзи, проте який довелося закінчувати вже у воєнний час. У 1943 р. 19-и річний юнак вступає до Руху Опору, а через рік його заарештували і доправили до фашистського табору Дахау. Протягом року життя майбутнього нобелівського лауреата висіло, як мовиться, на волосині. Все ж він народився в Україні, мабуть у “щасливій сорочці” – вижив і в таборі смерті. Пізніше Президент Французької республіки нагородив Георгія Шарпака Хрестом “За бойові заслуги в війні 1939–1945 рр.” [7, с. 114].

У повоєнний час Георгій Шарпак продовжує навчання і вступає до Гірничої вищої школи в Парижі (1945–1948), після закінчення якої одержав диплом цивільного інженера гірничої справи. Далі за рекомендацією відомих вчених продовжив навчання в коледжі Де Франс (“College de France”), де особливо проявляється його потяг до фізики. Експериментальна фізика буквально полонить молодого науковця. Зауважимо, що в цьому одному з найвідоміших навчальних і науково-дослідних закладів Франції він слухав лекції Ф. Жоліо-Кюрі, починав працювати в його лабораторії, захистив дисертацію (1955) і став доктором фізики, а у 1959 р. Георгія Шарпака приймають до Європейського центру ядерних досліджень (CNRS) у Женеві, що, зрештою, значною мірою визначило його долю і славу. З 1959 по 1991 р. майбутній лауреат Нобелівської премії працює у спільній організації європейських держав – Європейському центрі ядерних досліджень під Женевою – CENR, в якому очолив групу науковців та виявив себе як талановитий і перспективний вчений-експериментатор, творець так званих “детекторів Шарпака” [12]. За своє довге наукове життя Георгій Шарпак зробив значний внесок у розвиток світової фізики. Уже працюючи в 1948–1955 рр. в Національному центрі наукових досліджень та в лабораторії ядерної хімії Колеж де Франс у Парижі, якою керував видатний вчений Фредерік Жоліо-Кюрі, Георгій Шарпак проводив

численні експерименти з розщеплення ядра, зацікавився розробкою детекторів для ядерних частинок. Ці наукові експерименти щодо створення нових детекторів елементарних часток він здійснював самостійно, запропонована й досліджувана тема стала головною справою його життя. Подальша наукова кар'єра нашого знаменитого земляка пов'язана з Європейською організацією з ядерних досліджень (Женева). Ця міжнародна наукова установа є найбільшим у світі центром з вивчення ядерної фізики, а Г. Шарпак вважається одним із найвизначніших співробітників за всю її історію. Тут він зустрів людей, які стали співавторами його фундаментальних відкриттів. Саме в цьому, відомому в світі науковому центрі, постійно генерував нові ідеї щодо оновлення методології й методики дослідження, втілюючи їх у винаходи та діючі прилади. Зауважимо, що вчений безпосередньо ніколи не працював ані над ядерною зброєю, ані над ядерними реакторами. Георгій Шарпак напружено трудився над створенням нового типу детекторів елементарних частинок – так званих “дрейфових камер”. До них він дійшов після багатогранної дослідницької праці, включно з тривалими експериментами в Об'єднаному інституті ядерних досліджень у Дубні (під Москвою). Ґрунтовна праця українсько-французького вченого Г. Шарпака побачила світ 1968 р., коли він винайшов новий тип детектора часток, тим самим було відкрито нові можливості для дослідження у галузі фізики та астрономії, у практичному застосуванні, зокрема в медицині.

Великою заслугою Г. Шарпака є розроблення системи камер та електронно-обчислювальних машин, що дозволила швидко обробити отримані дані. Його камера за своїми показниками перевершила у кілька тисяч разів швидкість реєстрації елементарних частинок, розроблених на той час детекторів. Після камери Ч. Вільсона, вдосконаленої моделі К. Андерсена та П. Блекета, бульбашкової камери Д. Глейзера та Л. Альвареса, ядерної фотоемулсії С. Поуеля саме йшли детектори частинок, які створив Г. Шарпак, які по праву у науковому світі стали називати “камерами Шарпака” [12]. За їх допомогою можна реєструвати та аналізувати траєкторії елементарних частинок, які утворюються під час взаємних зіткнень за 1с, кожне з якого приводить до появи 300 частинок [12]. Прорив з винаходом багатодротинкових пропорційних камер дозволив зв'язати детектор з комп'ютером і таким чином підвищив швидкість набору даних в мільйон разів. Застосування БПК поліпшило швидкість виміру траєкторій частинок і уможливило працювати швидше і точніше, особливо при вивченні складних реакцій, де іноді лише одна з мільярда зареєстрованих частинок – саме та, яку шукають. Відкриття вченого дозволило сфокусувати увагу на таких рідкісних взаємодіях, що несуть інформацію про найбільш глибинні частинки матерії [7, с. 116]. Завдяки цьому відкриттю було створено нову рентгенографічну установку, яка уможливлювала значне зниження дози опромінення людини і передачу зображення в цифровому вигляді, що суттєво збільшувало можливість й ефективність діагностики небезпечних та смертельних захворювань. Новий тип детекторів часток сприяв вивченню структури ДНК, поведінки ракових клітин і, відповідно, знаходити засоби боротьби з цією страшною хворобою.

Створення багатодротинкової (багатожилної) пропорційної камери (БПК) поклато початок розвитку цілого класу детекторів на їх основі, без яких практично не обходиться жоден експеримент у фізиці високих енергій [7, с. 115]. Нині аналоги цих пристроїв застосовуються у провідних медичних центрах світу, передусім, в експериментальній фізиці високих енергій, тут ці детектори набули широкого застосування. Природно й закономірно, що присудження Георгію Шарпаку 1992 р. Нобелівської премії в галузі фізики “За винахід та вдосконалення детекторів частинок, особливо багатопровідної пропорційної камери” увінчали внесок нашого земляка в теорію і практику ядерної фізики [6,

с. 24]. Йдеться, зокрема, про створення та розвиток нових детекторів елементарних частинок, що дали можливість досліджувати такі рідкісні взаємодії і складні ядерні реакції, які несуть інформацію про глибинні властивості матеріального світу. Згодом, удосконалюючи свої прилади, Нобелівський лауреат Г. Шарпак, розробив й інші багатодротинкові детектори: дрейфову і часопроекційну камери, багаторозрядний лавинний детектор, із твердим фотокатодом. Значущість винаходів Г. Шарпака була також визнана і фактом скликання традиційних Віденських конференцій з проблем багатодротинкових (багатожильних) пропорційних камер. Визначні заслуги Г. Шарпака не лише увінчалися Нобелівською премією, його також було обрано членом Академії наук Франції (1985), професором кафедри Жоліо-Кюрі у науково-дослідному інституті (Вищій школі) фізики і хімії в Парижі, почесним доктором Женевського університету, нагороджено вищими відзнаками комісаріату атомної енергії Французької Академії наук, премією (Рікардівським призом) міжнародної Спільноти фізики та інших відомих зарубіжних наукових установ. Георгій Шарпак був універсальною особистістю, непересічним діячем за сильну й об'єднану Європу. Як зазначала Ніколь Лемер Д'Агажжйо, – “На моє переконання, народи Європи повинні об'єднати зусилля та зберегти цінності, притаманні саме їм. Цінності, які подарували нам такі видатні люди, як Жорж Шарпак. Адже він поєднував континенти: Європу Східну та Західну (бо народився в Україні, а жив у Франції), Близький Схід і Європу (адже частина дитинства Шарпака минула в Ізраїлі), Північну Америку та Європу (методи американської педагогіки він активно поширював у Франції), Росію та Європу (Шарпак підтримував радянських дисидентів, а його лабораторія плідно працювала з російськими колегами)” [13, с. 10]. Георгій Шарпак постає як невтомний поборювач миру, захисник ідеї мирного атому, вченим, який єднав континенти, не припиняв діяльності щодо єднання європейських народів і держав.

Сподіваємося, що корифей світової науки, уродженець Дубровиччини, буде гідно вшанований і Національною академією наук України, і на малій батьківщині з'являться пам'ятники видатному інтелектуалу Землі, вулиця його імені й музей вченого. Тим самим учні, студенти, вчителі, історики, широка громадськість нашої країни матимуть змогу систематично вивчати життя і подвижницьку працю уславленого Нобелівського лауреата Георгія Шарпака, долю його захоплюючих ідей як вершини досягнень і відкриттів, що перетворювали світ та сприяють вселюдському інтересу до науки, зміцненню прагнення народів до миру і злагоди, утвердженню у наших співвітчизників національної самосвідомості й єднанню з цивілізаційним співтовариством.

Список використаних джерел

1. “Торговец смертью” и его послание потомкам. Альфред Нобель // 100 человек, которые изменили ход истории. – 2009. – Вып. 41. – С. 28–31. 2. Бухало Г. Нобелівський лауреат – родом з Рівненщини / Г. Бухало // Провінційна ОГО. – 1999. – 9–15 грудня. – С. 11. 3. Бухало Г. Що мають спільного Дубровиця і Париж / Г. Бухало // Вільне слово. – 1999. – 3 вересня. – С. 2. 4. Громик В. Нобелівський лауреат – уродженець Сарн / В. Громик // Сарнинські новини. – 1993. – 11 липня. – С. 4. 5. Наш земляк – Нобелівський лауреат / Поліський маяк. – 1997. – 13 грудня. 6. Щербатий К. Приборкувач мирного атома / Клим Щербатий // ОБРІЙ–ПІБ. – № 20. – 18–24 травня 2006 р. – С. 1. 7. Левченко О. С. Нобелівська інтелектуальна еліта й Україна / Олександр Степанович Левченко. – Тернопіль: ПП. Ільчишин І. С., 2003. – 280 с. 8. Шарпак Григорій. – <http://Kuzneclib.in.ua/HGMLS/Vsvit/Sharpak.htm>. 9. Шарпак Ж., Содинос Д. Жизнь как связующая нить / Жорж Шарпак, Доминик Содинос. Перевод с французского Шимона Маркиша. – Ижевск: НИЦ “Регулярная и хаотическая динамика”, 2001. – 160 с. 10. ІВА Б. Дубровиця: погляд крізь віки / Богдан ІВА // Рівненський діалог. Спецвипуск. – № 38. – 2005. – 21 вересня. 11. Родовідне коріння Нобелівського лауреата сягає Дубровиці. – <http://dubrovitsa.lib.ru.ua/harpak.php>. 12. Detektory Charpaka. – Krakowska specjalność // Przekaz-toy. – 1992. – S. 11. 13. Шарпак Ж. Спогади вигнання

фізика, громадянина світу /Жорж Шарпак/ Переклад з французької Івана Рябчія. – Львів: Видавництво Кальварія, 2014. – 200 с.

**Мария Алексиевц, Леся Алексиевц, Николай Алексиевц
УРОЖЕНЕЦ ДУБРОВИЦЫ ГЕОРГИЙ ШАРПАК – ЛАУРЕАТ
НОБЕЛЕВСКОЙ ПРЕМИИ**

В статье освещён выдающийся вклад в развитие мировой науки известного украинско-французского учёного-физика и химика, Нобелевского лауреата 1992 г., одного из самых талантливых физиков-экспериментаторов – Георгия Шарпака (Georges Charpak).

Ключевые слова: Георгий Шарпак, украинско-французский учёный, Дубровица, Сарны, Ривненщина, Нобелевская премия, Альфред Нобель, Швеция.

**Mariya Alexiyevets, Lesya Alexiyevets, Mykola Alexiyevets
THE OFF SPRING OF DUBROVYTSYA OF HEORHIY SHARPAK –
NOBEL LAUREATE**

In the article is reflected ponderable contribution in the development of world science of the famous Ukrainian and French scientist-physicist and chemist, Nobel laureate, in 1992, one of the most talented physicists-experimenters of contemporaneity – Heorhiy Sharpak (Georges Charpak).

Key words: Heorhiy Sharpak, Ukrainian and French scientist, Dubrovycya, Sarny, Rivnenschyna, Nobel bonus, Alfred Nobel', Sweden.

УДК 94(477)

Ірина Федорів

ДУБРОВИЧАНИН МИКОЛА АЛЕКСІЄВЕЦЬ – УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ-ІСТОРИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ, ПЕДАГОГ

У статті подано життєвий і творчий шлях дубровичанина Миколи Алексієвця – відомого в Україні ученого-історика, професора, педагога, громадського діяча.

Ключові слова: Дубровиця, Микола Алексієвець, наука, історик, педагог.

Людство вступило у третє тисячоліття з переконанням його авангардної частини у тому, що основним рушієм історичних подій є сильні особистості, наділені неабиякими розумовими здібностями, вмінням глибоко розбиратися у вирі подій, дивитися у майбутнє, генеруючи цінні загальнолюдські ідеї, національні й гуманітарні проекти, згуртовувати навколо себе команду для досягнення поставлених цілей і розгортати у зв'язку з цим потужну практичну діяльність.

Процес духовного й національного відродження, який у перше десятиріччя незалежності охопив молоду Українську державу, особливо гостро підкреслив вагомість впливу на державно-політичне, наукове і культурно-освітнє життя країни національно-свідомої еліти. Адже вона щонайповніше вияскравлює та увиразнює характер нації, стає її домінантною рисою у безмежжі інших народів. За цією ознакою націю розпізнають у світах, за нею – вона пізнає саму себе.

Серед тих, хто уособлює таку еліту, – ім'я відомого в Україні вченого, громадського діяча, педагога, доктора історичних наук, професора М. М. Алексієвця. До цього списку одразу хочеться додати, що на сьогодні Микола Миронович – Заслужений працівник освіти України (2000), член Всеукраїнської спілки краєзнавців (2001), голова Асоціації істориків Тернопільщини, Дійсний член центру дослідження Поділля (2005), упродовж 1993–2006 рр. – декан історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії (від 1993 і до нині). Та чи не важливіше буде підкреслити, що це – людина енциклопедичних знань, праці й обов'язку, яка завдяки своєму хисту вченого, педагога й державного діяча докладає надзвичайно багато зусиль для становлення новітньої історичної науки. І справа не у високих нагородах, званнях й відзнаках, а це – і медаль “Ветеран праці”, і знак “Відмінник народної освіти України” (1978), і звання “Міжнародна людина тисячоліття в номінації “2000 видатних науковців ХХ століття”, присвоєне Міжнародним біографічним центром у м. Кембрідж (Велика Британія), і орден “За заслуги” III ступеня (2012) – адже вони є лише своєрідним еквівалентом того, що зроблено вченим на науковій і педагогічній ниві. Важливо, що М. Алексієвець належить до тієї категорії українських науковців, які своєю довголітньою працею заслужили ширу любов серед колег-істориків і численних учнів та повагу серед наукового загалу й громадськості України.

Микола Алексієвець, без сумніву, є особистістю, глибоко зануреною у свою професійну діяльність й повністю відданою науці, й водночас, викладачем і керівником високого гатунку, що ніколи не знає втоми, наполегливим у всіх своїх устремліннях.

Як кожен учений, М. М. Алексієвець пройшов тривалий і складний шлях свого професійного зростання. Його біографія є відображенням суперечливої та

багатогранної історії СРСР й України другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. На формування поглядів майбутнього вченого не могли не справити вплив історичні події та суспільно-політичні умови минулого століття. Його дитячі роки припали на непростий повоєнний період, часи культу особи Сталіна і його розвінчання; становлення як молодого історика – на “хрущовську відлигу” й період шістдесятництва; активна творча й громадська діяльність – на “горбачовську перебудову” і період незалежної України.

Народився Микола Миронович 10 лютого 1941 р. у м. Дубровиця Дубровицького району Рівненської області в сім’ї робітника. Початкову освіту одержав у місцевій школі. Виявивши неабиякі здібності до наук, особливо до гуманітарних, зокрема, до історії, та, відслуживши в армії, – у 1963 р. майбутній учений поїхав до Києва, де з успіхом склав іспити та вступив на історико-філософський факультет (сьогодні – історичний) Київського державного університету (нині – Київський національний університет ім. Т. Шевченка), який закінчив у 1968 р. з дипломом з відзнакою та із занесенням в Почесну книгу КДУ [1, с. 34]. За особливі успіхи в навчанні уже з другого курсу (включно до п’ятого) М. Алексієвець був Ленінським стипендіатом (найвища студентська нагорода тих часів).

На першому курсі навчання Микола Алексієвець записався до секції легкої атлетики. З цього часу спорту не покидав, ставши кандидатом у майстри спорту. Саме він привчив до організації часу, уміння переборювати себе. Принагідно варто відзначити, що професор Алексієвець дотепер зберіг спортивну поставу, легкість у ході, мобільність. Окрім того, спортивні заняття виробили принцип, який став домінуючою рисою характеру: є завдання – обов’язково треба його виконати. Наразі, головною метою після закінчення університету була кандидатська дисертація.

Київський період життя М. Алексієвця характерний входженням до елітарного кола тодішньої інтелігенції, на той час молодих, а згодом відомих істориків: В. Ю. Мельниченка, В. М. Ткаченка, Ю. М. Алексєєва, А. Г. Слюсаренка, В. Ф. Солдатенка, В. П. Шевчука, Ю. І. Макара, В. К. Борисенко, Б. М. Гончара, В. Отрощенко, М. Кірсенка та багатьох інших, та подальшою співпрацею із К. О. Дзеджулою, Я. Д. Ісаєвичем, Л. О. Зашкільняком, Ю. Ю. Кондуфором, А. Ф. Кізченком, І. М. Куліничем, П. С. Соханем, М. Я. Варшавчиком, М. Р. Литвиним, І. М. Мельниковою, С. В. Віднянським, – під впливом котрих він формувався як учений.

У 1968–1971 рр. Микола Миронович продовжив навчання в аспірантурі, завершивши його успішним захистом кандидатської дисертації. Далі – утвердження як викладача-історика, розквіт найкращих рис як науковця припадає на 70–90-ті рр., коли доля закинула його на щедру Подільську землю – Тернопільщину. Спочатку М. Алексієвець працював старшим викладачем, згодом доцентом Тернопільської академії народного господарства (нині – Тернопільський національний економічний університет). Серед численних студентів історика був, зокрема, й майбутній відомий економіст, Президент України 2005–2009 рр. – В. Ющенко. У 1977 р. Микола Миронович перейшов на роботу в Тернопільський державний педагогічний інститут (нині – ТНПУ ім. В. Гнатюка), де працював доцентом, завідувачем кафедри, проректором з навчальної роботи [2, с. 372].

У 80-х рр. вчений зацікавився історією Німеччини новітньої доби, розуміючи важливість дослідження всесвітньої історії. У суспільно-політичному житті СРСР це був переломний період. В 1985 році М. Горбачов проголосив перебудову, у ЗМІ дедалі більше почало з’являтися публікацій, які розвінчували антидемократичний комуністичний режим та неефективні способи господарювання. Вченого це вражало, водночас, й обнадіювало. Отож, у 1984 р.

він повернувся до наукових шукань, вступивши до докторантури, бо саме як учений-історик міг в усій повноті виявити своє світоглядно-дослідницьке “я”.

Результатом кількарічної науково-пошукової праці, стажування в Київському, Дніпропетровському, Московському, Ленінградському, Волгоградському, Берлінському та Лейпцігському університетах, роботи в архівах та бібліотеках, став успішний захист у 1987 р. докторської дисертації, підготовка низки монографічних праць з проблем всесвітньої та української історії [3 та ін.].

Початок 90-х рр. ХХ ст. у біографії науковця став новим етапом, коли він увесь свій педагогічний досвід й організаційні здібності спрямував на відкриття у вузі історичного факультету. Як згадує А. Фартушняк, практично кожне засідання кафедри суспільних дисциплін Микола Миронович завершував словами: “Історичний факультет повинен бути відкритий” [4, с. 5].

Безперечно, що поява історичного факультету була зумовлена самим життям, суспільно-політичними змінами в Україні та світі кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття. Розпочатий етап національно-духовного відродження України викликав дедалі зростаючий інтерес громадськості до минулого, до історичних знань [5, с. 3]. Процеси державотворення, що відбувалися, неминуче загострювали увагу на необхідності поглибленого вивчення історії України, витоків нашого народу, створення й утвердження національної державності. Крім того, в умовах творення незалежної України виникла нагальна потреба в урахуванні уроків минулого, в поверненні із забуття невідомих історичних фактів, імен видатних осіб, які творили й утверджували українську історію [5, с. 3].

У 1993 р. у структурі одного з найстаріших вищих навчальних закладів Тернопілля – педагогічного – з’явився новий факультет – історичний. Реагуючи на потреби народної освіти області, ректор педінституту професор В. Кравець видав відповідне рішення про створення історичного факультету, деканом якого було обрано М. М. Алексівця [6, с. 1]. Як він напише пізніше у своїх спогадах, “тоді не вистачало всього – викладачів, підручників, навчального обладнання. Починали з “нуля”. Але були великі плани, надії, ентузіазм перших викладачів і студентів набору 1992/1993 н. р. Переважна більшість викладачів була без наукових ступенів. Ситуація кардинально змінилася в середині 90-х років, коли декілька викладачів захистили докторські й кандидатські дисертації, отримали звання доцентів і професорів” [5, с. 3].

Історію становлення факультету з повним правом можна вважати найбільш плідним періодом в діяльності професора М. Алексівця та водночас – часом становлення історичної освіти і науки в університеті й області. Микола Миронович розглядав факультет не лише як вогнище знань і наукової думки. Основним поставленим завданням було – вийти за межі провінційного факультету, а відтак, піднести його значення до рівня національного відродження. Ось чому всю справу виховання свідомої української інтелігенції він прагнув поставити на наукову систему організації освіти, яка б спиралася на передовий світовий досвід і відповідала характеру й традиціям найкращих університетів України й Європи. М. Алексівець вказував на важливість, з одного боку, добору і виховання професорсько-викладацького складу, а з другого, – нагромадження науково-освітніх традицій й перебудови змісту історичної освіти на нових методологічних засадах. “Зміст історичної освіти мав охоплювати не лише теоретичні знання, а й способи практичної діяльності, творчий досвід, ціннісні орієнтири народу” [5, с. 3–4].

Однією із найскладніших проблем, над якою постійно працював наш декан, була кадрова. Підкреслимо, що викладачі, залучені до розробки навчального плану, робочих програм історичних дисциплін в перші роки після створення факультету, були кращими випускниками провідних вузів України. Так,

П. С. Коріненко закінчив Одеський університет, Ю. Ю. Свідерський, В. В. Свідерська, С. В. Лук'яненко, О. А. Полянський, В. Д. Шепетюк, Ю. Й. Поліщук – Львівський університет, О. М. Петровський – Сімферопольський, Е. В. Бистрицька – Київський університет ім. Т. Шевченка, І. І. Шумський – Ужгородський, П. А. Михальчук – Чернівецький. Педагогічні інститути закінчили: Луцький – Т. М. Гонтар, Кам'янець-Подільський – А. К. Фартушняк, І. М. Боровська, М. В. Гришук. А отже, все те краще, що було в роботі історичних факультетів цих вузів, з урахуванням нових якісних змін у вищій школі, було вкладено в плани роботи факультету [4, с. 5].

Проте вимоги сучасного університетського випускника зобов'язували залучати до його підготовки не лише власних фахівців, а й кращих спеціалістів Тернопільського державного обласного архіву (зокрема, Б. Хаварівського), краєзнавчого музею (О. Гаврилюка, М. Строценя), Інституту національного відродження України (І. Герету), а також провідних учених інших вузів Тернополя, України та зарубіжжя. За час деканства Миколи Мироновича на історичному факультеті працювали знані науковці зі США, Канади, Франції, Німеччини, Словаччини, Польщі, Греції. Серед них професори В. Косик (Франція), М. Зубока (Канада), академік НАН України М. Мушинка (Словаччина), В. Бонусяк і Є. Орлоф (Польща), Я. Ніколадіс (Греція), Т. Гунчак (США), інші [7, с. 2].

З метою виховання патріотично свідомої молоді на факультеті постійно проводилися зустрічі з відомими громадсько-політичними діячами України, дисидентами, народними депутатами – В. Чорноволом, Л. Лук'яненком, І. Геретою, Л. Танюком, І. Біласом, Ю. Тимою, поетами М. Левицьким, С. Сапеляком та ін. [8, с. 3].

Певний час на факультеті працювала лише одна кафедра, з якої організували дві – кафедру історії України і політології та кафедру всесвітньої історії, згодом розділеної також на дві: стародавньої і середньовічної історії; нової і новітньої історії та методики викладання історії. Функціонувала й кафедра філософії та економічної теорії [7, с. 2].

Так, завдяки зусиллям Миколи Мироновича за короткий час історичний факультет став одним із провідних в університеті та західноукраїнському регіоні. Українська держава та педагогічна громадськість Тернопільщини визнали його базовим у підготовці фахівців-істориків для середніх навчальних закладів освіти. Отримавши сертифікат IV-го найвищого рівня акредитації, історичний факультет з потужним науково-педагогічним потенціалом, збагачений досвідом співробітництва з Інститутом історії України НАН України, історичними факультетами вищих навчальних закладів держави, багатьма зарубіжними ВНЗ взяв на себе відповідальну місію з оновлення змісту історичної освіти [5, с. 4]. З цією метою з ініціатииви М. Алексієвця відкрито аспірантуру, а згодом й докторантуру зі спеціальностей – 07.00.01 історія України та 07.00.02 всесвітня історія. За період діяльності факультету підготовлено понад тисячу фахівців-істориків, 6 докторів наук, професорів, 46 кандидатів наук, доцентів. Так, на сьогоднішній день кадрове забезпечення факультету на 100 % складають викладачі з науковими ступенями і вченими званнями.

Лише впродовж 2000–2004 років успішно захистили кандидатські дисертації 20 осіб-випускників факультету. А впродовж наступних років – докторами наук стали Л. М. Алексієвець, М. В. Бармак, Е. В. Бистрицька, І. С. Зуляк, Ю. Й. Поліщук, М. М. Москалюк, Б. Б. Буяк.

У становленні молодого факультету важливу роль відіграли науково-практичні конференції. Вони стали важливим фактором не лише зростання професійного рівня викладачів, виходу факультету на всеукраїнський масштаб комунікацій, налагодження співпраці між різними навчальними й науковими

установами України й зарубіжжя, а й сприяли патріотичному вихованню молодих громадян незалежної держави. Зрозуміло, яку роль тоді відігравали у піднесенні національної свідомості такі видатні діячі українського національного відродження, національно-визвольного руху, як М. Грушевський, М. Кордуба, В. Липинський, О. Кандиба-Ольжич, С. Бандера, Я. Старух, С. Петлюра, К. Левицький. Адже перші конференції обласного, республіканського та міжнародного рівнів були присвячені їхній діяльності [9, с. 4]. Відтак, уже зі студентських лав майбутні аспіранти Миколи Мироновича усвідомлювали важливість біографічних досліджень, з'ясовували місце і роль особистості в історії.

Серед інших актуальних тем та найбільш яскравих наукових конференцій всеукраїнського та міжнародного масштабу, що проводились на історичному факультеті, хотілося б згадати такі: “Історія українського націоналізму” (квітень 1996 р.), “Українська новітня держава: історія і сучасність” (квітень 1997 р.), “Українська молодь у боротьбі за державність в ХХ ст.” (лютий 1998 р.), “Історія України в контексті європейського національно-революційного руху 1848–1849 рр.” (травень 1998 р.), “Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя” (листопад 2003 р.) [9, с. 4]. Після їх проведення громадськість міста заговорила про історичний факультет, про те, що він відбувся і став вагомим чинником суспільно-політичного, наукового й громадського життя краю.

З метою впровадження у навчальний процес нових інформаційно-контролюючих технологій була розроблена загальнофакультетська Програма розвитку інноваційних технологій у процесі викладання історичних дисциплін. У зв'язку з цим важливе значення для підвищення науково-методичного рівня викладачів мали Всеукраїнські науково-практичні конференції на теми: “Інноваційні технології в процесі викладання історії” (листопад 2000 р.), “Національна історична освіта: погляд у ХХІ ст.” (грудень 2002 р.), “Релігієзнавство як навчальна дисципліна: теоретико-методологічні та методичні аспекти викладання у вищій школі” (листопад 2002 р.), “Актуальні проблеми з історії та правознавства у працях молодих учених” (жовтень 2003 р.), матеріали яких опубліковано в “Наукових записках. Серія: Історія (Вип. 4 за 2002 р.; Вип. 4 за 2003 р.)” [5, с. 5].

Дев'яності роки ХХ ст. для України, яка в черговий раз відродилася як незалежна держава, стали особливим часом визрівання глибоких суспільних змін. Панування “колективістських” універсалістських версій тлумачення історичної дійсності, що не залишали місця для окремої особистості вже не задовільняли. Дедалі більша увага зверталася на гуманістичну природу людини, на її внутрішній духовний світ. Водночас політизація українського національного руху, яка поступово охоплювала всі верстви населення країни, диктувала потребу історичного обґрунтування національних вимог. У таких умовах значно зросла роль історика як такого, що розтлумачить, збереже і передасть знання про минуле свого народу [10, с. 3]. Перед новоствореним колективом істориків постало завдання довести “історичність” української нації, обґрунтувати її право на рівноправне трактування в європейській сім'ї народів.

Тому професор М. Алексієвець приділив особливу увагу підготовці наукових праць. Більше того, керівник бачив наслідки відсутності в достатній кількості новітньої навчальної й наукової літератури на початку 90-х рр. ХХ ст. виправити становище частково могли місцеві видання, праці викладачів і студентів історичного факультету. З цією метою декан заснував при факультеті редакційно-видавничий центр “Літопис” (до речі, такого плану – єдиний в університеті), який успішно виконував поставлені завдання і діє до сьогодні.

Так, першим науковим доробком факультету стали видання: “Україна і світ. Історія: минуле і сучасність” [11], “Тернопілля: сторінки історії” [12], “Україна на шляху до незалежності і демократії” [13], “Києво-Могилянська академія в історії України і зарубіжних слов’янських країн” [14], “Богдан Лепкий в духовній історії України” [15], “Михайло Грушевський – погляд із сьогодення” [16] та ін. Кожне із цих видань, головним редактором яких був М. Алексієвець, заповнювало ту чи іншу прогалину української національної історії, давало можливість усім зацікавленим пізнавати історію України. Так розпочалася прекрасна традиція щорічних публікацій наукових досліджень викладачів, студентів й аспірантів факультету, провідних українських науковців, що співпрацювали з університетом, пропагування їхнього творчого доробку.

Пріоритетною тематикою статей стало вивчення й осмислення національної історії і культури України. А це робило свою справу й у збагаченні історичними знаннями населення міста й області, й у спілкуванні та обміні поглядами, точками зору з істориками інших регіонів України, що було так важливо при відновленні історичної пам’яті та формуванні історичної традиції у перші роки відродженої України [10, с. 3]. Недарма у своєму привітанні історикам з нагоди першого випуску студентів, відомий громадський діяч краю І. Герета написав: “Нас, тернополян завжди боліло те, що у рідному місті не було власної кузні істориків. А на сьогодні, факультет є і він щодня голосніше заявляє про себе, хоч роботи ще непочатий край...” [8, с. 5].

Декан М. Алексієвець докладав максимум зусиль для покращення матеріально-технічної бази навчального процесу та рівня викладання. У перші роки існування факультету було обладнано 6 навчально-методичних кабінетів-лабораторій, у тому числі, української духовної культури “Відродження”, української правової культури “Державність”, з археології та допоміжних історичних дисциплін “Джерела”, історії України, філософії та економічної теорії, 5 лекційних аудиторій [7, с. 2]. Інакше й не могло бути в умовах стрімкого бігу життя, демократизації національного укладу, вдосконалення змісту історичної освіти.

Серед яскравих сторінок життя факультету, що сприяли його зростанню в другій половині 90-х років, стали події й навчально-виховного плану. Варто згадати участь студентів у роботі археологічно-етнографічних експедицій “Обереги”, “Вічні символи нації”, “Тіні забутих предків”, “Забуті могили”, матеріали яких лягли в основу наукових статей, серії курсових і дипломних робіт [7, с. 2]. Науковій діяльності студентів сприяли засновані при факультеті інформаційно-аналітичний центр “Гарт”, політико-дискусійний клуб “Діалог” і “Аргумент”, товариства ім. М. Міхновського та О. Ольжича, Наукове Студентське Товариство. Важливим виховним чинником у національно-патріотичному вихованні студентів виступали команда КВК “Родина Алексів” (заснована восени 1996 р.), танцювальні й вокальні групи [5, с. 7]. Наші студенти-історики брали участь в організації історико-краєзнавчих, туристичних походів по героїчних місцях ОУН–УПА. Вони очолювали громадські організації міста й області, були найбільш активними вихователями громадських молодіжних організацій “Юна Січ”, “Пласт”, “СУМ” тощо [9, с. 4].

Вагоме виховне й пізнавальне значення мали студентські факультетські газети “Історик”, “Вісник НСТ”, часопис “Сторінки літопису”. У них систематично висвітлювались усі сторони життя на факультеті: викладацька й студентська наукова робота, навчальний процес, результати навчально-виробничих практик (археологічної, етнографічної, краєзнавчої, педагогічної), активна виховна діяльність. У газеті “Історик” було запроваджено чудові рубрики: хроніка становлення і розвитку факультету, визначні історики, факультет у долях, на допомогу абітурієнту та ін. А як додавали настрою, підсилювали “істфаківський

дух” статті викладачів та кращих студентів факультету. Достатньо назвати їх заголовки, і ви зрозумієте, про що йдеться: “Нас об’єднала істфаківська родина”, “Наш істфак – наша гордість”, “Молодь – майбутнє історичної науки”, “Істфак – це ми, об’єднані істфаком”, “Наші лауреати”, “Історія – душа народу” та ін. [17]. Тому, не буде перебільшенням сказати, що “Історик”, “Вісник НСТ”, “Сторінки літопису” суттєво вирізнялися на фоні університетських видань, а на сьогодні є окрасою факультету періоду його становлення.

У 1995 р. з’являється перший випуск “Наукових записок Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця”. Як фахове видання діє до сьогодні. Окрім того, на факультеті редагувалися Наукові записки, серії: “Філософія” та “Економіка”, таким чином заповнюючи увесь комплекс суспільних дисциплін науково-методологічним матеріалом.

Переважає більшість публікацій нового видання серії “Історія” – предметний внесок у дослідження та узагальнення нових маловивчених тем з історії України й всесвітньої історії, її міжнародних зв’язків у контексті європейського історико-культурного й суспільно-політичного процесу, концептуальних проблем історії національно-визвольного руху ХІХ–ХХ ст. Пріоритетними стали також питання методології історії, змісту, форм, методів історичної освіти, проблем розвитку вітчизняної культури та біографістики [10, с. 3]. Безумовна цінність “Наукових записок” історичної серії – у спробі з’ясувати магістральні шляхи розвитку сучасної української історії України, яка б ґрунтувалася не на ідеологічних догмах, а на історичних джерелах та кращих досягненнях української історіографії, у якій основне місце повинні зайняти проблеми етногенезу українського народу, становлення та формування його державності, визначення перспектив розвитку. З погляду сьогодення дня можемо стверджувати, що журнал виправдав своє існування, сприяв розробці багатьох наукових проблем та розширенню джерелознавчої бази. Додамо, що історія ще скаже своє слово про “Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія. Історія”, переосмислюватиме ті процеси, явища, постаті, які аналізували автори статей.

Відтак, час від заснування факультету – це, передусім, період становлення історичної науки в університеті. Наукова робота стала складовою частиною діяльності всіх його співробітників і студентів. Для цього на факультеті було створено належні умови для проведення широкомасштабних наукових досліджень фундаментального і прикладного характеру. Під керівництвом професора М. М. Алексієвця на факультеті велася комплексна науково-теоретична розробка важливих напрямів вітчизняної й загальної історії: історії зарубіжних країн, історичних зв’язків і співробітництва України й країн Центральної та Південно-Східної Європи, зовнішньополітичної діяльності. Актуальність дослідження цих питань визначили комплексну тему факультету “Україна в контексті європейської і світової історії”, затверджену вченою радою. Як зазначає Микола Миронович у статті “Місце і роль у навчальному процесі наукових праць з історії викладачів ТДПУ ім. В. Гнатюка”, “ми виходили з того, що розвиток української історичної науки, вільної від будь-яких ідеологій, має ґрунтуватися виключно на наукових критеріях з розробкою двох блоків діалектично взаємопов’язаних проблем: власне історії України і всесвітньої історії з врахуванням особливостей України, які мають бути вписані в контекст один одного. Саме на такому двоблоковому підході до вивчення історії і побудований наш навчальний план підготовки фахівців з історії” [18, с. 186].

Власне методологічний підхід, при якому українська історія розглядається в контексті світової, ліг в основу наукового проекту кафедри нової і новітньої історії, міжнародного збірника наукових праць за редакцією проф. Л. Алексієвця “Україна–Європа–Світ”, заснованого у 2008 р. (на сьогодні –

журнал має статус фахового, входить до наукометричних баз даних, добре зарекомендував себе в наукових колах і викликає значний пізнавальний інтерес). У названому збірнику, в редколегії котрого, окрім М. Алексієвця, відомі сучасні українські й зарубіжні науковці Ю. Алексєєв, В. Бонусяк, С. Віднянський, Р. Дрозд, М. Литвин, Ю. Макар, В. Мельниченко, В. Яровий, ін. пріоритетними визначаються такі аспекти, як діалектика історії України та всесвітньої історії, впливи домінуючих націй на розвиток української історичної науки в ХІХ–ХХ ст. (погляд на взаємозв'язки української і всесвітньої історії крізь проблему співвідношення політичних і культурних явищ, зв'язок української історичної науки з європейською); українська історична наука ХІХ–ХХ ст. у всесвітньо-історичному контексті, концепції та періодизація (основні етапи і періодизація розвитку української історичної науки в європейському та всесвітньо-історичному контексті, засадничі аспекти основних дискусій щодо України в сучасному науковому світі крізь призму минулого, тяглість і неперервність основних концепцій); схеми української і всесвітньої історії в ХІХ–ХХ ст. – зміни світобачення. На думку М. Алексієвця, успішне їх вирішення знаменуватиме вступ у новий етап розвитку і світової історичної науки, і взаємопов'язаний та взаємозумовлений цим вступом поступовий перехід української історичної науки від пострадянського періоду – в українську добу [19, с. 15].

Плануючи формат нового кафедрального збірника, професори М. Алексієвць та Л. Алексієвць безумовно виходили з того, що на сьогодні українська історична наука ще не має власної науково-дослідницької концепції історії України в її національно-державницькому вимірі, котра б знаходилась у відповідності зі світовою історією. Є російська, польська, єврейська та інші схеми історії України, які перебувають у протиріччі й не відповідають одна одній, не враховують й ігнорують специфіку українського історичного процесу в контексті історії Європи і світу [19, с. 16]. З потребою поглиблення досліджень, де б всесвітня історія осмислювалась так, щоб у ній знайшлося місце і для України, був створений цей збірник.

Здібності М. Алексієвця-науковця і досвідченого педагога особливо яскраво демонструє його діяльність як засновника, організатора й керівника Тернопільської наукової школи з проблем історичної біографістики.

Особистість у центрі уваги історика – це один із шляхів гуманізації науки, що стало просто необхідним для пострадянського суспільства. Вивчення не лише нових історичних фактів, подій і явищ, а конкретних людей, що жили й творили в певну епоху. Тому важко переоцінити значення осмислення і виділення біографічних досліджень як окремої галузі історичного знання у поглибленні національної історіографії. Методологічний підхід індивідуалізації історичного процесу, реконструкції особистості в контексті епохи став ключовим при виборі тем кандидатських дисертацій багатьох аспірантів М. Алексієвця.

Підкреслимо, що проблема історичної біографістики як галузі історичного знання актуалізувалась у другій половині 80-х – на початку 90-х років минулого століття у зв'язку із новою суспільно-політичною ситуацією. Історична біографістика об'єктивно посіла одне з провідних місць у тематиці досліджень. Характерною рисою вивчення відомих історичних постатей громадського життя, діячів науки і культури, стало визначення їхнього місця у процесі українського національного відродження, пошук неперервності між їхніми ідеями та сучасним українством. Велику увагу приділено справедливому поціновуванню діячів, дискримінованих у радянські часи. У цьому, мабуть, була ознака часу: молода українська нація, історична думка незалежної України потребувала авторитетів. Тому й праці такого змісту мали особливе значення, стали скарбницею новітніх інтелектуальних надбань, своєрідним індикатором духовного потенціалу, що

сприяв утвердженню громадянського суспільства, розбудові демократичної, соціальної і правової Української держави [20, с. 7].

Історико-біографічні розвідки, присвячені вивченню життя й творчості видатних українських учених, державних, громадсько-політичних та культурних діячів, були сконцентровані в основному на кафедрі нової і новітньої історії, де під керівництвом М. Алексієвця було створено наукову школу з історичної біографістики. На сьогоднішній день із зазначеної проблематики успішно захистили кандидатські дисертації 14 аспірантів професора та близько 10 – працюють й далі в цьому напрямі. Відтак, аспіранти й викладачі кафедри у результаті своєї багатогранної дослідницької праці повернули країні цілу плеяду геніальних українських учених й громадсько-політичних діячів. Ось лише деякі імена: Денис Зубрицький, Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Горбачевський, Андрей Шептицький, Кирило Студинський, Михайло Грушевський, Петро Могила, Володимир Гнатюк, Богдан Лепкий, Мирон Кордуба, Микола Чубатий, Олег Кандиба-Ольжич, Дмитро Донцов, Михайло Брайчевський, В'ячеслав Чорновіл... [20, с. 5].

У рамках роботи Тернопільської школи з української історичної біографістики проведено низку конференцій, присвячених життю й творчості відомих діячів, видано спеціальні збірники наукових праць [16; 21; 22].

Значним внеском в українську національну історіографію стало видання спеціальної тематичної монографічної праці “Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с.” [23]. Увагу його авторів привернули найактуальніші аспекти діяльності й творчості відомих історичних постатей в контексті українського державотворення. Для прикладу назвемо окремі праці: “Києво-Могилянська академія в особах” (Леся Алексієвель), “Денис Зубрицький в українському історіографічному процесі Галичини” (Іван Куций), “Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття” (Любомир Крупа), “Концепція українського культурно-духовного відродження Михайла Грушевського (кін. XIX – поч. XX ст.)” (Оксана Валіон), “М. Грушевський і НТШ” (Віктор Савенко), “Суспільно-політична діяльність В. Гнатюка у контексті національного відродження України кінця XIX – поч. XX ст.” (Ігор Іванюта), “Національно-державницька концепція Мирона Кордуби” (Ірина Федорів), “Науково-літературна діяльність О. Кандиби-Ольжича” (Леся Костюк), “В'ячеслав Чорновіл: постать на тлі доби” (Ярослав Секо, Сергій Бондаренко) [23].

Праця викликала значний резонанс в Україні й дала поштовх подальшому поглибленому вивченню історії України в особах, наукової й творчої спадщини вчених, громадсько-політичних діячів у контексті визначальних віх української історії. Це засвідчує друга частина “Української історичної біографістики...”, опублікованої науковцями факультету в 2008 р. [24]. Її автори подали оригінальні історичні портрети таких видатних діячів, як П. Могила, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, Б. Лепкий, З. Кузеля, С. Рудницький, Я. Падох, М. Чубатий, М. Кордуба, О. Кандиба-Ольжич, С. Магальяс, А. Горбачевський, Г. Сковорода, Г. Хомишин, С. Качала, О. Кисілевська, М. Рудницька, В. Старосольський, Я. Стецько, Л. Лук'яненко, І. Герета, Л. Крупа [24].

Цінністю першої й другої частин є те, що їх автори охарактеризували життєвий й творчий шлях зазначених діячів на основі архівних матеріалів, таким чином ввівши до наукового обігу значну частину заборонених раніше фактів й подій на новій методологічній й джерелознавчій базі. Названі праці в умовах сучасного національного відродження сприятимуть об'єктивному висвітленню історії України в особах, підвищенню ролі науки й освіти в суспільстві,

відкривають нові штрихи до портретів відомих українців. Відтак, можемо говорити, що завдяки роботі наукової школи проф. М. Алексієвця відбулося піднесення історичних досліджень в ТНПУ ім. В. Гнатюка на новий якісний щабель.

Історична біографістика – не єдиний науковий напрям роботи викладачів кафедри нової і новітньої історії. На сьогодні можемо стверджувати про наукову й практичну значущість історичних досліджень кафедри Миколи Мироновича і з проблем циклу всесвітньої історії. Науково-дослідницька робота професора сконцентрована на активній участі у розробці нової актуальної колективної наукової проблеми кафедри “Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку” [25]. Як зазначає вчений, “однією з помітних сучасних тенденцій наукового доробку кафедри стало зростання інтересу молодих дослідників до питань історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, які, як відомо, впродовж тривалого часу фальсифікувалися” [19, с. 16]. Особливо хочеться відзначити праці про еволюцію зовнішньої політики України в умовах глобалізації (М. Алексієвць, Я. Секо), про українсько-польські (Л. Алексієвць, В. Гевко, Н. Чорна), українсько-російські (А. Дмитрук), українсько-британські (А. Грубінко), українсько-чеські (О. Цуп), українсько-німецькі (М. Алексієвць, І. Боровська), українсько-білоруські (О. Валіон) економічні та культурно-освітні відносини на сучасному етапі [19, с. 16]. Високу позитивну оцінку на сторінках всеукраїнських часописів отримало ґрунтовне дослідження Л. Алексієвця “Польща в 1918–1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою” [26].

Аналітичні статті з історії США, Франції і Великої Британії опублікувала доц. Боровська І. М. При кафедрі успішно функціонує Українсько-польська школа молодих учених (науковий керівник – проф. Л. Алексієвць) [19, с. 16, 21].

Подолання ідеологічних догматів, творчий, неупереджений погляд на події сьогодення дозволили колективу кафедри Миколи Мироновича вийти на широкий, якісно новий рівень осмислення проблем загальної історії.

Як фахівець-всесвітник М. Алексієвць тривалий час представляв історичний факультет у спеціалізованій вченій раді по захисту докторських і кандидатських дисертацій у Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича, останні два роки – є членом спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка.

На сьогоднішній день М. Алексієвць – авторитетний, визнаний учений з проблем історії країн Центральної і Південно-Східної Європи новітньої доби, актуальних аспектів міжнародних відносин й зовнішньої політики, вивчення співробітництва незалежної України з європейськими країнами. Назвемо хоча б такі відомі його праці, як: Відновлення національної незалежності слов'янських країн Центральної та Південно-Східної Європи: погляд через десятиліття [27]; Зовнішня політика України: еволюція та особливості [28]; Слов'янські народи Центральної та Південно-Східної Європи: утвердження незалежних держав у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.) [29]; Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності [30]; Об'єктивна необхідність наукового вивчення історії України і Польщі та їх міждержавних відносин [31]; Польща в роки Першої світової війни [32]; Особливості антикомуністичної революції в Польщі кінця ХХ ст. [33]; Друга світова війна в історичній пам'яті [34] та ін.

Інтерес до всесвітньої історії – це лише суттєвий фрагмент наукових інтересів М. Алексієвця. Пріоритетного значення для нього набули праці, присвячені визначенню місця й ролі відомих і маловідомих представників української

інтелігенції в процесах українського державотворення, розвитку національної і європейської культури, про що уже йшла мова.

Відтак, як професійний дослідник всесвітньої історії, історії України та історії української й зарубіжної культури, М. Алексієвець створив значний науковий доробок, що складає понад 300 наукових публікацій, серед них, майже 20 монографічних видань, підручників і навчальних посібників для студентів вузів, у тому числі з грифом МОН України. Результатом його плідної дослідницької роботи була участь у написанні таких важливих наукових праць, як: Культурне відродження України [35]; Роль Наукового товариства імені Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) [36]; Діяльність “Просвіти” у національному відродженні Східної Галичини (1868–1914 рр.) [37]; Роль М. Грушевського у піднесенні національної свідомості українського народу (кін. XIX – поч. XX ст.) [38]; Українська історична біографістика: забуте і невідоме [23–24]; Історія світової культури. Част. 1. [39]; Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети [40]; Історія світової культури. Част. 2: від Бароко до сучасності [41]; Основи наукових досліджень [42] та ін.

Аналізуючи сучасний стан освіти й науки в Україні, осмислюючи питання світової та української історіографії, М. Алексієвець вважає, що в цій царині і досі не визначено теоретико-пізнавальні орієнтири. “Українська історія, після того, як Антонович від’єднав її від польської, а Грушевський – від російської, так і залишилася на рівні сепарації, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження із всесвітньою історією, яка має настати шляхом діалектичного опрацювання проблем української і всесвітньої історії. Цей етап не настав ще й досі також тому, що більшість істориків, які, крім проблем української, досліджуючи питання всесвітньої історії, були пройняті патріотичним ірраціоналізмом, надто заангажовані в політику і поєднували ідеологію та науку”. М. Алексієвець вкотре підкреслює, що “нам потрібно мати свою національну історію, і ми мусимо її творити, але у згоді із загальносвітовою” [19, с. 15]. Відтак, низка публікацій вченого присвячена проблемам методології історії та наукових досліджень, окремим аспектам розвитку освіти і науки в Україні загалом, та на історичному факультеті ТНПУ, зокрема [18–20; 43–46].

Як бачимо, наукові, науково-популярні й методичні публікації М. Алексієвця надзвичайно широкі за тематикою, мають різне цільове призначення. Науковець наголошує на актуальності вивчення української історії в контексті світової й європейської, в контексті взаємодіяння українського народу з народами Європи, акцентує увагу на вагомості досліджень культурологічних аспектів національної й світової історії та пріоритетності студій з історичної біографістики.

Спільне, що поєднує його дослідження, – це ґрунтовна джерельна база, новітня методологія, вираженість змісту й висновків. Як свідчать вищеназвані праці М. Алексієвця, він завжди реагує на виклики сьогодення. Творчу спадщину науковця, без сумніву, можна вважати вагомим внеском у розвиток національної й зарубіжної історіографії.

За роки праці професор підготував понад 20 кандидатів історичних наук, 5 переможців Всеукраїнської олімпіади студентів з історії, близько 20 лауреатів Всеукраїнських і Міжнародних конкурсів, стипендіатів Президента та Кабінету міністрів України. Під його керівництвом студенти опублікували понад 100 праць. Та найголовніше, що М. Алексієвець – фундатор одного з кращих історичних факультетів України, упродовж близько 15 років його головний натхненник та організатор.

Не можемо не назвати і його вихованців – д. і. н., професора, завідувача кафедри стародавньої і середньовічної історії ТНПУ ім. В. Гнатюка І. С. Зуляка;

к. і. н., доц., к. і. н., доц. В. В. Савенка, к. і. н., доц., начальника департаменту освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації Л. Л. Крупу. Значна їх частина сьогодні працює на історичному факультеті і є його молодим ядром: на кафедрі нової і новітньої історії (О. Валіон, Н. Григоруk, Л. Костюк, І. Федорів, Т. Лахманюк, Я. Секо), кафедрі історії України (І. Куций), стародавньої і середньовічної історії (О. Ятишук, В. Кіцак, А. Кліш), педагогіки (В. Мисик) Деякі з його вихованців зміцнюють історичну науку в інших вузах Тернополя (Н. Білик, А. Грубінко, А. Дмитрук, С. Бондаренко, І. Процик, В. Погорецький) та України (Н. Чорна, Я. Дзісяк, Т. Деменко, Д. Дембіцький та ін).

Втіленням кращих сімейних традицій родини професора М. Алексієвця є наукова й творча праця його дружини – кандидата історичних наук, доцента географічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка – Марії Олександрівни та двох доньок: кандидата філологічних наук, доцента, докторанта Київського національного лінгвістичного університету Оксани Алексієвць та наймолодшого доктора історичних наук в Україні, професора кафедри нової і новітньої історії ТНПУ ім. В. Гнатюка, заслуженого діяча науки і техніки України – Лесі Алексієвць, авторки понад 250 наукових праць, монографій, посібників з проблем Києво-Могилянської Академії та новітньої історії Польщі, відомої нині в наукових колах України та зарубіжжя. Вони продовжують працю батька як вченого, діяча-державника, спрямовану на плекання національної ідеології, на відродження української духовності, культури, науки.

Список використаних джерел

1. *Алексієвць М. М.* – вчений-історик, педагог // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: ВАТ ТВРК “Збруч”, 2004. – Т. 1. А–Й. – С. 34.
2. *Алексієвць М. М.* – історик // Енциклопедія сучасної України. – Т. 1. – К., 2001. – С. 372.
3. *Алексієвць М. М.* *Победа, изменившая мир* / М. Алексієвць. – К., 1990.
4. *Фартушняк А.* Роздуми ветерана істфаку // Історик. – № 3. – Тернопіль: Літопис, 2003. – С. 5.
5. *Алексієвць М.* Історичний факультет: шляхом утвердження й визнання / М. Алексієвць // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 2. – С. 3–7.
6. *Хроніка становлення і розвитку* // Історик. – № 1. – Тернопіль: Літопис, 2001.
7. *Алексієвць М. М.* *Наші двері відкриті для всіх, хто прагне знань* // Ровесник. – 27 березня. – 1999. – С. 2.
8. *Сторінки Літопису.* – Вип. 2. – Тернопіль: Літопис, 1997. – 36 с.
9. *Шумський І.* *Виховуємо патріотів* // Ровесник. – 27 березня. – 1999. – С. 4.
10. *Федорів І.* *Пишатися є чим!..* // Історик. – № 4. – Тернопіль: Літопис. – С. 3.
11. *Україна і світ. Історія: минуле і сучасність.* Тематичний збірник викладачів, студентів і аспірантів Тернопільського педагогічного інституту / За заг. ред. доктора історичних наук, проф. Алексієвця М.М. – Тернопіль, 1995. – 158 с.
12. *Тернопілля: сторінки історії.* – Тернопіль, 1995. – 163 с.
13. *Україна на шляху до незалежності і демократії.* – Тематичний збірник праць викладачів, студентів і аспірантів історичного факультету / За заг. ред. докт. істор. наук, проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 1996. – 322 с.
14. *Алексієвць Л. М.* *Києво-Могилянська академія в історії України і зарубіжних слов'янських країн* / Л. Алексієвць. – Тернопіль, 1995. – 54 с.
15. *Лиса Н.* *Богдан Лепкий в духовній історії України* / Н. Лиса. – Чикаго-Тернопіль, 1996. – 56 с.
16. *Михайло Грушевський* – погляд із сьогодення. Наукові записки ТДП. Серія: Історія. Вип. V. – Тернопіль, 1997. – 280 с.
17. *Історик.* – № 1, 3 (2001); № 1–3 (2002), № 3 (2003). – Тернопіль: Літопис.
18. *Алексієвць М.* *Місце і роль у навчальному процесі наукових праць з історії викладачів ТДПУ ім. В. Гнатюка* / М. Алексієвць // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Вип. 12. – Тернопіль. – 2001. – С. 185–188.
19. *Алексієвць М.* *Про науково-дослідницьку роботу кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка* / М. Алексієвць // *Україна–Європа–Світ.* – Вип. 1. – Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – С. 13–21.
20. *Алексієвць М.* *Українська історична біографістика: досягнення та перспективи її розвитку в ТНПУ ім. В. Гнатюка* / М. Алексієвць // *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 6–10.
21. *До 125-річчя Мирона Кордуби.* Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції // Наукові записки Тернопільського

державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 12. – Тернопіль, 2001. – С. 4–26. 22. *Спадщина* О. Кандиби-Ольжича у контексті національного відродження України: Збірник матеріалів Міжнар. наук. студент. конференції. Травень, 1997 р. / За ред. д-ра істор. н. проф. Алексієвця М. М. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – 278 с. 23. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме* / За ред. проф. М. М. Алексієвця. Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с. 24. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Серія: Історія. – Вип. 2: Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с. 25. *План перспективного розвитку кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії ТНПУ ім. В. Гнатюка*, затверджений на засіданні кафедри від 7 вересня 2010 р. 26. *Віднянський С. В., Рубльов О. С.* Л. Алексієвць. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926 // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 212–216; *Боровська І. Л.* Алексієвць. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. // Університет. – № 4. – К.: Київський славистичний університет, 2008. – С. 116–118; *Федорів І.* Алексієвць Л. М. Польща: утвердження незалежної держави. 1918–1926. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль, 2007. – Вип. 2. – С. 226–230. 27. *Алексієвць М.* Відновлення національної незалежності слов'янських країн Центральної та Південно-Східної Європи: погляд через десятиліття / М. Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 3: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль, 2003. – С. 14–19. 28. *Алексієвць М.* Зовнішня політика України: еволюція та особливості / М. Алексієвць // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2008. – Вип. 22. 29. *Алексієвць М.* Слов'янські народи Центральної та Південно-Східної Європи: утвердження незалежних держав у міжвоєнні роки (1918–1939 рр.) / М. Алексієвць // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2009. – С. 26–33. 30. *Алексієвць М., Секо Я.* Цивілізаційні аспекти еволюції української зовнішньої політики в період незалежності / М. Алексієвць, Я. Секо // Україна–Європа–Світ. – Вип. 3: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2009. – С. 11–23. 31. *Алексієвць М.* Об'єктивна необхідність наукового вивчення історії України і Польщі та їх міждержавних відносин / М. Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С. 96–98. 32. *Алексієвць М.* Польща в роки Першої світової війни / М. Алексієвць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2004. – Вип. 2. 33. *Алексієвць М.* Особливості антикомуністичної революції в Польщі кінця ХХ ст. / М. Алексієвць // Чернівці, 2008. 34. *Алексієвць М.* Друга світова війна в історичній пам'яті / М. Алексієвць // Україна–Європа–Світ. – Вип. 4: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. – С. 22–26. 35. *Культурне відродження України.* – Львів, 1993. 36. *Алексієвць М.* Роль Наукового товариства імені Шевченка в українському національному відродженні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Тернопіль, 1999 (у співавт.). 37. *Алексієвць М.* Діяльність “Просвіти” у національному відродженні Східної Галичини (1868–1914 рр.). – Тернопіль, 1999 (у співавт.). 38. *Алексієвць М.* Роль М. Грушевського у піднесенні національної свідомості українського народу (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). – Тернопіль: Літопис, 2002 (у співавт.). 39. *Алексієвць М.* Історія світової культури. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005 (у співавт.). 40. *Алексієвць М.* Студентські наукові дослідження: сучасні вимоги та пріоритети / М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 41. *Алексієвць М.* Історія світової культури. Част. 2: від Бароко до сучасності. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008 (у співавт.). 42. *Алексієвць М.* Основи наукових досліджень. Навч. посібник для вузів України / М. Алексієвць. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. 43. *Алексієвць М.* Українська історична біографістика у світлі сучасних викликів національно-державного будівництва / М. Алексієвць // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме. Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2008. – С. 5–8. 44. *Алексієвць М.* Творимо правдиву історію України / М. Алексієвць // Вільне життя. – 27 квітня. – Тернопіль, 2005. 45. *Алексієвць М.* Розвиток історичної науки і освіти в сучасних умовах / М. Алексієвць // Історична наука на сучасному етапі розвитку. – Кам'янець-Подільський, 2004.

46. *Алексієвець М.* Наукові історичні дослідження в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка: стан, проблеми і перспективи / М. Алексієвець // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2005. – Вип. 1. – С. 3–11.

Ирина Федорив

ДУБРОВИЧАНИН НИКОЛАЙ АЛЕКСИЕВЕЦ – УКРАИНСКИЙ УЧЕНЫЙ-ИСТОРИК, ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ, ПЕДАГОГ

В статье представлены жизненный и творческий путь дубровичанина Николая Алексиевца – известного в Украине ученого-историка, профессора, педагога, общественного деятеля.

Ключевые слова: Дубровица, Николай Алексиевец, наука, историк, педагог.

Iryna Fedoriv

THE OFF SPRING OF DUBROVYTSYA OF MYKOLA ALEXIYEVETS –

UKRAINIAN SCHOLAR-HISTORIAN, PROFESSOR, TEACHER, PUBLIC FIGURE

The article presents the life and creative activity of Mykola Alexiyevets, the off spring of Dubrovycsya – known in Ukraine scholar-historian, professor, teacher, public figure.

Key words: Dubrovycsya, Mykola Alexiyevets, science, historian, teacher.

УДК 94(476)“XX/XXI”

Оксана Валіон

ДУБРОВИЧЧИНА–РІВНЕНЩИНА–БРЕСТЧИНА В КОНТЕКСТІ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ І РЕСПУБЛІКОЮ БІЛОРУСЬ (2000-І РР.)

У статті проаналізовано договірно-правову базу українсько-білоруського прикордонного співробітництва, окреслено обопільні зв'язки між Рівненською та Брестською областями у 2000-х рр., розкрито співпрацю Дубровиччини з прилеглими прикордонними територіями Республіки Білорусь.

Ключові слова: прикордонне співробітництво, двосторонні відносини, Білорусь, Брестська область, Дубровиця.

Геополітичне становище України сприяє включенню її у європейські та світові інтеграційні процеси. Важливим інструментом міжнародної співпраці є міжрегіональне прикордонне співробітництво, спрямоване на поглиблення зв'язків між територіями сусідніх держав для комплексного вирішення проблем, прискорення їх залучення до глобального простору.

Інтенсивність українсько-білоруських міждержавних взаємин, що спостерігається на сучасному етапі, спонукає до розширення регіональної інтеграції та поглиблення галузевого співробітництва прикордонних територій. Така співпраця спрямована на вирішення відповідних соціально-економічних проблем, покращення якості життя людей, залучення іноземних інвестицій у розбудову регіону, підвищення ролі місцевої влади в активізації двостороннього взаємовигідного співробітництва, надання нового імпульсу розвитку землям, розташованим по обидва боки державного кордону.

Зв'язки між Рівненщиною і прикордонними регіонами Республіки Білорусь спираються на довголітню обопільну співпрацю у різних сферах суспільного розвитку. Відтак, склалися певні традиції у двосторонній взаємодії, які наповнюються новим змістом, з огляду на сучасні тенденції і виклики світового розвитку.

Історіографічною базою досліджуваної проблеми слугували праці білоруських та українських науковців. Відносини між Білоруссю і Україною є пріоритетною темою у білоруській історіографії. Однак більшою мірою автори розглядають двостороннє політичне, економічне, культурне співробітництво на міждержавному рівні. Водночас прикордонній співпраці не приділяється належна увага. Серед монографічних праць загального характеру, які прислужилися в розробці проблеми вкажемо дослідження білоруського науковця В. Шимова “Национальная экономика Беларуси” [1] та книгу “Беларусь: Народ. Государство. Время” [2], що видана спеціалістами Національної академії наук Білорусі та Інституту історії, за редакцією О. Ковалені у 2009 р. Власне, білорусько-українська співпраця у державно-політичному, торговельно-економічному та культурному вимірах на сучасному етапі відображена у монографії Д. Юрчака [3]. З-поміж інших питань автор розкрив міжнародно-правове оформлення білорусько-українського державного кордону. Торговельно-економічні зв'язки відображені у статті Д. Демичева [4]. В українській історичній науці досліджувана тема фрагментарно висвітлена у розвідках Л. Чекаленко [5], С. Макеєва [6; 7], О. Соскіна [8], С. Василюшина [9] та ін.

Регіональна політика Рівненської області спрямована на підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості її економіки,

формування позитивного міжнародного іміджу, а також використання кращого іноземного досвіду, можливостей і ресурсів регіонів-партнерів, у тому числі за рахунок реалізації спільних проектів.

У контексті розбудови міжрегіонального співробітництва Рівненщини із прикордонними білоруськими територіями, керівництво області спирається на укладені загальнодержавні нормативно-правові акти та програми регіонального характеру. Загалом договірно-правова база українсько-білоруських відносин нині становить 205 міжнародних документів, серед яких: 100 – міждержавні та міжурядові, 105 – міжвідомчі. На міжрегіональному рівні укладено понад 50 договорів. Вона регулює широке коло питань двостороннього співробітництва держав, включаючи торговельно-економічну (понад половину всіх угод), науково-технічну, гуманітарну, правоохоронну та інші сфери [10].

Зауважимо, що основоположним документом у становленні двосторонніх взаємин, є Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь від 17 липня 1995 р. [11]. Його прийняття було закономірним у тривалих обопільних добросусідських зв'язках. Адже обидві держави поєднують географічна близькість, давня співпраця, економічне співробітництво, позитивні традиції.

Документом, що, власне, регулює двосторонню прикордонну співпрацю є Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво прикордонних областей України та Республіки Білорусь, підписана 12 травня 1997 р. [12]. У ній наголошується на дружніх відносинах, що історично склалися, високій мірі інтегрованості господарських систем, визнанні необхідності збереження і розвитку господарських, культурних та інших зв'язків між прикордонними областями, взаємній зацікавленості у створенні сприятливих умов для розвитку економічних, гуманітарних та інших відносин між прикордонними областями. З огляду на це, Уряди України і Республіки Білорусь (стаття 1) домовились про те, що “будуть сприяти розвитку співробітництва між прикордонними областями України (Волинська, Житомирська, Київська, Рівненська, Чернігівська) та Республіки Білорусь (Брестська, Гомельська), в тому числі у реалізації домовленостей відповідно до національного законодавства України та Республіки Білорусь і укладених між ними угод” [12]. Шістнадцять статей документу узгоджують прикордонне співробітництво у торговельно-економічній, інвестиційній, гуманітарній, екологічній сферах, а також питання щодо здійснення заходів у міграційній політиці тощо. При цьому значна роль у реалізації означених завдань і створенні сприятливих умов для двосторонньої співпраці покладається на адміністрації прикордонних областей.

З-поміж інших важливих документів, на які спирається двостороння співпраця, у тому числі і на міжрегіональному рівні, виділимо Договір між Україною і Республікою Білорусь про економічне співробітництво на 1998–2008 рр. (ратифіковано від 30.06.99) та Міждержавну програму довгострокового співробітництва між Україною і Республікою Білорусь на 1998–2008 рр., що є невід'ємною частиною зазначеного договору [13]. Виходячи із значущості поглиблення взаємовигідного економічного співробітництва, сторони створили сприятливі умови для вирішення питань у пріоритетних галузях економіки, соціальної сфери, зближення нормативно-правової бази в зовнішньоекономічній діяльності, обумовили здійснення заходів із надання державного сприяння розвитку взаємовигідних економічних і науково-технічних зв'язків між країнами.

Важливе значення для розбудови обопільного прикордонного співробітництва має Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між

Україною та Республікою Білорусь, що була підписана 22 травня 2013 р., набувши чинності для обох сторін у тому ж році. У ній наголошено про "... намір сприяти розширенню дружніх зв'язків між народами України та Республіки Білорусь, бажаючи продовжувати і розвивати довгострокове міжрегіональне і прикордонне співробітництво між Україною та Республікою Білорусь, визнаючи практичну значимість і потенціал взаємної вигоди від сталого розвитку міжрегіонального та прикордонного співробітництва між Україною і Республікою Білорусь, бажаючи зміцнити правову основу здійснення міжрегіонального та прикордонного співробітництва між Україною і Республікою Білорусь, керуючись загально визначеними принципами і нормами міжнародного права" [14]. Сторони домовилися про те, що будуть зміцнювати і розвивати "міжрегіональне та прикордонне співробітництво на основі рівноправності і взаємної вигоди відповідно до законодавства держав Сторін та міжнародних договорів, учасниками яких вони є" [14]. Зазначимо, що змістове наповнення вказаного документу конкретне, відображає сприяння розвитку торговельно-економічного, науково-технічного, соціального, екологічного, культурного, етнокультурного, гуманітарного співробітництва між регіонами, у тому числі прикордонними регіонами, а також розвитку інфраструктури прикордонних регіонів, співробітництву у сфері освіти, охорони здоров'я, інформаційних технологій, енергетики, агропромислового комплексу та в інших сферах. Так, у статті 6 Угоди зазначено про здійснення спільних програм та проектів, що реалізуються з метою соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, а також програм і проектів, спрямованих на етнокультурний розвиток населення регіонів. При цьому Сторони забезпечують відповідність таких програм і проектів стратегій розвитку України та Республіки Білорусь, взаємодоповнюваність зазначених програм і проектів, а також заходів, що проводяться в рамках інших (у тому числі галузевих) програм і проектів, що здійснюються на території України та Республіки Білорусь [14]. Бачимо, що документ спрямований на розширення двосторонньої співпраці, активізації співробітництва між регіонами шляхом створення спільних українсько-білоруських проектів у різних сферах міжрегіональних взаємин.

Зазначимо, що впродовж останніх років співпраця між прикордонними регіонами України і Республіки Білорусь активізувалася у рамках програм, ініційованих Європейським Союзом. На нашу увагу заслуговує Програма транскордонного співробітництва Польща–Білорусь–Україна на 2007–2013 роки, розроблена у межах Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства (ЄІСП) [15] та Програма територіального співробітництва Білорусі та України (2014 р.), підготовлена спільно під керівництвом Міністерства закордонних справ Республіки Білорусь та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України з урахуванням рекомендацій Програми сприяння територіальному співробітництву країн Східного партнерства (Програми сприяння EaPТС) [16].

Прикордонною територією із значним потенціалом міжрегіонального співробітництва та перспективами співпраці з Республікою Білорусь є Полісся. Серед переваг регіону вкажемо наступні: вдале географічне розташування, вагома виробнича і ресурсна база, висококваліфіковані кадри. Рівненщина здійснює двосторонні взаємини, зокрема, із Брестською та Гомельською областями Білорусі. Вони проводяться на різних рівнях: економічному, інвестиційному, культурному, гуманітарному, природоохоронному та ін. В умовах міжнародної економічної інтеграції особливо актуальними нині є питання зовнішньоекономічної складової двостороннього співробітництва. Білорусь є одним із основних торговельних партнерів в експорті Рівненської

області, пріоритетними статтями якого виступають продукція хімічної та, пов'язаних з нею галузей промисловості. Їх частка у загальному обсязі експорту товарів з Рівненської області нині становить 32,4 %, деревина та вироби з деревини (19,9 %), мінеральні продукти (14,4 %), механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини; пристрої для записування або відображення зображення і звуку (8,6 %), вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла (6 %) [17].

В основі співпраці регіону з Республікою Білорусь "... є вироблення та впровадження цілісної і збалансованої зовнішньоекономічної політики, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості економіки Рівненської області, формування позитивного міжнародного іміджу, а також використання кращого іноземного досвіду, можливостей і ресурсів регіонів-партнерів, у тому числі за рахунок реалізації спільних проєктів" [17].

У 2006 р. було підписано два важливі документи – Меморандум про співробітництво між Рівненською обласною державною адміністрацією (Україна) і Брестським обласним виконавчим комітетом (Республіка Білорусь) (10 жовтня) і Договір про міжрегіональне співробітництво між Рівненською обласною державною адміністрацією (Україна) і Брестським обласним виконавчим комітетом (Республіка Білорусь) (15 грудня) [18]. Вони заклали основу для подальшої активізації двосторонніх відносин, взаємних візитів із вивчення досвіду роботи, зокрема, сільськогосподарської сфери Білорусі, а також новацій, що застосовувалися поліськими виробниками у харчовій і агропереробній галузях.

У 2006–2007 рр. активізувався товарообмін між Рівненською областю та Білоруссю, зокрема, відбулося збільшення українського експорту в 6 разів. Зі слів Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Білорусь в Україні Валентина Величка, Рівненщина на білоруський ринок найбільше постачає тканин, двигунів, дерев'яних плит, соняшникову олію та інші товари [19]. Задля збільшення українського експорту в Республіку Білорусь було утворено спільні українсько-білоруські робочі групи зі збільшення присутності на ринках України та Республіки Білорусь харчової, сільськогосподарської та іншої продукції, з розвитку співробітництва у машинобудівній та металургійній галузях [6]. За підсумками першого кварталу 2008 р. експорт українських товарів на ринки Білорусі збільшився на 50 % у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, у той же час імпорт з Білорусі на ринки України збільшився у 2,4 рази [20].

Про нарощення взаємовигідного співробітництва зазначається в Угоді про співробітництво між Рівненською та Брестською областями. В необхідності підписання такого стратегічного документу зацікавлені обидві сторони. Так, під час перебування у 2012 р. в Брестській області делегації Рівненської облдержадміністрації на чолі із головою Василем Берташем було домовлено про посилення зовнішньоторговельної діяльності, що сприятиме економічному розвитку обох регіонів. Зокрема, у 2011 р. товарообіг між Рівненщиною та Брестською областю становив 43 мільйони доларів, що свідчило про недостатнє використання потенціалу регіонів. З огляду на це, було домовлено про збільшення постачання з Рівненщини деревопродукції, оскільки в області є достатньо сировини і виробничих потужностей, щоб задовольнити попит. Також запитуваним у Білорусі є гравій, щебінь, цемент та інша будівельна продукція, що створює для виробників Рівненщини додаткові ринки збуту. Водночас наші споживачі купують якісну білоруську м'ясо-молочну продукцію та нафтопродукти [21]. На зустрічі між очільниками обох регіонів було констатовано потребу зростання експортно-імпортних операцій між

областями, вивчено перспективу створення спільного українсько-білоруського підприємства, що створить нові робочі місця, а також забезпечить повноцінний економічний розвиток кожного району.

Підкреслимо, що іноземних сусідів зацікавив досвід Рівненщини у галузі енергозбереження, зокрема, із переходу на альтернативні види палива. Так, усі новозбудовані бюджетні заклади в області обігрівають котли, які працюють на місцевій сировині (шепі), що вчетверо дешевше, ніж обігрівати газом. Заступник голови Брестського облвиконкому Микола Кривицький, який координував у Брестській області паливно-енергетичний комплекс і соціальну галузь, вивчив характеристики рівненського енергоощадного обладнання та побачив його в дії [22]. Хоча Білорусь отримувє від Російської Федерації газ за пільговими цінами, проте можливість видобутку альтернативного палива від спалювання відходів сільськогосподарської продукції та торфв, яких сусідня держава має значні запаси, стимулювала іноземців до детального вивчення цього питання.

Варто зауважити, що українське і білоруське Полісся є зоною, забрудненою радіонуклідами, в результаті катастрофи на Чорнобильській АЕС. На Рівненщині залишається ураженими радіацією понад 11 тис. кв. км, або понад 55 % загальної території області. Шість великих поліських районів – Березнівський, Володимирецький, Дубровицький, Зарічненський, Сарненський та Рокитнівський, а також місто обласного значення Кузнецовськ знаходяться в радіоактивно забрудненій місцевості, на території яких розміщено 339 населених пунктів. [23]. Серед білоруських територій, що найбільше зазнали збитків від аварії на ЧАЕС є Гомельська область 56,0 % забруднених земель, Могильовська – 25,7 %, Брестська – 10,0 %, де здійснюється комплекс заходів із надання спеціалізованої медичної і профілактичної допомоги населенню [2, с. 557]. Тому спільним завданням для України і Білорусі є діяльність із ліквідації і мінімізації наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС.

З цією метою співпраця держав відбувається за програмами уряду Японії “Сакасава – Чорнобиль” та “АЙФІКА”. Українська сторона надає білоруській допомогу в дезактивації забруднених територій, сприяла в організації оздоровлення дітей в Криму. Постраждали від наслідків аварії українські громадяни проходили реабілітацію в онкогематологічному центрі Білорусі. Це співробітництво розвивається на основі Угоди про співпрацю між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством охорони здоров'я Республіки Білорусь в галузі медицини та охорони здоров'я. Відбулося поглиблення співпраці національних Академій наук України та Білорусі, зокрема щодо вирішення проблем українського та білоруського Полісся, наслідків аварії на ЧАЕС і низки інших [5].

Рівненщина розвиває міжрегіональне співробітництво у межах укладених договорів і меморандумів про співпрацю, у тому числі на рівні районів і міст. Серед районних центрів, які знаходяться на кордоні з Білоруссю, та підтримують тісні зв'язки з її регіонами, є, Дубровицький. Ця поліська територія на півночі й північному сході межує із Брестською областю. По обидва боки кордону проживають українці й білоруси, які мають тривалі родинні й особистісні зв'язки, що сприяє налагодженню і поглибленню обопільних контактів.

Ініціативи співпраці з Білоруссю здійснюються через районну державну адміністрацію, а також на рівні громади. Відносно першої, то функціонують договори, меморандуми, угоди, заключені очільниками Дубровицької районної державної адміністрації із керівництвом прикордонних білоруських міст. Інший вид співпраці торкається напівлегальної торгівлі, що здійснюється між прикордонними територіями. Українці їздять у білоруські міста – Столін,

Пінськ, Лунинець, Барановичі та інші, здебільшого, за продуктами харчування та нафтопереробки, тоді як білоруси купують в Україні взуття, одяг, спиртні напої.

Дубровиця, яка знаходиться за 25 кілометрів від кордону з Білоруссю, а прикордонні села розміщені в кількох кілометрах від нього, мають значні можливості для здійснення ярмаркової торгівлі, яка, на жаль, сьогодні є недостатньою. Ще у 2010 р. набула чинності Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про виїзну ярмаркову торгівлю в прикордонних регіонах України та Республіки Білорусь товарами національного виробництва, що передбачає оптову, роздрібну торгівлю товарами (народного споживання та продукцією виробничо-технічного призначення з України та Республіки Білорусь), яка здійснюється в установлених місцях або на визначеній території у прикордонних регіонах держав Сторін [24; 25]. Отже, прикордонні райони Рівненської області включені в сферу дії цієї Угоди, відтак керівництву районних держадміністрацій потрібно активніше використовувати переваги такої форми міжнародної співпраці.

Власне, про це наголосив посол Білорусі в Україні Валентин Величко, зазначаючи, що нині спостерігається тенденція зростання прикордонної і ярмаркової торгівлі, починаючи з товарів легкої промисловості і, закінчуючи будівельними матеріалами. Оскільки на прикордонну торгівлю сьогодні доводиться 26 % товарообігу між державами, то час серйозно розвивати, власне, прикордонну логістику [26, с. В2]. Все це дає підстави сподіватися, що у подальшому, торговельно-економічні відносини між Україною і Білоруссю будуть розширюватися й зміцнюватися. І не лише на міждержавному рівні, а й активізуються у межах прикордонних територій – районних центрів, населених пунктів.

Нині Дубровиця виступає ініціатором різноманітних проектів із сусідньою державою. Так, 28 червня 2013 р. було підписано міжнародну тристоронню угоду – “Меморандум про співпрацю між Дубровицьким районом Рівненської області України, Свідвінським повітом Західнопоморського воєводства Республіки Польща та Столінським районом Брестської області Республіки Білорусь”. Документ уклали голова Дубровицької райдержадміністрації Олександр Шатов, староста Свідвінського повіту Західнопоморського воєводства Республіки Польща Мирослава Майка та голова райвиконкому Столінського району Брестської області Республіки Білорусь Григорій Протосавицький. Серед учасників підписання меморандуму від української сторони були також голова Дубровицької районної ради Леонід Стрибулевич, благочинний церков Дубровицького району протоієрей Федір Деркач, голова Житомирської РДА Андрій Кулик. Як зазначив на зустрічі делегацій О. Шатов: “Це перший і серйозний крок до міжрегіональної співпраці. Він дасть змогу відкрити нові перспективи в нашій співпраці й розвивати її у тих напрямках, які ми сьогодні затвердили” [27]. Основною метою Меморандуму є взаємодія та ефективна співпраця органів виконавчої влади, зокрема, у сферах економіки, інвестиційної діяльності, галузях освіти, медицини, культури та туризму, діяльність яких поширюється на територіях Дубровицького району, Свідвінського повіту та Столінського району. Сторони мають здійснювати координацію своїх дій для досягнення мети, встановленої Меморандумом. І, як зазначено в документі, “... будуть докладати всіх можливих зусиль для подальшого розвитку взаємовигідного співробітництва” [27].

Важливою віхою у прикордонному співробітництві між Україною і Республікою Білорусь є співпраця між митними органами двох держав. На території Дубровиччини відбуваються спільні наради щодо питань

ефективності взаємодії працівників митниці. Так, у місті Дубровиця в 2011р. відбулися робочі зустрічі керівництва Рівненської митниці на чолі з начальником митниці Романом Микитюком із представниками підрозділів Державної прикордонної служби України та керівництвом Пінської митниці Республіки Білорусь. Головним завданням у обговоренні стало зміцнення стосунків між митними органами України та Республіки Білорусь, консолідація діалогу і пошук рішень спільних проблем у відповідності з процесом визначення нових підходів у здійсненні митної справи. У результаті відбулося підписання протоколів та прийняття низки рішень щодо стабілізації оперативної обстановки на ділянці українсько-білоруського кордону, взаємодії підрозділів митниці та прикордонної служби під час ліквідації надзвичайних ситуацій, перекриття каналів незаконного переміщення через кордон транспортних засобів, товарів, наркотичних засобів, зброї, а також продовження практики митного співробітництва, зокрема, обмін оперативною інформацією про випадки виявлених злочинів і порушень законодавства країн та інформацій щодо змін у законодавчих актах країн, які регулюють питання митної справи [28].

Розв'язання цих проблем є актуальним завданням у прикордонній співпраці, враховуючи тісні контакти між українцями і білорусами, які складаються на прикордонних територіях. Вони пов'язані не лише із перетином кордону з метою здійснення торговельної діяльності, а також із сезонним пропуском громадян для збору дикоросів, що відбувається, зазвичай улітку. Тому для стабілізації ситуації в прикордонні та запобігання масовим порушенням режиму державного кордону між прикордонними відомствами України та Білорусі досягаються домовленості про перетин державного кордону з метою збору чорниці, журавлини й грибів на території Поліського лісгоспу Республіки Білорусь [29].

Крім того, українські та білоруські митники, прикордонники співпрацюють під час ліквідації надзвичайних ситуацій. Зокрема, на початку 2015 р. у Білорусі зафіксували випадки захворювання свиней на африканську чуму (АЧС). На Міжнародному пункті пропуску “Городище” (Дубровицький район) вжили карантинних заходів для попередження занесення збудників хвороби до нашої держави: пішоходи проходили через спеціальний килим, заправлений дезрозчином. До роботи долучилися ветеринари, які здійснювали контроль за дезінфекцією [30]. Все ж розповсюдження епідемії до України не вдалося уникнути. 2 липня 2015 р. в урочищі “Підкозли” мисливських угідь Дубровицького УТМР (Дубровицький район) було виявлено 2 трупи диких кабанів із діагнозом на африканську чуму свиней. Відстань від місця виявлення мертвих тварин до найближчого населеного пункту с. Жадень Дубровицького району становить 5 км, при цьому відстань до кордону з Республікою Білорусь складає 4 км. Рішенням засідання Державної надзвичайної протиепізоотичної комісії при Дубровицькій райдержадміністрації було затверджено план із ліквідації АЧС, визначено загрозову зону та зону нагляду. Ситуація знаходилася під постійним контролем Головного управління ветеринарної медицини в Рівненській області та Держветфітослужби України [31].

Врегулювання питань оптимального функціонування державного кордону систематично перебуває серед пріоритетних завдань, що “означає розгортання міжнародної співпраці, розвиток малого та середнього бізнесу ...”, – зазначив перший заступник голови Рівненської ОДА Юрій Приварський на засіданні Спільної українсько-білоруської демаркаційної комісії в січні 2015 р. Разом з тим, за його словами, не потрібно забувати про щоденні потреби людей, які проживають по обидва боки кордону і мають давні родинні та сімейні зв'язки.

“Наше завдання зробити кордон комфортним для розвитку не тільки міждержавних, але й міжлюдських відносин” [32].

Українсько-білоруська співпраця на міжрегіональному рівні здійснюється також і в культурній сфері. У цьому контексті слід виділити спортивні змагання із мотоболу, що систематично проводяться у Дубровиці. Мотобол – це ціла епоха в історії Дубровиччини. Як зазначив голова Дубровицької РДА Сергій Киркевич: “... мотобол для дубровичан це те саме, що “Динамо” Київ для України” [33]. Таке ж історичне значення мотобол має для білоруського міста Пінськ Брестської області, де з 1960-х рр. відбувалися матчі з цього виду спорту за участю українських поліських команд “Полісся” (Володимирець) і “Маяк” (Дубровиця). Ініціатором зародження мотоболу на Рівненщині був Василь Коростель, відомий мотогощик, уродженець с. Орв’яниця Дубровицького району. У 1967 р. він створив у Дубровиці при автошколі ДТСААФ мотобольну команду “Маяк”, а також був одним із організаторів мотобольних клубів у інших містах Рівненської області. У кінці 1960-х рр. Василь Коростель переїхав до Білорусі, де займався розвитком мотоболу. У 1977 р. йому було присвоєно звання Заслуженого тренера Білорусі [34].

Щорічно впродовж тривалого часу в Дубровиці відбуваються міжнародні мотобольні турніри, в тому числі, присвячені пам’яті Василя Коростеля. Дубровицька команда з мотоболу на протязі багатьох років здобувала перемоги і мала неабиякий успіх. Доброю традицією є участь у мотобольних матчах білоруських команд, як і виїзд мотобольників-дубровичан до сусідньої держави. Білорусь на змаганнях представляють команди “Лунінець” (м. Лунінець), “Юність” (м. Пінськ) та ін. Так, у 2015 р. в Дубровиці відбулося два мотобольні матчі – 25 серпня та 20 вересня, що засвідчили шану до мотобольних традицій регіону.

Підсумовуючи, наголосимо, що регіональна політика Рівненської області на сучасному етапі базується на взаємовигідній співпраці із прикордонними територіями Республіки Білорусь, зокрема, із районами і населеними пунктами Брестської області. Поглиблюються двосторонні відносини в торговельно-економічній, митній, природоохоронній, культурній сферах, розширюються зв’язки і на родинному, міжособистісному рівнях. Динамічна міжрегіональна співпраця є містком до активізації міждержавних українсько-білоруських взаємин.

Список використаних джерел

1. Шимов В. Национальная экономика Беларуси: учебник / В. Шимов [и др.]; под ред. В. Н. Шимова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: БГЭУ, 2012. – 651 с. 2. Беларусь: Народ. Государство. Время / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т истории; редкол.: А. А. Коваленя и др. – Минск: Беларус. навука, 2009. – 879 с. 3. Юрчак Д. Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений / Д. В. Юрчак. – Витебск, 2012. – 280 с. 4. Демичев Д. Торгово-экономические отношения Республики Беларусь и Украины / Д. Демичев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edoc.bseu.by:8080/handle/edoc/4703>. 5. Чекаленко Л. Зовнішня політика України / Л. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 712 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1018108/>. 6. Макеев С. Економічні відносини України та Республіки Білорусь (2005–2010 рр.) / С. Макеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer31/458.pdf>. 7. Макеев С. Становлення та розвиток економічних відносин України та Республіки Білорусь (1991–1998 рр.) / С. Макеев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/ruslan/Downloads/znpkhnpu_ist_2013_47_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ruslan/Downloads/znpkhnpu_ist_2013_47_13%20(1).pdf). 8. Соскін О. Українсько-білоруські відносини: сучасний стан і сценарії розвитку / О. Соскін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2006/9-10/20060911.html>. 9. Василюшин С. Дипломатичні відносини України і Республіки білорусь у 1991–1994 рр. С. Василюшин // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Вип. 15. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – С. 160–168. 10. Договірньо-правова база між

Україною та Білоруссю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/ukraine-by/legal-acts>. 11. *Договір* про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_692. 12. *Угода* між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво прикордонних областей України та Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/112_006. 13. *Договір* між Україною і Республікою Білорусь про економічне співробітництво на 1998–2008 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/112_022. 14. *Угода* між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Республікою Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/112_190. 15. *Програма* транскордонного співробітництва Польща–Білорусь–Україна на 2007–2013 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pl-by-ua.eu/upload/ua/PL-BY-UA_ukr.pdf. 16. *Білорусь–Україна*. Спільна операційна програма http://www.eaptc.eu/struct_file.php?id_pr=70. 17. *Обласна* програма розвитку міжнародного співробітництва та міжрегіональної співпраці на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome>. 18. *Рівненська* область. Екологічний паспорт за даними 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecorigvne.gov.ua/tmp/ecoraspport_2012.pdf. 19. *Рівненщина* підписала протокол з Республікою Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ogo.ua/hot_news/16375. 20. *Зустріч* керівників прикордонних областей України та Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cg.gov.ua/index.php?id=9598&tp=0>. 21. *Рівненщина* посилюватиме співпрацю із Брестською областю Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfera-tv.com.ua/index.php?m=news&d=view&nid=4793>. 22. *Білорусів* зацікавили здобутки Рівненщини в галузі енергозбереження Білорусів зацікавили здобутки Рівненщини в галузі енергозбереження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://investmap.rv.ua/ua/news/bilorusiv_zatsikavili_zdobutki_rivnenschini_v_galuzi_energozberenjnya. 23. *Сучасний* стан та актуальні завдання подолання наслідків Чорнобильської катастрофи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.city-adm.rv.ua/RivnePortal/ukr/dni_iform.../20110418_02.doc. 24. *Угода* між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про виїзну ярмаркову торгівлю в прикордонних регіонах України та Республіки Білорусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/112_159. 25. *Рекомендації* щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / Кол. авторів за ред. д.е.н., проф. Мікули Н.А. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2010. – 150 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ird.gov.ua/irdp/p20100401.pdf>. 26. *Лукашин Ю.* Другая Белоруссия: полгода спустя / Ю. Лукашин // Еженедельник 2000. – № 48(584). – 2011. – 2 грудня. – С. В–В4. 27. *Дубровиця* виходить на міжнародний рівень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visti.rovno.ua/article/dybrovicya-vihodit-na-mijnarodnii-riven/>. 28. *Рівненські* митники посилюють правоохоронну діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=244600558. 29. *З 1 липня* на українсько-білоруському кордоні почнеться сезонний пропуск для збору дикоросів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belarus.mfa.gov.ua/ua/press-center/notices/4328-z-1-lipnya-na-ukrajinsyko-bilorusykomu-kordoni-pochnetysya-sezonnij-propusk-dlya-zboru-dikorosiv>. 30. *Рівняни* можуть потрапити до Білорусі лише через міжнародні пункти пропуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogo.ua/articles/view/2015-02-17/59490.html>. 31. *Щодо* випадку африканської чуми свиней в Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/node/3603>. 32. *На Рівненщині* думають, як збудувати кордон між Україною та Білоруссю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogo.ua/articles/view/2015-01-31/58835.html>. 33. *На Поліссі* відбувся міжнародний турнір з мотоболу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.gov.ua/sitenev/main/ua/news/detail/37209.htm>. 34. *Міжнародний* турнір пам'яті Василя Коростеля пройде у Володимирці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polissya.net/sport/motoball/36-26-serpnia-zaproshuemona-motobol.html?jsn_setmobile=yes.

Оксана Валион

**ПРИГРАНИЧНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ УКРАИНОЙ И
РЕСПУБЛИКОЙ БЕЛАРУСЬ В 2000-Х ГГ. (НА ПРИМЕРЕ РОВЕНЩИНЫ–
ДУБРОВИЧЧИНЫ–БРЕСТЧИНЫ)**

В статье проанализировано договорно-правовую базу украинского-белорусского пограничного сотрудничества, определены обоюдные связи между Ровенской и Брестской областями в 2000-х гг., раскрыто сотрудничество Дубровиччины с прилегающими пограничными территориями Республики Беларусь.

Ключевые слова: приграничное сотрудничество, двусторонние отношения, Беларусь, Брестская область, Дубровица.

Oksana Valion

**CROSS-BORDER COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND REPUBLIC
OF BELARUS IN 2000S. (FOR EXAMPLE RIVNE-DUBROVYCHCHYNY-
BRETSCHYNY)**

The article analyzes the legal base of the Ukrainian-Belarusian border cooperation, outlines the mutual connections between Brest and Rivne regions in the 2000s., Disclosed Dubrovychchyny cooperation with surrounding border areas of Belarus.

Key words: cross-border cooperation, bilateral relations, Belarus, Brest region.

СТУДІЇ

УДК 325.454

Андрій Мартинов

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: МІЖ ІДЕАЛІЗМОМ І ПОЛІТИЧНИМ РЕАЛІЗМОМ

У статті розглядаються особливості ризиків та відповідних стратегій реагування Європейського Союзу на виклики міграції.

Ключові слова: Європейський Союз, міграція, екстремізм, цивілізаційний конфлікт, іслам, релігійний фундаменталізм, ультраправий радикалізм.

Після Великої французької революції поняття “громадянське суспільство” поступово втілюється у суспільно-політичну практику у Європі. Відтоді під громадянським суспільством розуміється сукупність відносин, які існують у суспільстві та перебувають за межами безпосереднього впливу державних інститутів. В основі громадянського суспільства у модерних європейських державах залишається приватне життя громадян, система вільних союзів та асоціацій громадян, які гарантують реалізацію цих інтересів. Завдяки цьому громадянське суспільство є сферою політичної свободи. Тому в тоталітарних та авторитарних суспільствах громадянське суспільство залишається “слабкішим” порівняно з державними структурами.

Вільний розвиток громадянського суспільства передбачає функціонування інститутів правової демократичної держави, ринкової економіки, плюралізм різних політичних сил, наявність вільної особистості. Принаймні після Другої світової війни у такій формі громадянське суспільство з певними національними рисами ствердилося у більшості демократичних європейських держав. Цей процес співпав із активізацією розпаду колоніальних імперій та успадкування від них проблеми адаптації економічних та політичних емігрантів до соціокультурних реалій країни прибуття. Вирішення цього завдання ускладнювалося помітними цивілізаційними розбіжностями між членами європейських громадянських суспільств та ціннісно-нормативними стереотипами поведінки багатьох емігрантів.

Узагальнюючи зазначені фактори, зазначимо, що вони стосуються передусім специфічного ставлення до європейської моралі, права, ринкової економіки, демократичної політичної системи. Наприклад, більшість членів європейських мусульманських громад у другому-третьому поколіннях ставлять під сумнів цінність секуляризованої моралі, символом чого стала політико-правова боротьба за право для мусульманок носити хіджаби та нікаби як символи ісламської ідентичності. Також триває боротьба за легалізацію у Європі правових норм шаріату, хоча вони прямо суперечать ліберальному баченню політичного та суспільного життя. Крім того, існує ще один привід до ціннісного конфлікту, який пов’язаний із неприйняттям фундаменталістських принципів поширення ринкової економіки на усі сфери суспільного життя.

Водночас розвиток процесу європейської інтеграції поставив на порядок денний питання виникнення та розвитку європейського наднаціонального громадянського суспільства. Потужним поштовхом до цього стало створення

спільних європейських інститутів, покликаних захищати інтереси європейців. Одночасно з цією тенденцією у більшості західноєвропейських держав виникає проблема не адаптованості емігрантських громад до умов життєдіяльності європейських структур громадянського суспільства. Інтенсивні потоки еміграції загострили питання пристосування нових європейських громадян до традиційних умов функціонування громадянських суспільств у Європі. Реакцією на це стало визнання правлячими європейськими елітами доцільності збереження насамперед національних громадянських суспільств, навіть за рахунок часткової відмови від проекту поглиблення європейської інтеграції й посилення наднаціональних владних структур. Утім, навколо цієї тенденції триває запекла політична дискусія. Німецький соціолог У. Бек чимало уваги приділяє становленню “космополітичної Європи” як вагомого результату європейської інтеграції [1, с. 33]. Він відстоює концепцію “мультикультурності” як головної стратегії адаптації емігрантів до умов функціонування Європейського Союзу. Але зазначена стратегія була поставлена під сумнів реальними історичними подіями.

Шок від терактів 11 вересня 2001 р. спонукав колишнього державного секретаря США М. Олбрайт дослідити взаємозв'язок між релігією і світовою політикою [9, с. 10]. Головною проблемою співіснування ісламу та інших світових релігій вона вважає незавершеність процесу модернізації традиційних мусульманських суспільств та ісламу загалом. Адже навіть визнаючи помітну соціокультурну специфіку “європейського ісламу” як феномену життя емігрантських громад насамперед у “старих” країнах-членах Євросоюзу, навряд чи можна вести мову про його незворотну модернізацію.

Відносини між європейцями та мусульманами тлумачаться по-різному. Відомий італійський експерт з питань історії ісламу Ф. Кардіні вважає, що джерелом міжкультурної ворожнечі християн і мусульман є взаємне непорозуміння як результат конкуренції інтересів та способів життя [4, с. 35]. Досить суперечливими є оцінки стану і перспектив розвитку мусульманських громадянських суспільств у європейських країнах. Зокрема, контраверсійними є характеристики ступеня впливу прихильників ісламського фундаменталізму у середовищі європейських мусульман та їхні зв'язки з арабською спільнотою.

Стрімкий розвиток процесу глобалізації, принаймні до часу початку світової економічної кризи восени 2008 р., зробив досить популярною тезу про домінування мультикультурності. Зазначена тенденція розглядалася як сутнісний елемент нової політики ідентичності, пов'язаної із гарантуванням широких громадянських прав різним меншинам. Реалізація відповідного політичного курсу відбувається в умовах досить гострої суспільно-політичної дискусії щодо основних тез “зіткнення культур”, які відстоював С.Гантінгтон [3, с. 37]. Ці ідеї були перенесені у площину проблем функціонування мультикультурних демократичних суспільств. Оптимісти вважають, що за нових історичних умов можливо забезпечити мирне співіснування та співпрацю громадянських суспільств як результату історичного розвитку національних демократичних держав та мультикультурних структур. Більш інформовані оптимісти, або реалісти, навпаки, аргументовано доводять, що така толерантність є даниною політичній коректності, а насправді більше нагадує утопію. Зокрема, А. Сен пише про ризики конфлікту культур всередині мультикультурних громадянських суспільств [8, с. 34].

Відома болгарська дослідниця проблем ідентичності Ю. Кристева акцентує увагу на дилемі: чи зможемо ми тісно й пристрасно жити з іншими, жити інакшими, не вдаючись до остракізму, ні до нівеляції? [5, с. 44]. Авторка зазначає, що “чужинець це людина, в якій під панциром активіста чи працівника-імігранта зідрано шкіру, адже йому “постійно доводиться відчувати

на собі ненависть інших” [5, с. 13]. Іммігрант приречений не розмовляти рідною мовою. Водночас чужинець – це той, хто працює. Тоді як автохтони цивілізованого світу, розвинених країн, вважають важку працю річчю вульгарною і набирають аристократичного невимушеного й вередливого вигляду, чужинця ви впізнаєте по тому, що він досі вважає працю цінністю. Внаслідок такого статусу чужинця риторичним стає питання, що важливіше “права людини чи права громадянина?” [5, с. 125]. Це питання особливо загострюється, коли нові прибульці не відмовляються від своєї ідентичності, що європейці мають нагаду спостерігати зараз.

У 2010 р. німецький соціал-демократ Тіло Сарацин випустив книгу “Німеччина самоліквідується” [10, с. 1]. На його думку, політика мультикультурності заперечує модерну німецьку ідентичність. Зазначений факт визнала бундесканцлер А. Меркель, яка реалізує курс на пріоритет адаптації емігрантів до німецьких соціокультурних цінностей. Але цей надзвичайно складний процес залишається суперечливим та не може вважатися незворотнім.

Європейські консерватори вважають, що розширений Європейський Союз перетворився на конгломерат народів, культур, цінностей. За цим стоїть розпад християнської Європи, ідентичність якої фактично ніяк не зафіксована навіть у нормотворчих документах Європейського Союзу. Внаслідок втрати віри руйнуються засади громадянського суспільства. Але поки що воно залишається важливою складовою фундаменту європейських національних держав. З іншого боку, використання існуючих структур громадянських суспільств як інструменту адаптації емігрантів натикається на культурні бар’єри.

Постмодерн заперечує проти соціальних технологій відродження християнської моралі та цінностей. Відкритим залишається питання, чи здатне “відкрите європейське суспільство” на рівних конкурувати із суспільними цінностями емігрантських громад з іншою культурою, ментальністю, цінностями і вірою? Адже нетерпимість фундаменталістської частини мусульманських громад видається сильнішою за толерантність секуляризованих європейців. Мусульмани у європейських країнах видаються сильнішими духом за псевдо християнську Європу. Адже європейські костели перетворюються на музеї, а монастирі на готелі. Натомість досить активно будуються мечеті. Навіть у консервативній Швейцарії не вдалося остаточно заборонити побудову нових мечетей.

Німецьких громадян часто захоплюють у заручники у мусульманських країнах. Праві популісти у багатьох західноєвропейських країнах наполягають на квотуванні міграції. Але, попри дію шенгенських норм і правил, міграційне законодавство залишається у сфері компетенції національних держав. Правда, нормальною ситуацію навряд чи можна вважати. Європейські праві радикали ідентифікують себе у ролі борців за свободу народів від “європейської імперії” у форматі Європейського Союзу.

Реагуючи на ці тенденції, 22 липня 2011 р. норвежець Андерс Брейвік здійснив теракт у Осло, жертвами якого, головним чином, стали емігранти. Ретельне слідство так і не знайшло фактів, які могли довести версію про існування терористичної організації, яка допомагала А. Брейвіку скоїти злочин. Звичайно, у правоекстремістських колах багатьох європейських країн вистачає тих, хто симпатизує поглядам Брейвіка, але ці люди поки не наслідують його фанатизм. Останній став приводом для психіатричного обслідування підсудного. У підсумку винесений наприкінці серпня 2012 р. вирок – фактично пожиттєве ув’язнення перетворив Брейвіка на “найдорожчого” за витратами на утримання норвезького в’язня. Показово, що особисто підсудний наполягав, аби його судили як психічно здорового. В такому разі він матиме принаймні теоретичні шанси “за доброю поведінку” за амністією вийти із в’язниці до кінця

життя. Натомість у випадку засудження як психічно хворого, Брейвіку загрозувало пожиттєве ув'язнення у закритій психічній лікарні. Смертної кари у Норвегії немає, хоча після цього злочину відновилися дискусії щодо доцільності її запровадження. Влада Норвегії намагалася мінімізувати пропагандистський ефект для ідей Брейвіка. Позаяк в умовах економічної кризи у багатьох європейських країнах загострюються відносини між християнами і мусульманами.

Найбільш поширені антиісламські настрої у Франції, де мешкає найбільша кількість мусульман у Європі. Свою стурбованість інтенсивним поширенням радикальних ісламістських ідей демонструють й спецслужби Німеччини. У квітні 2012 р. вони змусили гамбурзьке книжкове видання відмовитися від контракту на друкування Корану. Адже радикальна мусульманська секта салафітів планувала роздавати його примірники безкоштовно з метою пропаганди своїх ідей. Міністр внутрішніх справ федеральної землі Нижня Саксонія християнський демократ Уве Шюнеманн засудив спробу салафітів безкоштовно роздавати свою ісламістську версію Корану. Водночас арабіст Вільного університету Берліну Ангеліка Нойвірт визнає, що Коран є частиною сучасної європейської ідентичності. Зазначена теза дратує як прихильників консервативного християнського варіанту європейської ідентичності, так і adeptів тотальної секуляризації. На цьому фоні загострюється інформаційна війна між європейськими громадянськими суспільствами та ісламськими радикалами. Відомий німецький експерт з питань суспільної безпеки Георг Бернд стверджує, що “сакральні” тексти ісламістів ставлять за мету створення до 2020 року Халіфату, складовою якого має бути й Європа [2, с. 40].

Альтернативою проекту Халіфату, хоча й з певними запереченнями та припущеннями, залишається Туреччина. Навіть там поступовий та обережний відхід від моделі демократії під захистом військових повернув до влади поміркованих ісламістів. Вони час від часу схиляються до своїх колишніх ідеалів. Принаймні такий ризик треба враховувати. Після парламентських виборів, які відбулися у країні 7 червня 2015 року президент країни Реджеп Ердоган доручив формування уряду лідерів правлячої “Партії справедливості й розвитку” Ахмету Давутоглу. Однак жодна з парламентських політичних сил не погодилася увійти до нової правлячої коаліції на правах “молодшого” коаліційного партнера. Туреччина вимушена реагувати на активність бойовиків “Ісламської держави Іраку і Леванту”.

Також реагуючи на курдські протести, турецькі власті фактично порушили дворічне припинення вогню із курдами. Отже, “Ісламська держава Іраку і Леванту” змогла серйозно посварити між собою своїх супротивників – турків і курдів. Фактичне відновлення турецько-курдської конфронтації ллє воду на млин терористів. Адже поки що реакція властей має не стільки стратегічно-політичний характер, скільки військово-технічне тактичне спрямування. Зокрема, після теракту турецькі власті вирішили звести модульну мобільну стіну довжиною сто п'ятдесят кілометрів, яку за необхідності можна буде розміщати на критичних ділянках турецько-сирійського кордону. У найнебезпечніших місцях кордон також хочуть зміцнити фортифікаційними спорудами. Звісно, швидко перекрити майже дев'ятсот кілометровий турецько-сирійський кордон неможливо, тому уряд Туреччини вирішив негайно відремонтувати прикордонні шляхи, аби за потреби швидко здійснювати евакуацію місцевого населення та переміщення військ. Доти більше уваги приділялось курдському “кордону”. Також Туреччина дала згоду партнеру по НАТО – США на розміщення додаткових винищувачів, які беруть участь у бомбуванні бойовиків “Ісламської держави Іраку та Леванту”. Це принципове

рішення, адже військові бази, з яких здійснюються такі польоти, неодмінно стануть наступною мішенню для терористів.

Тактика “Ісламської держави Іраку і Леванту” (ІДІЛ) спрямована на максимальне розширення фронту протидії своїм ворогам. Це дає можливість ІДІЛ залишатись у топ-новинах, що забезпечує вербування нових прихильників терору, безперервне фінансування терористичної діяльності та сіє страх у середовищі “невірних”. Зважаючи на це, турецькі власті опинились у вкрай незручному становищі. Ідеологічно поміркованим турецьким ісламістам непросто пояснювати війну проти ісламських радикалів. Адже це не “історичний ворог” – курди, які намагаються створити власну національну державу на частині турецької території, а такі само суніти, як і більшість турків. Принаймні до кінця 2015 року турецькі власті досить активно підтримували збройні загони сирійської опозиції у їхній боротьбі проти правлячого режиму Башара Асада. Опосередковано це було й підтримкою бойовиків ІДІЛ, які у сирійській війні завжди відігравали провідну роль.

Крім того, підвищена терористична активність на території Туреччини ставить під сумнів попередній зовнішньополітичний курс Реджепа Ердогана, який намагався максимально віддалити країну від тривалого і не дуже вдалого турецького досвіду європейської інтеграції. Після терактів Туреччина має підтвердити свій не лише євроатлантичний, а й європейський інтеграційний курс. Чіткіший проєвропейський курс Туреччини може допомогти формуванню нового коаліційного уряду, а разом із тим і боротьбі проти ІДІЛ.

Але “турецький шлях” для мусульманських країн не є універсальним. Його спробував адаптувати до своїх умов Пакистан, де армія досі залишається оплотом нехай не зовсім демократичної, але світської республіки. Однак перманентне протиборство із пакистанськими військовими стало однією із причин того, що пакистанські ісламісти є чи не найбільш палкими прихильниками створення глобальної ісламської громади, яка житиме у одній мусульманській імперії – Халіфаті, причому під захистом пакистанської ядерної зброї.

Поки що чи не найбільшою перешкодою на шляху реалізації стратегії створення ісламського Халіфату є міжконфесійне протистояння у мусульманському світі. “Арабська весна” стимулювала у більшості із 22 арабських країн внутрішні громадянські війни між сунітами та шіїтами. Кожна із конфесій має своїх радикалів, здатних поховати проєкт відродження Халіфату. Отже, усі зазначені стратегії одночасно взаємодіють на Близькому Сході та переплетені у тугий “Гордіїв вузол” конфліктів й протиріч, які виходять за межі регіону й набувають глобального значення. Адже навіть теоретична перемога однієї із зазначених стратегій може суттєво змінити глобальну розстановку сил. У найближчі десятиліття зазначені стратегії й надалі конкуруватимуть між собою.

Стратегією європейських ультраправих можна вважати спроби посилення протидії цим тенденціям. Незаперечним є посилення впливу правих популістських партій на національному рівні в країнах Євросоюзу, особливо потужно уражених економічною кризою. У країнах “старої” Європи проблема адаптації мусульманських громад до світського європейського громадянського суспільства є особливо гострою. Наприклад, у Австрії це “Австрійська партія свободи”. У Бельгії мова йде про партію “Фламандський інтерес” та “Список Дедекера”. На рівні місцевих органів самоврядування після травневих 2012 р. виборів впливовою силою стала “Британська національна партія”. Регулярним учасником коаліційних політичних процесів у Нідерландах стала права популістська “Партія свободи” Герта Вендерса. У Франції лідер “Національного фронту” Марін Ле Пен на президентських виборах у квітні

2012 р. набрала 18 % голосів під гаслами виселення неадаптованих емігрантів із Франції. У Італії аналогічні позиції відстоює “Ліга Півночі” та “Альтернативний соціальний список Муссоліні”. У Данії на аналогічних ідеологічних позиціях стоїть “Датська народна партія”, яка ініціювала появу 2005 року карикатур на пророка Мухаммеда в датській пресі.

У країнах “нової” Європи правий популізм наразі є більше формою протесту проти наслідків європейської інтеграції цих держав. Натомість ксенофобські настрої, зважаючи на невелику кількість мусульман у цих країнах, більше стосуються “ворожих сусідів”, антисемітизму та ромів. Але відповідні ідеологічні партії посилюють свої позиції у внутрішній політиці цих країн. Наприклад, у Болгарії це коаліція “Атака”, у Латвії це партія “Родина і свобода”, у Литві це партія “Порядок і справедливість”, у Польщі це “Ліга польських родин”, у Греції партії “Народно-православний заклик” та “Золотий світанок”, у Румунії це партія “Велика Румунія”, а в Угорщині це “Рух за кращу Угорщину”. Посилення рівня популярності зазначених партій також обумовлюється демографічними причинами, пов’язаними зі старінням європейських суспільств.

Усіх європейських ультраправих популістів об’єднують ідеї громадянства на основі крові і землі, а не формування політичної багатокультурної нації. Їхньою ідеологічною основою є расизм, мілітаризм, гомофобія, критика глобалізації та європейської інтеграції, неприйняття емігрантів. В умовах політичних турбулентностей, викликаних економічною кризою структури європейських громадянських суспільств на національному та наднаціональному рівнях демонструють незначну ефективність у виконанні ролі інструмента адаптації емігрантських громад до європейських норм і цінностей. Розмитість ідеологічних установок правих популістських партій дає їм можливість використовувати електоральний потенціал традиціоналістів та консерваторів. Внаслідок цього реальним є виклик згортання структур “вільних суспільств” у Європі. Принаймні поки що немає універсальної стратегії, здатної вирішити питання ефективної адаптації емігрантів до європейської ідентичності. Навпаки, домінування стратегії витіснення ісламських фундаменталістів у гетто європейських міст є способом поведінки страуса перед викликом небезпеки. Подальше посилення європейських правих радикалів також може відкрити шлях до прямого зіткнення ісламських фундаменталістів та правих екстремістів у Європі.

Літо 2015 р. стало рекордним за кількістю нелегалів, які прибувають до середземноморських країн Європейського Союзу. У липні – на початку серпня 2015 р. справжні бунти нелегальних мігрантів відбулись у Греції та Іспанії. Тільки у липні 2015 р. до Греції прибули 55 тисяч нелегальних мігрантів, головним чином із Сирії. Натомість до Італії та Іспанії головним чином прибувають нелегали з африканських країн. Наслідками цих процесів стає серйозна дестабілізація не лише у країнах, які вимушені приймати нелегалів, а й у Євросоюзі загалом.

Ще до літніх відпусток Європейська комісія прийняла рішення про квотування розселення біженців до усіх 28 країн-членів Євросоюзу за критеріями вже існуючої кількості біженців у цих країнах, їхньому співвідношенні до кількості автохтонних жителів згаданих країн, кількості безробітних, тощо. Однак це рішення, яке мало стати символом європейської солідарності у вирішенні гострих проблем, стало черговим яблуком розбрату. Найгостріше проти рішення Європейської комісії виступили Естонія, Латвія і Литва. Не в захваті від нього й Польща та інші країни Вишеградської четвірки – Чехія, Угорщина, Словаччина, які звертають увагу чиновників Євросоюзу, що вони вже прийняли чималу кількість біженців з України. Якщо Євросоюз

вибудував “паперово-візову” Шенгенську стіну на шляху переміщення до Шенгенського простору громадян України, то вибудувати надійну стіну на своїх морських кордонах, яка зупинила би нелегалів неможливо.

Ультраправі політичні сили в багатьох країнах Євросоюзу злорадно зауважують, що хвилі нелегальної міграції збільшились внаслідок дестабілізації внутрішньополітичного становища в більшості країн Північної Африки і Близького Сходу в процесі так званої “арабської весни”. Рахунок нелегалів після усунення від влади туніського президента Бен Алі, лівійського лідера Муамара Каддафі пішов на мільйони.

У відповідь правлячі еліти Євросоюзу намагаються по мірі можливостей модернізувати свою еміграційну політику. Європейська комісія прийняла рішення про виділення до 2021 р. 2,4 мільярдів євро на допомогу країнам, які найбільше потерпають від напливу біженців. Гроші мають розподілятися між Фондом надання притулку, міграції та інтеграції та Фондом внутрішньої безпеки. Найбільшу допомогу мають отримати Італія і Греція. Утім, може так статись, що ці кошти будуть виділені надто пізно і їх буде замало для вирішення проблеми. Адже передумов для стабілізації становища у кризових зонах навколо Євросоюзу немає. Навпаки ситуація загострюється, що неминуче зробить заходи, які застосовуються неефективними. Від дипломатії Євросоюзу знадобиться набагато більше зусиль, аби посприяти стабілізації становища у гарячих точках вздовж кордонів Євросоюзу, інакше “велике переселення народів” зупинити буде неможливо.

Наприклад, у 2014 р. усі 28 країн-членів Євросоюзу офіційно прийняли 626 тисяч мігрантів. Натомість у поточному році лише Німеччина вимушена прийняти 800 тисяч легальних мігрантів, витративши на них з державного бюджету усіх рівнів десять мільярдів євро. Такий розвиток подій провокує загострення внутрішньополітичного становища у самій Німеччині. Спроби урядів федеральних земель відкривати нові гуртожитки для мігрантів наштовхуються на регулярні акції протесту з боку ультраправих політичних сил. Не втрачають шансу на політичну реанімацію активісти руху “Європейських патріотів проти ісламізації Європи”. На активізацію конкурентів на консервативному фланзі німецької політики вимушені реагувати у баварській партії “Християнсько-соціальний союз”, яка різко розкритикувала курс канцлера “великої коаліції” Ангели Меркель на прийом якомога більшої кількості нелегалів. Тож не варто дивуватись, що проблема мігрантів максимально радикалізує внутрішньополітичні дискусії у більшості країн Європейського Союзу.

Країни “Вишеградського блоку”, як засвідчив їхній недавній саміт у Празі, не хочуть приймати “зайвих” нелегалів у себе. “Вишеградська четвірка” не готова збільшити квоти на нелегалів. Велика Британія та Іспанія також займають негативну позицію щодо цієї пропозиції Європейської комісії. У Франції, попри “розкол у родині Ле Пен” тема нелегальної міграції стане провідною на президентських перегонах 2017 р. Скоріше за все, аналогічною буде й ситуація на вересневих 2017 р. виборах до німецького бундестагу.

Прихильники ідеї лояльного ставлення до мігрантів нагадують про демографічну кризу у Європі, якій потрібна дешева робоча сила. Але ця проблема має й зворотній ефект. Адже у багатьох країнах Європейського Союзу сформувались маргінальні етнічні групи з власною моделлю поведінки, орієнтованою на споживання європейських ресурсів. Середньовічна ідеологія веде до середньовічного способу життя, навіть якщо хронологічно ми залишаємось у ХХІ ст. Серед нинішніх нелегальних мігрантів напевно чимало прихильників тероризму.

Концепція відкритості не працює, коли зникає толерантність. Навряд чи оптимальним варіантом вирішення проблеми можна вважати ідею голови Європейської комісії Жан-Клода Юнкера щодо створення фільтраційних таборів для нелегальних мігрантів у третіх країнах. Поки що така доля спіткала Сербію. Крім того, спільне військове командування Європейського Союзу разом із НАТО обговорює можливості розширення операції у Середземному морі, спрямованої на жорсткіший контроль за потоками нелегалів, які прориваються до Європи. Правда, без стабілізації становища у кризових зонах у Північній Африці, на Близькому та Середньому Сході зупинити “велике переселення народів” буде майже неможливо. На превеликий жаль, наразі немає жодних надій на швидку стабілізацію у цих регіонах.

На Мальті Євросоюз провів переговори щодо біженців з представниками країн Африки і Близького Сходу. Загальна ситуація з біженцями залишається складною. Найнебезпечнішим фактором є нерегульованість причин, які спричинили до рекордної кількості біженців із зон конфліктів, які від літа поточного року штурмують країни Євросоюзу. Зазначені тенденції вже спровокували запеклі дискусії у більшості країн-членів Євросоюзу щодо алгоритму вирішення проблеми біженців. Ціною цього процесу стала радикалізація суспільних настроїв та загострення суперечностей між країнами Євросоюзу.

У кризових зонах Африки і Близького Сходу спостерігається тенденція до подальшої дестабілізації. Нормалізацію становища на батьківщині “арабських революцій 2011 року” Тунісі можна вважати лише умовною. Місцеві радикальні ісламісти у переважній більшості воюють на боці “Ісламської держави”, а їхні побратими у Тунісі пішли у підпілля, чекаючи на свої шанси повернутися до влади. У сусідній Лівії виправдалися усі апокаліптичні прогнози подій, яких вистачало після ліквідації режиму Муамара Каддафі. Лівія поділена на зони впливу між різними клановими та ісламістськими угрупованнями, які ведуть між собою боротьбу за нафтові родовища та найбільш зручні шляхи контрабанди нелегалів до Європи. Триває переміщення біженців із Сирії, де останніми місяцями значно активізувалися бойові дії. Не найкращим є становище у Іраку та Афганістані, які також є джерелами поповнення армії біженців до Євросоюзу.

Зазначене становище поставило під питання дієвість європейської солідарності. Бундесканцлер Ангела Меркель докладає великих зусиль, аби зміцнити власні політичні позиції у своїй Християнсько-демократичній партії. Вона зауважує, що історичний досвід Німеччини та політична мораль вимагає прийняти більшість біженців. Опоненти закидають Меркель факт, що жодна країна Євросоюзу не здатна прийняти усіх злиднених і гнаних. Тому фактично вперше від часу приходу до влади рейтинг популярності Меркель помітно зменшується. Звичайно, це ще не катастрофічно, але, зважаючи на фактор наближення федеральних парламентських виборів у вересні 2017 р., правляча у ФРН “велика коаліція” вимушена докласти додаткових зусиль, аби вирішити питання біженців. Адже соціологічні опитування наразі свідчать, що вперше від часів утворення ФРН до бундестагу впевнено проходять ксенофобські партії.

Ще більш розбалансованою виглядає ситуація у нових країнах-членах Євросоюзу. Не вщухають скандали між членами Євросоюзу Хорватією, Словенією, Угорщиною та кандидатом на ступ Сербією. Угорщина багатокілометровою сіткою відгородилася від своїх балканських сусідів, але Будапешту неможливо відокремитись від спільної для Євросоюзу проблеми біженців. Велика Британія взагалі вимагає запровадження мораторію на чотири роки на прийом будь-яких біженців, шантажуючи Євросоюз прискоренням

проведення референдуму щодо виходу Великої Британії з ЄС. Такий загальний політичний фон домінував напередодні зустрічі на Мальті.

Під час переговорів країни ЄС запропонували декілька ініціатив щодо вирішення проблеми біженців. Вони стосуються як “м’якої”, так і “жорсткої” сили. По-перше, пропонується збільшити фінансування “центрів тимчасового утримання” в прикордонних країнах, зокрема, у Туреччині, Сербії. Утім, залишається проблема агресивного небажання біженців навіть певний час жити у цих таборах за межами Євросоюзу. Кризова Греція згодилась створити такі табори у себе, попри ксенофобські настрої, презентовані ультраправою партію “Золотий світанок”. Але усі ці заходи виглядають тимчасовою тактикою. По-друге, Євросоюз готовий посилити військово-технічну складову охорони своїх як морських, так і сухопутних кордонів. Мова йде про спільну військово-морську Середземноморську операцію. Певна її ефективність влітку поточного року якраз спровокувала зміну маршруту контрабанди біженців із морського на сухопутний шлях. Причому сухопутні кордони Євросоюзу виявились ще більш незахищеними, аніж морські. По-третє, навіть Німеччина вимушена прислухатися до пропозицій радикально переглянути міграційне законодавство у бік ужорсточення його норм. По-четверте, лідери Євросоюзу не хочуть допустити, аби криза з біженцями поховала Шенгенські угоди.

Отже, усі пропозиції щодо способів вирішення міграційної проблеми вимагають серйозних політичних і фінансових ресурсів, з кожним з яких Євросоюз має серйозні проблеми. Тому працювати над модернізацією міграційної політики доведеться системно і послідовно, відклавши навіть інші питання європейської інтеграції. Адже не вирішення проблеми біженців може поховати будь-які стратегічні плани розвитку Євросоюзу.

Сьогодні Європа знову опинилась на вістрі протистояння цивілізацій та під впливом ризиків, впоратись з якими буде неможливо без організації справжнього ефективного механізму спільної оборонної політики Європейського Союзу. Натомість Велика Британія декларує вимоги особливих умов для продовження свого членства в Євросоюзі, намагаючись, таким чином, відокремитись не лише від наднаціональних органів влади Євросоюзу, а від комплексу проблем, пов’язаних із неврегульованістю міграційних питань. Але жити в Європі й бути “вільними” від Європи та її проблем неможливо.

Список використаних джерел

1. Бек У. Космополитическая Европа: реальность и утопия // Свободная мысль. – 2007. – № 3.
2. Bernd Georg. Terrorziel Deutschland. Strategien der Angreifer Szenarien der Abwehr. – Berlin, 2011.
3. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. – Львів, 2006.
4. Кардини Ф. Европа и ислам. История непонимания. – СПб., 2007.
5. Кристева Ю. Самі собі чужі / Пер. з фр. – К., 2004.
8. Sen Amartya. Die Identitätsfalle. Warum es keinen Krieg der Kultur gibt. – München, 2006.
9. Олбрайт М. Религия и мировая политика / Пер. с англ. – М., 2007.
10. Tilo Sarazin. The Man Who Divided Germany // http://www.spiegel.de/international/topic/thilo_sarrazin/

Андрей Мартынов

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА : МЕЖДУ ИДЕАЛИЗМОМ И ПОЛИТИЧЕСКИМ РЕАЛИЗМОМ

В статье рассматриваются особенности рисков и стратегий реагирования Европейского Союза на вызовы миграции.

Ключевые слова: Европейский Союз, миграция, экстремизм, цивилизационный конфликт, ислам, религиозный фундаментализм, ультраправый радикализм.

Andriy Martynov

**MIGRATION POLICY OF THE EUROPEAN UNION: BETWEEN IDEALISM
AND POLITICAL REALISM**

The article presents a specifically trend of strategic European Union in the process adaptation of migrants.

Keywords: European Union, civil society, migration, extremism, civilization conflict, Islam, fundamentalism.

УДК 94(477.83/.86) XIX

Михайло Юрій

ВНУТРІШНІЙ ВОРОГ

У статті йдеться про таке суспільне явище, як антисистема, її згубний вплив на суспільний устрій, дається характеристика антисистемності більшовизму та влади Партії регіонів в Україні.

Ключові слова: антисистема, химера, “малий народ”, суспільство, етнос, терор.

Важко сказати, скільки разів за свою історію Україна переживала кризи, які були наслідком не тільки зовнішніх чинників. Тому й не дивно, що вітчизняна наукова думка неодноразово зверталась до проблеми внутрішніх потрясінь, які ставили під загрозу існування нації, її культуру та державність. Прикро, але результати цих досліджень через цілий ряд причин маловідомі й майже не впливають на формування суспільної думки та реальну політичну діяльність.

Для того, щоб зрозуміти, чому повні життєвих сил етноси знищують навколишнє природне й культурне середовище, створену пращурами державність, необхідно згадати, що етноси – це не просто системи, розвиток яких визначається певними закономірностями, а системи, що складаються з живих людей, наділених свободою волевиявлення. Зокрема, свободою вибору спрямованої дії: на творення або на руйнацію. При достатньому вивченні цієї проблеми виявилось, що етнічні катастрофи, як правило, пов’язані зі світосприйняттям тих чи інших народів. Тобто спрямованість діяльності людей визначається глибинними пластами психіки – світосприйняттям. На це, до речі, звернув увагу Л. М. Гумільов [3]. Люди віддають себе повністю служінню будь-якій справі (вона може бути творчою або руйнівною), керуючись не ідеями, а ідеалами, далекими прогнозами, часто навіть чітко не усвідомленими, своїм ставленням до навколишнього світу. При цьому можливі два полярних відчуття світу: життєстверджуюче і життєзаперечуюче.

У першому випадку людина відчуває себе частиною природи, не протиставляє себе їй. Життя і смерть ідуть поруч, виникає різноманітність, яка передається у психічну сферу, створює мистецтво, поезію, науку. Але, звичайно, за радості й печалі доводиться платити закономірною смертю.

У другому випадку людина протиставляє себе природі, бачить у ній сферу та джерело страждань. При цьому вона мусить включити в біосферу, що заперечується, і своє власне тіло, від якого необхідно звільнити “душу”, тобто свідомість. Шляхи для цього пропонувались різні, але принцип був завжди один – заперечення світу як джерела зла [3, с. 253].

Існування цих двох полярних світосприймань, а відповідно – несумісних поведінницьких і психологічних структур простежується протягом усієї історії людства, що, природно, впливало і впливає на долі народів. Якщо людина, яка не сприймає складний у своїй ірраціональності світ, харизматична, то не діяти вона не може. Якщо ж до того вона ще й розумна і талановита, то в результаті такого несприйняття світу народжуються дуже часто досить логічні, хороші й захоплюючі теорії, що виправдовують несприйняття неправильно влаштованого світу та його знищення, теорії, здатні втягти у свою орбіту масу людей і тим самим створити антисистему – об’єднання людей з негативним світосприйняттям.

Наведу конкретні приклади. Однією з грандіозних антисистем у минулому було маніхейство. Зупинюсь саме на цьому явищі: первісно світло й темрява існували окремо; темрява підійшла до межі світла і намагалась вторгнутися; наперекір темряві вийшла першолоудина; п'ятьма заволокла її і розірвала на частини; це і є довколишній нас світ – суміш темряви зі світлом; зло світу – муки духу у тенетах матерії; матеріальний світ підлягає знищенню заради звільнення світла з його пут. Мораль маніхейства полягала у твердженні: якщо матерія – зло, то знищення її – благо, навіть якщо для цього потрібні вбивство, брехня, зрада. У ставленні до матеріального світу все дозволено [4, с. 460]. У Київській Русі антисистема проявилась у проповідницькій діяльності волхвів, які взяли за основу всі принципи маніхейства, але на самому початку волхвів було жорстоко винищено. Проповідництво маніхейства у Франції призвело до виникнення руху катарів або альбігойців. У результаті – виникнення першої інквізиції, альбігойської війни, море крові. Результат зовсім не випадковий. Візьмемо інший час та інший географічний регіон.

Уйгурія. Через ряд причин уйгури прийняли маніхейство як державну релігію, і могутній талановитий народ згинув, ще навіть не розвинувшись [5, с. 189].

Негативне світосприйняття може виражатися не тільки у формі релігійного несприйняття світу загалом, а й у формі несприйняття органічної багатогранності суспільного життя. При цьому в людини з'являється прагнення упорядкувати його відповідно до суворих законів розуму, загнати у прокрустове ложе наукових схем. Поступово така людина починає відчувати себе незалежним творцем історії і зрештою невідворотно стає насильником, деспотом [8, с. 111].

Прикладом тому є маздакізм. У 491 р. в Ірані під час важкої кризи, вельможа Маздак запропонував шаху струнку концепцію порятунку держави. За цією концепцією джерелом зла була оголошена нерозумна стихійна природа, сюди ж входили й емоції людини; джерело добра – розум. Відповідно, всі біди країни від нерозумності, а врятувати державу можна, тільки перебудувавши її життя за законами розуму. Перебудова відбувалася довго, близько сорока років, які були роками терору й крові. Закінчилось все лише після перевороту царевича Хосроя: Маздака повісили, а народ у пориві “любові” до своїх “благодійників” закопував спійманих маздакідів живими у землю вниз головою. Однак сили Ірану виявились надовго підірваними. Таким був підсумок зіткнення етносу з антисистемою маздакізму.

Інший, ближчий до нашого часу приклад – це опричнина. Вона була заснована на принципі відречення опричників від власного народу, свідомого й обов'язкового відречення від сім'ї. Опричнина передбачала й відмову від власного віросповідання. Достатньо зазначити обов'язкову участь опричника в пародіюванні життя монахів. Опричник, безперечно, готувався до виконання своїх завдань як людини, яка позбавлена шансів на прощення. Йому ні на що було сподіватись у вічному житті. А в XVI ст. це було основою життя будь-якої людини, навіть якщо вона – розбійник. Опричнику, таким чином, після всіх відречень залишалося тільки служити злу. Це усвідомлювалося соціальним середовищем, яке оточувало опричника. Не випадково синонімом слова “опричник” було слово “кромешник”. Слово “оприч” означає “криме”. Але водночас “кромешник” прямо вказує на пекельний характер виконуваної місії. “П'ятьма кромешна” – у слов'янському тексті Святого Письма. Ці моменти чудово описав А. Юргалов у статті “Опричнина і Страшний Суд” [9, с. 52–76].

Досить сумнівним здалося б твердження, що опричники намагалися розірвати зв'язки з матеріальним світом. Однак історія опричнини та її учасників підтверджує, що всі вони призвели до загибелі свою недовговічну антисистему і один одного. Зокрема, Василя Шуйського, цього бездарного правителя Росії, можна вважати останнім опричником, який був соціально знищений через несумісність з нормальним життям країни і суспільства.

Звичайно, це приклади з минулого, але необхідно враховувати, що антисистеми, які виступають у формі різних суспільно-політичних доктрин і рухів, в останні століття справляють найбільш сильний вплив на історію народів.

Говорячи про антисистему, потрібно відповісти на запитання – яким є її склад, за яких умов вона виникає, і як їй вдається втягнути у свою орбіту відносно великі групи людей? В основі життєдіяльності будь-якого етносу лежить позитивне світосприйняття, що дозволяє йому встановлювати взаємозв'язок з рідним ландшафтом, створювати й розвивати свій неповторний стереотип поведінки й систему цінностей – етнокультурну доміную. Тому для того, щоб увійти в антисистему, потрібно стати поза етносом, порвати з усіма традиціями свого народу, цінностями, всмоктаними з молоком матері, а це надзвичайно сильна психічна травма.

Однак етноси розвиваються не ізольовано. Вони постійно вступають у ті чи інші форми контакту один з іншим. Так ось, у зонах химерного контакту, де живуть, перемішавшись, етноси, що належать до різних суперетносів із взаємною негативною комплементарністю, тобто із взаємним несприйняттям один іншого, несумісними цінностями, й виникають антисистеми. Пояснюється це так. У химерах взаємопроникаючі чужі етнічні й культурні системи урівноважують і взаємно гасять одна одну, і воля людини здатна перебороти інерцію етнічної традиції, виявитися поза цінностями свого народу, змінити знак спрямованої дії, тобто вийти з етносу, стати вільним атомом. Крім того, какофонія стереотипів поведінки й систем цінностей сприймається людьми як щось протиприродне, виникає постійне несвідоме подразнення, а звідси – нелюбов до навколишнього світу, настільки незручно влаштованого, спроби за допомогою суворої логіки виправдати ненависть до нього й бажання його знищити. Тому не випадково антисистеми виникають завжди в зонах химерного етнічного контакту. Наприклад, еллінсько-іранська химера – маніхейство, еллінсько-іудейська – гностицизм.

Водночас акцентую на тому, що химера не визначає появи антисистеми, а лише створює можливості й закладає передумови до її утворення. Химери недовговічні, в той час як термін життя антисистем може обчислюватися багатьма століттями, а можливо, й тисячоліттями. Категорія “химери” належить етнології, а категорія “антисистеми” – культурології. Обидва цих явища, поза сумнівом, деструктивні для соціуму.

Як свідчить історія, далеко не всі люди, які проживають у зоні химери, стають членами антисистем, і не у всіх химерах вони виникають. Звідси впливає головна особливість антисистем: вона – результат людських діянь, а не закономірне природне явище. Як писав Л.Гумільов, “немає закону природи, що диктує бездумне знищення шедеврів, вбивство тварин не для того, щоб насититися приниженням беззахисних людей” [4, с. 448]. В природі планети процеси анігіляції не спостерігаються. Вибір людиною спрямованої дії між двома взамовиключними лініями поведінки життєствердження й життєзаперечення, які простою мовою називаються добром і злом, лежить у смузі “свободи волевиявлення”. А відповідно, за наслідки такого вибору людина несе як моральну, так і юридичну відповідальність. До речі, проявивши свободу волевиявлення, люди можуть не тільки утворювати

антисистеми, а й виходити з неї. Так, бл. Августин починав свою діяльність членом маніхейської общини. Говорячи про те, що антисистеми виникають у химерах, ні в якому разі не можна спрощувати всю складність проблеми. Етнос у процесі свого життя може зіткнутися з антисистемою (малим народом), що вже склалася на іншій території, або з антисистемною ідеологією. У трагічні моменти, а вони бувають в історії кожної нації, чітка, безапеляційна схема, що дає прості й чіткі відповіді на гострі проблеми може захопити свідомість народу, навіть якщо вона абсолютна чужа його духовній суті [8, с. 89]. Полегшується це тим, що руйнівна мета антисистемної ідеології рідко оголошується відкритою. Вона, як правило, надыгає одяг релігії, державності, соціальної справедливості, національних інтересів. Тобто соціальна справедливість – для мас, а таємний зміст – для втаємничених. Відповідно у кризові періоди антисистема виявляється здатною акумулювати енергію найрізноманітніших форм соціального простору, втягувати у свої ряди велику кількість людей, початково навіть не заражених негативним світосприйняттям. Не враховуючи цієї властивості антисистем, не можна зрозуміти причини її руйнівної сили.

Велику роль відіграє й головний принцип діяльності антисистем – брехня. Так чи інакше з брехнею ми, звичайно, стикаємось часто, здебільше в побуті вона сприймається як несимпатичний стереотип поведінки тощо. Тут же мова йде про інше – про свідому, цілеспрямовану дезінформацію на популярному рівні. А це вже страшна зброя, психіка нормальної людини до такого не готова. Часто доводиться чути: “Але ж не можуть брехати постійно?” Можуть! Причому річ зовсім не у тому, що хтось свідомо вирішив використати настільки сильну зброю, а в самій сутності антисистеми. Антисистема, яка не була б заснована на брехні, не може існувати. Якщо б у етносі з’явилась група людей, яка б відкрито проголосила своєю метою його знищення, то її б швидко знищили. Тільки використовуючи брехню, приховуючи свої справжні наміри і вперто доводячи, що ніякого внутрішнього ворога немає, антисистема здатна існувати, брехня виступає як породження інституту самозбереження: антисистема існує, доки їй вдається приховувати, що її немає. Більше того, без брехні антисистема не може не тільки існувати, а й реалізовувати свої завдання. Людей, які заражені негативним світосприйняттям, завжди не так уже й багато, тому руйнівні можливості антисистеми прямо залежать від її здатності втягувати у свої ряди маси народу. Однак відверте зло ніколи не поведе за собою велику кількість людей. Лише використовуючи брехню як принцип і прикриваючи свою справжню мету найблагороднішими й піднесеними масками, “зла воля отримує необхідний їй простір. Вона може діяти не прямо, в чому завжди є частка ризику, а опосередковано, через обманутих дурнів, які впевнені у своєму праві не продумувати того, що вони твердять, а діяти за чужою вказівкою” [4, с. 453].

Існує ще одна причина, яка дозволяє антисистемній ідеології захоплювати маси людей. Ця ідеологія, як правило, звернена не до свідомості, а до несвідомого людини. Вплив її тим сильніший, “чим більше її зміст розкривається несвідомим, але за умови, що свідомість про нього не знає” [7, с. 326]. Тому, як писав Л. Гумільов, антисистемну ідеологію “неможливо заперечити логічно, але вона відчутна, і кожен має право її не прийняти” [3, с. 265].

Розглядаючи проблему антисистем (малого народу), необхідно відзначити ще одну їхню рису: при незмінності внутрішнього змісту (руйнування) антисистема проявляється в історії у найрізноманітніших формах. “Що спільного, писав Л. Гумільов, між ісмаїлітством, карматством,

маркіоністським павликіанством, маніхейством, богумільством, альбігойством та іншими аналогічними системами? За генезою вірувань, догматикою, есхатологією і екзегетикою – нічого. Але є одна риса, яка ріднить ці системи, – життєзаперечення” [4, с. 456]. Всі антисистеми відрізняються одна від одної тим же, що й тіні різних людей – контуром. Адже якщо людина ненавидить і намагається знищити навколишній світ, природу, суспільство або його культуру, то вона використовуватиме ті форми боротьби, які в даний момент найбільш ефективні. Крім того, як вже зазначалося вище, руйнівна сила антисистеми залежить від її здатності акумулювати енергію соціального, релігійного або національного протесту, а причини такого протесту завжди різні. Тому антисистема залежно від часу й місця виступає в різних релігійних та суспільно-політичних формах: за форму вона зовсім не тримається. Звідси випливає дуже важливе положення. Якщо антисистема завдала удару по етносу, і вони обоє уцілили, то через якийсь час за сприятливих обставин вона здатна удар повторити, а якщо доведеться для цього змінити символ віри, догмат поведінки, гасла й знамена, навіть прямо на протилежні, підкреслював Л. Гумільов, – не біда. Принцип прагнення до знищення залишається, а це головне” [3, с. 255]. Відповідно, судити про процеси у суспільстві тільки на основі аналізу декларативної частини існуючих ідеологічних систем, не враховуючи справжнього світоглядного наповнення їх, неправомірно. Антисистемна ідеологічна концепція, одного разу виникнувши, може існувати дуже довго, століттями. Догмати, лозунги, завдання, що проголошуються, залишаються незмінними, але змінився час, прийшли інші люди (згадаймо, брехня як принцип?), які щиро захоплені її “прекрасними ідеалами”. Форма та ж сама, хоча її практичне втілення може і змінюватись. Маніхейська антисистема припиняє своє існування, принаймні не згадується в історичних джерелах у IV ст., але в X ст. антисистеми маніхейського напрямку поширюються у всіх культурах середземноморського ареалу. Де зберігалось вчення маніхейців упродовж трьох-чотирьох століть і в яких формах – невідомо, але філософи, історики, практичні діячі Середньовіччя не помилялися, називаючи павликіан і богумілів, катарів і альбігойців маніхейцями. Підкреслюю ще раз, що, можливо, ця проблема нерозв’язна. Якщо антисистема за несприятливих умов має здатність стискатися до розмірів невеликого гуртка, жодні історичні джерела не донесуть до нас цієї інформації. Як ненавиділи навколишній світ, як переконували самих себе й небагатьох наближених adeptів у дозволеності, праведності брехні, на яких кухнях сердилися, дивлячись на навколишній світ, ті, хто зберігав антисистему протягом багатьох поколінь, можна тільки гадати й фантазувати.

Тепер звернімося до наших днів. Згадаймо, як увесь світ завмер від подиву й обурення тими злочинами, які здійснили терористи у США, лідером яких є, на думку міжнародної спільноти, арабський терорист Усама бен Ладен.

В англійській мові є слово “ассасин”, що означає найманого вбивцю. Його привезли в Європу хрестоносці, які вперше зіткнулися на Близькому Сході з тим, що тепер називають масовим тероризмом. Фанати, які вбивають і при цьому самі гинуть, дуже вразили уяву середньовічних рицарів. Мова в даному разі йде про секту ісмаїлітів, яка виникла в кінці XI ст. Її засновником був Хасан ібн Саббах. Це була класична антисистема, яка тримала в страху не тільки Близький Схід, а й проникла в Європу. Від рук її adeptів загинули два європейських монархи – князь Раймунд Триполітанський – покоритель Святої Землі й маркграф Кондрад Монферратський. Лише монголо-татари, які прийшли сюди, здавалося, знищили цю антисистему. Та це тільки здавалося, тому що вона відродилася (а можливо, і не помирала) аж через тисячу років.

А терорист номер один з кінця XI – середини XII ст. ніби переселився у XXI ст., прибравши личину Усама бен Ладена.

Особливої уваги заслуговує питання про те, до чого призводить поява у етносі об'єднань людей з негативним світосприйняттям (малого народу). Зіткнення етносу з антисистемою завжди тягне за собою кров і руйнування, загибель або етносу, або антисистеми, мирного розв'язання проблеми не буває. Поясню причину цього на прикладі середньовічної Франції. Французькі альбігойці та католики були у всьому абсолютно подібними, крім одного – вони виступали за розвиток системи в протилежних напрямках, і ужитися їм в одному ареалі було неможливо, як зарядам з різними знаками. І як наслідок – виникнення антисистеми в етносі викликає реакцію анігіляції, залишаючи смерть і згарища. Тому при виникненні антисистеми найстрашніше – це робити вигляд, що ніякої загрози немає, і сподіватися на мирне співіснування з нею. Можливо, сама розсмокчеться. Не розсмокчеться! Антисистема, як уже зазначалось, має не природний характер (у природних явищ є і початок, і кінець), а ситуаційний. Вона або є, або її немає, а якщо є, то не знищити навколишнє етнічне й культурне середовище вона не може.

Резюмуючи сказане, хочу зазначити, що я зупинився на загальній характеристиці антисистеми і дав коротку характеристику релігійно-філософським антисистемам, заснованим на неприйнятті всього матеріального світу, але є ще й суспільно-політичні антисистеми. І ось тут необхідно зупинитися на одному істотному моменті. Не кожне несприйняття і навіть ненависть до існуючого суспільства є наслідком негативного світосприйняття й ознакою антисистеми. Важливо, з яких джерел іде несприйняття та яким завданням підпорядковано. Не є таємницею, що суспільний устрій у державі може бути абсолютно чужим його народу, при владі можуть перебувати сили, для яких ця країна – лише місце проживання, а не Батьківщина тощо. Тому, не сприймаючи таке суспільство, люди, борються з ним навіть збройним шляхом, не утворюють антисистему. Їхня мета – не знищення, а відновлення історичної традиції, забезпечення вільного, природного шляху розвитку для свого народу. Антисистеми від подібних рухів відрізняються принципово, і сплутати їх неможливо.

Хочу зазначити, що існують два типи сприйняття суспільства і його історії, які впливають на напрямок дій людини в суспільному житті. Причому, керуючись ними, люди найчастіше їх чітко не формулюють навіть для себе. Згідно з першим суспільство сприймається як організм, його розвиток відбувається в результаті природної еволюції стереотипів поведінки і систем цінностей, які ніхто спеціально не винаходив, майбутнє народжується з минулого. Сила вільного волевиявлення людини, її розуму зовсім не ігнорується – вони визначають шляхи розвитку історії, не ліквідовуючи її ірраціональних глибин. У другому випадку суспільство сприймається не як організм, а як механізм, що свідомо створюється і розвивається людьми з міркувань доцільності. Саме другий тип сприйняття є породженням негативного світовідчуття у соціальній сфері – несприйняття органічної багатогранності суспільного розвитку. Таким розумінням, відчуттям суспільства визначаються незмінні, родові риси “малого народу” або суспільно-політичної антисистеми.

Якщо суспільство – штучний механізм, то всі біди і все зло – наслідок його нерозумного, неправильного облаштування. Зрозуміло і як від них позбутися – перебудувати суспільні інститути й відносини за добре продуманими й логічно вивіреними планами. Пригадаємо: “Виправте суспільство, і вад не буде” (Є. Базаров), “Хочете мати добрі закони? Спаліть свої і напишіть нові” (Ф.-М. Вольтер). Ні про який аналіз історичних традицій, національної

психології і систем цінностей у подібній системі координат не може бути й мови. Утопічний раціоналізм, впевненість у тому, що життя народу, його майбутнє необхідно й можна вільно конструювати та перебудовувати, є першою незаперечною ознакою всіх суспільно-політичних антисистем або “малого народу”.

Звідси неминує впливає друга родова риса суспільно-політичної антисистеми: несприйняття історії свого народу. Психологічно це можна пояснити. Коли життя необхідно перебудувати за законами розуму, тоді все, що було в минулому і є в теперішньому, – результат ланцюга помилок і злочинів. Та й історії у народу ще не було, а були лише нерозумні дії предків, які не знали, як потрібно облаштовувати суспільство. Справжня історія починається після реалізації планів благодійників. У міру ж того, як суспільні відносини, що історично склалися, і системи цінностей проявляють нелогічну живучість і стають перепоною на шляху здійснення світлих ідеалів, несприйняття історії свого народу природно переростає у ненависть. Тим більше, що поки сам не відчуєш ненависть до минулого й широко не впровадиш її в суспільну свідомість, перебудувати життя за новими законами неможливо. Тому без несприйняття історії народу, що доходить до ненависті, без прагнення облити брудом суспільно-політичної антисистеми бути не може. Її кредо дуже точно визначив Ф. Достоєвський: “Хто прокляне своє минуле, той уже наш”. У людей, які так сприймають характер суспільного розвитку й історію своєї нації, поступово самою силою речей народжується відчуття власної обраності, усвідомлення себе особливим народом серед закостенілої маси. Якщо життя розвивається за планами, то вирішальну роль в історії відіграють ті, хто здатний їх виробити, а потім втілити в реальність. Всі ж інші – лише матеріал для історичної творчості. “Очевидно, – пише І. Р. Шафаревич, – що при такому погляді між “матеріалом” і “творцями” лежить прірва, “творці” не можуть сприймати “матеріал” як таких же людей (це зашкодило б його обробці)”. [8, с. 111] Більше того, в народі починають бачити загрозу своїм світлим ідеалам, самому сенсу свого життя. Так, відчуження переростає в несприйняття й ненависть до свого етносу: “вони створили теперішнє, погано влаштоване життя”, “вони опираються розумній перебудові суспільства”. Тому немає нічого парадоксального або невідвертого в тому, що один і той же теоретик проголошує принципи “все для блага людини” і одночасно пропонує виховати нову людину за допомогою розстрілів (М. Бухарін). Використання масового терору в тих чи інших формах – закономірний наслідок діяльності “малого народу”, що досягнув політичної влади. Так було завжди і скрізь. У Франції – гільйотина, у більшовиків – ЧК.

Необхідно зазначити ще одну дуже поширену, хоча й не обов’язкову, рису “малого народу”. Оскільки винайти абсолютно нову й небачену схему кращого життя складно, то часто в ідеології “малого народу” з’являється вимога, знищивши свої історичні традиції, запозичувати норми життя зі сторони.

Таким чином, поширення негативного світовідчуття в етносі у формі несприйняття органічної багатогранності суспільного розвитку невідворотно призводить до виділення з нього “малого народу” – особливої, ізольованої групи або антинароду. Діяльність же його завжди має руйнівний характер. Ці люди відверто переконані у можливості й навіть необхідності перебудови життя на абсолютно нових засадах, що видаються їм абсолютно правильними і, відповідно, передбачають повний злом існуючих систем цінностей, традицій і заснованих на них суспільних форм. Небезпека “малого народу” для етносу визначається не тільки спрямованістю дій, а й реальною

руйнівною силою “малого народу”. Духовні коріння нації, традиційний державний устрій і спосіб життя йому ворожі й навіть ненависні, народ – лише “матеріал”, причому завжди поганий матеріал, а якщо нічого й нікого жаліти, то заради досягнення світлої мети все дозволено. Звідси – брехня як принцип, а при можливості й масовий терор. Тому “малий народ” завжди спрямовує руйнівні дії на етнос. Ступінь такої дії залежить від багатьох причин, у тому числі від “малого народу”, але безболісним воно не буває ніколи.

Для того, щоб розглянути вище властивості суспільно-політичних антисистем (“малого народу”), спрямованість і характер їхніх дій можна було краще уявити, наведу конкретний приклад. Чудове зображення французької суспільно-політичної антисистеми дав історик Огюстен Кошен у книзі “Зміст якобінства” (він же і ввів термін “малий народ”). На думку О.Кошена, вирішальну роль у Великій французькій революції відіграло коло людей, що склалися у філософських школах і масонських ложах. Специфіка його полягала в тому, що це був свій особливий ізольований світ: “малий народ” серед “великого народу”. Спільноти, що об’єднували його представників, створили для своїх членів ніби особливий штучний світ, в якому й минало їхнє життя. Для людей цих спільнот було ворожим усе те, що складало духовну основу нації: католицька віра, дворянська честь, вірність королю, прив’язаність до особливостей і привілеїв своєї провінції і свого стану. Вони сприймали історію Франції як суцільну дикість і невдачу, були впевнені в необхідності повної перебудови життя на розумних засадах за законами “свободи”, “рівності” й “братства”, намагались порвати все, навіть зовнішні зв’язки з історичною традицією. Тобто склався антинарод серед народу. Тому “великий народ” став загрозою самого існування “малого народу”, в його світі він жити не міг. Боротьба не початися не могла.

Приклад французької революції не унікальний. Розглянуті вище властивості, характер і спрямування дій “малого народу”, як переконливо показав І. Р. Шафаревич, залишаються незмінними, незалежними від часу й місця їхнього прояву: чи то Київська Русь, чи Англія початку XVII ст., чи Росія кінця XIX – початку XX ст., чи Україна.

На Русі – це бастарди, незаконнонароджені князівські сини, які досить часто опинялися поза суспільством. Намагаючись повернути собі місце під сонцем, вони організовували збройні загони з метою відвоювання влади, чи знаходили прибічників з числа місцевої знаті й створювали групу людей, що відповідало всім ознакам “малого народу”.

Говорячи про теорію “малого народу”, не можна обійти увагою один дуже поширений доказ її супротивників – знову теорія змови. Мовляв, група пройдисвітів готує змову і втягує народ у катаклізми. Далі йде перелік, багато в чому правильний, об’єктивних і суб’єктивних причин різних еретичних рухів і висновок: теорія науково неспроможна, це реакційна маячня, черговий пошук ворогів народу. Тому необхідно особливо зазначити, що теорія “малого народу” не має нічого спільного з “теорією змови”, як її трактують опоненти. Вона зовсім не намагається пояснити всю складність суспільних процесів діями групи змовників. Якщо б “малий народ” був просто таємницею, навіть ідеально законспірованою організацією, то не варто було б город городити. Однак механізм його впливу на суспільство зовсім не зводиться тільки до політичної діяльності, тим більше таємної – все набагато складніше й небезпечніше. Спробую у найбільш загальних рисах цей механізм розкрити.

Поширення негативного світосприйняття в етносі призводить до появи людей, які не сприймають і ненавидять усе, що становить духовну сутність

народу та його історію. Очевидно, це світосприйняття виникає під впливом кількох факторів. Один з них – конфлікт соціальних умов і екзистенційних потреб людини, невідповідність образу ідеальної моделі світу й самого себе з дійсністю та можливостями саморегуляції. Тоді людина переживає біографічну кризу, усвідомлює непродуктивність свого життєвого шляху, людина переживає свою нереалізованість (непродуктивність минулого), спустошеність (непродуктивність теперішнього), безперспективність (непродуктивність майбутнього). На думку Р. А. Ахмерова, в основі біографічних криз лежать наступні причини: слабка продуманість, неоптимальність вибору засобів досягнення мети; немасштабність задумів, низька стратегічність (негнучкість планів, самовпевненість, конфліктність, агресивність) [2, с. 57]. Подібне зіставлення дійсності з ідеалом виливається в суб'єктивне відчуття особистості і соціальної неадекватності. Позиція “я добрий, світ поганий” стає засобом морального самозахисту, що дозволяє виправдати й прийняти як належне весь спектр негативних відчуттів. Таким чином, антисистемний нігілізм стає засобом деструктивної самореалізації. У свідомості індивіда істотну роль відіграє думка невідворотного підведення досягнень прожитого життя. Людині важко визнати свою невідповідність внутрішнім особистим і зовнішнім соціальним вимогам, ще важче взяти на себе відповідальність за особисті невдачі. Подібна психічна травма здатна згубно подіяти на внутрішній світ індивіда, руйнуючи ціннісну оболонку його “Я”. Тоді зберегти високий рівень самооцінки можна тільки поставивши себе поза межами існуючої дійсності, відновлюючи втрачену внутрішню рівновагу відвертим протистоянням середовищу, перекладаючи всю повноту відповідальності за свою неспроможність на зовнішній світ. Така людина знаходить новий сенс життя, орієнтований на протидію дійсності. Так через заперечення зароджується нова умоглядна концепція. Впевненість у власній правоті зводить до мінімуму можливість впливу суспільства на свідомість нігілістично зарядженої групи. Для них антисоціальні дії виступають не просто як порушення моральності, можливі завжди й повсюди, як вчинки, що проповідуються новими ідеалами. Емоції, що виникають у цих людей, як правило, астеничні й агресивні.

Зароджуючись на індивідуальному рівні, нігілістична концепція може мати суспільний резонанс тільки за наявності колективу однодумців, відчуття масовості в даному разі необхідно для зміцнення й активізації негативних переконань індивіда. Поява подібної впевненості можлива тільки при наявності стійкої і дуже високої внутрішньої самооцінки, ніколи й нічим не обмежене право власних суджень і дій. Лідер деструктивної групи завжди є не тільки етнічним маргіналом, але одночасно й жертвним пасіонарієм.

Основна маса людей, які входять чи то в релігійно-філософську антисистему, чи в суспільно-політичну, не володіє такою високою пасіонарністю і самооцінкою, як їхні лідери. Для них входження в антисистему – це спосіб подолання депресії. Залежно від незадоволеності потреб нужди або росту формуються дві форми депресії: тривожність або туга. Деструктивна реакція, що трансформується в різноманітні нігілістичні форми, невідворотна як наслідок порушення гармонійного балансу умов буття й екзистенційних потреб людини, її особистих завдань, установок та пріоритетів. Однією з форм такої реакції може бути аутоагресія як результат низької самооцінки і несприйняття себе. Емпіричні дослідження, проведені А. А. Реаном, дозволяють ввести поняття “аутоагресивний патерн особистості”. Аутоагресія є не просто ізольованою особистісною рисою, а й складним особистісним комплексом, що функціонує на різних рівнях: самоцінним, інтерактивним і соціально-перцептивним [6, с. 171].

Продовжуючи розмову з приводу “малого народу” як антисистеми, хочу відзначити: якщо цей “народ” уже виник в етносі, то відповідно до своєї природи не може не вести руйнівної роботи проти нього. Але для реалізації його кінцевої мети необхідні дві умови. По-перше, велика суспільна криза, коли загальне невдоволення робить людей сприятливими до проповіді заперечення. По-друге, здатність конкретних представників “малого народу” організувати в сприятливий момент його найбільш політично активну частину і сконцентрувати руйнівну дію в потрібному місці і в потрібний час. Крім того, їхня здатність виробити захоплюючу за кінцевою метою ідеологічну платформу, яка могла б втягти в цей соціальний рух маси людей, акумулювати в ньому енергію різних форм соціального протесту. Якщо дані умови збігаються, тоді “малий народ” завдає по етносу та його суспільних інститутах нищівного удару і вперше відкрито проявляє себе в історії країни. Однак це лише пік в його діяльності, який можливий тільки в результаті довгої, копіткої і непомітної попередньої роботи. Не “малий народ” створює важкі кризи, цього ніхто не стверджує, але він готує для них ґрунт і надає їм характеру тотальної руйнації.

Які наслідки такого прямого зіткнення у кризову епоху для етносу й для “малого народу”? Етнос може бути знищений (мається на увазі не поголовне винищення, а розпад етносу як системи), що призведе і до загибелі антисистеми. У разі ж, якщо етнос вціліє, то доля “малого народу” може скластися по різному. Інколи він буває повністю знищений. Однак найчастіше під удар ззовні або зсередини потрапляє тільки політичний авангард “малого народу” та найактивніші його члени. Більша ж частина “малого народу” залишається цілою і знову продовжує повільно та неухильно вести руйнівну роботу й чекати своєї нової зоряної години. У наступну кризу “малий народ” намагатиметься знову завдати удару по етносу, причому виступить під тими гаслами та знаменами, які будуть актуальними в цей момент, навіть якщо вони й прямо протилежні тим, під якими він боровся минулого разу. Це цілком закономірно, адже його членами рухає ненависть, форма ж, у якій її можна реалізувати, принципового значення не має.

Підсумовуючи вище сказане, наголошу, що той чи інший різновид антисистеми для свого стабільного існування обов’язково запозичує філософські, релігійні чи соціальні ідеї, що виражають позитивне світовідчуття. Однак слід зазначити, що в принципі ці ідеї не мають і ніколи не мали нічого спільного з антисистемами, оскільки для будь-якої антисистеми смертельними є контакти з позитивним світосприйняттям. Адже, як говорилось вище, антисистема може пристосувати або трансформувати під свої потреби будь-яку безневинну ідеологію чи ідею. Водночас деякі вчення через свою специфічну спрямованість ніби спеціально пристосовуються авторами для наступного використання їх антисистемами. Як правило, ці вчення вже у вихідному варіанті містять певні положення, досить цінні для антисистем. Як правило, це стандартний “джентльменський набір” антисистеми, що включає концепцію виправдання руйнівної дії антисистеми на навколишні системи боротьбою за майбутні блага та світле майбутнє, прихід якого завжди відкладається на не зовсім визначений термін, концепцію поділу індивідів на “своїх” та “чужих” за будь-якою більш або менш стандартною ознакою, і методу виправдання знищення “чужих” ніби існуючими їх відмінностями від “своїх”, що визначають їх неповноцінність. Крім того, необхідним, хоча й необов’язковим атрибутом таких доктрин є здебільшого немотивоване спалювання всіх історичних конкурентів, включаючи і вкрай консервативні за своєю природою етнічні традиції, що є у всі часи головною перепоною для розвитку й поширення антисистем.

А тепер повернімося до наших реалій – і чи не мали ми справу з суспільно-політичною антисистемою в образі більшовизму і суспільним устроєм, облаштованим Партією регіонів на чолі з В. Януковичем? Як уже зазначалося, що якщо суспільство сприймати не як організацію, а як механізм, який свідомо створене ний людьми з міркувань доцільності, то це і є соціально-політична антисистема.

Якщо охарактеризувати більшовизм, то його сутність, його першооснова – не злочини, не репресії і не державний терор як системоутворюючий фактор епохи і навіть не тільки державне насильство. Родова ознака більшовизму – його антилюдянність (основна ознака антисистеми), а звідси вже – неприйняття і ненависть до кожного Іншого і, відповідно, до кожного іншого суб'єкта, і повне знищення на практиці всього іншого й інших, незалежно, чи то буржуазія, українські селяни, євреї чи світовий капіталізм.

Побудова соціалізму була реалізованим задумом знищення всього людського у всьому радянському суспільному устрої. Не просто глибоке травмування всієї тодішньої людської спільноти, але не бачене за всю світову історію, страхітливе за своєю варварською жорстокістю, по просторовому і часовому розмаху дійство – зішкрябування по живому на всій території СРСР людського прошарку Землі, насильницьке здирання напрацьованого на ній у віках і тисячоліттях людського гумусу. Такий прошарок і до 1917 р. в Російській імперії був ще досить крихким, слабо структурованим, не мав ще своїх сучасних правових і моральних норм, не встиг завестися своєю сучасною розгорнутою мережею державних інститутів, колективних і індивідуальних комунікацій. Але він, цей прошарок соціальності і культури, все-таки існував. Існувала, зокрема, досить виражена соціальна диференціація: в Російській імперії, зокрема, в Україні, жили селяни, ремісники, торговельники, робітники, люди вільних професій. Існували купецькі гільдії, трудові артілі, ремісничі товариства, церковні приходи, сільські общини, писемницькі об'єднання. Особливо важливо мати на увазі, що прошарок соціальності представляли тоді не один, а багато і різні світи – це був, за визначенням Михайла Гефтера, “світ світів”, і кожен з них спирався на свою культуру, свій етнос і конфесію [1, с. 32]. А перебували ці різні світи не тільки в різних географічних точках і кліматичних умовах. У кожного з них був свій власний історично трансльований діалог з землею, свій власний ментальний і моральний космос. Водночас кожний з них окремо і всі вони разом знаходилися в абсолютно різних історичних епохах, що простягалися майже від неоліту до модерну. Часова, культурна, етнічна, цивілізаційна відмінність характеризувала кожен з них.

Замість неї і взагалі замість всього попереднього “партія і уряд” штучно, за завчасно розробленим проектом, як будують міст або завод, створили абсолютно інший, спустошений радянський соціум. Всі люди перетворилися на величезну єдиноподібну атомізовану масу, що складалася винятково із службовців держави, які однаково і мінімально отримували зарплатню за єдиним на всю країну державним тарифом. Селянин, українець, артист і крамниця, грузин, земля, театр і колгосп зрівнювалися у статусному розумінні: вони однаковою мірою перейшли в повну власність держави під назвою “сукупні ресурси”. Різниця між людьми, речами і нерухомістю залишилася лише в тому, що всі вони як певні державні субстанції потрапляли в різні категорії ресурсів. Якщо одні зараховувалися в трудові, людські, адміністративні, то інші – в матеріальні, фінансові, енергетичні тощо. Але ті й інші залишалися завжди всього лише ресурсами, вони однаково – в цифрах, тонах, гектарах і людиноднях – приписувалися, планувалися, закладалися, розприділялися, перевозилися, переселялися, а

коли потрібно, і резервувалися. Люди не мали ні прав, ні можливостей щось змінити. Кожен індивід зробився наданий винятково самому собі, водночас опинився “на короткому налігачу” в повній, тотальній залежності від держави. Налігач цей – зарплатня, на яку у місті не проживеш. А в селі замість зарплатні – трудовень, нічим, ніякими винагородами майже не забезпечений.

Всі подібні описи радянського способу життя настільки давно і добре відомі, що до певної міри стали вже хрестоматійними. Я вирішив черговий раз зупинитися на характеристичі цього способу життя лише для того, щоб показати, що він мав всі ознаки антисистемності, побудований “малим народом”, який називався більшовиками. Пригадаймо ще раз слова Є. Базарова: “Виправте суспільство, і вад не буде”. І більшовики почали його виправляти. Та і сам прихід більшовиків до влади був класичним за антисистемним сценарієм, тобто через суспільну кризу з організацією руйнівної дії в потрібному місці і в потрібний час, з виробленням захоплюючої за кінцевою метою ідеологічної платформи, через яку втягувалися в соціальний рух маси людей.

Глибинний зміст перемоги більшовиків і здійсненого в їх анти людському стилі “побудови соціалізму” – в розкультуренні радянського простору, пертворенні людини в природний її стан, поверненні до панування деяких інстинктів і тваринного егоїзму [1, с. 31–32].

За хронологією становлення європейської цивілізації це був величезний крок назад – в кордонах 1/6 суші – на кілька століть назад, далеко за межі епохи Нового часу, коли формувалася вся складна нинішня стратифікація (соціальна, економічна, політична) національних держав, коли в Європі на підставі трудової етики і християнської моралі індивід ставав особою, а неоформлена маса людей на підставі усвідомлення групових, класових, національних інтересів набувала ознак сучасної суспільної солідарності.

Зрівняння в злиденності і безправ’ї абсолютно усіх людей на всьому радянському просторі, тотальне придушення будь-яких проявів індивідуально-особистої самосвідомості пояснювалося і виправдовувалося тоді самими творцями Антисистеми в ім’я вирішення Великого завдання. На практиці, однак, вийшло все навпаки: особистий інтерес виявився незнищуваним взагалі, а ось індивідуально-особисту свідомість, як виявилось, придушити можливо – і не на якийсь певний час, а назавжди.

Особистий інтерес, навіть залитий асфальтом, обов’язково, як трава, пробивався і через нього, тому що знищити його можна тільки разом з самою людиною. А ось результат тотальної жорстко забороненої практики щодо неї, включно до смертельної загрози, обернувся жахливим і теж, на жаль, невідворотним результатом. З ліквідацією права і моралі як підстави для цивілізаційного задоволення особистого інтересу і, водночас, шляхом впровадження потужної заборонно-репресивної – пропагандистської державної машини проти нього будівники соціалізму розбудили і покликали до життя все найгірше, що є в людині і що складає її природну основу, – тваринні інстинкти і жорстокий егоїзм. Задовольнити особистий інтерес після створення такого антисистемного тоталітарного чудовиська стало можливим лише за допомогою насильства, крадіжки, бюрократичної кар’єри або стаючи стахановцем тощо, тобто всім тим, що винятково за межами моралі й етики. А з ліквідацією нормальних, еволюційним шляхом напрацьованих норм, правил і процедур соціальної і політичної організації на підставі природної стратифікації, з допомогою відповідних громадянських інститутів відбулося дещо взагалі непередбачуване і небачене у світовій практиці. Самоорганізація на підставі невдоволеності особистого інтересу абсолютно природно почала

розвиватися в обхід тотально встановлюваних заборон і, нарешті, стала розширено утверджуватися на кримінальній підставі у вигляді всезагальної організованої злочинності і корупції. Все живе з тієї пори спрямувало свої зусилля у кримінал.

І все-таки питання поки що залишається: для чого все це, чому, задля чого? Для чого десятки мільйонів убитих, до смерті замучених у тюрмах і знищених голодом (Голодомор в Україні), чому цей зламаний до тваринного жахіття соціум? Адже, здавалося, ніякого державного інтересу в цих язичницьких жертвопринесеннях і страхітливих провалах за шкалою світового часу ніколи не було. Ні один із знищених класів і прошарків населення не становив безпосередньої загрози радянській владі, політична опозиція перестала існувати ще до її фізичного винищення, зовнішньої загрози для СРСР не було після визнання, його більшістю урядів і держав. Існували торговельні договори, міжнародні угоди, співпраця з усіма провідними країнами [1, с. 34–35].

Водночас – форсована підготовка до війни, загальна мобілізація, перехід всього на створення військової промисловості, психологічна побудова фортеці, що знаходиться в облозі? І все це шляхом прискореного знищення – десятками мільйонів! – і нівечення заживо решти населення!

Раціональні пояснення такої метаморфози тут закінчуються. Так, з позиції здорового глузду, але не з позиції логіки антисистеми, чи піддається раціональному мисленню дії яacobінців? Ні. Те саме і з більшовизмом.

А тепер звернімося до українських реалій. Здавалося, що може бути спільного у тоталітарного режиму і тим устроєм, який встановився після приходу до влади Партії регіонів. Тим більше, якщо підходити з позицій антисистемного утворення?

На мій погляд, дані режими, по суті, більш ніж співставні: другий з повною на те підставою необхідно сприймати як природне, генетичне провадження першого. Але з обов'язковим урахуванням наступних суттєвих уточнень і доповнень.

У Партії регіонів, що перебувала при владі, вже не було того глобального проекту, який був у більшовиків. Влада цієї політичної сили окупувала частину колишньої радянської імперії під назвою “Україна” і перетворилася у своєрідний більшовицький нанокapіталізм. Але в якості самулякра проект продовжував існувати у владі регіоналів не тільки як повна заміна реального знаками реального. Він існував ще і як важлива інтенція сучасної влади. Остання, таким чином, надокучливо нагадує про те, чого у нашому світі вже немає і бути не може. Іншими словами, цей вироджений суспільний проект-симулякр самого себе, і саме в такій якості він проявив свою злочинність, неприродно припинюючи і нівечачи український соціум.

Подібне порівняння більшовизму і влади Партії регіонів може видатися на перший погляд дивним, тим більше, що між цими проектами лежить часовий простір у більше ніж п'ятдесят років, впродовж якого відбувалися великі і малі нашарування і зміни. Такі, обумовлені саме часом, видимі, що кидаються у вічі, інколи навіть і досить суттєві. Але все ж зовсім ще не сутнісні зміни досить помітно змінюють форму розглядуваної системи владарювання. Крім того, разом з формою вони ускладнюють і пізнаваність самої суті, родової матриці режимів. Але вони, тим не менш, не змінюють дану владну систему типологічно, залишають незмінною і глибинну сутність підвладних їй суспільних облаштувань.

За змінною дискретністю форм важливо не втратити генетичну спадкоємність і базову незмінність змістів.

Можливість такої втрати особливо наочно можна побачити на прикладі ніби сутнісних відмінностей насильницького владарювання, з одного боку, за допомогою масових репресій більшовизму, особливо при Й. Сталіні, і, з іншого боку, з допомогою окремих резонансних і ніколи не викритих вбивств і масової корупції при В. Януковичі, тобто, в протиставленні масових репресій резонансним вбивством у поєднанні з масовою корупцією як основних механізмів тоталітарного (при Й. Сталіні) й авторитарного (при В. Януковичі) способів панування.

Поясню більш конкретно, як за формами можуть ховатися змісти. А вони можуть ховатися надійно і неприступно, що і в наші дні для більшості залишаються не осягнутими. Більше того, змісти можуть не тільки ховатися, але навіть на якийсь час зовсім зникати. Тобто, вони, звичайно, ніколи і нікуди не пропадали: екзистенційно вони продовжують повністю визначати, як і завжди визначали, все наше життя, однак водночас вони, не будучи усвідомленими, не можуть сприйматися і переживатися. Їх, ніби, і не має зовсім. Щось нас турбує, не дає спокою певна невизначеність, невпевненість. А що? Розуміємо не одразу. А потім починаємо прозрівати. Адже і там більшовизм, і тут, влада В. Януковича, були одним і тим самим “малим народом”. Дії більшовизму як “малого народу” щодо всього населення колишнього СРСР я же описував.

Тепер щодо дій Партії регіонів, яка була при владі. У декого може виникнути запитання – до чого тут “малий народ”? Пригадаймо. Небезпека “малого народу” для етносу визначається не тільки спрямованістю дій, а й реальною руйнівною силою. Духовні коріння нації, традиційний державний устрій і спосіб життя йому ворожі і навіть ненависні, народ – лише “матеріал”, причому завжди поганий матеріал, а якщо нічого і нікого жаліти, то заради досягнення мети все дозволено! Звідси – брехня як принцип, а при оживлості й масовий терор.

Чи не це ми мали у своїй країні, чи не це ми пережили за кілька років владарювання цієї групи людей, яка сенс свого життя вбачала тільки в особистому збагаченні за рахунок українського народу, який перетворила на матеріал цього збагачення, а за непокору вдалася до терору. В. Янукович перетворив країну на величезну кримінальну колонію (пригадаймо, що соціальний криміналітет породив більшовизм), де державний бюджет був для нього своєрідним “злодійським общаком”. У психоаналізі є поняття накинutoї тіні. Це коли підлеглий етнос засвоює стереотипи поведінки пануючого етносу стосовно себе: презирство, зневага, приниження. Тобто все у дзеркальному відображенні. За 750 років колоніального гніту було від кого засвоювати ці стереотипи, особливо це стосується періоду залежності від Росії і перебування в Радянському Союзі. Звідси українська влада, особливо при В. Януковичі, засвоївши антисистемну практику й ідеологію більшовизму, впроваджувала її до українського народу.

Чому я наголосив, що особливо при В. Януковичі? Та тому, що “феномен” В. Януковича міг відбутися тільки за сприяння його попередників, які привели його до влади. Хочу зауважити, що той стан, в якому перебуває сьогодні Україна і український народ, заданий першим Президентом України Л. Кравчуком. Саме він спрямував країну до нинішнього колапсу. Саме він обікрав весь український народ, віддавши всі його заощадження Росії, перетворивши все населення країни на жебраків. Це за його президентства почали зникати найвідоміші кораблі: “Іван Франко”, “Тарас Шевченко” тощо. Схильність до кримінальної злочинності, народжена більшовицькою анти системою, починає набирати особливих обертів у незалежній Україні, якщо врахувати ту обставину, що незважаючи на президентство Л. Кравчука він

там, у тому минулому ладі належав саме до того таки “малого народу”, ідеологічно його спрямовуючи на теренах радянської України. А ще пригадується такий факт. Напередодні помаранчевих подій 2004 р. довіреною особою В. Януковича був Л. Кравчук. На величезних бігбордах з портретом В. Януковича були слова Л. Кравчука: “Тому що він правий”. А тепер для порівняння. Із встановленням фашистського режиму в Італії на чолі з Б. Муссоліні скрізь висіли його портрети з написом внизу: “Він завжди правий”. Без коментарів. Наступну естафету прийняв Л. Кучма, висунувши В. Януковича на посаду Президента України. Це при ньому почалася вакханалія з подальшого розграбування держави, із встановлення у державі авторитарного режиму, з подальшої криміналізації суспільства. А завершив проєкт В. Януковича В. Ющенко, витягнувши його з політичного небуття, призначивши прем’єр-міністром і вказавши шлях на перемогу у протистоянні з Ю. Тимошенко.

Незважаючи на поразку режиму В. Януковича, як вже зазначалося, під удар потрапляє тільки політичний авангард “малого народу”. Більша ж його частина залишається цілою і знову продовжує повільно та неухильно вести руйнівну роботу, чекаючи свого зоряного часу.

За результатами виборів до Верховної Ради потрапила значна частина регіоналів. Серед них 64 депутати, які голосували за диктаторські закони. Сьогодні вони виступають за мир на Донбасі, хоча вчора саме представники цієї політичної сили спровокували це жахіття. Все вписується в логіку “малого народу” – зараз вони виступають під тими гаслами, які актуальні в цей момент, незважаючи на те, що вони протилежні тим, під якими йшли раніше.

І насамкінець. Для протидії антисистемам у сучасних умовах необхідна координація. Однак для організації такої роботи в жодному разі не варто забувати, що антисистема існує як ціле і боротьба з нею має вестися не шляхом фізичного знищення всіх членів антисистеми, як це було в середньовіччі, а шляхом створення умов, в яких антисистеми не можуть завдати відчутного удару нормальним етнічним і соціальним системам.

Список використаних джерел

1. *Афанасьев Ю. Н.* Опричное государство и большевистский нанокapитализм // Философские науки. – 2010. – № 2.
2. *Ахмеров Р. А.* Биографические кризисы личности. – М.: Наука, 1994.
3. *Гумилев Л. Н.* Древняя Русь и Великая Степь. – М.: Товарищество Клышников, Комаров и К°, 1994.
4. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. – М.: Ди Дик, 1994.
5. *Гумилев Л. Н.* Тысячелетие вокруг Каспия. – М.: ТОО Мишель и К°, 1993.
6. *Реан А. А.* Аутоагрессивный паттерн личности // Ананьевские чтения-98 / Под общей редакцией А. А. Крылова. – СПб.: Нева, 1998.
7. *Шафаревич И. Р.* Социализм как явление мировой истории. Т.1. – М.: Наука, 1994.
8. *Шафаревич И.* Русофобия. Т. 2. – М., 1994.
9. *Юргалов А.* Опричнина и Страшный Суд // Отечественная история. – 1997. – № 8.

Михаил Юрій

ВНУТРЕННИЙ ВРАГ

В статье идет речь о таком общественном явлении как антисистема, ее губительное влияние на общественное устройство, дается характеристика антисистемности большевизма и власти Партии регионов в Украине.

Ключевые слова: антисистема, химера, “малый народ”, общество, этнос, террор.

Mykhaylo Yuriy

THE INTERNAL ENEMY

The article is about such public phenomenon as an “anti-system”, its detrimental impact on the social order, describing anti consistency of Bolshevism and the authorities of the Party of regions in Ukraine.

Key words: “anti system”, chimera, “small people”, society, ethnicity, terror.

УДК 94(477)

Ярослав Секо

“ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ”: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ АКЦІЇ

Предметом статті є відображені в спогадах учасників та свідків події 4 вересня 1965 р. у київському кінотеатрі “Україна”, під час презентації фільму “Тіні забутих предків”. Розглянуто умови та хід протестної акції, реконструйовано її основні епізоди. Показано особливості трансформації акції в 1970–1990-х рр.

Ключові слова: арешти 1965 р., шістдесятництво, акція протесту, репресії.

4 вересня 1965 р. увійшло в історію українського національного руху не просто виявом громадянської позиції, але – початком руху опору шістдесятників. За задумом і змістом виступ І. Дзюби мав інформативний характер. Однак, В. Чорновіл та В. Стус, які закликали присутніх вставанням відреагувати на сваволу влади, надали йому форми протесту. Інформуюча за змістом лінія І. Дзюби, змінилася публічною акцією, яка виділила частину молодих українських інтелігентів, готових до рішучих дій, протесту та захисту власних ідеалів і цінностей.

Тоді сміливців виявилось не багато. І. Дзюба із сумом відзначав, що акція не вийшла за межі середовища, й не отримала очікуваного резонансу, “як камінь в болото” [1, с. 245]. Не випадково, до кінця 1980-х рр. про події 4 вересня майже не згадували. Складається враження, що нічого не було. “Я багато років думав, майже до останнього часу думав, – продовжу думку І. Дзюби, – що воно так зовсім безплідно минуло. І всі забули: і вороги, і друзі забули. Ніхто про це не згадував і не говорив. Тільки оце зараз останні кілька років, два-три (інтерв’ю взято в березні 1991 р. – Я.С.), починають згадувати, що таке було. І ті, що розуміють значення цього, вже починають згадувати. І навіть ті, хто там випадково опинився” [1, с. 245]. І. Дзюба дещо помиляється, бо в 1970-х рр. була людина, яка не забувала про акцію. Перебуваючи в пермських таборах, В. Чорновіл пропагував її серед в’язнів-сумління.

У сучасній науковій літературі подія 4 вересня 1965 р. вважається ключовою в історії шістдесятництва та зародження руху опору. Складовими “канонічної версії”, яка в різних інтерпретаціях перекочує з видання до видання, є наступні твердження:

1. Виступ І. Дзюби зумовлювався арештами наприкінці серпня 1965 р. представників української інтелігенції.

2. І. Дзюба, повідомивши про арешти, був відштовхнутий чиновником від мікрофону, та заглушений сиренами.

3. Виступ І. Дзюби із залу був підтриманий закликотом В. Чорновола і В. Стуса “Хто проти тиранії – встаньте!”.

4. Частина присутніх, у знак підтримки, підвелася з місць [2, с. 48, 3, с. 88, 4, с. 166, 5, с. 293].

Втім, при зверненні до джерел, вади цієї версії аж надто очевидні. Зі слів учасників акції 4 вересня, зрозуміти що і як відбулося так само важко, як встановити подробиці виступу Н. Хрущова в ООН, у якому він розмахував чи то піднятою рукою, чи то черевиком, чи то годинником. Головна причина різночитань – свідомі міфологізація подій. Мова не так про спотворення фактів, надмірну героїзацію або патетику, як про свідоме створення міфів – висловлювань, котрі повідомляючи щось про світ, при цьому здобувають стихійно чи завдяки діям суспільних та політичних сил, статус фактографічних

або символічних істин – неверифікованих, “знерухомлених” і більш чи менш сакралізованих [6, с. 208].

Міфологізуються значимі, вузлові, доленосні події. Вечір 4 вересня 1965 р. став таким не для всіх. Для порівняння наведу кілька цитат. Так, для М. Коцюбинської прем’єра стала переломним моментом, “певним рубіконом у долі кожного учасника цього символічного акту”, екзистенційним вчинком, з якого “почався шлях самовизначення, шлях ламання долі і моральних випробувань” [7, с. 216]. Очевидно, з цим контрастують спогади інших осіб, причетних до прем’єри. Так, для режисера “Тіней забутих предків” С. Параджанова це була, насамперед, найкраща реклама для фільму [8, с. 734], а для Л. Кадочнікової, виконавиці ролі Марічки, “прем’єра пройшла чудово”, а інші події запам’яталися “емоційними і революційними промовами... фільм Параджанова багатьох надихнув на свободу слова [9, с. 13]. Для більшості присутніх у залі, дії І. Дзюби, В. Чорновола і В. Стуса здавалися провокацією, або незрозумілістю. Отже, очевидно, “замовників” міфологізації потрібно шукати серед шістдесятників, бо саме вони, як і кожне покоління чи група, “писали” свою історію. У 1990-х рр. була сконструйована їхня версія боротьби за незалежність, у якій акції типу 4 вересня чи 22 травня стали об’єднувальним началом, маркерами покоління.

Засобом міфологізації стали спогади. Відомо, що минуле постійно змінює свою форму в дискурсах сучасного, а пам’ять – рухливий феномен, часто залежний від потреб часу, коли вдаються до згадування. Спогади – річ не певна. Людська пам’ять не здатна охопити і зберегти повноту картини, а вирізняється вибірковістю, схильністю до забуття й навіювання. Спогад з роками може змінюватися, переставляти деталі, переносити їх з одного об’єкта на інший. Початкове ставлення до факту часто змінюється оціночним судженням із прожитого досвіду. І це не враховуючи суб’єктивізм сприйняття події, її бачення під певним ракурсом, впливи емоційного стану. Зовсім погано, коли свідки вдаються до свідомого перекручування та замовчування фактів. У такому разі історичне “як було” змінюється на політично вмотивоване “як має бути”. Намагання виправити руку історика є найбільшим бажанням кожного, хто прагне “попасти в історію”.

Виступ у кінотеатрі “Україна” тривалий час був на маргіналіях пам’яті. Лише наприкінці 1980-х рр., з огляду на нове розгортання українського національного руху, відбулася його рецепція, повернення в пам’ять покоління та історію шістдесятництва. Формуючи національний канон тяглості визвольних змагань, існувала практична потреба показати шістдесятництво початком боротьби за незалежність на зламі 1980–1990-х рр. Саме тоді, події 4 вересня почали виводитися з контексту серпня – вересня 1965 р., й оцінювалися з перспективи боротьби покоління шістдесятників. Так, Є. Сверстюк відзначав, що в акції, яка в 1960-х рр. сприймалася як “виступ Івана Дзюби”, наприкінці 1980-х рр. посилилася роль В. Стуса [10, с. 284], і, можна додати, В. Чорновола. Іншими словами, *акція-інформування* про арешти трансформувалася в *акцію-опору* проти арештів. Серед інших типових змін – збільшення кількості осіб, які “встали”, що автоматично перетворювало виступ “трійки” на акцію нонконформізму; посилення ролі спланованості акції над її імпровізованістю.

Джерельною основою статті є свідчення учасників і свідків події. Найближчими в часі до розглядуваних подій є щоденниковий запис Л. Танюка від 4 вересня 1965 р. [11], лист І. Жиленко до В. Дрозда від 5 вересня 1965 р. [12], “Пояснююча записка” В. Стуса від 7 вересня 1965 р., подана в інститут літератури [13], виступ Ю. Бадзя на партійних зборах інституту літератури 11 листопада 1965 р. [14]. Ці джерела опубліковані в мемуарній літературі 1990–

2000-х рр., отож, потрібно зважати на ймовірність пізніших вставок і корекцій тексту.

Інші спогади написані або висловлені в інтерв'ю після 1988 р. При цьому, основна канва подій майже не змінна в різних викладах. У кількох випадках є відмінності стилістичного характеру, рідше – щодо окремих деталей. Втім, це особливість живого спогаду, який такою не буквальною відзначається від вигаданого тексту. Різноманітність в спогадах окремих осіб також варто сприймати в якості аргументу на користь суб'єктивізму сприймання, а не свідомого колективного опрацювання свідчень.

І. Дзюба згадував про події 4 вересня в інтерв'ю С. Чернілевському та Б. Підгірному в березні 1991 р. [1]. Б. Бердиховській, О. Гнатюк у 2000 р. [15], Ю. Зайцеву у 2001 р. [16]. Останній варіант спогадів опубліковано в книзі “Не окремо взяте життя” (2013 р.) [17]. Серйозних різноманітностей між ними немає. Водночас, привертає увагу “непомічання” в описуваних подіях В. Чорновола.

Про 4 вересня 1965 р. В. Чорновіл чи не вперше публічно заговорив 15 липня 1988 р. на зустрічі членів УГС з журналістами [18]. Наведу цей фрагмент, адже в ньому викладено квінтесенцію його позиції, яка в подальшому подаватиметься в різних матеріалах: “Тоді із Дзюбою і Стусом ми в кінотеатрі “Україна” на обговоренні “Тіней забутих предків” Параджанова сказали про те (масові арешти – Я. С.). Дзюба повідомив, а я піднімав людей на ноги в знак протесту проти того, що терор і репресії почалися. А Стус попереджав, що почнеться з українців, як прийдуть сталінські часи, це дійде до євреїв, росіян, до інших” [18, с. 375].

Посилання на подію мали місце у матеріалі 22 червня 1989 р. [19], автобіографії [20], відповідях на запитання під час виборчої кампанії 1990 р. [21], виступі кандидата на голову Верховної Ради 30 травня 1990 р. [22], інтерв'ю газеті “Молода гвардія” 24 червня 1990 р. [23], інтерв'ю під час перебування В. Чорновола на Чернігівщині 6–8 листопада 1991 р. [24], інтерв'ю ужгородським журналістам під час перебування на “Срібна-земля-фест” 8–14 травня 1997 р. [25], статті до збірки спогадів про В. Стуса 1993 р. [26]. Проте, найдокладніше версія подій В. Чорновола викладена у вересневому інтерв'ю 1995 р. для часопису “Час/Time” [8].

Мало змін у свідченнях Р. Корогодського між інтерв'ю 24 січня 1991 р. для С. Чернілевського та Б. Підгірного [27] та книгою 2009 р. “Брама світла. Шістдесятники” [28]. У кількох варіантах збереглися спогади М. Коцюбинської – інтерв'ю 22 січня 1990 р. для С. Чернілевського та Б. Підгірного [29], червневій статті 1990 р. для збірки спогадів про В. Стуса “Не відлюбив свою тривогу ранню” [7], інтерв'ю для Є. Захарова восени 1997 р. [30] та інтерв'ю 2000 р. для Б. Бердиховської й О. Гнатюк [31]. Спогади про подію збереглися в інтерв'ю В. Табелева (14 лютого 1991 р.) [32], спогадах О. Сергієнка про В. Стуса (2000, 2006 рр.) [33], книзі М. Плахотнюка (2012 р.) [34], та спогаді М. Роженка в 1990 р. [35].

Аналізуючи подію доречно розкласти її на кілька епізодів: задум, виступ І. Дзюби і реакція на нього “відповідальних осіб”, поведінка В. Чорновола, поведінка В. Стуса, події після перегляду фільму.

Згідно із задумом, І. Дзюба мав у імпровізованому виступі повідомити присутніх про арешти серед української інтелігенції. Це вихідне положення І. Дзюби: “Хочу тільки спростувати вже майже канонізовану версію про те, що це була спланована, добре продумана й організована акція. Насправді було тільки бажання якось використати нагоду для публічного протесту, а як це зробити і чи вдасться взагалі щось зробити, було неясно... я “затаївся”: по-перше, тому, що будь-який розголос міг усе погубити, надія була тільки на несподіваність дій; по-друге, не було уявлення, як саме діяти: імпровізація” [17, с. 345].

Коло утаємничених осіб І. Дзюба обмежує собою, М. Коцюбинською, Ю. Бадзьо та – “не пригадую хто ще був” [1, с. 243; 16, с. 63]. А в іншому спогаді: “Не знаю, чи Михайлина і Юрій обговорювали цю справу ще з кимось” [17, с. 345]. Їхня зустріч відбулася біля станції метро “Університет”, а обговорення – під час прогулянки бульваром Шевченка: “Дійшли думки, що хтось із нас повинен виступити перед публікою під час презентації фільму. Вирішили, що це маю зробити я, хоч, правду кажучи, мені на той час уже трохи набридла роль промовця, – але тут була ситуація надзвичайна, що не допускала вагань” [17, с. 345]. Це підтверджується спогадом М. Коцюбинської: “Тоді ми зібралися – я вже не пригадую, де – й вирішили, що мусимо про це сказати. Я запропонувала це зробити, але мої друзі не погодилися, бо я тоді жила сама із п’ятирічною дитиною. І тоді Дзюба постановив, що про це скаже він” [31, с. 170].

Іншу версію запропонував В. Чорновіл, вказавши на попередню домовленість із І. Дзюбою. Перед початком вечора вони зустрілися “в скверику навпроти кінотеатру”, де В. Чорновіл сказав І. Дзюбі: “треба щось негайно робити, якое протестувати. Дзюба, виявилось, теж ішов з таким рішенням, попередньо обговоривши його, здається, з Є. Сверстюком. <...> Тож домовилися, що Іван у своєму виступі зверне увагу присутніх на арешти, а я знайду можливість підтримати його із залу” [8, с. 732].

Характерна особливість погляду В. Чорновола на події – спланованість акції, відкидання спонтанності у власних діях. Наведу фрагмент інтерв’ю 1997 р.: “Кор[еспондент]. Судячи з вашого характеру, це був спонтанний виступ?”

Чорновіл. Ні. У мене вдача не холерична, як дехто вважає. Я сангвінік із холеричним виявом ззовні. Говорю десь емоційно, десь експресивно. Але все це продумано. Слово, як і дія, ніколи не випереджає думку.

Кор[еспондент]. Значить це була спланована й продумана акція?

Чорновіл. Я декілька днів мучився, коли дізнався про арешти друзів. Думав, що робити. Підготував заяву, яку потім підписали відомі люди, серед яких були Гончар, Антонов та інші. Написали вимогу допустити нас на суди¹. Але виникла потреба публічно про це оголосити. Перед входом до кінотеатру зустрілися з Дзюбою. Переговорили й вирішили: він привітає Параджанова з блискучим фільмом і скаже про арешти” [25, с. 495].

Звертає увагу згадування В. Чорновілом Є. Сверстюка як ознайомленого з акцією, тоді як сам Є. Сверстюк це відкидав: “Коли Іван (Дзюба – Я. С.) мене запрошував на цей перегляд, я думав, що це буде звичайний фільм. Він мені не встиг нічого сказати, і мене там не було” [10, с. 284].

Наведені різночитання, можливо, пояснюють цитовану думку І. Дзюби про “майже канонізовану версію”. Не називаючи прямо В. Чорновола, І. Дзюба полемізує з його баченням подій. За такого підходу, В. Чорновіл свідомо виступає містифікатором і творцем міфу, або “канонічної версії”. Пояснення цього спробуємо з’ясувати згодом.

Наразі зосередимося на зустрічі В. Чорновола й І. Дзюби “в скверику навпроти кінотеатру”. Навряд чи вони могли поговорити наодинці, або щось спланувати з огляду на людність місця. Та й І. Дзюба наводить іншу деталь, яка для нього важливіша, аніж ймовірна зустріч із В. Чорновілом: “Ідучи до кінотеатру, ми з Мартою (дружина І. Дзюби – Я. С.) купили гарний букет квітів” [17, с. 245].

Версія В. Чорновола підтверджується спогадом М. Плахотнюка. Обговоривши з О. Сергієнком намір протестувати проти арештів, вони пішли за

¹ У свідченні очевидна неточність. Якщо мова йде про лист у захисті О. Заливахи, підписаний О. Антоновим, то це 1966 р. Перший лист В. Чорновола з приводу репресій датується 15 вересням 1965 р. У будь-якому випадку, вимога відкритих судів у вересні 1965 р. була ще не актуальною.

порадою в редакцію “Молодої гвардії” до В. Чорновола: “До нас вийшов Славко, і ми втрюх вийшли надвір, виклали йому те, з чим прийшли. Славко повідомив, що сам посилено міркує над цим питанням. Протестувати треба негайно. Але як це зробити краще – слід добре подумати. Чорновіл сказав, що в нього є деякі міркування, але спочатку про це треба поговорити із Дзюбою. І запропонував нам прийти до нього через день. Ми так і зробили. Славко повідомив, що все погоджено, і додав: “Але самі нічого не робіть, а приходьте на прем’єру кінофільму “Тіні забутих предків” С. Параджанова в кінотеатр “Україна”. Дав нам запрошення і попросив подбати про те, щоб якомога більше людей прийшли на прем’єру. Тим, у кого не буде запрошення, даватимуть при вході” [34, с. 250].

Надзвичайно цікаве свідчення, з огляду на окремі деталі. Послідовність подій за М. Плахотнюком підважує свідчення В. Чорновола про зустріч із І. Дзюбою “в скверику” перед початком заходу на якій про все домовилися. Є ще одне неузгодження. З тексту М. Плахотнюка випливає, що В. Чорновіл дав йому і О. Сергієнку запрошення, і обіцяв дістати ще. Але О. Сергієнко свідчив про інше: “Коли ми дізналися, що 4 вересня буде прем’єра “Тіней забутих предків”, я не міг дістати квиток. То я взяв у інший зал, а пішов у цей. Там фойє було спільне. Правда місця у мене не було...” [33, с. 492]. Мені здається, що цей фрагмент варто інтерпретувати по-іншому. Маємо справу не просто зі спогадами М. Плахотнюка, а зміненою версією про ті події під впливом В. Чорновола. У тексті мова йде про чітко сплановану акцію, в якій кожен має відіграти свою роль. Конспірація, організаційна робота, підготовка людей, “запрошення, які даватимуть при вході” – все це мало підкреслити спланованість акції, а, відтак, існування середовища готового до опору.

Р. Корогодський, на основі пізнішого вивчення обставин акції, відкидає обізнаність В. Чорновола: “Я не думаю, що Стус знав, і, навпаки, Чорновіл не знав. Але Іван Михайлович, Михайлина і ще хтось третій вирішували, хто ж буде казати. Це єдине що вирішувалося” [27, с. 88].

Перейдемо до наступного епізоду. Виступ І. Дзюби розпочався з імпровізації: “Почалася церемонія рекомендування авторів фільму, їх вітали кожного персонально і дарували квіти. Але чомусь поза увагою залишилася художниця, майстер чудових костюмів до фільму Тетяна Байкова. Ось тут і пригодився мені мій букетик квітів. Я вийшов на сцену, щоб подарувати його їй – це виглядало природно і навіть зворушливо: не можна ж обійти таку важливу учасницю свята...” [17, с. 345].

Як і кожна почута промова, деталі виступу І. Дзюби різняться в спогадах. Промовець переказує його канву: “у нас сьогодні справді свято мистецтва, але в Україні почалися трагічні події. І почав говорити про арешти” [17, с. 346], У іншому інтерв’ю, І. Дзюба конкретизує: “Шановне зібрання! Сьогодні у нас велике свято культури, але, водночас, і день великої жалоби, бо розпочалися масові арешти інтелігенції, які символізують повернення до найгірших часів” [15, с. 118], і додає: “В Україні відбулися арешти, арештовані ті, ті, й ті...” [1, с. 243].

Дослівно виступ І. Дзюби намагався відтворити по пам’яті О. Сергієнко: “Так, сьогодні у нас велике свято. Я хотів би, крім всієї знімальної групи, і режисера, і операторів, відзначити роботу тієї людини, на яку мало звертається увага, а саме на художницю по костюмах, роботу Люди Семикіної² в цьому фільмі. Я вітаю її з успіхом і дарую їй квіти” [33, с. 492]. Подарувавши квіти і повернувшись до мікрофона І. Дзюба продовжив: “Так, у нас велике свято, але разом з тим і велике горе. В десятки родин воно вже ввійшло: в Україні серед представників молоді творчої інтелігенції почалися масові політичні арешти” [33, с. 492].

² О. Сергієнко помиляється, бо художницею по костюмах була Т. Байкова

Структуру виступу подавав В. Чорновіл: “Він (Дзюба – Я. С.) відзначив, що фільм – велике явище в українській кінематографії, сказав ще кілька фраз про “Тіні забутих предків”. А потім наголосив, що зараз говорити хоче про інше. Про те, що нависла загроза відновлення сталінського режиму, що Україною прокотилася хвиля арештів з явно політичних мотивів. І почав називати прізвища заарештованих” [8, с. 732]. Припустити, що ці фрагменти є частинами одного виступу не доводиться, з огляду на короткість виступу-повідомлення І. Дзюби. Втім, канва зрозуміла.

Кінець виступу І. Дзюба не запам’ятав: “Зразу ж заревла сирена... директор кінотеатру кинувся стягувати мене зі сцени. Що було далі, я бачив як у тумані” [17, с. 346]. Детальніше про це читаємо в О. Сергієнка. На слова І. Дзюби зал зреагував вигуками типу “Давно пора!”, а директор кінотеатру Ф. Брайченко, який знаходився на сцені, почав відштовхувати промовця: “Він несміливо підходить до Дзюби, а тоді з усієї сили штовхає його обома руками вбік так, що той поточився, мало не впав. Дзюба випростався і продовжує називати прізвища заарештованих – хто заарештований в Івано-Франківську, хто заарештований у Львові, хто заарештований у Києві... Брайченко так штовхав Дзюбу разів зо три, що той мало не падав, турляв його зі сцени, а там високо – метра півтора висоти, якщо не більше...” [33, с. 492]. Серед осіб, які спроваджували І. Дзюбу зі сцени О. Сергієнко назвав С. Параджанова: “Нарешті в останню хвилину туди ж підбігає Параджанов, і враження таке, що він теж допомагає зіштовхувати Дзюбу... Параджанов підбіг і відгородив Дзюбу від того Брайченка і руками в спину його підсаджує, але так делікатно, що той не впав. Але враження таке, що він його теж жене зі сцени” [33, с. 492].

Дещо по-іншому цей епізод описано Р. Корогодським: “І зараз бачу, як завзятий адміністратор, а може, хтось інший, штовхає Дзюбу зі сцени. Сергій Параджанов міцно бере за руку того типа, а Юрко Якутович (художник фільму – Я. С.) спокійно (зовні спокійно! – а згодом він скаже: “У мені кожна клітинка вібрувала”...) супроводжує Дзюбу зі сцени” [27, с. 86]. В. Чорновіл додавав епізодові сентиментальності: “Тут до нього (Дзюби – Я.С.) підійшов Параджанов і, ніжно глядячи по плечу, проказав: “Ой, Иван, может, не надо? Что тебе за это будет?...” Це був такий щирий, такий зворушливий вияв турботи про друга” [8, с. 733]. З огляду на те, що В. Чорновола у той момент не було поруч, ці слова варто вважати пізнішою вставкою, характерною для версії періоду ув’язнення.

Дещо випадає із загальної канви побачене Л. Танюком: “Дзюбу між тим потягнули в залу якись баби з криками: “Ложь! У нас не арестовывають!” [11, с. 521]. Елемент атмосфери під час виступу І. Дзюби зберігся в І. Жиленко: “переляканий табун інтелігентствующих міщан, який раптом (як під час пожежі) кинувся до виходів, де збивався у клубки, давлячи одне одного. Якась баба верещала: “Кинотеатр окружен. Всех будут арестовывать!” [12, с. 562].

Отже, оголосивши в мікрофон про арешти, І. Дзюба був позбавлений можливості продовжувати виступ. Директор кінотеатру Ф. Брайченко почав виштовхувати його від мікрофону та зі сцени. Здійнятий у кінотеатрі галас заглушував останні слова І. Дзюби. М. Роженко це описав так: “Це провокація!” – почулися вигуки, а Дзюба на краю сцени мало не падаючи з неї в зал, продовжував щось говорити” [35, с. 166]. Він встиг назвати у мікрофон кілька прізвищ – О. Заливаху, І. Світличного³... “Кожне нове прізвище вибухало, як постріл”, – занотував у щоденнику Л. Танюк, – але в подальшому його слова були заглушені сиреною та емоціями залу, який не залишався байдужим до того, що відбувалося” [11, с. 521].

³ Згідно зі спогадом В. Чорновола, прізвище І. Світличного не називалося через відсутність точних відомостей [8, с. 731].

У будь-якому випадку, І. Дзюба свій задум здійснив. Далі мав бути фільм... Однак, неадекватні дії адміністрації – відштовхування від мікрофону, сирени, мали інший ефект – звільнили потужний емоційний заряд, у якому найповніше проявилися особисті риси В. Черновола і В. Стуса. Р. Корогодський переконаний: “Це характерний для них вчинок. І для Славка страшно характерний, бо він такий нарваний, такий імпульсивний, такий темпераментний...” [27, с. 88].

В. Стус у “Пояснювальній записці” пояснив особисті мотиви участі ганебною поведінкою адміністрації: “Мене обурило брутальне поводження з І. Дзюбою, факт арештів і та атмосфера приховування цього факту, яка найточніше виявилася під час зустрічі з акторсько-авторською групою фільму. Були шалені вигуки: “Це провокація”, “Це брехня”, “Тут не місце” і т. д. І тоді я не зміг стерпіти... факт негарного приглушення виступу обурило так само” [13, с. 183].

Схожими були мотиви Ю. Бадзя: “Дзюба зробив те, що хтось мав зробити: правдиво проінформував громадськість про дійсні події. Чому ж тоді Дзюбу грубо виштовхали зі сцени, а в мікрофон дали публіці “вичерпне пояснення”: “Провокація! Брехня!”. І як завершення загула сирена... Чи можна було в такій ситуації залишатися байдужим? Чи можна було не реагувати, коли тобі в очі кидали неправду, і не хто-небудь, а директор кінотеатру, отже, офіційна особа? Уважаю, що ні. Тому коли запропонували на знак протесту встати, разом з багатьма іншими піднявся з місця і я, висловивши цим самим своє глибоке громадянське занепокоєння і фактом арештів, і атмосферою замовчування, затаювання їх” [14, с. 190].

Виступ І. Дзюби був підтриманий із залу словами “Хто проти тиранії – встаньте!”, які приписуються то В. Стусу, то В. Черноволу. Так, І. Дзюба вказав на В. Стуса як того, хто підтримав його: “Тільки я почав говорити, включили сирену, стали глушити, на мене директор клубу кинувся, почав зіштовхувати мене зі сцени. І в цей час піднявся Василь...” [1, с. 243]. Втім, І. Дзюба не стверджує, що слова “Хто проти тиранії...” належать В. Стусу. Але це стверджує М. Роженко: “І тут залунав новий голос, я глянув разом з усіма праворуч від сцени й побачив Василя Стуса. Це говорив він. Закликав глядачів на знак протесту проти арешту піднятися зі своїх місць. Очі Василя горіли. Під його поглядом люди почали спочатку несміливо, а потім сміливіше вставати, відтак сідати, коли він звертався до інших, і знову вставати...” [35, с. 166]. В. Стуса, в якості автора заклику, також запам’ятала І. Жиленко, утім із приміткою “(здається Стус)” [12, с. 562].

Різничитання маємо в М. Коцюбинської, яка в одному випадку вказувала на В. Стуса: “Він вигукував щось відчайдушне на підтримку закликів протесту – “Хто проти тиранії, встаньте” [7, с. 216], а в іншому – на В. Черновола: “Це сказав, збоку стоячи, Черновіл, а Василь тут же встав і почав розвивати його думку” [29, с. 55]. Втім, у інших інтерв’ю, автором заклику вже є В. Черновіл.

Натомість Л. Танюк, М. Плахотнюк, О. Сергієнко вказують на В. Черновола. Спробуємо реконструювати подальші події. Л. Танюк подав наступну послідовність: “Хтось намагався вирвати в Дзюби мікрофон, гасло й спалахувало світло, ревля пожежна сирена, когось вдарили, і раптом я почув Стуса. Величезний, він схопився й почав кричати: ... “Тут в залі сидить українська інтелігенція! Невже ми стерпимо і ці арешти, факт яких незаперечний, і цю брутальність до Івана Михайловича Дзюби?! Ці приховані арешти виявляють гнітючу атмосферу і повертають нас до аналогів 1937 року! Невже ми отак і сидітимемо й не скажемо протестного слова?”. Зала вже кипіла. Стуса гасили сиреною, і я почув знайомий голос: “Хто проти диктатури, встаньте!”. Це був голос Черновола. Його штовхали, він пручався, ще кричав щось, чого я не розібрав, і Стус повторив на весь свій громовий голос – уже як наказ: “Хто проти

диктатури – встаньте!” І сталося несподіване – люди почали підніматися...” [11, с. 521].

Маю кілька аргументів на користь свідчення Л. Танюка. Насамперед, згадка про 1937 р. у виступі В. Стуса. Це узгоджується зі спогадом Р. Корогодського, який вкладає в уста В. Стуса репліку: “Це ж ваша байдужість приведе до того, що буде те, що вже було, – тридцять сьомий рік” [27, с. 83]. Схожу тезу знаходимо в інтерв’ю М. Коцюбинської, яку вона, помилково, приписує І. Дзюбі: “Дзюба сказав про арешти, проводячи аналогію із 1937 р.” [31, с. 171]. Швидше за все, мова йде про переніс явища з однієї людини на іншу – з В. Стуса на І. Дзюбу. Відомо, що в цей момент М. Коцюбинська знаходилася поруч із В. Стусом, і “відчула, що він увесь аж тремтів. Я обняла його за плечі й пам’ятаю, що мені спало на думку: як цей хлопчина зможе жити у цьому світі?” [31, с. 171].

Є, щоправда, виступ В. Стуса згаданий В. Табелевим: “Товариші! яка ж у нас демократія, якщо говорять, що в нас немає зовсім політичних в’язнів. У той же час сьогодні вночі взяли майже двадцять осіб з української молоді, інтелігенції. І якщо, товариші, ви не вірите, то ви можете перевірити”. Він достав із кишені список і почав читати. Попри огульні виклики “Василь сміливо продовжував читати список. Читав він повільно, чітко, щоб усі чули” [32, с. 191]. Втім, цей спогад не узгоджується з іншими. Очевидно, що В. Табелев переніс на В. Стуса те, що чув від І. Дзюби.

Навіть В. Чорновіл, до певної міри, визнавав роль В. Стуса: “Та ось бере слово Іван Дзюба і несподівано каже про арешти, називаючи імена тих, кого кинуто за ґрати. І раптом з переднього ряду вихоплюється Стус і кричить до зали: “Потрібно протестувати всім! Сьогодні беруть українців, завтра візьмуться за євреїв, післязавтра – за росіян!” [26, с. 615].

Співставивши свідчення, можна припустити, що першим підтримав виступ І. Дзюби В. Стус, який емоційно почав закликати до протестів. Але саме В. Чорновіл словесно оформив спонтанні думки В. Стуса, надавши їм афористичності й спонукальності фразою “Хто проти тиранії – встаньте!”. Характерно, що всі свідки, які називають В. Стуса категорично не стверджують, що ця фраза належить йому. Звичайно, залишається ймовірність, що В. Стус підхопив тезу В. Чорновола. Отож, фраза “Хто проти тиранії – встаньте!” могла звучати двічі, а людська пам’ять зафіксувала виступи окремо.

Головне різночитання – слова В. Стуса. Якщо не враховувати свідчення В. Табелева, маємо розвиток двох смислових ліній – засудження терору з акцентом на повторенні 1937 р., і “інтернаціональна” солідарність із українцями. Найпростіше пояснення – маємо два фрагменти одного виступу. Так, М. Плахотнюк “інтернаціоналістичні” слова В. Стуса ставить після заклику В. Чорновола [34, с. 215]. У спогадах В. Чорновола, ці слова В. Стуса звучать у різних епізодах. У спогаді 1993 р. – одразу після виступу І. Дзюби [26, с. 615], а в інтерв’ю 1995 р. – після закінчення фільму [8, с. 734]. Крпки над “і” розставляє свідчення В. Стуса: “Я говорив з обуренням про те, що підозріливо (так у тексті – Я. С.) приховувані арешти виявляють якусь гнітючу атмосферу, яка створилася в Києві, особливо ж – щодо молодих митців. Ці підозріливі арешти створюють ґрунт для страшних аналогій. Тінь кривавого 1937 р. надто близька, щоб можна було не реагувати на будь-які подібні симптоми” [13, с. 183].

Однак, поставимо питання, чому ніхто окрім В. Чорновола і М. Плахотнюка “інтернаціоналістичні” слова не запам’ятав? А саме їх наводить М. Хейфец у табірному сюжеті про В. Стуса: “... а потім схопився з місця Стус. Він не повинен був виступати, це не готувалося. Але ж ти знаєш Стуса! Крикнув у залу: зараз я звертаюся не до українців, а до тих людей інших народів, які тут сидять, – до росіян, до євреїв... Учора схопили українців – завтра прийде ваша черга.

Досвід історії вчить усіх, тому помагайте боронити українців, цим ви виступите не лише за діло правди, але й захистите своє власне завтра, свою свободу. Від імені українців я вам обіцяю: якщо завтра наші кати кинуться на вас, ми станемо на боротьбу поруч з вами, як сьогодні ми боремося, рятуючи наших братів. Чесні люди всіх народів, що живуть нині на землі України, повинні згуртуватися для спільної оборони своїх мучеників” [36, с. 582].

Наведені слова належать не свідку подій, тому їх можна було б не аналізувати, якби за ними не стояла... постать В. Чорновола. Це з його слів М. Хейфец, який, до слова, мав надзвичайно ціпку пам'ять, написав виступ В. Стуса. Очевидно, що 4 вересня такий пафосний виступ прозвучати не міг з огляду на сирени й гул залу тощо. Стилистично маємо надзвичайно раціональний, продуманий виступ, що контрастує з імпровізованістю більшості виступів. Це більше нагадує виступ лектора, аніж емоційну реакцію.

Також впадає у вічі смислове розходження зі змістом виступу І. Дзюби. Та й цікаво, який відсоток росіян і євреїв був присутній на україномовному фільмі за мотивами українського класика? Навіщо звертатися до них, якщо навіть більша частина присутніх українців, із різних причин, не сприймала промовців? Очевидно, що маємо справу з пізнішою текстуальною вставкою. У 1970-х рр., в ув'язненні, В. Чорновіл працював над створенням позитивного іміджу українського руху опору 1970-х рр. Тому обставини акції 4 вересня він передав у бажаному для того часу дискурсі. Таке звучання повинно було позитивно вплинути на спільну боротьбу в'язнів-сумління різних національностей із табірною адміністрацією, та створювати добрий імідж для закордону.

Якщо на початку 1990-х рр. В. Чорновіл був змушений дотримуватися раніше сказаного, то в подальшому ця потреба відпала. Відтак, заключна версія В. Чорновола не обтяжувалася виступом В. Стуса, вона наскрізь чорноволоцентрична. Події розвивалися так: І. Дзюба після кількох фраз з приводу фільму, повідомив присутніх про початок репресій з політичних мотивів, і почав називати прізвища заарештованих. “Оскільки знав особисто він не всіх, я із залу підказав кілька прізвищ, і він їх повторив голосно” [8, с. 733]. Після того як виступ І. Дзюби був заглушений, В. Чорновіл продовжив акцію: “Тим часом відбулося якесь замішання. Дзюба зійшов зі сцени. Відчуваючи, що треба підтримати, закріпити справу, я підвівся з приставного стільчика з правого краю, біля проходу (вибрав це місце зумисне – звідси чути на весь зал) і голосно, скільки сил, крикнув: “Закликаю всіх, хто протестує проти відновлення терору й репресій, устати!” [8, с. 733].

Завершуючи огляд цього епізоду, зверну увагу на спогад М. Плахотнюка щодо участі Ю. Бадзя, який “також підхопився, намагався говорити, протестувати, але сирени заглушили його” [34, с. 250]. Інших свідчень про це не має, але подальша жорстка лінія парткому щодо Ю. Бадзя, яка закінчилася звільненням із аспірантури, наводить на думку, що в цьому питанні ще рано ставити крапку.

Окремо варто звернутися до реакції залу. Як вже відзначалося, з місць залунали голоси про провокацію: “Провокація!”, – заволала жінка біля Л. Танюка, – “Это все ложь, нас хотят спровоцировать, – товарищи, не поддавайтесь!” [11, с. 521], і все ж люди почали підніматися: “По одному-два, – і ось уже більша частина зали стоїть з блідими обличчями, стиснуті кулаки! Люди вставали, гебня чи хтось там шарпали нас ззаду й навіть били по головах” [11, с. 521]. В. Чорновіл переконаний: “Насправді звелися не всі... Але, незважаючи на те, що серед присутніх були люди нейтральні чи й заангажовані в керівні структури, – підвелось більше половини” [8, с. 733].

Однак, менш емоційні спогади подають іншу картину. І. Дзюба багато стоячих не побачив: “хто був смертельно переляканий, а хто не зрозумів, у чому

річ, а просто був до всього байдужий” [17, с. 346]. О. Сергієнко виділив “середні ряди, деś рядів 4–5 підвелися” [33, с. 493], М. Коцюбинська: “деś близько сотні осіб з-посеред чи не півтисячі присутніх” [31, с. 171], “сто – сто п’ятдесят” – за іншим спогадом [29, с. 55]. Р. Корогодський пам’ятає інше: “Зал не встав! Встало, може, найбільше три-чотири десятки. Думаю, що навіть і чотирьох не було. Це мало... Я на все життя запам’ятав ту страшну історію. І відчуття того, що не встали” [27, с. 83]. У пізніших спогадах Р. Корогодський збільшує назване число: “Встала купка людей. Я озирнувся – може, 50–60 людей стояли. Зал був набитий – 800 місць” [28, с. 288].

Це була кульмінація акції, яка не отримала продовження. “Промайнула думка, – згадував М. Роженько, – що сеанс зірвано, але в цей час мікрофонний голос попросив почати перегляд фільму. Світло в залі погасло. З темряви востаннє долинуло Василеве: “Я вам розповім про Леніна”, перекрыте голосом гучномовця, – сеанс розпочався” [35, с. 294]. Під час перегляду фільму всі виступаючі – І. Дзюба, В. Чорновіл і В. Стус залишилися наодинці зі своїми думками. “Думали навіть, що нас зразу після цього заарештують і ми звідти не вийдемо”, – згадував І. Дзюба [1, с. 244].

Після закінчення фільму мало місце ще кілька інцидентів: “Після фільму виникли нові спалахи, і якісь мурли з одверто комсомольськими мармизами почали “глушити ентузіазм”. Тут уже основний удар узяв на себе Стус – широкоплечий і дужий, він так пхнув якогось “дружинника”, що той буквально сів на сідницю. Крики, погрози... Вимкнули світло, довелось виходити із зали навпомацки” [11, с. 522]. Цей же епізод очима О. Сергієнка: “По закінченні фільму засвітилося світло і люди почали йти по сходах, проходах вниз на вихід. І тут з першого ряду підвівся Василь Стус... і, виставивши над головою руку заугав: “Люди, два слова правди!” Він таким голосом це сказав і стояв так, що якби пішли танки, він би не вступився” [33, с. 493]. Якогось продовження це не мало. В. Чорновіл, підійшовши до Стуса, умовив його і вивів із залу [33, с. 493].

Л. Танюк не запам’ятав післяфільмового виступу В. Стуса: “емоція, біль, жорстоко, антисталінізм” [11, с. 522]. У “Пояснювальній записці” поет виклав свою позицію: “Після фільму я хотів сказати, що ми, радянські люди, не повинні забувати, що Сталін, проводячи ряд антисоціалістичних заходів, прикривався ім’ям Леніна. Хрущов це робив так само, проводячи ряд своїх експериментів, теорій і т. д. Я хотів сказати, що використання священного імені Леніна для прикриття своїх, не завжди ленінських заходів – це використання змушує нас боротись за справжнього Леніна. Не такого, яким його часом бачив Сталін чи Хрущов, а такого, яким він є: як ідеал всього найпрогресивнішого, що виробило людство, комуністичний суспільний прогрес протягом століття. Я мав сказати, що сталінські розстріли безневинних багатьох людей робилися всупереч ленінізмові... Я намагався говорити про обов’язок кожної радянської людини боротись і захищати демократію, соціалізм, справжнє революційне ленінське вчення. А сирена гуділа. Сирена не давала говорити, затуляла рота” [13, с. 183].

Очевидно, що це пояснення систематизувало окремі репліки й неказане, але, воно чітко окреслює контекст виступу – ідеологічний ревізіонізм, протиставлення... Саме з цього контексту вийде “Інтернаціоналізм чи русифікація?”.

Втім, В. Чорновіл, створюючи легенду, подав інше закінчення, більше орієнтоване на Голівуд: “Ми висловилися і втрьох, Дзюба, Стус і я, взявшись за руки, вибігли із зали. Були абсолютно певні, що з години на годину за нами також прийдуть з ордером, але щасливі були... Нема слів, які щасливі були!” [36, с. 582]. У інтерв’ю 1995 р. В. Чорновіл повторив цю версію, пом’якшивши деякі факти: “Вийшли ми спокійно. Іван Дзюба, Василь Стус і я – “основні виконавці” – якийсь час ходили Хрещатиком, узявшись міцно за руки. Чекали, що ось-ось

нас будуть брати. Ходимо, а нас не беруть. Перший Стус сказав: “Ну що ж, я поїхав додому”. Ми з Іваном ще трохи пройшлися, до метро, і я теж подався додому, у Вишгород” [8, с. 734]. Втім, І. Дзюба говорить про інше: “Ми тоді навіть близько один до одного не підходили, розчинившись у натовпі” [17, с. 346].

Проведений аналіз дозволяє виділити дві лінії спогадів шістдесятників щодо подій 4 вересня 1965 р. – І. Дзюби та В. Чорновола. У першій наголошується на інформуванні присутніх у залі щодо дій влади та спонтанності дій. У виступі І. Дзюби помітне прагнення уникнути політичного боку справи. Він не вживає словосполучення “політичні арешти”, а – “арешти”, говорячи про “найгірші часи”, не конкретизує – “1937 рік”. Це роблять інші – М. Коцюбинська, стверджуючи, що І. Дзюба проводив “аналогію із 1937 роком” [31, с. 171], або О. Сергієнко, який вкладає у уста І. Дзюби “політичні арешти” [33, с. 492]. Тобто, напевно, маємо пізніші смислові вставки. “Політизація” слів І. Дзюби відбулася після акції, свідки якої намагалися витворити новий контекст, по-суті, не проартикульований промовцем.

І. Дзюба “поінформував про подію” [27, с. 85], і, напевно, тим би й обмежився. У спогадах наголошується: “завдання полягало в тому, щоб просто сказати людям, що отаке відбувається, щоб люди знали” [1, с. 243], “розтаємничити арешти” [17, с. 346]. Але події почали розвиватися за іншим сценарієм. Не бажаючи того, І. Дзюба вивів розгляд арештів із площини раціональних аргументів, до яких особисто схилявся. Заклик до вставання, пряме залучення присутніх до якоїсь публічної реакції, не зовсім узгоджувалися з його намірами. Напевно, було розуміння неготовності загалу, відсутності точної інформації, потреби подальшого обговорення. Цікава реакція І. Дзюби на невставання В. Коротича: “Зовні незворушний, замкнений, відсторонений, не сказав ні слова. Певно, він належав до тих, хто не встав, використовуючи своє законне право триматися осторонь непевного гурту” [17, с. 346]. Цілком можливо, що саме емоційне й політизоване закінчення акції, яке не планував І. Дзюба, стало одним із аргументів на користь написання “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Якщо це так, то памфлет став своєрідною формою договорення неказаного 4 вересня.

“Лінія Чорновола” вибудовується навколо концепції організованого опору, а точніше – боротьби. Вона полягає в зміщенні акцентів від інформування до активного опору. Важливо зрозуміти, що стоїть за різними свідченнями І. Дзюби й В. Чорновола. З огляду на те, що свідчення І. Дзюби підтверджуються іншими спогадами, потрібно пояснити настійливість В. Чорновола в його свідченнях. Гіпотетично можна припустити, що паралельно до І. Дзюби він планував “свою” акцію, так як це робили Є. Сверстюк та Л. Костенко [10, с. 284]. Однак, не мав нагоди її здійснити. Виступ І. Дзюби виявився вчасним, бо співпадав із його задумами. Тому зорієнтувавшись у ситуації, В. Чорновіл здійснив власний задум, відкоригувавши його первісний варіант у відповідності з обставинами. Тобто, В. Чорновіл, імпровізуючи в межах виступу І. Дзюби, послідовно реалізовував початковий власний задум щодо протесту.

Побічно про це говорила М. Коцюбинська, називаючи виступ В. Чорновола “відруховим”. Він не приймав участі в обговоренні акції з І. Дзюбою. Але вигук “хто проти тиранії – встаньте” був не так імпровізацією, як “сконцентрованою акцією його мислення” [30, с. 494].

Можна стверджувати, що з самого початку виникло дві концепції бачення суті подій 4 вересня 1965 р. Перша, відстоювана І. Дзюбою, полягала в її розгляді в контексті серпневих арештів. Це громадянська концепція, висловлена словами Ю. Бадзя “чи можна було не реагувати, коли тобі в очі кидали неправду?” [14, с. 190]. Виступ І. Дзюби – виступ громадянина, не байдужого до суспільних

процесів, який діє без оглядки щодо майбутніх подій, здійснення амбітних проєктів. Цього І. Дзюба дотримується й через десятки років.

Друга концепція – політична, не зводиться до факту арештів, але прагне використати їх у якості приводу для розгортання політичного руху. З самого початку В. Чорновіл побачив у ній початок довгого ланцюга боротьби свого покоління за незалежність. А відтак, змушений був поміщати акцію в різні контексти, в межах яких протікав національний рух. Цим пояснюється вільне поводження з фактами, й, почасти, відмова від достовірності в різних версіях спогаду. Поступаючись фактографічною точністю, В. Чорновіл витворював політичний конструкт.

Якщо в 1970-х рр. боротьба з комуністичною владою будувалася через об'єднання представників різних національностей, то очевидно, що В. Чорновіл конструюючи українську стратегію, “приспосовував” події 4 вересня 1965 р. до “інтернаціонального” контексту. А коли практична потреба в тому відпала, не наголошував на ньому. Коли ідеологія молоді Української держави в 1990-х рр. вимагала твердої основи, й існувала потреба показати закономірність української незалежності, В. Чорновіл вибудовував стратегію тягlosti національного руху, у якій спланованість акції 4 вересня 1965 р. засвідчувала цілеспрямованість всього руху. Не випадково, одне з інтерв'ю В. Чорновола так і називалося: “Від протесту в “Україні” – до незалежної України” [8].

Саме цим пояснюється неспівпадіння свідчень В. Чорновола. Він не просто розповідав, а конструював минуле, виходячи з того, що наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле. Але В. Чорновіл не просто маніпулював минулим, підганяючи його під стандарт сучасності, а використовував минуле задля обґрунтування сучасності. Якщо оригінальну версію 4 вересня 1965 р. писав І. Дзюба, то В. Чорновіл запропонував її рімейк. Як співавтор подій, він мав на це повне право.

Насамкінець, важливо сказати про “лінію Стуса”, яка присутня у двох попередніх. В. Стус продовжив громадянську концепцію, басом підтримавши, відірваний від мікрофону, схвильований голос І. Дзюби, і, водночас, коли В. Чорновіл починав політику, був першим із тих, хто встав, а точніше – вже стояв, показуючи приклад. В. Стус – це спонтанність, емоція, яка здатна запалити й піднести, “одержимість” в розумінні В. Мороза, втілення нонконформізму в його чистому вигляді.

Таке розщеплення події 4 вересня 1965 р. дозволяє по-новому її інтерпретувати. Це був не просто спільний виступ І. Дзюби, В. Чорновола і В. Стуса, а *три окремі акції*, які мали спільну основу, але різні цілі, акції, які співпали в часі, але від самого початку їм задавалося різне продовження.

Список використаних джерел

1. *Іван Дзюба* // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 2. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 222–261.
2. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років / Георгій Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
3. *Захаров Б.* Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). / Борис Захаров. – Харків, 2003. – 144 с.
4. *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
5. *Баран В.* Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / Володимир Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
6. *Топольський Є.* Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський. – К.: К.І.С., 2012. – 400 с.
7. *Коцюбинська М.* У свідчід пам'яті / Михайлина Коцюбинська // Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – К.: Кліо, 2013. – С. 214–225.
8. *Чорновіл В.* Від протесту в “Україні” – до незалежної України / Вячеслав Чорновіл // Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. – Т. 8. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1993 – грудень 1995) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 728–735.
9. *Кадочникова Л.* “Параджанов сказав Ильенко...”. Інтерв'ю / Лариса Кадочникова // Бульвар

Гордона. – 2015. – № 35. – сентябрь. 10. *Євген Сверстюк* // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 1. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 278–298. 11. *Танюк Л.* Василь Стус у моїх щоденниках / Лесь Танюк // Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – К.: Кліо, 2013. – С. 513–535. 12. *Жиленко І.* Homo feriens / Ірина Жиленко. – К.: Смолоскип, 2011. – 816 с. 13. *Стус Д.* Василь Стус: життя як творчість / Дмитро Стус. – К.: Факт, 2005. – 368 с. 14. *Кириченко С.* Люди не зі страху. Українська сага. Спогади / Світлана Кириченко. – К.: Смолоскип, 2013. – 920 с. 15. *Ця* книжка змінила усе моє життя... Розмова з Іваном Дзюбою // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К.: Дух і літера, 2004. – С. 91–152. 16. *Насправді* було так: Інтерв'ю Юрія Зайцева з Іваном Дзюбою / Вступна стаття Ю.Д.Зайцева. – Львів: інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2001. – 76 с. 17. *Дзюба І.* Не окремо взяте життя / Іван Дзюба; післямова Миколи Жулинського. – К.: Либідь, 2013. – 760 с. 18. З інтерв'ю офіційній пресі з приводу проголошення УГС // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 6. Документи та матеріали (Листопад 1985 – квітень 1990 р.) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 359–380. 19. *Мій* “Меморіал” // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 6. Документи та матеріали (Листопад 1985 – квітень 1990 р.) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 560–562. 20. *Коротка* автобіографія // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 6. Документи та матеріали (Листопад 1985 – квітень 1990 р.) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 636–641. 21. *Відповіді* на запитання під час виборчої кампанії 1990 р. у Львівському поліграфічному інституті // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 6. Документи та матеріали (Листопад 1985 – квітень 1990 р.) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 666–675. 22. *Виступ* як кандидата на голову Верховної Ради на сесійному засіданні 30 травня 1990 року // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 85–115. 23. *“Нам не даровано нічого”* // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 124–129. 24. *“Я маю чітку систему поглядів...”* // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2011. – С. 430–433. 25. *У нашому партійному списку* будуть несподівані імена з верхівки влади, які відстоюють там рухівську позицію // Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. – Т. 9. Статті, виступи, інтерв'ю (січень 1996 – грудень 1997) / Упоряд. Валентина Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2014. – С. 495–501. 26. *Чорновіл В.* Разом за ґратами / Вячеслав Чорновіл // Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – К.: Кліо, 2013. – С. 614–618. 27. *Роман Корогодський* // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 2. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 81–109. 28. *Корогодський Р.* Брама світла: Шістдесятники / Роман Корогодський – Львів: Український католицький університет, 2009. – 656 с. 29. *Михайлина Коцюбинська* // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 2. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – С. 52–80. 30. *Інтерв'ю* [Б. Захарова] з М. Х. Коцюбинською // “У мерехтінні найдорожчих лиць”. Згадуючи Михайлину Коцюбинську. – К.: Дух і літера, 2012. – С. 492–525. 31. *У моему житті* було так багато добра... Розмова з Михайлиною Коцюбинською // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. – К.: Дух і літера, 2004. – С. 153–184. 32. *Владислав Дмитрович* та Вікторія Казимирівна Табелеви // Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. – Частина 1. Упорядкування Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 183–194. 33. *Сергієнко О.* З інтерв'ю 4 січня 2000 року і 26 червня 2006 року. Записав В. Овсієнко / Олесь Сергієнко // Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – К.: Кліо, 2013. – С. 491–494. 34. *Плахотнюк М.* Коловорот: Статті, спогади, документи / Микола Плахотнюк / Упор. В. Чорновіл. – К.: Смолоскип, 2012. – 510 с. 35. *Роженко М.* Обов'язок пам'яті / Миколай Роженко // Вітчизна. – 1990. – № 10. – С. 164–167. 36. *Хейфец М.* В українській поезії тепер більшого нема / Михайло Хейфец // Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. – К.: Кліо, 2013. – С. 554–601.

Ярослав Сэко

“ТЕНИ ЗАБЫТЫХ ПРЕДКОВ”: ИСТОРИЯ ОДНОЙ АКЦИИ

Предметом статьи являются отраженные в воспоминаниях участников и свидетелей события 4 сентября 1965 в киевском кинотеатре “Украина”, во время презентации фильма “Тени забытых предков”. Рассмотрены условия и ход протестной акции, реконструированы ее основные эпизоды. Показаны особенности трансформации акции в 1970-1990-х гг.

Ключевые слова: аресты 1965 г., шестидесятники, акция протеста, репрессии.

Yaroslav Seko

“SHADOWS OF FORGOTTEN ANCESTORS”: THE STORY OF ONE PROMOTION

The subject of the article is reflected in the memories of participants and witnesses to the events of September 4, 1965 in Kyiv cinema “Ukraine”, during the presentation of the film “Shadows of Forgotten Ancestors”. The conditions and course of protest actions, reconstructed its main episodes. The features of transformation events in 1970–1990’s.

Key words: arrested in 1965, sixties, protest, repression.

УДК 94(477.43):314.156.5“1946/1947”

Анатолій Марцінішин

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1946–1947 РР. НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ ВУСТАМИ ОЧЕВИДЦІВ

У статті розглядається життєдіяльність сільського соціуму через призму усної історії на Хмельниччині у перші повоєнні роки. Аналізуються моделі поведінки і стратегії виживання пересічних громадян, їх оцінки політики радянської влади на тлі голоду 1946–1947 рр. у Хмельницькій області.

Ключові слова: Україна, голод, усна історія, стратегії поведінки.

Дослідження післявоєнних років і, зокрема, історії голоду 1946–1947 рр. на Хмельниччині, неможливе без залучення усних джерел. Адже історична пам'ять окремої сім'ї, кожної особистості, наповнена особливими рефлексіями, мотиваціями і своєрідними ціннісними орієнтирами. Усна історія дає можливість не лише зосередити увагу людини на її пам'яті, а й дає змогу глибше пізнати минуле, долучитися до нього, відчутти його зсередини, адекватно осмислювати історичні події. Хоча усні свідчення дистанційовані від самих подій, вони зберігають певну рефлексію, узагальнення та судження про історичне минуле і конкретні дані, пов'язані з особистістю. Треба мати на увазі, що усні джерела здебільшого є доволі суб'єктивними, однак саме ця індивідуальна візія цікава для дослідників.

Зміна соціально-політичної ситуації після Другої світової війни суттєво вплинула на емоційний стан, внутрішній духовний світ, культуру та повсякденність простого трудівника, на довгий час зробивши його, так би мовити, “мовчазною більшістю”. Намагаючись нічим не затьмарити “успіхів повоєнної відбудови”, сталінське керівництво на довгий час наклало табу на цю тему. Про страшне лихо заборонялося не лише відкрито говорити, писати, а навіть думати. Згодом категорична заборона перетворилася на політичну установку, ідеологічну догму і набагато пережила своїх творців. Тривале замовчування масштабів і наслідків післявоєнного лиха криється, перш за все, в тоталітарному, закритому характері тогочасної радянської держави. Тому на сьогоднішній день свідчення очевидців тих подій є одним із елементів розкриття справжньої історії голоду 1946–1947 рр. Адже за допомогою опитувань інформантів розкриваються цінності, традиції, стереотипи, страхи та надії (реалізовані й не здійснені) окремо взятої людини.

Ключовим елементом розповідей у дослідженні тематики голоду є з'ясування особливостей повсякденного життя селян Хмельниччини, що стосується моделей поведінки, одягу, взуття, їжі, побуту, житла тощо.

Українське село вийшло з війни зі зруйнованою матеріально-технічною базою, великою втратою працездатного населення. Воно не змогло протистояти сильній засусі 1946 р. До того ж селянство було виснажене непомірними податками та примусовими позиками. Особисте присадибне господарство всіляко утискалося. Життя більшості громадян після війни балансувало на межі голоду.

Гладун Ніна Василівна (жителька с. Біла) так розповіла про тяжкі післявоєнні роки: “У 1946 році все висохло, навіть качаника не було з кукурудзи, бур'яну не було, лободу люди їли, то потім не було де знайти, на товтрі завжди росла, але якийсь чоловік всю лободу і кропиву висмикав, щоб їсти. Перед жнивими маму

придбали додому, бо не могла йти, а брат пас 16 кіз за їду, тай так виживала, мамі виписували 1 кг вівса. А мене кликала дівчина в світ, мама теж казала йти, дала верету, обрус, дорожку щоб обміняти. Тай йдемо як на Чемерівці, по дорозі на полі горох: ми стали вишпортувати насіння з землі і їмо. Прийшли в Гусятин на поїзд, їздили товарним, в такий не пускали, бо мали воші, але все одно треба було грошей, але так пустили, бо плакали. Куди їхали, не знаю: приїхали на станцію Журинь, там ніхто не пускав на подвір'я, ніхто води не давав, то ми далі йшли, прийшли в якусь хату, нас жінка приймила: дала лимішки, пустила в другу хату, вона постійно пускала людей, що приходили за їжею, а чого в другу хату, ми не знали, нам потім люди сказали, бо там гадюки в неї, казала, що хтось наслав, то вдень не вилазили, а вночі було повно, ми дуже боялися, тай пішли дали, їхали, злізли на станції Пишківці ще трохи пройшли було чотири села разом: Білявинці, Бамбулівці, Гусівці і Пекліківці, і в кожному селі церква, такі хати, що під кожною подвали і повно бараболь, а села побиті, людей дуже мало, то завали розбирали залазили, витягували ті гнилі бараболі і вибирали той крохмаль. Нас приймили в хату: спочатку дівчинка Настунька без руки була, батьків не було, потом приїхали і батьки з поля такі рослі, гарні. Теж дозволили бути, ми спали в стодолі, через воші до хати не пускали, город був десь 60 сотих і все було: грядки, то ми все те сапали, а вони на поле їздили, а коли їх не було, то ми картоплю витягували. Ще там жінка жила з Росії з сином, каже, щоб ми тікали, бо це бендери, вони вас лагодять, у них під лісом є хата, але не ходять, бо партизани пильнують, а нас годують, щоб ми там жили, через день знову та жінка каже, щоб тікати. Було песенятко в них, вечором до стодоли йдуть хлопці всі в крові, всі розбираються, миються розібрали підлогу, а там льох: вони туди залзли і їх закрили. Зранку ми тікали та дівчинка нас доганяла, але не догнала, старших не було, так ми звідти втікли" [7].

На основі оприлюднених документів, наукових розвідок учених відомо, що серйозні продовольчі труднощі стали відчутними у республіці вже навесні 1946 р. А в другій половині 1946–1947 рр. значні райони Центральної, Східної та Південної України охопив справжній голод. За офіційними даними, голодувало близько 3 млн осіб колгоспного населення республіки [3]. Але, враховуючи той факт, що влада на місцях у багатьох випадках намагалася применшити розміри лиха і подавала республіканському та союзному керівництву занижені дані про тих, що голодують, яких в офіційній статистиці називали "потерпілими від дистрофії", можна вважати цю цифру значно заниженою.

Приховані за соціалістичного періоду і недавно розсекречені документи розповідають про ті жахливі страждання, що їх довелося терпіти голодуючому населенню багатьох областей тодішньої Української РСР [8]. Люди вдавалися до крайніх заходів, навіть до канібалізму. Рятуючись від голодної смерті, мешканці деяких областей Наддніпрянщини, як і в інших місцевостях Росії, Білорусії, Молдавії, намагалися виїхати і виїздили для пошуків продовольства у ті регіони країни, що не потерпіли від посухи. Чи не найголовнішим з них виявилася Західна Україна.

Оминаючи загороджувальні загони, натовпи голодуючих рушили за хлібом у Західну Україну, сподіваючись врятувати себе та свої сім'ї. Релігійні та національно свідомі західні українці виявляли справжнє християнське милосердя та співчуття до сотень тисяч голодуючих східних земляків, повсюдно проявляючи до них гостинність і допомогу.

Рятувалися від голоду, працюючи в колгоспі. Ось як описує свою роботу Галина Сергіївна Войтов, жителька с. Летава: "Голод був, але в нас в інтернаті ніхто не помер, голодували на селі. Померло щось 90 чоловік. А на весні хто міг йти на роботу, то на полю варили баланду, давали їсти тільки тим, хто працює, хто не міг, то приносили з поля, хоть чуть-чуть. Були такі, що сапали і падали на

рядкові, бо дадуть їсти, пухли від голоду. Декого навіть записували, що працює, щоб занести пайок” [4], “Колгосп годував, на поле вивозили їсти тим, хто працював” [20].

Та стримати натиск голодного люду на колгоспну ниву представники влади не змогли: явище стало надто масовим. Станом на 15 липня 1947 р. в області зареєстровано 352 крадіжки зерна, зрізано 2 090 кг колосків, викрадено 1 878 снопів. Непоганий врожай 1947 р. дещо пом’якшив страждання голодуючих. Слід зазначити, що голод 1946–1947 рр. найбільше вразив південні райони області, а також глибинні села, віддалені від залізниць, що зв’язували Поділля із західно-українськими землями [19, с. 184].

27 вересня 1946 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП (б) ухвалили постанову “Про економію витрачання хліба в країні”, за якою було визнано за необхідне зменшити витрати державних хлібних ресурсів, звузити контингент сільських мешканців, які користувалися державною допомогою, зняти з пайкового забезпечення хлібом у містах і робітничих селищах частину непрацюючих дорослих утриманців та урізати іншим утриманцям норми видачі хліба за картками. Зокрема, під таку “економію” лише у сільській місцевості підпадали 2 892 100 осіб, котрих позбавили хлібних карток. 5 жовтня 1946 р. М. Хрущов отримав телеграму від Й. Сталіна, у якій настійливо-суворо наголошувалося на необхідності “...ліквідації відставання з хлібозаготівель, затвердити п’ятиденні завдання зі здачі хліба державі для кожного колгоспу й радгоспу” [22]. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 18 жовтня 1946 р. “Про здійснення додаткових заходів щодо економії та витрачання хліба” були вжиті відповідні заходи, спрямовані, зокрема, на зменшення постачання хлібом населення. Починаючи з 1 листопада 1946 р., при випіканні хліба в Україні до житнього або пшеничного борошна домішували 40 % вівсяного, ячного та кукурудзяного.

Посилювало драматизм й трагізм ситуації те, що забираючи хліб у населення своєї країни, вилучаючи останні “колоски” й крихти в українських родин, сталінське керівництво збільшувало постачання зерна за кордон до європейських країн, де також була посуха, передовсім до країн “народної демократії”. Майже 2,5 млн тонн зерна упродовж 1946–1947 рр. було вивезено до Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччини, Угорщини, а також у Фінляндії та Франції, переважно у вигляді безкоштовної допомоги, ставлячи понад усе “ідеологічні” принципи [3].

Одяг та взуття, яких катастрофічно не вистачало, селяни шили самі. Гоцуляк Василь Микитович так описав тогочасний гардероб: “Валянки та калоші самі клеїли, дома купляли камори, валянки шили. Такий був одяг, ну і кирзові чоботи я собі купив, а дядько, то аж в Дніпропетровську купив, трудно було дістати, ну а то такі черевики Смотрицькі, тут саме більше по взуттю, черевики “румунки” жіночі, дівкам вони ще доходять обшиті михом короткі холявки, ну і черевики, потому сапожки шили з широкими халявами, “боти” жіночі, а хлопці всі ходили в валянках, калошах, клеїли, валянки шили. Потім з’явився “бобрик” – шили піджаки, гарні, в мене він ще є, потом “трюш”. Були шерстяні костюми, чорні рубашки “бобки” [9].

Житель с. Цикова на те саме запитання відповів: “Одяг: куфайка, штани радні з полотна мама шила вручну, навіть було, що в післявоєнний період німці залишали машини, то ми з сусідом ходили туди, то принесли німецькі палатки, кинули в яму, погребу не було, і тримали телятко, йому кидали переїди і сховав ту палатку, потім з неї шили штани маскеровочні” [5].

Мешканка с. Залуччя Гафія Опанасівна Деренівська згадує: “Не було нічого ні вдягатися, ні взуватися, навіть солом’яники плели” [10].

На те саме питання жителі сіл Біла та Летава відповіли: “Дехто мав у чому ходити, бо були живі батьки. “Одівалися, що було, мама купила кожаний кафтан” [12]. У декого залишився одяг з війни: “Пальта були військові, ще з війни залишилися” [11].

Олена Петрівна Левенець, жителька с. Чорна, зазначила: “Дід Василь був майстром: людям справляв капці, а тато шив валянки, я й трусів не мала. Дід мав штани зшиті на верстаті з волосянки, варили бузину, пхали в баняк і варили, то дід Василь в такому і похований” [14].

Багато одягу селяни виготовляли самі, оскільки не було коштів на те, щоб їх придбати. Жителька с. Чорна Любов Григорівна Синькова розповіла: “Одні капці були на всю сім’ю, можна було купити, але не було за що, як тата розкулачили, то не було нічого. Одяг носили ще давній, хто мав, а так прями новий з конопель, красили в бузині. Мочили, терли, прями, я сама прями – зараз такого не можу показати, була валовина спідниця в бузині закрашена, так ходили. Я сама ходила в тій спідниці, брали ті коноплі і прями, робили полотно, білили, шмаття шили, сорочки, спідне, штани” [20].

Але речі не були головним пріоритетом, коли панував голод. Житель с. Черче зауважив: “Раніше я мав всьо; костюми шикарні – це мій тато привіз з фронту, костюми і плаття він навіз багато і це забрав з мене і поїхав у западну міняти за хліб, щоби було як прожити” [15].

У 1947 р. смертність стала переважати народжуваність. Старожили й архівні документи свідчать, що навесні 1947 р. люди харчувалися листям, квітами білої акації, мерзлою картоплею, половою, споживали трупи тварин. Пік голоду припав на червень 1947 року. В області було зареєстровано 55 598 хворих на дистрофію, з них померло 2 047 осіб [19, с. 183].

Найбільше вражає інтерв’юерів, які досліджують голод – раціон. Під час інтерв’ю на запитання “що було їсти?” респонденти відповідали по-різному. Куровський Вячеслав Северович зазначив, що “... їсти хотів, бараболі гнили збирали, бур’ян їли, лободу, пиріг з лободи пекли. Мама взяла горошки (кукурудзу), пішла до льоху, втерла на жорнах, кашу варила і сказала, щоби я запам’ятав і тоді гаряче впало на руку і обпекло, до сьогодні є знак” [13].

Олена Петрівна Левенець розповіла: “Картоплі за німців було багато на полі, тому що роздали площу людям. Осіню таке болото, що нічого не пронесеш, їх засипали в ями на полі, вони там спарилися, навесні розбирали ями потім теребили, як варені, сушили, терли на муку і робили блінчики, була ще корова – молоком спасалися, ті бліни дуже воняли, неможливо було їх їсти, але мусіли. А коли жону пасти худобу, беру торбинку, бабушка накидає тих блінчиків, я пасла з дівками, то одної тато був головою сільської ради, а другої зав. току, моєї мами двоюрідний брат, вони байди хліба їли, ділилися зі мною ними, а я з ними блінчиками” [14].

Ганна Гнатівна Лопато згадує: “Голод пам’ятаю: одна дочка була з 1947 року, спасалися тим, що було, але дуже допомагало те, що чоловік був рибак та мисливець, то був такий період, що ворон стріляли, багато було мисливців, тай все повибивали. Трави всілякі, які були с’єдобні, листя з липи” [15].

На те саме запитання Геросія Іванівна Стоянська відповіла: “Голод пам’ятаю. Прийшли Великодні свята, курка знесла одне яйце, тай зварила синові його, тай все, а так щіпали лободу. Бурачки появилися молоді – бурячиння, чого нащипав з того і суп варили” [21].

Найголовнішим годувальником у сім’ї була корова. Про це розповідає більшість респондентів: “...корова була, тай так вижили” [1], “У нас була корова, то вдоімо молока, який стакан муки, зваримо бевки якоїсь” [6], “У нас не було голоду, бо була корова...” [16], “Голод пережили бо була корова, мама варила усе

на молоці, сідали усією сім'єю, тай їли з однієї миски” [2], “... хату розшивали, щоб соломою корову нагодувати” [18].

Щоб було що їсти, селяни ходили по полю і збирали усе, що знайдеться, “...на поле йшли торішні бараболі вибирали і їх їли” [23], “...їли усе, люди повизбирували попід мури усе: лободу, кропиву, бурян” [10], “...ходили по полю, гнилі бараболі збирали, їли, мій чоловік то спух від голоду, нічого не хотів їсти, але спасся” [19], “...Ходила кропиву збирала, картоплю гнилу, їх додому, там сушили і їли, також лободу рвали... Мама відправляла нас на поле щоб збирати горох, що посадили дома, щось зварить з того гороху” [24].

Траплялися випадки коли голоду в сім'ї не було: “Голод я не знала, тільки їли трошки менше” [25].

Наукова цінність цих свідчень полягає в тому, що вони містять різнопланову і надзвичайно важливу інформацію для з'ясування повсякденного життя селян Хмельниччини у період голоду 1946–1947 рр.

У 1947 р. смертність населення в Україні збільшилась в 1,7 разів. Від голодоморного жахиття, за даними різних дослідників, померли від 100 тис. до 8 млн. людей [17]. Чисельність людей, що голодували в регіоні, потребує ретельних підрахунків.

Вивчення проблеми голодомору 1946–1947 рр. на регіональному рівні є нагальним завданням науковців. Необхідно виявляти та вивчати документи місцевих архівів, записувати спогади-свідчення людей, які самі пережили це лихо чи були його свідками, на цій основі створювати збірники документів і матеріалів про голод у селах, селищах, районах, містах, областях України, за можливості, складати поминальні списки жертв голодоморів, створювати й видавати Книги пам'яті. Історію голодоморів жителям регіонів можуть донести експозиції краєзнавчих музеїв, створені на документальних матеріалах та свідченнях земляків. До пошукової діяльності має долучитися учнівська, студентська молодь, широкі кола громадськості. Головна мета такої роботи – гідне вшанування пам'яті убієнних голодом, виховання усвідомлення необхідності побудови суспільства

Список використаних джерел

1. *Інтерв'ю* з Бачинським Анатолієм Григоровичем, 1930 р. н., с. Цикова Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
2. *Інтерв'ю* з Бойко Ніною Профирівною, 1928 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
3. *Веселова О. М.* Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 109.
4. *Інтерв'ю* з Войтовою Галиною Сергіївною, 1933 р. н., с. Летава Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
5. *Інтерв'ю* з Галагозою Зінаїдою Темофіївною, 1933 р. н., с. Цикова Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
6. *Інтерв'ю* з Генсіровською Людмилою Митрофанівною, 1932 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
7. *Інтерв'ю* з Гладун Ніною Василівною, 1931 р. н., с. Біла Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
8. *Голод в Україні. 1946–1947: Документи і матеріали.* – С. 28–30, 54–55, 133–134, 159, 179, ін.
9. *Інтерв'ю* з Гоцуляком Василем Микитовичем, 1939 р. н., с. Степанівка Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
10. *Інтерв'ю* з Деренівською Гафією Опанасівною, 1916 р. н., с. Залуччя Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
11. *Інтерв'ю* з Канищук Ніною Іванівною, 1937 р. н., с. Біла Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
12. *Інтерв'ю* з Козмін Докією Василівною, 1941 р. н., с. Летава Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
13. *Інтерв'ю* з Куровським Вячиславом Северовичем, 1929 р. н., с. Черче Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
14. *Інтерв'ю* з Левенець Оленою Петрівною, 1934 р. н., с. Чорна Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
15. *Інтерв'ю* з Лопатою Ганною Гнатівною, 1922 р. н., с. Черче Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.
16. *Панченко П. П.* Запотаємнений голод сорокових... // Неопалима купина. – 1995. – № 5–6. – С. 157–170.
17. *Перковський А. Л., Пирожков С. І.* Демографічні втрати

народонаселення Української РСР у 40-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 22–23; *Маковійчук І. М., Пилявець Ю. Г.* Голод на Україні у 1946–1947 рр. // УІЖ. – 1991. – № 10. – С. 13; *Білас І. Г.* Голокост на Україні в 1946–1947 роках. Особливості діяльності карального апарату // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ. – Мюнхен. – 1992. – С. 76; *Веселова О. М.* Тоталітарна держава СРСР – призвідець голоду 1946–1947 рр. в Україні. – У кн.: Третій міжнародний конгрес українців 26–29 серпня 1996 р. Історія. – Харків. – 1996. – С. 152; *Портрет* темряви. Свідчення, документи і матеріали у двох книгах. Кн. 1. 18. *Інтерв'ю* з Рачок Марією Леонтівною 1937 р. н., с. Летава Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 19. *Рибак І. В.* Наш край і історії України. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2007. – 260 с. 20. *Інтерв'ю* з Синьковою Любою Григорівною 1927 р. н., с. Чорна Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 21. *Інтерв'ю* зі Стояньською Геросією Іванівною 1922 р. н., с. Черче Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 22. *Телеграма* Ради Міністрів СРСР Раді Міністрів УРСР про незадовільний хід хлібозаготівель. (5 жовтня 1946 р.) // Голод 1946–1947 років в Україні. Документи і матеріали. – К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 86. 23. *Інтерв'ю* зі Швидким Василем Григоровичем 1933 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 24. *Інтерв'ю* з Ямяк Тетяною Василівною 1932 р. н., с. Біла Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А. 25. *Інтерв'ю* з Якемишиною Лідією Федорівною 1935 р. н., с. Почапенці Чемеровецького району // Особистий архів Марцінишина А. А.

Анатолій Марцінишин

ПОВСЕДНЕВНА ЖИЗНЬ ВО ВРЕМЯ ГОЛОДА 1946–1947 ГГ. НА

ХМЕЛЬНИЧЧИНЕ УСТАМИ ОЧЕВИДЦЕВ

В статтє рассматривается жизнедеятельность сельского социума в контексте устной истории в Хмельницкой области в первые послевоенные годы. Анализируются модели поведения и стратегии выживания рядовых граждан, их оценки политической советской власти на фоне голода 1946–1947 гг. в Хмельницкой области.

Ключевые слова: Украина, голод, устная история, стратегии поведения.

Anatoliy Marcinyshyn

EVERYDAY LIFE OF HUNGER 1946–1947 YEARS ON KHMELNYTSKY REGION

BY MOUTHS OF EYEWITNESSES

In the article the live lihoods of rural society through the prism of oralhistory in Khmelnytsky region in the early post-war years. Analyzed behaviors and coping strategies of ordinary citizens play truth about the famine of 1946–1947 in Khmelnytsky region.

Key words: Ukraina, hunger, oralhistory, behavior strategies.

УДК 94 (477.83/.86)+930.85 (043.3/.5)

Ярослав Оленич

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ІНТЕРЕСУ В УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ДО СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА (КІНЕЦЬ XVIII СТ. – 1830-ТІ РР.)

У статті з'ясовано фактори впливу на процес формування дослідницького інтересу до славістики українських учених Східної Галичини XIX ст. Охарактеризовано співпрацю науковців із зарубіжними ученими у галузі слов'янознавства, визначено тематику славістичних досліджень українських інтелектуалів та внесок у становлення національної славістики у Східній Галичині наприкінці XVIII ст. – 1830-х рр.

Ключові слова: славістика, Східна Галичина, просвітництво, Руський інститут, міжслов'янські взаємини.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст., у зв'язку із національно-культурним відродженням слов'янських народів, зростає науковий інтерес громадськості до історії слов'ян. Інтелігенція Східної Галичини не залишилась осторонь від цих процесів. Власне інтерес українських учених до славістики зумовлювався місцевими особливостями, які не завжди враховуються у наукових висновках сучасного національного слов'янознавства. Зазначений фактор посилює актуальність теми дослідження.

У зв'язку з цим у даній статті ставимо за мету – простежити процес формування дослідницького інтересу української наукової громадськості Східної Галичини до слов'янознавства наприкінці XVIII ст. – 30-х рр. XIX ст. Завдання, які необхідно вирішити у процесі вивчення вказаної наукової проблеми: з'ясувати фактори впливу на формування дослідницького інтересу до славістики; охарактеризувати співпрацю науковців Східної Галичини із зарубіжними ученими у галузі слов'янознавства; визначити тематику славістичних досліджень українських інтелектуалів; дати цілісну оцінку їх наукової діяльності у галузі славістики у досліджуваній період.

Окремі аспекти запропонованої проблематики порушувались сучасними українськими науковцями, зокрема В. Чорнієм [1–2], М. Крилем [3–4], І. Галенко [5].

Науково-пізнавальний інтерес українських учених Східної Галичини до слов'ян зумовлювався зовнішніми і внутрішніми чинниками. Національно-визвольний рух слов'янських народів, поділи Речі Посполитої, проживання на території Австрійської імперії західних і південних слов'ян – фактори, які стимулювали учених до слов'янознавчих досліджень. Наукове зацікавлення слов'янськими народами поєднувалось з ідеями просвітництва, зокрема культом знань та принципом об'єктивного пізнання оточуючого світу.

Українські учені Східної Галичини мали сприятливі умови для наукових студій у галузі славістики. Західноукраїнський регіон упродовж століть був тісно пов'язаний з польськими, чеськими, словацькими, сербськими, хорватськими землями. Галичани, передусім їх освічена верства, як правило, володіли, декількома мовами, що давало їм змогу уже наприкінці XVIII ст. – початку XIX ст., коли розпочалося слов'янське національне Відродження, читати польські, чеські та німецькі наукові праці, художні твори, часописи і завдяки цьому бути обізнаними з життям своїх слов'янських сусідів [1, с. 11].

Важливе значення для розвитку славістики мали фонди бібліотеки Львівського університету, куди віденський уряд передав на постійне зберігання велику книгозбірню Гареллі (понад 11 000 томів). Окрім цього, після ліквідації церковних монастирських книгозбірень, до бібліотеки університету з різних місць Галичини поступило (станом на 1885 р.) близько 40 000 томів книг. Охоронцем цих фондів і головним бібліотекарем став словенець М. Куральт [3, с. 43–44].

Вагому роль мала і та обставина, що у львівських архівах, бібліотеках, музеях зберігались рукописи, книги, журнали, газети, твори мистецтва, картографічні та інші джерела, що стосуються історії слов'янських народів, міжслов'янських взаємин й активної використовувались українськими ученими Східної Галичини ХІХ ст. для власних слов'янознавчих досліджень.

Освіченістю і працелюбністю відзначався Бальтазар Гакет (1739–1815), учений з різносторонніми зацікавленнями. Вісімнадцять років свого життя він провів у Львові як професор університету. Тут познайомився з М. Куральтом, очевидно за порадою словенського історика А. Т. Лінхарда. Про їхнє особисте знайомство свідчать листи останнього до своїх львівських кореспондентів. Зокрема, 16 жовтня 1787 р. він писав М. Куральту до Львова, що там проживає Б. Гакет, “який є великий дослідник природи, а його голова складає невпорядковану природознавчу збірку” [3, с. 47]. В іншому листі зазначено, що Б. Гакет “дуже радий буде спілкуватися з Куральтом, оскільки зможе успішно займатися слов'янським мовознавством” [3, с. 47]. Б. Гакет чи не перший у Львові зацікавився слов'янським етносом, залишив цікаві описи слов'ян, свої міркування про них. Архівні матеріали свідчать, що в бібліотеці університету він брав книги про слов'ян, які використовував у своїх дослідженнях [3, с. 47].

У представлених у бібліотеці працях подавались відомості про історію, культуру, мову слов'янських народів. Відомий український дослідник М. Кріль слушно наголошує, що саме наявність цих видань стала значним поштовхом для славістичних зацікавлень галицьких учених, у тому числі українців [3, с. 50].

Перші прояви дослідницького інтересу української інтелігенції Східної Галичини до славістики безпосередньо спостерігаємо в науковому середовищі Руського інституту (*Studium Ruthenum*), який існував при Львівському університеті в період 1787–1809 рр. У цьому навчальному закладі, а після його закриття, на теологічному факультеті університету для студентів, що готувалися стати греко-католицькими священиками, викладалася церковно-слов'янська мова [2, с. 145]. У навчальному процесі основну увагу викладачі спрямовували на те, “щоб питомці навчилися добре церковного письма” [5, с. 45–46]. Для цього на заняттях з герменевтики, полеміки, філософії, поруч із текстами, написаними грецькою, латинською та давньоєврейською мовами, використовувалися також церковнослов'янські та давньоукраїнські писемні пам'ятки. Також під час вивчення цієї дисципліни подавались певні відомості про виникнення слов'янської писемності, про апостольську діяльність Кирила і Мефодія, і про слов'янські народи в цілому [2, с. 145]. У Руському інституті та греко-католицькій семінарії студенти і семінаристи мали можливість тодішньою українською мовою слухати лекції релігійних діячів та українських учених, які поширювали ідеологію просвітництва з притаманними їй культом розуму, ідеями вдосконалення людини і суспільства шляхом вільного розвитку науки і поширення освіти [5, с. 45].

Ідеї просвітництва у Східній Галичині зазнавали творчого переосмислення, узгодження із місцевою етнокультурною традицією й набували рис національного просвітництва. Саме носії просвітницької ідеології першими в

Галичині звернули увагу на своє історичне минуле, на життя простого народу, живу народну мову, вони вперше здійснили спробу піднести народну освіту, визначити територію розселення українців [6, с. 21–22]. До відомих представників просвітництва серед української інтелігенції Східної Галичини належать – Л. Шептицький, А. Ангелович, М. Гарасевич, М. Шадурський, І. Гудз, А. Радкевич, П. Білянський, М. Гриневецький. З-поміж них виділявся П. Лодій, професор філософії (1787–1802). Він висловлював похвалу освіченим монархам, окремим представникам українського вищого духовництва, єпископам А. Бачинському, М. Скородинському, А. Ангеловичу за їх сприяння у розвитку народної освіти, створення згаданого Руського інституту. Ідеї просвітництва простежуються у науковій діяльності М. Гарасевича. Учений поширював серед студентів та семінаристів твердження про етнічну єдність галицьких українців із українським населенням Поділля, Волині й Київщини [7, с. 43]. Таким чином, М. Гарасевич один із перших дослідників, що торкнувся проблеми розселення українського етносу, спільних коренів українців Східної Галичини і Наддніпрянщини.

У Східній Галичині наукові відомості про слов'ян також поширювали зарубіжні учені-славісти, які проживали у Львові. Упродовж 1787–1805 рр. у Львівському університеті працював професор Б. Гакет, який цікавився життям, побутом, звичаями, культурним та суспільно-політичним становищем слов'янських народів. На цю тему учений в 1801–1810 рр. опублікував праці під спільною назвою “Зображення і описи південно-західних і східних венеців, ілірів і слов'ян” [2, с. 145]. Спеціаліст з політичних наук та статистики Й. Роггер у 1804 р. видав свої географічно-етнографічні записи про слов'ян [4, с. 191–193]. Завідувач кафедри загальної історії в 1811–1850 рр. Й. Маусс у власних курсах з австрійської та загальної історії чималу увагу приділяв польській проблематиці, зокрема національно-визвольному руху під проводом Т. Костюшка [3, с. 50].

У 1818 р., згідно постанови Франца І, у Львівському університеті відкрилась кафедра польської мови і літератури. Хоча тривалий час наукова діяльність кафедри не виходила за межі навчальних інструкцій, встановлених австрійським урядом, проте сам факт відкриття в онімеченому університеті кафедри однієї зі слов'янських мов і літератур, був помітною подією [5, с. 46]. На пошквнення наукового життя Львова, зокрема й поширення знань про слов'ян впливали культурно-освітні осередки міста. У 1817 р. засновано Інститут Оссолінських, у якому знаходилась бібліотека із значною кількістю книжкових фондів. У місті функціонували книгарні як науково-мистецькі та культурні установи, де влаштовували художні виставки, читали наукові та популярні лекції, давали приватні уроки [3, с. 43].

Окрім наукової громадськості Львова, інтерес до славістики проявляла українська інтелігенція Перемишля. На початку XIX ст. у місті просвітницькою і науковою діяльністю займалася плеяда визначних релігійних діячів – І. Могильницький, І. Снігурський, І. Лаврівський, Й. Левицький, Й. Лозинський, А. Добрянський. Також у Перемишлі в цей час проживав український історик Д. Зубрицький. У 1809 р. він був обраний секретарем Перемишльського повітового управління, створеного військами герцогства Варшавського під егідою Наполеона. Skorиставшись перебуванням у цей час у Галичині російських військ, Д. Зубрицький оволодів російською мовою. Це дало йому можливість обіймати в 1809–1812 рр. посаду судового перекладача з російської мови при крайовому апеляційному суді. Після цього він працював юстиціарієм у Перемишльському повіті. У 20-х рр. XIX ст. Д. Зубрицький переїхав до Львова [8, с. XII]. Слід

підкреслити, що упродовж 1810–1811 р. учений писав “Хроніку Французької революції від року 1789 до року 1811”. “Хроніка” – це перше в українській історіографії дослідження зарубіжної історії, побудоване на основі критичного використання джерел [9, с. 503].

У 1816 р. в Перемишлі, з ініціативи І. Могильницького утворено “Товариство галицьких греко-католицьких священиків”. Як головний інспектор шкіл Перемишльської єпархії, він активно займався заснуванням, організацією шкіл, підготував і видав низку навчальних підручників: “Буквар” (1816 р.), “Наука християнська” (1816 р.), “Катехизм малий” (1817 р.), “Повинності підданих” (1817 р.), “Правила школьні” (1817 р.), які неодноразово перевидавались. І. Могильницький став ініціатором і першим ректором відкритого в Перемишлі інституту (1818 р.) для підготовки дяків, вчителів парафіяльних шкіл, які утримувались за кошт спеціального фонду, заснованого єпископом І. Снігурським. Спираючись на численні вимоги українського селянства та міщанства навчати дітей рідною мовою, він розгорнув енергійну боротьбу за впровадження викладання в народних школах Східної Галичини тодішньою українською мовою, яку підтримав також митрополит М. Левицький [10, с. 8–9].

Окрім важливої просвітницької діяльності, вагомим є його науковий доробок із славістики. У дослідженні “Відомість о руськім язичі” (1823 р.) І. Могильницький заперечив поширену тезу про походження української мови від польської та російської мов, стверджував про її самостійність, використання та поширення української мови на території Наддніпрянської України та Галичини [11]. “Відомість”, – писав І. Брик, – це перша наукова розвідка про українську мову, яка є доказом великого таланту, праці й знання її автора, що бажав на підставі достовірних історичних дат і документів дати знавцям змогу справити не один фальшивий погляд на український народ і його мову” [12, с. 30].

Характерно, що перемишльська бібліотека І. Могильницького мала в той час “Збірку народних пісень” В. Караджича, котрий популяризував її серед інших діячів, які цікавились слов’янським фольклором [13, с. 30]. Про наукові праці І. Могильницького знав В. Копітар, який використав його “Граматику руської мови” у своїх українознавчих студіях [6, с. 54]. Відомо, що з І. Могильницьким кореспондував П. Шафарик, однак, це листування не збереглося. Слов’янський учений висловлював свої співчуття з приводу смерті І. Могильницького у 1831 р., знав про підготовлену науковцем граматику [14, с. 222]. З І. Могильницьким та професором церковнослов’янської мови І. Лаврівським налагодив контакти відомий словенський науковець М. Чоп, який у 20-х роках ХІХ ст. проживав і працював у Львові. Названі перемишльські учені, поряд з хорватом К. Петровичем, поляком В. Залеським допомогли словенському славісту розшукати необхідні матеріали для наукових досліджень з української мови [4, с. 227–228].

Вже згаданий І. Лаврівський також проявляв інтерес до славістики. Учений переклав польською мовою “Повість минулих літ”, уклав словники з українською частиною (церковно-народний, українсько-польсько-німецький у шести томах) [5, с. 46]. Додамо, що від 1820 р. український дослідник був уже почесним членом Наукового Товариства у Кракові. У 20-х рр. ХІХ ст. діяльністю І. Лаврівського зацікавився Й. Добровський. У листі від 28 лютого 1822 р. до В. Копітара, Й. Добровський просив про адресу каноніка І. Лаврівського. В. Копітар, у листі від 25 березня 1822 р., прохання виконав і адресу надіслав. Уже у листі від 6 грудня 1824 р. Й. Добровський писав П. Кеппенові, що І. Лаврівський має мати декілька листків Острозької Біблії,

котрі відрізняються від виданих друком. На жаль, матеріали безпосереднього листування І. Лаврівського з чеським славістом невиявлені. І. Брик, підсумовуючи взаємозв'язки Й. Добровського з І. Лаврівським слушно наголошував, що “ті люди котрі стояли в якому-небудь зв'язку з Добровським, були загорілі бібліофіли, інтересувались слов'янською наукою взагалі, а студіями Добровського зокрема” [12, с. 10].

Заслуговує на увагу факт з біографії українського священика (тривалий час він жив у Відні) І. Стрілецького, який пов'язує його з “патріархом Слов'янщини” – Й. Добровським. Чеський славіст у листі від 8 жовтня 1786 р. до Ф. Дуріха згадував, що місцевий парох при церкві св. Варвари має примірник слов'янської граматики без заголовка [12, с. 5]. Й. Добровський звернув на вигляд граматики та висловив декілька критичних зауважень. Як зазначав І. Брик, Й. Добровський повинен був мати цю граматику в себе, а це було можливим при особистому знайомстві з священиком, яким в той час був І. Стрілецький [12, с. 5–6]. Зазначена граматика була переробленим варіантом граматики М. Смотрицького 1638 р. У цьому контексті М. Гринивецький згадував, що І. Стрілецький пересилав через Будапешт до Відня перероблений варіант граматики М. Смотрицького. Враховуючий цей факт, наукові інтереси ученого, його велику бібліотеку, що стала основою для двох капітульних бібліотек у Львові, можемо стверджувати, що І. Стрілецький був близький у наукових поглядах з Й. Добровським в часи його короткого перебування у Відні [12, с. 5–6]. Слід додати, що проповіді українською мовою у церкві св. Варвари І. Стрілецького, а пізніше – І. Ольшавського та І. Снігурського міг чути В. Копітар [4, с. 73].

Харківський дослідник П. Кеппен у програмі своєї наукової подорожі планував спільно з І. Лаврівським оглянути міський архів у Перемишлі. Особисте знайомство П. Кеппена з І. Лаврівським відбулось у січні-лютому 1822 р. [12, с. 6]. Предметом їх спілкування була українська література, зокрема праці І. Котляревського. За допомогою перемишльського ученого, П. Кеппен визначив межі поширення галицьких діалектів, торкнувся питання про кількість населення Галичини на початку ХІХ ст. Учений довідався, що І. Лаврівський уже знайомий з графом М. Румянцевим, оскільки на прохання російського діяча науковець переписав літопис ХVІ ст. [15, с. 47]. З 1822 р. налагоджується листування українського ученого з О. Востоковим, оскільки останній у листі від 7 липня 1822 р. повідомив П. Кеппену, що надіслав І. Лаврівському копію з календаря, приложеного до Остромирового Євангелія. Про те саме згадував О. Востоков у листі до Й. Добровського [12, с. 6].

Протягом 1824–1847 рр. Перемишльський філософський ліцей очолював І. Снігурський. На вказаній посаді він проявив себе як талановитий педагог і наставник молодій українській інтелігенції. З метою популяризації історичних знань, І. Снігурський видав працю “Коротка історія хрещення Руси за князя Володимира Великого”. Водночас для потреб книжкової справи, єпископ у 1824 р. заснував власну друкарню [10, с. 8].

З-поміж тогочасних учасників Перемишльського гуртка на особливу увагу заслуговує Й. Левицький та Й. Лозинський. Перший, у 1819 р. відправився у Відень, де вивчав богослов'я. Під час навчання Й. Левицький познайомився зі студентами з різних слов'янських країн, прихильниками національного відродження та єднання, що вплинуло на світогляд українського ученого. У 1825 р. Й. Левицького призначили на посаду капелана перемишльського єпископа І. Снігурського. Видана Й. Левицьким “Граматика руської або малоруської мови в Галичині” (1834), здійснила вагомий вплив на розвиток української літературної мови у Східній Галичині. Як цензор граматики,

В. Копітар також позитивно відгукнувся про використання народної мови у її написанні. Відзначимо, що В. Копітар кореспондував з Й. Левицьким. Так, у 1832 р. В. Копітар просив Й. Левицького надіслати йому копію Супрасльського рукопису. Однак, В. Копітар одержав копію друкованого тексту, замість копій оригіналу. Після цього він розірвав контакти з Й. Левицьким. У 1834 р. з аналогічним проханням словенський учений звернувся до І. Снігурського. Однак і цей нічим не зміг допомогти, заявивши, що у Супраслі оригіналу немає. Натомість І. Снігурський у грудні 1834 р. надіслав В. Копітарові, на його прохання, частину списку Остромирового Євангелія, який знаходився у І. Лаврівського. Останній його копію, а саме календар (“Синаксар”) отримав, як уже зазначалось, від російського мовознавця О. Востокова. Використавши рукопис, В. Копітар повернув його через І. Снігурського І. Лаврівському [4, с. 75]. Й. Лозинський також цікавився славістикою. У четвертому класі теології, – згадував учений, – я читав слов’янську граматику Й. Добровського. Вже тоді я полюбив книжки про слов’янські нарідчя або народи” [16, с. 254]. Як бачимо, наукові дослідження чеського ученого впливали на формування наукового інтересу Й. Лозинського до славістичної проблематики.

З 1835 р. старослов’янську мову у Перемишльському богословському ліцеї викладав А. Добрянський. Ще у 1830 р. він, завдяки підтримці І. Снігурського, відправився до Відня, де протягом чотирьох років вивчав богослов’я. Канонік з церкви св. Варвари П. Паславський у своїй домашній бібліотеці мав працю М. Гарасевича “Історія церковної унії Русі з Польщею”, яку він рекомендував і дозволив опрацювати українському семінаристу. А. Добрянський, – за словами Б. Дідицького, – “не тільки вивчив і переписав працю собі слово в слово, але ще з більшим старанням прагнув подібні праці до історії Русі читати і вивчати, щоб і з них чим раз детальніше довідатись про причини довговічної суперечки між Руссю і Польщею” [101, с. 14]. В “Автобіографії” А. Добрянський писав, що у вільний від навчання час у Надвірній бібліотеці вивчав історію і літературу слов’ян. Використовуючи поради працівника бібліотеки – В. Копітара, А. Добрянський вивчав наукові праці з історії українського народу. Серед них були: “Повість минулих літ” Нестора, “Історія унії в Польщі” М. Бантиш-Каменського, “Історія Малоросії” Д. Бантиш-Каменського, “Історія Росії” М. Карамзіна [17, с. 18–19].

Потрібно додати, що в 20–30-х рр. ХІХ ст. в освітньо-навчальних закладах Перемишля працювали чеські музиканти і педагоги – А. Нанке, В. Серсаві, М. Терлей, Й. Нагловський, М. Канавал та ін., що сприяло міжслов’янській освітньо-культурній взаємності й породжувало інтерес українських учених Східної Галичини ХІХ ст. до історії та культури слов’янських народів [4, с. 210–212].

Отже, формування наукового інтересу української громадськості Східної Галичини до славістичної проблематики відбувалось під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. До зовнішніх факторів слід віднести – поширення просвітницької ідеології, національне відродження слов’янських народів, налагодження наукових контактів українських учених Східної Галичини із Й. Добровським, В. Копітаром, П. Шафариком, О. Востоковим, П. Кеппенем. Особливу роль у формуванні інтересу до історії, мови, літератури слов’ян відіграв Львів, який наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. стає одним із осередків зародження наукового слов’янознавства в Україні. У Львові жили і активно займались славістикою зарубіжні учені – Б. Гакет, М. Куральт, Й. Рогрер, Й. Маусс. У місті діяла низка наукових установ – Львівський університет, Руський інститут, Інститут Оссолінських. У бібліотеках та архівах міста зберігались фонди славістичної книги, що висвітлюють

відомості про історію, культуру слов'янських народів. Наукова громадськість Східної Галичини володіла вагомим потенціалом для слов'янознавчих студій – українські дослідники вільно розмовляли чеською, польською, німецькою мовами. Українські учені наприкінці XVIII ст. – у першій третині XIX ст. порушували актуальні, зумовлені національним відродженням, питання – єдність українців Східної Галичини й Наддніпрянини, самостійність української мови та її рівність з іншими слов'янськими. Наукова діяльність І. Лаврівського, І. Могильницького, М. Гарасевича, Й. Левицького вплинула на розвиток національної славістики й подальших досліджень у цій галузі М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, Д. Зубрицького, Д. Дідицького, О. Партицького, А. Петрушевича, О. Барвінського тощо.

Список використаних джерел

1. *Чорній В.* Інститут славістики Львівського національного університету імені Івана Франка (до 15-річчя з часу заснування) // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2003. – Вип. 53. – С. 303–308.
2. *Чорній В.* Львів як осередок слов'янознавства / В. Чорній // Слов'янознавчі студії: Статті, виступи та ювілейні матеріали: З нагоди 70-річчя від дня народження / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ін-т славістики. – Львів, 2002. – С. 145–150.
3. *Кріль М.* Славістична книга у Львові в кінці XVIII ст. / М. Кріль // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2013. – Вип. 49. – С. 42–51.
4. *Кріль М.* Слов'янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772–1867 / М. Кріль. – Львів: В-во “Сполом”, 1999. – 296 с.
5. *Галенко І.* Мовознавча славістика у Львівському університеті (1787–1939) / І. Галенко // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2004. – Вип. 54. – С. 44–60.
6. *Комаринець Т.* Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального) / Т. Комаринець. – К.: Вища школа, 1983. – 224 с.
7. *Возняк М.* До характеристики Петра Лодія / М. Возняк // Записки НТШ. – Т. СХІІІ. – Кн. І. – Львів, 1913. – С. 118–155.
8. *Орлевич І.* Денис Зубрицький – автор “Хроніки міста Львова” / І. Орлевич // Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / МГКО “Документальна скарбниця Львова”; Львівський національний університет ім. І. Франка; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Центральний державний історичний архів України у Львові; Громадська організація “Інститут Львова”, перекл. з польськ. І. Сварника; коментарі М. Капралю; ред. О. Шишки, Ю. Бірюльова. – Видання друге, виправлене і доповнене. – Львів: Центр Європи, 2006. – С. ХІ–ХХІ.
9. *Ададуrow В.* “Хроніка французької революції Дениса Зубрицького” / В. Ададуrow, М. Рожик // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 231. – Львів, 1996. – С. 495–506.
10. *Стеблій Ф.* Предтечі “Просвіти” / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 19. – 2010. – С. 7–20.
11. *Могильницький І.* Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ / І. Могильницький // Українсько-руський архив видає історично-філософична секція Наукового Товариства імені Шевченка. Т. V. Фільологічні праці Івана Могильницького. Видав Михайло Возняк. – У Львові: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1910. – С. 1–70.
12. *Брик І.* Йосиф Добровський і українознавство / І. Брик // Записки НТШ. – Т. СХLІ–СХLІІІ. – Львів, 1929. – С. 1–35.
13. *Гуць М.* Сербохорватська народна пісня на Україні / М. Гуць. – К.: “Наукова думка”, 1966. – 250 с.
14. *Стеблій Ф.* П. Й. Шафарик і “Руська трійця”: до історії взаємин / Ф. Стеблій // Шашкевичана. Нова серія. – Вип. 5–6. – Львів, 2000. – С. 122–128.
15. *Свѣнцицкій И.* Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. / Свѣнцицкій И. – С-Пб., 1906. – 109 с.
16. *Панькевич І.* Західноукраїнське літературне відродження і Ян Коллар / І. Панькевич // З історії чехословацько-українських зв'язків. – Братіслава: Словацке вид-во худ. літ-ри, 1959. – С. 253–281.
17. *Дідицький Б.* Антоній Добрянскій его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. Списаль Богданъ А. Дѣдицкій / Б. Дідицький. – Львів: Накладом Общества имени Михаила Качковского, 1881. – 128 с.

Ярослав Оленич

**ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНТЕРЕСА В УКРАИНСКОЙ
НАУЧНОЙ ОБЩЕСТВЕННОСТИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ К
СЛАВИСТИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКЕ (КОНЕЦ XVIII В. – 1830-Е ГГ.)**

В статье выяснены факторы влияния на процесс формирования исследовательского интереса к славистике. Охарактеризовано сотрудничество ученых Восточной Галиции с зарубежными учеными в области славяноведения, определена тематика славистических исследований украинских интеллектуалов и вклад в становление национальной славистики в Восточной Галиции в конце XVIII в. – 1830-е гг.

Ключевые слова: славистика, Восточная Галиция, просвещение, Русский институт, межславянские отношения.

Yaroslav Olenych

**FORMATION OF SCIENTIFIC INTEREST OF UKRAINIAN RESEARCH PUBLIC IN
EASTERN GALICIA TO SLAVONIC (END OF THE XVIII CENTURY – 1830-IES.)**

The article reveals the factors of influence on the development of research interest in Slavic studies of Ukrainian scientists in Eastern Galicia of the nineteenth century. The collaboration of national scientists and foreign scholars in the field of Slavic Studies is characterized, Slavic Studies themes in Ukraine and contribution to the national Slavic studies in Eastern Galicia in the late eighteenth century – 1830s are determined.

Key words: Slavic studies, Eastern Galicia, education, Ruses Institute, Slavic relations.

УКРАЇНА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327(477+438)

Микола Алексісець, Ірина Ільчук

БЕЗПЕКО-ОБОРОННИЙ ВЕКТОР СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ В ЄВРОПЕЙСЬКО-АТЛАНТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ (1991–2014 РР.)

У статті проаналізовано співпрацю України і Республіки Польща у військово-оборонній сфері, а також основні тенденції, стан, проблеми й перспективи поглиблення у новітній системі геополітичних координат, утвердження її як невід'ємної складової архітектури безпеки й миру в сучасній Європі.

Ключові слова: безпеко-оборонний вектор, Україна, Польща, європейсько-атлантична інтеграція, глобалізація.

Докорінні соціально-політичні перетворення в Центрально-Східній Європі (ЦСЄ), розвал СРСР і соціалістичної системи, поява нових держав, зникнення біполярної системи безпеки призвели до кардинальних змін геополітичного простору на європейському континенті. Домінуючими тенденціями в розвитку міжнародних відносин стали прояви нових викликів світовій безпеці, підвищення ризику поширення зброї масового знищення і систем її доставки, ісламський екстремізм, що загрожує регіональній стабільності, поширення тероризму. У цьому контексті співробітництво України і Польщі може виявитися одним із найдієвіших засобів у справі збереження безпеки й миру на європейському континенті з погляду виявлення резервів і ресурсів взаємного розвитку двох держав, в облаштуванні світового устрою та пошуку гідного їх місця в об'єднаній Європі. Процеси зв'язків України і РП у військово-оборонній сфері ведуть до осмислення важливих проблем та виявлення ключових чинників впливу на активізацію взаємодії, пошуку й обґрунтування відповідей на найактуальніші питання міжнародного життя. Зауважимо, означеним проблемам присвячені праці С. Віднянського, В. Ткаченка, Ю. Макара, С. Трояна, А. Кудряченка, Л. Зашкільняка, Л. Губерського та ін. У даній статті робиться спроба комплексно розглянути основні напрямки, форми, тенденції в безпеко-оборонній площині українсько-польського співробітництва в контексті європейсько-атлантичних інтеграційних та глобалізаційних процесів.

Зауважимо, що адаптація українських реалій до європейсько-атлантичних вимог має враховувати потенційні можливості держави, які прискорили б вступ України до ЄС та Північноатлантичного альянсу, інших міжнародних структур. Одним з важливих чинників прискорення інтеграції нашої країни до європейської світової спільноти може стати взаємовигідне військово-політичне співробітництво (ВПС) із зарубіжними державами. З огляду на це, українсько-польські відносини у безпеко-оборонній сфері відіграють важливу роль, закладаючи підвалини та, відкриваючи перспективи для модернізації вітчизняної військово-технічної політики, спрямованої на забезпечення захисту обох держав

і боєздатності їх Збройних Сил, а також використання для запоруки загальноєвропейської безпеки у новій системі міжнародних координат.

Військово-політична співпраця між Україною та Республікою Польща у новітню добу є зрозуміло, порівняно нетривалою. Лише на початку 90-х років минулого століття розпочалася розбудова двосторонніх відносин на міждержавному рівні у новому форматі. Суспільно-політичні процеси як в Україні, так і у Польщі потребували налагодження якісно нових форм взаємозв'язків у всіх сферах, у т. ч. у військово-політичній площині. Для України взаємини у безпековому вимірі набувають особливої ваги з огляду на реформи у Збройних Силах та окупацію РФ Криму і її агресію на Донбасі.

Понад двадцятирічна співпраця показала, що військово-політичне співробітництво між Україною та Республікою Польща відображає геополітичний аспект двосторонніх стосунків і є особливо значимим щодо перспектив реалізації доктрини українсько-польського стратегічного партнерства у безпеко-оборонному контексті. На сучасному етапі військових, військово-політичних стосунків між двома державами напрацьовано чимало ефективних механізмів і форм співробітництва, частими є контакти у військовій галузі, які, однак, потребують подальшого поглиблення. Складвся складний і багатоаспектний комплекс цілеспрямованих заходів військових і військово-політичних заходів на підставі законодавства України відповідно до нових міжнародних норм права. Одним із безпосередніх їхніх результатів стало надання двостороннім міждержавним зв'язкам у військово-політичній площині виразно європейсько-атлантичного спрямування. Із урахуванням цього проаналізуємо основні етапи й напрями військово-політичного співробітництва України і Республіки Польща, з'ясуємо його стан, проблеми та перспективи розвитку. Зауважимо, що історія становлення і розвитку українсько-польських відносин у військово-політичній сфері розпочалася із здобуттям незалежності України і не втрачає актуальності впродовж усіх наступних років. Від початку 1990-х років військово-політичні взаємини пройшли певну еволюцію і в другій половині ХХ ст., як і у цілому українсько-польські відносини, вийшли на рівень стратегічного партнерства. Це пов'язано із внутрішнім розвитком українського і польського суспільств, а також із зовнішніми факторами, необхідністю знайти новий формат для запоруки миру й безпеки на Європейському континенті. Зацікавленість України і Польщі обумовлювалася пошуком шляхів залучення можливостей, засобів та ідей для реалізації взаємовигідних заходів у цій сфері. Окупація Криму та військова агресія Росії проти Української держави створила нову реальність у відносинах з Республікою Польща та ЄС і НАТО. Разом з політичним зближенням із західними країнами виник і цілком новий шанс щодо виходу на вищий рівень співпраці у безпеко-оборонній сфері. Реалістична оцінка тенденцій розвитку міжнародної ситуації в Європі спонукає Україну до активізації безпеко-оборонної співпраці з Польщею й інтеграції з європейськими та євроатлантичними структурами, зокрема з Європейським Союзом і НАТО.

Безпосередньо закладання правових основ відносин України і Польщі у військово-політичній сфері розпочалося ще у 1992 р. Базове підґрунтя військово-політичної співпраці між двома державами було задекларовано в основоположному Договорі про добросусідство між Україною та Польщею [1], укладеному в травні 1992 р. Договір містив статті, що торкались і деяких аспектів співпраці у безпеко-оборонній галузі. Зокрема, сторони визнали непорушність нинішніх кордонів між ними та підтвердили відсутність територіальних претензій одна до одної (ст. 2), відмовилися від війни як засобу вирішення спірних питань і розв'язання проблем міжнародної безпеки (ст. 4.1), домовилися розвивати взаємовигідне військово-співробітництво на основі окремих угод (ст. 4. 2–3) [1]. Основні цілі такого співробітництва були визначені

Угодою між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про розвиток військового співробітництва [2], підписаною 3 лютого 1993 р. під час офіційного візиту в Україну міністра оборонного відомства РП З. Оконського. Головними пріоритетами в ній було визначено:

- роззброєння і заходи, спрямовані на зміцнення довіри й співробітництва для гарантування взаємної європейської та міжнародної безпеки;
- обмін інформацією про організаційні структури, проблеми керівництва Міністерством оборони і Збройними силами, комплектування військ у мирний час;
- спільні навчання військ і штабів;
- тилове і технічне забезпечення;
- соціальні питання, виховна і культурна діяльність у Збройних силах;
- правова діяльність у Збройних силах;
- науково-дослідницька діяльність;
- питання співробітництва військ протиповітряної оборони, авіації та військово-морських сил;
- співробітництво у галузі військового зв'язку;
- військова топографія та геодезія;
- розвиток обмінів у галузі спорту і туризму;
- участь Збройних сил у вирішенні завдань цивільної оборони та охорони навколишнього середовища [2].

Спираючись на цю угоду, Україна і Польща почали розвивати військово-політичну співпрацю у таких напрямках, як спільний перегляд підходів до військово-технічного співробітництва для його активізації; опрацювання можливості залучення польських викладачів і навчання польських військовослужбовців на курсах підготовки офіцерів багатонаціональних штабів як структурного навчального підрозділу Національної академії оборони України, зокрема підготовки офіцерів для їх подальшої діяльності, пов'язаної з питаннями співробітництва з НАТО; підготовки та проведення операцій з підтримки миру; подальше спільне виконання українсько-польським миротворчим батальйоном місії у складі сил КФОР; пошук шляхів активізації співпраці з країнами Вишеградської групи; подальший розвиток багатостороннього співробітництва у військовій сфері за схемами: Україна–Польща–США, Україна–Польща–Велика Британія, Україна–Польща–Канада; співробітництво у галузі радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту; у галузі знищення протипіхотних мін; в галузі ліквідації наслідків, пов'язаних з викидом до атмосфери (екологічне забезпечення); у галузі надання допомоги в сертифікації та виробництві згідно зі стандартами НАТО [3, с. 162].

Інтенсивність українсько-польських взаємин у першій половині 1990-х рр. на різних щаблях сприяла розвитку взаємного військово-політичного співробітництва. 6 травня 1994 р. “Договір між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про військове співробітництво” був доповнений Протоколом про двостороннє співробітництво стосовно основ взаємного повітряного руху військових повітряних суден України та Республіки Польща у повітряному просторі обох держав [4]. Протокол, наповнюючи реальним змістом попередні домовленості між Україною та РП, передбачав основи взаємного повітряного руху військових повітряних суден у контрольованому й оперативному просторі (ст. 1-2), а також визначив заходи щодо перевезень військовими повітряними суднами і рамки ідентифікованої зони, яка становила частину повітряного простору держави шириною 15 км з обох боків кордону України та Польщі [4].

Для поглиблення розвитку військово-політичного партнерства між Україною та Польщею важливе значення мало подальше розширення і вдосконалення договірно-правової бази. Між сторонами тривала активна робота щодо ухвали двосторонніх документів у галузі підготовки військових кадрів [5], взаємних поставок озброєння, військової техніки і надання послуг у військово-технічній сфері [6], правового режиму українсько-польського державного кордону, співробітництва та взаємної допомоги з прикордонних питань [7], повітряного сполучення [8], військово-технічного виміру стандартів у сертифікації та виробництві [9]. Можливість двосторонньої і багатосторонньої військової співпраці була перевірена під час спільних навчань у вересні 1997 р. “Cooperative Bridge-94” і польсько-британських навчань “Козацький степ”, які відбулися у вересні 1997 р., а також багатосторонніх військових навчань “Спільний сусід” у липні 1997 р. [10, с. 38–39]. Окрім того, розвивалася співпраця у межах підписаними державами спільної програми “Партнерство заради миру”, що врегульовувала стосунки обох країн з НАТО і, в межах якої вони активно співпрацювали у військово-політичній сфері та брали спільну участь у військових навчаннях. Так, військовики України і Польщі в рамках програми “Партнерство заради миру” брали участь у військових маневрах “Спільний дух” у Голландії в жовтні 1994 р., у багатонаціональних навчаннях “Міст співпраці-94”, “Щит миру-96”, “Хоробрий орел-97”, а також у рамках двосторонньої співпраці, наприклад, під час спільних навчань Краківського військового округу “Татри-96”. Головною метою подібних військових тренувань було вдосконалення військово-політичної співпраці між оборонними відомствами країн-учасниць ініціативи “Партнерство заради миру” та поглиблення взаємної довіри, розвитку партнерських відносин і взаємопорозуміння [10, с. 39].

У результаті подібних спільних двосторонніх і багатосторонніх військово-політичних навчань визначалися й модернізувалися основні напрямки військового співробітництва, зокрема: військово-політичні контакти, обмін військово-технічними здобутками в освіті й науці, співпраця в соціальній та медичній сферах, компонувалися форми і методи миротворчої діяльності. Відбувалися регулярні контакти між керівництвами оборонних відомств України й Польщі, зустрічі на рівні командувачів військових округів та окремих підрозділів [3, с. 167].

Варто підкреслити, що на українсько-польські відносини, в т. ч. у військово-політичній сфері, вплинули міжнародний контекст і позиція найвпливовіших держав, зокрема США, Росії, країн ЄС і НАТО [11, с. 110]. На думку відомого дослідника В. Моцока, 90-ті роки ХХ ст. можна поділити на два періоди: до 1995 року, коли вплив третіх країн на українсько-польські взаємини був негативним, і після 1995 р. – вплив відчутно позитивний і стимулюючий [12, с. 26]. Військово-політичне українсько-польське співробітництво визначалося значною мірою орієнтацією Польщі та України на інтеграцію до європейсько-атлантичних структур. Так, Польща прагнула вступити у НАТО, а Україна висловила пропозицію створити окремий блок для Центральноевропейського простору й застерегла Польщу щодо її бажання долучитися до Альянсу [10, с. 38]. Але, коли керівництво України зрозуміло марність таких спроб і усвідомило неминучість розширення НАТО на Схід, стосунки з Польщею у військово-політичній сфері поліпшилися [10, с. 38]. Вхідження Польщі у НАТО, а згодом і в ЄС істотно вплинуло на українсько-польські відносини. Військово-політичне співробітництво України і Польщі зазнало значного пожвавлення відразу ж після їх приєднання до ПЗМ. Спільна участь у навчальних програмах Північноатлантичного альянсу, створення українсько-польського миротворчого батальйону, задіяність у різноманітних акціях НАТО сприяли активізації та поглибленню українсько-польських військово-політичних відносин, піднесенню

їх на новий рівень. За рахунок Польщі Україна отримала змогу налагодити двосторонні відносини з провідними західними країнами. Беззаперечною була роль Польщі у представленні України в європейсько-атлантичних організаціях, активному лобюванні у них її інтересів. Відповідно до стратегічності українсько-польських відносин, Республіка Польща зобов'язалася передавати Україні власний досвід європейської інтеграції [13, с. 215]. Зважаючи на прогрес у співробітництві Польщі з НАТО та ЄС, Україна розглядала взаємини з Польщею як можливість прискорити власну євроатлантичну та європейську інтеграцію.

Із середини 90-х років ХХ ст. військово-політичне українсько-польське співробітництво набуває всезростаючої ваги у двосторонніх міждержавних відносинах між Україною та Польщею, особливо з огляду на розширення НАТО й активізацію “Партнерства заради миру” [14]. Військово-політична співпраця України та Польщі піднялася на якісно новий рівень. Державне керівництво України і Польщі дедалі більше переконувалося, що забезпечення національних інтересів обох країн, збереження регіональної і загальноєвропейської безпеки можливе тільки за умови дотримання тісних взаємин між двома державами та проведення спільного зовнішньополітичного курсу в контексті європейсько-атлантичної інтеграції. Незважаючи на низку проблем, домінували об'єктивні чинники й зацікавленість у розвитку на основі стратегічного партнерства військово-політичні відносин. Про це свідчать і часті зустрічі керівників обох держав. Так, зокрема, Президент України Л. Кучма на запрошення Президента Республіки Польща А. Квасневського взяв участь у традиційній зустрічі президентів країн Центрально-Східної Європи, що відбулася 7–8 червня 1995 р. в польському містечку Ланьцют, поблизу Жешува. На ній 9 держав (Республіка Польща, Словенія, Австрія, Італія, Німеччина, Словаччина, Чехія, Угорщина та Україна) обговорювали різні питання, головне з них – роль Центрально-Східної Європи у процесі збереження миру й стабільності на континенті. Це була не перша зустріч на такому рівні. Три попередні відбулись у Зальцбурзі, Літомишлі та Кестхеї, і тому запрошення А. Квасневським українського Президента було розцінене не лише як визнання ролі України у справах континенту, а й як підтримка становлення її авторитету на європейському просторі [15]. Подальшим логічним завершенням роботи зі зближення двох країн стало підписання 25 червня спільної Декларації Президента України і Президента Республіки Польща, де зазначено, що дві країни виступають за реалізацію ідеї спільної Європи і створення системи Європейської безпеки, в якій вони займають місце, що відповідає їхнім прагненням та потребам; Україна й Польща надаватимуть взаємну підтримку в прагненні якнайшвидше інтегруватися в європейські політичні та економічні структури безпеки з урахуванням своїх національних інтересів [16]. Підписання Спільної декларації відкрило нові шляхи до поліпшення співпраці між Україною та Польщею.

Питання військово-політичної співпраці між двома країнами було предметом переговорів і під час зустрічі тодішніх міністрів оборони Республіки Польщі та України З. Оконського і В. Шмарова в Соліні 4–5 жовтня 1995 року. За результатами переговорів очільників оборонних відомств ухвалене Комюніке, відповідно до якого сторони розглядали створення українсько-польського батальйону як вагомий чинник реалізації тісної військово-політичної співпраці під егідою ООН, НАТО, ОБСЄ [17, с. 133]. У червні 1996 р. на засіданні Консультативного комітету Президентів України і Республіки Польща при обговоренні конкретних проблеми військово-політичної співпраці, позитивно оцінено результати співробітництва Краківського військового округу з Прикарпатським військовим округом, а також з'ясовані питання контактів між

військовими чинами, обміну офіцерами-стажистами, організації спільних навчань тощо [18, с. 241].

Продовжуючи активну співпрацю у військово-політичній сфері між двома країнами, 29 квітня в Україну прибула делегація Республіки Польща на чолі з міністром національної оборони С. Добжанським. Упродовж трьох днів делегації двох країн проводили перемовини з питань співпраці, за результатами яких було підписано Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща [19]. У цьому документі погоджено умови обох сторін щодо військово-політичної співпраці задля взаємовигідного використання потенціалу двох країн та визначено основні напрямки співробітництва у цій сфері, а саме поглиблення військово-політичних контактів, двосторонні політичні консультації, обмін міркуваннями щодо ситуації на європейському континенті, політики безпеки, проведення спільних військових навчань та формування українсько-польського батальйону миротворчих сил [19, арк. 2].

Наступним кроком у зміцненні двосторонніх міждержавних відносин між двома державами став офіційний візит до Києва голови Уряду Польщі В. Цімошевича, який відбувся 10 жовтня 1996 р. Тоді було підписано міждержавну Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки і надання послуг у військово-технічній галузі [20]. Вона не лише закріпила здобутки військово-політичної співпраці країн, а й заклала підґрунтя для подальшого її поглиблення. У ній передбачено створення спільної підкомісії з питань співробітництва оборонних галузей промисловості, яка могла працювати в рамках уже діючої на той час змішаної Українсько-Польської комісії з питань економічного співробітництва і торгівлі, створеної на підставі Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Польща про торгівлю й економічне співробітництво від 4 жовтня 1991 року. У новому документі сторони погодилися здійснювати військово-технічне співробітництво на принципах рівності, партнерства й взаємовигоди, на основі національної бази та міжнародного права і базуватися за такими основними напрямками:

- поставки озброєння, військової техніки та іншої військової техніки;
- забезпечення експлуатації, ремонту і модернізації озброєння та військової техніки, а також надання інших послуг у військово-технічній галузі;
- надання послуг з модернізації, ремонту й експлуатації озброєння та військової техніки, виготовленої у третіх країнах;
- науково-дослідницькі й дослідницько-конструкторські роботи, створення нових і модернізованих типів озброєння та військової техніки, їх випробування на полігонах України і Республіки Польща;
- продаж ліцензій на виробництво озброєння, військової техніки і надання технічної допомоги в організації їх виробництва;
- обмін спеціалістами з метою допомоги в реалізації спільних програм у галузі військово-технічних послуг;
- обмін досвідом та інформацією в галузі розробок, виробництва й випробувань озброєння і військової техніки;
- навчання персоналу згідно з потребами та можливостями Договірних Сторін;
- проведення ринкових досліджень з метою продажу спільно створених типів озброєння та військової техніки [20, арк. 2].

Важливість цієї Угоди для Польщі обумовлена тим, що значну частину польського військового озброєння і технічного обладнання для його обслуговування та експлуатації виробили свого часу за безпосередньої участі

військово-промислового комплексу СРСР, однією з головних складових частин якого був військово-технічний потенціал України. З іншого боку, Україна отримувала змогу ефективно співпрацювати з Польщею у процесі адаптації її військово-технічного комплексу до стандартів Північноатлантичного альянсу, забезпечуючи таким чином модернізацію та розвиток власного військового і технічного арсеналу [3, с. 166].

Отже, ця Угода окреслила всі види військово-технічної співпраці, узгодила напрямки й форми, продовживши цим самим еволюцію нормативно-правової бази до нових реалій та подальшого співробітництва між двома країнами у цій сфері. Практично чи не вперше за роки незалежної України і Республіки Польща дана Угода була наповнена конкретикою основних пріоритетів стосовно українсько-польського співробітництва у напрямку взаємних поставок озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічному контексті й стандартів європейсько-атлантичної інтеграції.

Дальше зміцнення українсько-польського військово-політичного співробітництва у добу Незалежності позначилося підтримкою України під час її міжнародної ізоляції, спричиненої як наслідками дезінтеграції СРСР, так і внутрішніми та міжнародними політичними кризами (вбивство журналіста Інтернет-видання “Українська правда” Георгія Гонгадзе, “касетний скандал”, “кольчужна справа” тощо). У цьому зв’язку варто відзначити виважену та далекоглядну позицію Республіки Польща [21, с. 28]. Американська трагедія 11 вересня 2001 р. істотно змінила не лише геополітичний та військовий контекст українсько-польських взаємин, а й глобальний вимір міжнародної безпекової політики, ставши відправною точкою перевороту системи міжнародних відносин і змусивши Україну по-новому глянути на свою роль у міжнародних безпекових геополітичних координатах [22, с. 529]. Тому з 2002 р., активізувалася співпраця України з євроатлантичними структурами, що, безумовно, позначилось і на військово-політичному співробітництві між Україною та Польщею. Це стосується насамперед формалізації євроатлантичних прагнень України, пов’язаної з ухваленням 23 травня 2002 р. Радою національної безпеки і оборони України Стратегії України щодо НАТО. Пріоритетною метою, хоч і розрахованою на довготермінову перспективу, цієї Стратегії фахівці вважають повноправне членство України в Північноатлантичному альянсі [3, с. 171].

Оцінюючи динаміку військово-політичних взаємин між двома державами, маємо констатувати, що активна участь Республіки Польщі у вирішенні питання вступу України до НАТО спричинена як викликами безпеки та стабільності в Європі й світі, так і національними інтересами Польщі. Приєднання України до трансатлантичної системи колективної безпеки було покликане задовольнити низку прагнень Польщі: по-перше, позбутися “буферної держави” та отримати на своїх кордонах сусідів, які є членами одного з поляками військово-політичного блоку; по-друге, назавжди вивести Україну з російської сфери впливу; по-третє, надати нових імпульсів відносинам стратегічного партнерства з Україною; по-четверте, посилити власні позиції як у Центрально-Східній Європі, так і в НАТО [13, с. 299]. Після приходу до влади нових президентів – В. Ющенка в Україні та Л. Качинського у Польщі – українсько-польські відносини у військово-політичній сфері продовжували розвиватися в контексті реалізації європейсько-атлантичних прагнень України. Дальшому розвитку взаємин між Україною та Польщею сприяли події “Помаранчевої революції”, які підтримали всі польські політичні партії та громадські об’єднання, парламент та уряд Польщі, а на вулицях багатьох міст відбувалися мітинги, паради, концерти, де поляки висловлювали солідарність із Україною. Усе це, як наголосив тодішній перший заступник міністра закордонних справ України О. Моцик, створювало атмосферу єднання двох народів, солідарності за їх спільне майбутнє [23, с. 4]. Реакція

поляків на українській майдан укотре засвідчила наявність позитивних зрушень у відносинах двох країн, трансформацію їх в усіх сферах, у т. ч. і військово-політичній. Спільна участь у навчальних програмах Північноатлантичного альянсу, миротворча діяльність та задіяність в інших різноманітних акціях НАТО, пожвавлення контактів на державному рівні сприяли подальшій активізації військово-політичних відносин у загальному форматі українсько-польської співпраці. Прикметно, що військово-політична співпраця трансформувалася на базі окремих міждержавних договорів, що уточнювало і деталізувало її в основних пріоритетах. Загалом упродовж 2004–2010 рр. двом державам вдалося досягти низку домовленостей на дво- і багатосторонній основі, що значною мірою зняло напруження, спричинене вступом Республіки Польща до НАТО та ЄС і переорієнтацію України на європейсько-атлантичний вибір і дало поштовх до зміцнення українсько-польського співробітництва в усіх сферах. Упродовж зазначеного періоду було підписано ряд міждержавних документів військово-політичного змісту, які визначали основні напрямки двосторонніх відносин у цій сфері. Зокрема, 9 серпня 2006 р. начальники генеральних штабів ЗСУ та Війська Польського підписали “Програму польських Збройних сил щодо підтримки імплементації цілей партнерства 2006 для України” [9]. У “Програмі” зафіксовано заходи з подальшої співпраці між країнами, тим самим зроблено ще один крок для конструктивної взаємодії у військово-технічній галузі на правовій основі. У вересні 2010 р. за підсумками переговорів керівники оборонних відомств України і Польщі М. Єжель та Б. Кліх підписали Протокол до угод між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про військово-співробітництво щодо обміну інформацією і виконання польотів військовими повітряними суднами України та Республіки Польща в повітряному просторі обох держав [9]. Під час візиту 16 листопада 2010 р. польської військової делегації на чолі з начальником Генерального штабу ЗС Республіки Польща генералом Мечиславом Ченюхом підписано Протокол про взаєморозуміння і надання польською стороною підтримки у багатонаціональних навчаннях підрозділів спеціального призначення “Джекал Стоун-2010” та українсько-американських тренувань “Репід Трайдент-2010”, проведених в Україні на Львівщині [3, с. 176]. За сприяння польської сторони Україна отримала статус асоційованої (третьої) сторони у Бойовій тактичній групі ВС “Балтійська” [3, с. 176].

Усе це засвідчувало позитивний перебіг українсько-польського військово-політичного співробітництва, а також демонструвало значні потенційні можливості для його подальшого розвитку. Однак з 2010 р. почалося деяке охолодження двосторонніх українсько-польських відносин, спричинене переорієнтацію экс-президента України В. Януковича на “східного сусіда” та, відповідно, пожвавленням українсько-російських взаємин. Кардинальна зміна у розбудові відносин між Україною та Польщею відбулася після Революції Гідності та обрання 25 жовтня 2014 р. Президентом України Петра Порошенка. Перед обома державами відродився якісно новий рівень співпраці. Ключовою тезою політичного діалогу стало визнання, що тільки вільна й демократична Україна зможе використати блага, які випливають з участі у процесах європейсько-атлантичної орієнтації. Говорячи про динаміку та основні напрямки українсько-польських відносин, варто відзначити їхню радикалізацію після історичних змін, які відбулися в Україні під впливом Євромайдану (30 листопада 2013 р. – 23 лютого 2014 р.) та російської агресії проти нашої країни. Безумовно, ці події потребують віддаленого фокусу часу для їхнього осмислення. Однак період, що минув, уже засвідчив те, що він був дуже динамічним у розвитку відносин між Україною та Польщею, між Україною й західними країнами НАТО і ЄС як у суспільно-політичній, так і у військовій та військово-політичній сферах.

Упродовж останніх двох років активно відбувалися візити на урядовому рівні, обмін військовими делегаціями; лише на рівні міністерств оборони їх здійснено кілька тощо. Крім того, у 2013 р. проведено два засідання “Українсько-польського форуму співпраці оборонно-промислових комплексів” наприкінці травня 2013 р. у Варшаві та в середині листопада – у Києві [24, с. 366–367].

Важливу роль у розбудові військово-політичних відносин між двома країнами відіграло відкриття вперше на виставці “Зброя та безпека–2013” у жовтні 2013 р. у Києві національного стенду Республіки Польща, на якому були представлені досягнення двох десятків польських оборонних комплексів [24, с. 367]. Власне, це був перший національний стенд, який іноземна країна розгорнула на виставці “Зброя та безпека”. Проведені оборонними відомствами України і Польщі, а також польським та українським оборонно-промисловим комплексом заходи дали багато можливостей безпосередньо поспілкуватися й обмінятись перспективними взаємовигідними військово-технічними проектами. Саме це і надало двостороннім стосункам у військово-політичній сфері нового імпульсу. Тож, незважаючи на кардинальну зміну ситуації в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 року, контакти України і Польщі у цій галузі активно продовжувалися [24].

Варто підкреслити, що Республіка Польща, розуміючи важливість військово-політичного партнерства з Україною задля прискорення її інтеграції до НАТО, почала всіляко сприяти у поглибленні співпраці та вступу нашої держави до Північноатлантичного альянсу. Фактично, намаганнями Польщі створено потужний пронатівський блок у Центрально-Східній Європі. З іншого боку, слід визнати, що поглиблення співробітництва НАТО–Україна стало можливим, великою мірою, саме завдяки стратегічному спрямуванню двосторонніх українсько-польських відносин у військово-політичній сфері. Зазначимо, що військово-політичне співробітництво між Україною та Республікою Польща відбувається паралельно з процесом підтримки Заходом України щодо її вступу до європейсько-атлантичних структур, насамперед, Європейського Союзу і НАТО. Пріоритетом подальшого поглиблення військово-політичного співробітництва України з РП і країнами НАТО та ЄС має стати підвищення оперативних можливостей ЗСУ для відсічі російської агресії. Згідно з цим важливим є підтримання та розширення військово-політичного діалогу керівництв оборонних відомств України й Польщі, ЄС та НАТО, участь у спільних військових навчаннях, залучення інструкторів країн-членів НАТО до безпосередньої підготовки військ України; отримання матеріально-технічної допомоги на забезпечення нагальних потреб ЗСУ, які виконують завдання в АТО; співробітництво Комітету з питань військового співробітництва та оборонного реформування, цивільно-військового співробітництва й інформаційних операцій; професійна та мовна підготовка представників ЗСУ в навчальних закладах країн ЄС і НАТО; участь ЗСУ в силах реагування НАТО, а також багатонаціональних тактичних групах ЄС; участь у регіональних ініціативах спільно з країнами ЄС і НАТО, а також продовження участі у міжнародних операціях з підтримання миру; лікування та реабілітація поранених військовослужбовців ЗСУ в лікувальних закладах країн ЄС і НАТО тощо. 23 грудня 2014 р. Верховна Рада України, скасувавши позаблоковий статус держави, встановила, що серед пріоритетів національних інтересів України є її інтеграція в євроатлантичний безпековий простір, а основним напрямом державної політики з питань національної безпеки – поглиблення співпраці з НАТО з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства в цій міжнародній організації. Подальша військово-політична співпраця України з Республікою Польща і країнами НАТО та ЄС здійснюватиметься на основі багатьох домовленостей у цій галузі, котрі регулюють військово-політичні

відносини в основних напрямках їхнього стратегічного партнерства. 9 квітня 2015 р. на засіданні Верховної Ради України Президент Польщі Броніслав Комаровський зазначив: “Західний світ мусить зрозуміти, що буде безпечний тоді, коли буде безпечною Україна”, що “не буде стабільної, безпечної України, якщо її частиною не стане Україна” [25].

Підсумовуючи розвиток сучасних українсько-польських відносин та їх європейсько-атлантичний контекст, можна зробити висновок, що військово-політичне співробітництво між Україною і Республікою Польща є одним з важливих та перспективних напрямів двосторонньої взаємодії у новітній системі геополітичних координат. Реалізуючи основні напрями співробітництва, вдосконалюючи механізми та інструменти модернізації двосторонньої діяльності, Україна і Польща змогли вийти на якісно новий рівень співпраці в цій галузі, що зможе захистити незалежність і суверенітет України, зробити її конкурентоспроможною на світовій арені та сприяти забезпеченню миру й стабільності на європейському континенті та у світі загалом.

Тож аналіз можливостей військово-політичного співробітництва України та Польщі переконливо свідчить про те, що йому притаманні великий потенціал і перспективи. Результатом такого співробітництва України та Республіки Польща будуть нові креативні рішення й домовленості, що дадуть взаємну вигоду, будуть корисними як українській, так і польській державі. Таке веління часу.

Розбудова сучасних українсько-польських взаємин у військово-безпековій сфері є однією з важливих заповунок захисту суверенітету й територіальної цілісності України, збереження миру та безпеки в європейсько-атлантичному вимірі. Нинішня спрямованість розвитку Української держави і Республіки Польща характерна розширенням європейських та євроатлантичних структур стабільності й безпечності. Оскільки європейсько-атлантичний напрям зовнішньої політики України пріоритетний, відповідною метою нашої держави є участь у формуванні новітньої системи безпеки в Європі, зокрема активізація її у військовій, безпеко-оборонній співпраці із західноєвропейським сусідом, а також поглиблення й розширення стосунків з Північноатлантичним альянсом і розвитку різнопланових зв'язків у цій сфері з країнами ЄС. Безумовно, значне місце в національно-державних інтересах України займає Польща, яка вже інтегрована в європейсько-атлантичну систему безпеки та міжнародних відносин. Це є одним з ключових факторів, що визначає основні напрямки й перспективи військово-оборонної взаємодії обох держав. Предмет українсько-польських взаємин міцно пов'язаний з формуванням єдиного безпекового простору Європи, і тому, розглядаючи означену проблему в загальноєвропейському і світовому форматах логічно враховувати цей чинник. Декларування та втілення ідей українсько-польського стратегічного партнерства у оборонно-безпековій сфері набуває особливої значущості за умов російської агресії проти нашої країни. Для України ключовим у цьому аспекті є гарантування її безпеки, тому розвиток відносин між обома країнами у військово-оборонній площині має життєво важливе значення. На думку Г. Зеленько, “від рівня українсько-польської співпраці значною мірою залежить формування геополітичної карти Європи початку третього тисячоліття, а відтак – стабільність усього східноєвропейського регіону, напевне, всієї Європи” [26, с. 163]. А Є. Бершеда, називаючи українсько-польські взаємини у військово-технічній сфері принципово важливими для європейської безпеки, аргументував свою тезу так: по-перше, регіон Центрально-Східної Європи, до якого належать Україна та Польща, є найперспективнішим стосовно динаміки розвитку; по-друге, Україна і Польща – найбільші держави Центральної Європи, які, й це особливо принципово, перебувають по різний бік колишнього радянського кордону та докладають взаємних зусиль, щоби цей кордон у світлі сьогоденних

трансформацій геополітичного простору Європи не став розмежувальним вододілом між ними [27]. Рухаючись шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції, Україна й Польща вдаються до взаємного визнання та підтримки зовнішньополітичних орієнтирів одна одної, чим, на погляд дослідника, роблять спільний внесок у гарантування безпеки та формування безпекового простору Європи [27].

Зауважимо, що сучасне українсько-польське співробітництво в питаннях безпеки розпочало формуватися після здобуття Україною незалежності. Ще 13 жовтня 1990 р. під час зустрічі міністра МЗС Республіки Польща К. Скубішевського з керівництвом УРСР в Києві було підписано “Декларацію про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин” [28]. Зокрема, при тлумаченні одного з напрямків співробітництва зауважено, що сторони визнають взаємний суверенітет, непорушність кордонів, розвиватимуть співпрацю у військово-технічній сфері з метою гарантування європейської безпеки і розвитку співпраці в галузі модернізації озброєння, військової техніки, стабілізації відносин між країнами Центрально-Східної Європи, підтримки незалежності та європейського вектору обох країн [28]. Співробітництво України й Польщі в питаннях безпеки у початковий період посткомуністичних перетворень було характерним різним ступенем дієвості й ефективності. Активний розвиток співпраці сторін передбачав поглиблення відносин між ними у безпеко-оборонній сфері, проте тоді сподівання не зовсім виправдалися [29, с. 47]. Це пов’язане з внутрішнім розвитком українського і польського суспільств, а також із зовнішніми факторами, необхідністю знайти нову форму безпеки й виробити геополітичну стратегію, а також зі суттєвим впливом геополітичних сил США, Росії та ЄС. Значно вплинула на розвиток двосторонніх відносин нестабільна внутрішня ситуація в обох країнах.

Зі здобуттям Україною незалежності та політичної самостійності Республіки Польща обидві держави, встановлюючи добросусідські взаємини, намагалися провадити їх обережно, прислуховувалися до реакції Заходу та Росії, прагнули своїми діями не викликати їхнього невдоволення. Україна і Польща були змушені обирати з-поміж двох альтернатив: або залишитися в рамках модернізованого Східного блоку, тобто у межах домінації Росії, або приєднатися до Заходу через членство в його інтеграційних структурах [30, с. 275]. Тривалий час визначальною характеристикою східного напрямку зовнішньої політики Польщі була “рівновіддаленість” у відносинах з Україною та Росією. В той же час Польща не дала згоди на допомогу Україні з входженням до Вишеградської групи та в реалізації створення зони безпеки та стабільності в ЦСЄ. У цих умовах держави постали перед необхідністю власними силами подбати про особисту безпеку. До чого, як виявилось, були історично неготовими, кожна з них неодноразово виступала з ініціативою формування системи безпеки на субрегіональному рівні; зокрема, можна назвати польську ініціативу “НАТО-біс” та проект української сторони “Центральноєвропейська зона стабільності та безпеки” [30, с. 277].

Відзначаючи очевидну їх недостатність для гарантування у регіоні ЦСЄ стабільності та миру, а також неспроможність вписатись у контекст загальної архітектури європейської безпеки, вони були такими, що “не мали шансу на втілення” [31]. На початку 1990-х рр., як виявилось, Україна та Польща ніяк не могли домовитися щодо стратегії безпеки в регіоні. Згодом Республіка Польща однозначно прагнула вступити до НАТО, а Україна продовжувала відстоювати пропозицію про створення окремого блоку для Центральноєвропейського простору й висловлювала застереження щодо бажання Польщі долучитися до Альянсу [10, с. 38]. Але, коли керівництво України зрозуміло хибність таких спроб і усвідомило неминучість розширення НАТО на Схід, стосунки з Польщею

у питаннях безпеки значно активізувалися [32]. З кінця 1991 р. українсько-польські взаємини щодо безпеки і стабільності в регіоні поглибилися. Підписання Україною Договору з НАТО про співпрацю в рамках програми “Партнерство заради миру” та низка дій української дипломатії, спрямованих на зближення з Європою, вивели Україну зі стану міжнародної ізоляції та зовсім по-іншому розставили акценти стосовно неї з боку Заходу [33, с. 130]. Зважаючи на ці кроки українського керівництва й на гарантії своєї безпеки, які Польща отримала від західних держав, і, вбачаючи загрозу власним національним інтересам у можливості українсько-російсько-білоруського зближення, Республіка Польща посилила відносини з Україною, уклавши з нею низку міждержавних договорів та угод з питань безпеки.

Важливе значення для розвитку українсько-польських відносин у військово-оборонній сфері мало підписання 3 лютого 1993 р. “Угоди між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво” [34], в якій було зазначено про співпрацю оборонних відомств обох країн з метою зміцнення довір’я, сприяння діям, що гарантують безпеку і мир у Європі. Сторони узгодили такі основні форми співробітництва у військово-оборонній сфері: офіційні візити та робочі зустрічі на рівні міністрів оборони, начальників головного і генерального штабів, командуючих військовими округами, родами військ й інших представників, які займають керівні посади в міністерствах оборони та збройних силах; офіційні візити кораблів військово-морських сил; консультації; обмін досвідом, конференції, симпозиуми, семінари та виставки; підготовка офіцерів у військових вищих навчальних закладах, а також курси, спеціальні стажування і фахова практика; обмін інформацією, в тому числі інформацією (демонструванням) про зразки озброєння та військової техніки, що запропоновані для оснащення армії обох сторін; візити в штаби та військові частини Збройних сил, а також навчальні екскурсії слухачів військових ВНЗ і взаємні запрошення спостерігачів на тактичні навчання військ [34]. З метою закладення основ співробітництва в галузі озброєння, координації і нагляду за реалізацією ухвалених домовленостей сторони домовилися про створення українсько-польської технічної змішаної комісії [34]. З часу підписання даної Угоди двосторонні відносини у військовій та військово-оборонній сфері набули динаміки. Україна й Польща багато робили для гарантування миру та стабільності в ЦСЄ і творення регіональної системи колективної безпеки. Регулярно відбувались офіційні зустрічі президентів та прем’єрів України й Польщі, нормою стали зустрічі між міністрами оборонних відомств і посадовців різного рівня цих країн. Тільки протягом 1993–2004 рр. президенти України і Польщі зустрічались як у двосторонньому, так і в багатосторонньому форматі понад 20 разів. Упродовж згаданого періоду між Україною і Польщею було підписано 98 важливих документів, що регламентували співпрацю в різноманітних сферах, у т. ч. у безпеко-оборонному форматі та, як засвідчив подальший досвід, дія яких істотно вплинула на національну безпеку двох країн і стабільність у Центрально-Східній Європі, сприяла зміцненню європейської безпеки [35].

Враховуючи поліпшення стосунків у безпеко-оборонній сфері між обома державами, було підписано ряд документів, які визначали основоположні засади до взаємного визнання та підтримки зовнішньополітичних орієнтирів одна одної та основні напрямки спільної праці у гарантуванні миру й стабільності та формування безпекового контексту на континенті. У цьому контексті виокремимо такі важливі документи, як: Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки і надання послуг у військово-технічній галузі (10. 10. 1996 р.) [36], Протокол про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України і

Міністерством національної оборони Республіки Польща (26. 04. 1996 р.) [37], Протокол між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про двостороннє співробітництво в галузі підготовки військових кадрів (26. 04. 1996 р.) [5], Виконавчий протокол про науково-технічне співробітництво до Угоди між МО України і МНО Республіки Польща про співробітництво у військовій галузі (24. 10. 1996 р.) [38], Про стан та перспективи співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща [39], Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про додаткові заходи зміцнення довіри та безпеки (8. 09. 2004 р.) [40]. Відповідно до зазначених документів тривала робота за такими основними напрямками, як двосторонній діалог й обмін пропозиціями в галузі оборони, оборонної концепції і безпеки; роззброєння та здійснення заходів щодо зміцнення довіри, співробітництва в забезпеченні взаємної, європейської та міжнародної безпеки; співпраця в питаннях миротворчої діяльності й участі у програмі “Партнерство заради миру”, проведення офіційних візитів і робочих зустрічей на рівні міністрів оборони, начальників генеральних штабів, командуючих видами військових сил та військовими округами й інших делегацій, робочі зустрічі військових експертів та спеціалістів тощо. Означені документи поновлювалися конкретикою стосовно співпраці у безпековій площині, визначали основні види співробітництва, узгоджували форми, тим самим закладаючи повноцінну нормативно-правову базу для подальшого поглиблення взаємозв'язків у питаннях стабільності між обома країнами.

У цьому контексті велике значення для перспектив українсько-польських стосунків у військово-технічній сфері мали Укази Президента України “Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами” від 21 жовтня 1999 року [41], “Про концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року” від 27 серпня 2003 року. [42]. Ці документи визначили основні концептуальні напрями розвитку безпеко-оборонного співробітництва України з іноземними державами, які підлягали врахуванню під час формування й удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази державного регулювання у цій сфері та в оборонній промисловості України. Під час формування стратегії оборонно-технічного співробітництва Концепція концентрувала основну увагу на світових тенденціях та зовнішніх факторах, які протягом наступних років впливатимуть на розвиток ситуації на ринках озброєнь, а саме:

- значне перевищення пропозицій товарів військового призначення над реальним попитом та переміщення домінуючих акцентів військово-технічного співробітництва із суто економічної площини в політичну;
- звуження смістості світового ринку озброєнь та його традиційних сегментів, особливо щодо можливості отримання прямої комерційної вигоди;
- значне посилення конкурентної боротьби за збереження та переділ ринку збуту товарів військового призначення, активне застосування методів проведення “інформаційної війни”, спрямованих на витіснення конкурентів з цього ринку;
- збільшення кількості міжнародних об'єднань у сфері розробок і виробництва військової техніки;
- актуалізація питань міжнародних режимів нерозповсюдження озброєнь, зокрема звичайних, у розв'язанні завдань, що стосуються створення загальносвітової та регіональної системи безпеки;

- збільшення ролі політичного діалогу на найвищому рівні під час вирішення питань військово-технічного співробітництва та ін. [42].

Реалізація цієї Концепції сприяла закріпленню позитивних тенденцій військово-оборонного співробітництва, його трансформації в оптимальну, гнучку систему міжнародних відносин, спроможну самостійно розвиватися і пристосовуватися до потреб національної безпеки та світового ринку озброєння. З урахуванням стану військово-технічної співпраці, чинних механізмів державного регулювання у цій сфері одним з пріоритетних напрямків був розвиток взаємовигідного двостороннього співробітництва із зарубіжними країнами шляхом поглиблення коопераційних зв'язків з країнами НАТО та Європейським Союзом [42]. Таким чином, ця концепція визначила пріоритетні напрями оборонно-технічного співробітництва з іноземними державами у континуумі виходу за межі двосторонніх взаємозв'язків, долучення до європейської інтеграції та євроатлантичного партнерства. Поглиблення таких різноаспектних стосунків з країнами ЄС і НАТО є необхідною передумовою створення глобальної системи безпеки, яка відповідала б вимогам ХХІ століття. Зазначені документи сприяли подальшій співпраці України у питаннях безпеки із зарубіжними країнами, в тому числі з Республікою Польща, й означали ще один крок до зміцнення міжнародних відносин на новітній правовій основі.

Українсько-польське співробітництво з питань стабільності та безпеки в Центральноевропейському регіоні здійснювалося через проведення спільних двосторонніх у рамках програми “Партнерство заради миру” військових навчань, підготовку і проведення операцій з підтримки миру, розвиток двостороннього науково-технічного співробітництва у сфері дослідження та втілення військової техніки, організацію й проведення виставок, конференцій, семінарів та інших подібних заходів щодо товарів військового призначення, створення спільних військових підрозділів. Конкретним втіленням конструктивної співпраці у цьому напрямку між Україною та Республікою Польща стало підписання 26 листопада 1997 р. у Варшаві між міністерствами оборони обох країн “Угоди у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних операціях під егідою міжнародних організацій” [43]. 6 квітня 2000 р. Верховна Рада України ратифікувала цей документ. Створенню Угоди передувала тривала робота вищого політичного та військового керівництва України і Республіки Польща щодо підготовки й забезпечення нормативно-правових засад існування українсько-польського миротворчого батальйону впродовж 1995–1997 рр. та розроблення відповідного механізму діяльності спільної військової частини. На думку відомих українських дослідників Л. Алексієвець і В. Гевко, миротворчий батальйон формували у два етапи; зокрема, перший етап – з 5 квітня 1995 р. до 18 вересня 1996 р. – характерний визначенням кількісного складу, його структури, моделі правової основи його функціонування. Рішення про створення українсько-польського миротворчого батальйону оборони України і Польщі прийняли у жовтні 1995 р. міністри під час зустрічі в Соліні. Спільний миротворчий батальйон почав формуватися на базі 310-го механізованого полку 24-ї Залізної дивізії Прикарпатського військового округу і 14-ї танкової бригади Краківського військового округу Війська Польського [44]. Згідно з домовленостями делегацій Прикарпатського і Краківського військових округів у листопаді 1995 р. наша держава повинна була виділити два підрозділи піхоти та спеціалізовані взводи. До батальйону також належали такі спільні частини, як: командування, штабова частина та логістична. Щодо кількісного складу, то батальйон налічував 744 солдати, в тому числі 378 польських [44].

Другий етап – 18 вересня 1996 р. – 26 листопада 1997 р. – етап конструктивних українсько-польських контактів на рівні міністерств оборони України і Польщі та керівництва обох держав щодо безпосереднього формування

миротворчого батальйону, перевірки боєздатності відпрацьованої військовими представниками обох країн організаційно-штатної структури й засадничих умов участі у миротворчих діях ООН [45, с. 10]. Можливість двосторонньої військової співпраці між Україною та Польщею була перевірена під час спільних навчань “Татри-96”, “Широкий степ-97” та в миротворчих операціях у Косово. Крім того, українські й польські солдати брали участь в операціях у рамках програми “Партнерство заради миру”, яка врегульовувала стосунки обох країн з НАТО, і в межах якої вони активно співпрацювали у військово-політичній сфері та брали участь у військових навчаннях.

Українсько-польський миротворчий батальйон став важливою складовою військово-технічних взаємин з метою використання його в міжнародних акціях для встановлення або підтримання миру та безпеки, а також у міжнародних гуманітарних акціях. Угода визначала: “Батальйон буде використовуватися у міжнародних місіях, спираючись на мандат Ради Безпеки ООН, або працюючи від імені іншої відповідальної за утримання миру та міжнародної безпеки організації, на підставі записів VII Глави Хартії Об’єднаних Націй, або в рамках мирних сил, сформованих за згодою Ради Безпеки ООН” [43, арк. 2]. В угоді визначені основні напрямки дій батальйону. Так, згідно зі статтею 2, п. 2 Угоди операції українсько-польського батальйону могли протидіяти міжнародним та регіональним конфліктам; його могли використовувати для налагодження умов для розв’язання конфліктів, гуманітарної допомоги населенню із зони конфлікту, а також допомоги державам, які потерпіли внаслідок конфлікту; протидіяти загрози миру [43, арк. 2]. Сторони також домовилися щодо структури батальйону, його численного складу, способу керування, забезпечення, а ступінь участі ЗС України та Польщі конкретизуватиме окрема угода, укладена між міністерствами оборони обох країн. Також було визначено, що українська частина батальйону постійно перебуватиме на території України, а польська – Республіки Польща. На період підготовки батальйону до використання у зоні операції місце його дислокації узгоджуватимуть між міністерствами оборони України та Польщі, в кожному окремому випадку [43, арк. 1].

Яскравим прикладом співпраці українських і польських військових у спільно створеному батальйоні стало виконання миротворчих завдань у складі багатонаціональних сил КФОР у Косово, а також залучення українських миротворців до нормалізації ситуації в Іраку, де військовий контингент України працював у складі британсько-польських сил. Тут військові двох країн охороняли органи влади, об’єкти життєзабезпечення, транспортні комунікації, виконували інші обов’язки на території, що належала до польського сектору відповідальності. Ці приклади продемонстрували світові, що Україна та Польща прагнуть зробити спільний внесок у дотримання миру і безпеки в регіонах, дестабілізованих міжетнічними конфліктами. Активна участь українсько-польського миротворчого батальйону сприяла довірі, стабільності, миру та будівництву нової Європи. В результаті існування Укрполбату було набуто досвід військово-технічної співпраці Збройних сил України і Збройних сил Республіки Польща. Українсько-польський батальйон набув вагомого значення у відносинах між Україною та Північноатлантичним альянсом. Успішна участь у миротворчих операціях під егідою ООН продемонструвала спроможність України і Польщі бути ефективними складниками глобальної системи безпеки.

Завдяки військовому співробітництву з Республікою Польща Україна полегшувала собі просування до НАТО та Європейського Союзу. Співпраця обох країн у безпековій сфері продовжувала розвиватись у контексті реалізації євроатлантичних прагнень України, особливо після вступу Польщі до ЄС. Завдяки цьому Польща перетворилася на справжнього “адвоката України” в Європейському Союзі і НАТО. З набуттям Польщею членства в НАТО та ЄС

характер українсько-польських взаємин почав якісно змінюватися, перетворюючись з відносин між державами з однаковим міжнародно-правовим статусом на відносини за особливим регіональним напрямом – між НАТО та його східними сусідами. Для України ключовим у цьому аспекті було гарантування її національної безпеки. Значний прогрес у відносинах України з Альянсом був досягнутий уже в 2005 році. Так, у лютому 2005 р. на саміті Комісії Україна–НАТО в Брюсселі Президент України В. Ющенко проголосив набуття членства в НАТО кінцевою метою співробітництва з цією міжнародною організацією. А через рік він підтвердив прагнення України прийняти план дій щодо членства в НАТО (ПДЧ), у березні того ж 2006 р. підписав Указ “Про національну систему координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору” [46], який визначив створення Міжвідомчої комісії з питань підготовки до вступу в НАТО [47, с. 122]. Оцінюючи роль Польщі у зближенні України з Альянсом, секретар Атлантичного клубу Польщі К. Зельке зауважив: “Ми сподіваємося, що в дусі атлантичної співпраці нам вдасться виробити такі рішення, які дадуть змогу уникнути “чорних сценаріїв” і назавжди з’єднати Україну із Заходом та водночас доповнять новий геополітичний устрій у Європі й світі” [48, с. 105].

Було дедалі очевиднішим, що співробітництво в трикутнику Україна–Європа–НАТО у безпековій сфері є винятково важливим як для обох країн, так і для регіону в цілому. Відомі чернівецькі науковці В. Бурдяк та І. Мороз висловилися з цього приводу так: “Польща – член Північноатлантичного Альянсу, вона – форпост НАТО на його східних кордонах. Членство в НАТО створює для Польщі реальні підстави забезпечення її безпеки та оборони. У свою чергу, інтеграція України європейських та євроатлантичних структур має істотне значення для безпеки всього континенту; відтак Польща підтримує прагнення України в цьому напрямі” [49, с. 170]. Про підтримку європейсько-атлантичних планів України щодо НАТО та ЄС неодноразово заявляв Л. Качинський під час зустрічей з високопосадовцями України, зокрема 16 лютого 2006 р. з Прем’єр-міністром Ю. Єхануровим, 6 грудня 2006 р. з Головою Верховної Ради О. Морозом, 8 грудня 2008 р. з Міністром закордонних справ В. Огризком, 11 листопада 2008 р. з Президентом В. Ющенком [50, с. 193]. Обґрунтовуючи виклики безпеки й стабільності на континенті, президент Польщі Л. Качинський продовжив лінію на енергійне просування ідеї надання Україні ПДЧ, відстоював перспективи її майбутнього членства в НАТО на саміті Північноатлантичного договору в Бухаресті (квітень 2008 р.) та доцільність поглиблення військового співробітництва України з Альянсом [51, с. 8]. 7–8 вересня 2008 р. Президент України В. Ющенко, перебуваючи з офіційним візитом у Варшаві, провів зустріч з керівництвом Республіки Польща, результатом якої стало підписання Дорожньої карти українсько-польського співробітництва на 2009–2010 рр., що підтвердило стратегічне спрямування партнерства України та Польщі, скерованого на перспективу, та визначило основні завдання двосторонньої співпраці між країнами. Також В. Ющенко і Л. Качинський підтвердили двосторонній план дій, який мав бути адаптований до Плану дій Україна–ЄС. Основну увагу під час зустрічі зосереджували на питаннях безпеки і стабільності на Європейському континенті. Український президент відзначив важливу роль Польщі у підтримці європейсько-атлантичних прагнень України і звернув увагу на реалізацію Програми “Партнерство заради миру”, Індивідуальної програми партнерства (ІПП-95), Хартії про особливе партнерство України з НАТО [51, с. 8]. Означені програми отримали високі оцінки в царині військово-атлантичного співробітництва України та Польщі для підтримання стабільності в Центрально-Східній Європі. Зважаючи на підтримку Польщі й ефективне співробітництво у рамках “Україна–НАТО”, Україна зуміла досягти реальних

успіхів у розбудові взаємин з Альянсом та певною мірою наблизитися до нього. Кожного року проводилося кілька десятків спільних заходів у трикутнику “Україна–Польща–НАТО”, зокрема відбувалися консультації з проблематики безпеки та оборони і допомозі Україні у співпраці з НАТО, обмін досвідом реформування армії, країни брали спільну участь у миротворчих місіях та військових навчаннях тощо [49, с. 170]. Та з прийняттям 1 липня 2010 р. Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” [52], згідно з яким наша держава задекларувала відмову від вступу до Альянсу й заявила про набуття позаблокового статусу, її перспективи вступити до організації вкотре стали невизначеними. Варто зазначити, що і в умовах проголошення позаблокового статусу та відмови від євроатлантичної інтеграції як стратегічної мети Україна продовжувала брати участь у практично всіх операціях та місіях під егідою НАТО. Тривала співпраця України з РП, яка з власної ініціативи, а також за “дорученням” США і надалі реалізовувала політику активного сприяння розбудові діалогу Україна–НАТО. Після приходу до влади Президента П. Порошенка співробітництво обох країн у питаннях безпеки в контексті розбудови і вступу до Північноатлантичного договору поглибилося й набуло нових форм. Розпочався якісно новий етап українсько-польського співробітництва з питань безпеки і стабільності, позначений активізацією політичного діалогу із взаємним урахуванням інтересів двох сторін. Після анексії РФ Криму й агресії на сході України Варшава звернулася до Брюсселя з пропозицією про активізацію консультацій щодо членства України в ЄС і НАТО.

Ще один крок розвитку українсько-польських взаємин стосовно безпеки було зроблено у 2014 році. Орієнтація України на вступ до Європейського Союзу і НАТО викликала новий погляд на військову співпрацю України та Польщі й країн Альянсу. У контексті дедалі більшого поглиблення процесу європейсько-євроатлантичної інтеграції України набув остаточного виміру. Саме українсько-польське партнерство найяскравіше виразилось у дотриманні спільної позиції в міжнародній і загальноєвропейській безпековій політиці. Особливого значення у цьому зв'язку набула військово-політична взаємодія, завдяки чому обидві країни беруть активну участь у міжнародній політиці, забезпеченні миру й стабільності в Європі та всьому світі. Про це йшлося під час зустрічі Президента України П. Порошенка зі своїм польським колегою Б. Комаровським у квітні 2015 р. “Коли ми разом, Україна і Польща, – підкреслив П. Порошенко, – ми непереможні. Усвідомлення цього привело до створення спільної українсько-польсько-литовської бригади, яка вже незабаром почне тренування. Ми про це домовилися для отримання повних оперативних спроможностей, для виконання функцій з підтримки миру” [52]. Останнім часом взаємини між країнами в оборонній та безпеко-технічній сферах інтенсифікуються. Співпраця між Україною і Польщею у політико-безпековій та військових площинах є ефективною й перспективною і щодо отримання допомоги Єврокомісії та євроатлантичної інтеграції Української держави.

Зауважимо, що на особливу увагу також заслуговує співробітництво України й Польщі у питаннях безпеки в регіоні у регіональних проектах; зокрема, ця співпраця найдинамічніше розвивалася в рамках Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина) як регіонального об'єднання у різних сферах, важливих для гарантування національної безпеки України. Починаючи з 2002 р., міністри оборони держав Вишеградської групи зустрічаються, як правило, кожного року для обговорення найважливіших проблем, пов'язаних з оборонно-безпековою політикою. Україна долучилася до такої військової співпраці з 2005 року. Встановлено військово-політичні контакти між міністрами оборони країн Вишеградської четвірки (В-4), започатковано консультації та зустрічі з проблематики НАТО на рівні директорів департаментів оборонних

відомств, відбуваються зустрічі начальників генеральних штабів (Україна бере участь у таких зустрічах з 2007 р.), на яких обговорюють проблеми військової співпраці. Крім того, Вишеградська четвірка активно допомагає українській армії переходити на військові стандарти НАТО, а військовим України – брати участь у спільних навчаннях країн В-4, основним з яких із 2006 р. є: спільні командно-штабні навчання “Швидкий тризуб” (Польща, Угорщина), навчання аеромобільних підрозділів батальйонного рівня та “Козацький степ” (Польща), “Світла лавина” (Словаччина, Україна) й ін. [53, с. 49]. Головними результатами військового співробітництва стала допомога країн В-4 у реформуванні ЗС України та їх переході на військові стандарти НАТО. Під час зустрічі глав оборонних відомств Вишеградської четвірки у травні 2014 р., у якій узяв участь і керівник Міністерства оборони України, відбулися переговори міністрів оборони Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та України у форматі “Вишеградська четвірка плюс Україна”; сторони домовилися про створення бойової тактичної групи та обговорили можливість залучення до цієї групи ЗС України [30, с. 177]. Військово-політична співпраця України з В-4 як на двосторонньому рівні, так і з групою цих країн демонструє позитивну динаміку в участі у міжнародно-безпековій площині й забезпеченні стабільності у Центральносхідноєвропейському регіоні.

Таким чином, співробітництво України та Республіки Польща як на двосторонній, так і на багатосторонній основі дає позитивні результати, впливає на рівень співробітництва “Україна–НАТО” і у рамках Вишеградської четвірки, що гарантуватиме безпеку в регіональному й субрегіональному просторі. Україна і Польща вдало реалізують ті можливості, що відкриває перед ними стратегічне партнерство в оборонно-безпековій сфері, використовуючи їх не лише в контексті двосторонніх контактів з питань безпеки, а й пріоритетів геополітичної взаємодії у процесі європейсько-атлантичної інтеграції і співпраці з НАТО та ЄС.

Список використаних джерел

1. *Договір* між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Світ відкриває Україну. – К.: Київська правда, 2000. – С. 141 – 149.
2. *Співробітництво* у військовій сфері – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svit.ukrinform.ua/Poland/poland.php?menu=attitudes>
3. *Янків М.* Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат / Мирон Янків. – Львів: Світ, 2011. – 384 с.
4. *Протокол* до Угоди між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про двостороннє співробітництво відносно основ взаємного повітряного руху військових повітряних суден України та Республіки Польща у повітряному просторі обох держав. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616_076
5. *Угода* між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про співробітництво у сфері телекомунікацій і поштового зв'язку // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф.: міжнародні договори. – Од. зб. 5132. – 3 арк.
6. *Угода* між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф.: міжнародні договори. – Од. зб. 731. – 4 арк.
7. *Угода* (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про відкриття на українсько-польському державному кордоні міжнародного пункту пропуску для автомобільного сполучення Грушів–Будомеж // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф.: міжнародні договори. – Од. зб. 9677. – 2 арк.
8. *Угода* між Урядом України та Урядом Республіки Польща про повітряне сполучення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616_024
9. *Тодоров І.* Співпраця України та Польщі: військово-технічний вимір. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/lipd/2008_3_4/todorov.htm
10. *Знахоренко О.* Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти / Оксана Знахоренко // Людина і політика. – 2004. – №3 – С. 29 – 40.
11. *Jedraszczuk K.* Strategiczne partnerstwo ukraińsko-polskie. Polska w polityce niepodległej Ukrainy / K. Jedraszczuk. – Poznań:

Wydawnictwo Poznańskie, 2010. – 426 s. 12. *Моцок В.* Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських взаємовідносин у 90-х роках ХХ ст. / Віталій Моцок // Людина і політика. – 2005. – № 5. – С. 26. 13. *Алексієвець Л. М.* Польща: на шляху до НАТО та ЄС / Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець, Н. М. Чорна. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 268 с. 14. *Програма “Партнерство заради миру”* / Організація Північноатлантичного договору. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50349.htm 15. *Ми не гості у Європі* // Урядовий кур’єр. – 1996. – 11 червня. 16. *Спільна Декларація Президента України і Президента Республіки Польща “До порозуміння і єднання”* // Урядовий кур’єр. – 1996. – 29 червня. 17. *Chojnowska A.* Stosunki z Ukrainą Aldona Chojnowska // Rocznik polskiej polityki zagranicznej 1996 / Pod redakcją naukową Barbary Wizimirskiej. – Warszawa; Zarząd Obsługi Ministerstwa Spraw Zagranicznych, 1996. – S.133–140. 18. *Гевко В.* Військово-політична співпраця між Україною та Польщею у 1992 – 2003 роках / Вікторія Гевко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Вип. 1. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – С. 238 – 245. 19. *Протокол* про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством Національної оборони Республіки Польща. – Історико-архівне управління МЗС України. – Ф.: міжнародні договори. – Договір №1602. – 2 арк. 20. *Угода* між урядом України та урядом Республіки Польща про взаємні поставки озброєння, військової техніки та надання послуг у військово-технічній галузі. – Історико-архівне управління МЗС України. – Ф.: Міжнародні договори. – Договір №731. – 4 арк. 21. *Чекаленко Л.* Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства / Л. Чекаленко // Зовнішні справи. – 2010. – №3-4. – С. 28. 22. *Зленко А.* Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних регіональних змін / А. Зленко. – Харків: Фолио, 2003. – 647 с. 23. *Моцок О.* Україна і Польща – стратегічні партнери / О. Моцок // Політика і час. – 2006. – №5. – С. 4. 24. *Рябих В.* Вага українсько-польського партнерства зростає / Валерій Рябих. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kyiv.mfa.gov.pl/resource/ce29047b-90ee-4f82-a507-775d539a201a:JCR> 25. *Історичний* виступ президента Польщі Б. Коморовського у ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euointegration.com.ua/articles/2015/04/9/7032765/> 26. *Зеленько Г.* “Навздогінна модернізація”: досвід Польщі та України / Галина Зеленько. – К.: Критика, 2003. – 215 с. 27. *Бершеда Є.* Українсько-польські стосунки та європейська безпека – [Електронний ресурс] / Євген Бершеда // *І.* – 1998. – № 14 – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/bersheda.htm> 28. Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин / Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання / За заг. ред. Ф. М. Зленка: В 2-х т. – Т. 1. 1990 – 1991. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 105 – 107. 29. *Горинь Б.* “Міна”, знешкоджена часом / Б. Горинь // Сучасність. – 2000. – №7 – 8. – С. 117. 30. *Чорна Н.* Україна і Польща: історіографія відносин (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) / Наталя Чорна. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2014. – 416 с. 31. *Кирчів А.* Питання національної безпеки Республіки Польща на сучасному етапі. – [Електронний ресурс] / Андрій Кирчів // *І.* – 1998. – №14 – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/kyrchiv.htm> 32. *Calka M.* Polska polityka wschodnia w latach 1989–1997. Próba oceny, nowe wyzwania i perspektywy // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1998. – S. 37. 33. *Бочаров В. В.* Євроінтеграційні орієнтири стратегічного партнерства України і Республіки Польща / В. В. Бочаров / Сучасна українська політика. Спецвипуск. Україна як суб’єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К.: Фенікс, 2011. – С. 129 – 136. 34. *Угода* між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф.: міжнародні договори. – Од. зб. 1598. – 5 арк. 35. *Геополітика:* Україна в міжнародних відносинах: Україна – Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/183/6482.html> 36. *Українсько-польські відносини: потреба переважання чи продовження?* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2169860.html> 37. *Протокол* про подальший розвиток співробітництва між Міністерством оборони України і Міністерством Національної оборони Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/616_083 38. *Сірук М.* Лех Валенса: “Якби в мене була друга президентська каденція, то я б не дозволив, щоб Польща ввійшла в ЄС без України” / Микола Сірук // День. – 2011. – 29 вересня (№174). 39. *Про* стан та перспективи співробітництва між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/index.php/files/appearance/massmedia/news/index.php?lang=ua&part=news&id=288> 40. *Угода* між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про додаткові заходи зміцнення довіри та безпеки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_056 41. Указ президента України “Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422/99>. 42. Указ Президента України “Про концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/913/2003> 43. *Угода між Україною та Республікою Польща у сфері створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій* // Історико-архівне управління МЗС України. – Ф.: міжнародні договори. – Од. зб. 1412. – 5 арк. 44. *Створюється спільний українсько-польський миротворчий батальйон* // Військо України. – 1996. – № 3-4. – С. 42. 45. *Деркач О. Українсько-польський батальйон. Історія і сучасність: Нарис* / О. Деркач, Л. Коберський. – Львів: Плай, 2001. – 128 с. 46. Указ Президента України від 13 березня 2006 р. № 215/2006 “Про Національну систему координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dpa.dn.ua/s/144/127> 47. *Olchawa M. Imperialna rozgrywka. Ukraina w geopolitycznej strategii Stanów Zjednoczonych* / М. Olchawa. – Kraków, 2009. – S. 122. 48. *Иванов И. Д. Расширение Евросоюза и интересы России* / И. Д. Иванов // Современная Европа. – 2001. – № 3. – С. 76 – 86. 49. *Бурдяк В. Перспективи співробітництва “Україна – НАТО”: роль у ньому польського фактора* / Віра Бурдяк, Ігор Мороз // Політичний менеджмент. – 2008. – № 3. – С. 163 – 174. 50. *Мудрієвська І. І. Головні етапи політичного співробітництва України з Республікою Польща (1991 – 2013 рр.)* / І. І. Мудрієвська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип XXXVII. – С. 191 – 194. 51. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej z 2007 r., op. cit., S. 8.* 52. Марків М. *RIA Новини* / М. Марків. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://warleme.org.ua/17944-poroshenko-polsko-ukrajinska-vyskova-brigada-pochne-trenuvannya.html> 53. *Каплинский О. Роль Вишеградської четвірки в контексті національної безпеки України* / О. В. Каплинский // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2. – С. 47–54.

Николай Алексеев, Ирина Ильчук

ВОЕННО-ОБОРОНИТЕЛЬНЫЙ ВЕКТОР СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И ПОЛЬШИ В ЕВРОПЕЙСКО-АТЛАНТИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ (1991–2014 ГГ.)

В статтє проаналізовано співробітництво України и Республіки Польща в воєнно-оборонительній сфері, а також основні тенденції, стан, проблеми и перспективи углублення в новітній системі геополітичних координат, утвердження її, як неотъемлемої складової архітектури безпеки и миру в сучасній Європі.

Ключевые слова: воєнно-оборонительный вектор, Україна, Польща, європейсько-атлантична інтеграція, глобалізація.

Mykola Alexiyevets, Iryna Il'chuk

MILITARY-DEFENSIVE VECTOR OF COLLABORATION OF UKRAINE AND POLAND IN TO EUROPEAN-ATLANTIC CONTEXT (1991–2014)

In the article the collaboration of Ukraine and Republic is analysed Poland in a military-defensive sphere, and also basic tendencies, state, problems and prospects of deepening in the newest system of geopolitical co-ordinates, claim of it, as inalienable component architecture of safety and world in modern Europe.

Key words: military-defensive vector, Ukraine, Poland, European-atlantic integration.

УДК 327.8 (477) “2004/2005”

Марія Юрчак

ВПЛИВ ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА ПОЛІТИКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО УКРАЇНИ В 2004–2005 РР.

У статті визначено вплив суспільно-політичних подій в Україні 2004–2005 рр. на формування зовнішньої політики ЄС; виявлено чинники, котрі стримували Європейський Союз від поглиблення співпраці з Україною у пост-помаранчевий період.

Ключові слова: Помаранчева революція, зовнішня політика ЄС, розширення ЄС, Україна, Європейська політика сусідства.

Минуло десять років з часу Помаранчевої революції, коли Україна підписала й ратифікувала Угоду про Асоціацію з Європейський Союзом. Так прагнення європейських цінностей і стандартів життя нашого народу нарешті було закріплене вагомим юридичним актом. Але Україні й досі не надано перспективи членства в ЄС, а серед членів Унії немає однозначного сприйняття європейських амбіцій нашої держави – отже, на порядку денному залишаються ті ж самі питання, що були порушені у 2004 році. Так само актуальною залишається низка причин, що гальмували європейський поступ Києва з боку Євросоюзу.

Мета нашої статті – з'ясувати, як події, що отримали назву Помаранчевої революції, “на короткій дистанції” 2004–2005 рр. вплинули на політику ЄС щодо України. Історіографічну базу дослідження становлять праці А. Гальчинського [1], С. Кульчицького [2], М. Лазаровича [3], О. Сушка [4], Д. Яневського [5] та інших. Оскільки вітчизняна історіографія здебільшого розглядає зміни у зовнішньополітичній стратегії нашої держави, то доречно звернутися до напрацювань зарубіжної історичної науки: статей П. Воловські [6], Г. Громадського [7, 8], А. Каратницького [9], Т. Кузьо [10, 11], індивідуальних та колективних монографій таких авторів як А. Аслунд [12], В. Вальзенбах [13], Е. Вілсон [14], П. Кубічек [15], П. Кузик [16], А. Мошес [17], Р. Пуглісі [18], М. Рот [19], Д. Томас [20], С. Фішер [21], Д. Хаттон [22], Р. Янгс [23].

Зрозуміти значення Помаранчевої революції у відносинах між ЄС та Україною неможливо без оцінки вихідних позицій обох сторін. 2004 рік став історичним для Унії – внаслідок найбільшої, п'ятої хвилі розширення, до кола європейських держав прийняли 10 країн. Україна відтак стала безпосереднім і найбільшим сусідом одного із найсильніших гравців на міжнародній арені. Причому сусідом аж трьох, а незабаром – чотирьох держав ЄС, які, до того ж, також є членами НАТО.

Не оминемо увагою той факт, що у 2004 р. українська співачка Руслана стала переможницею міжнародного пісенного конкурсу “Євробачення” – це стало додатковим інформаційним приводом, щоб про Україну заговорили закордоном. Заснований на етнічних українських мотивах, виступ Руслани Лижичко з її “Дикими танцями” у Стамбулі став виразником сили, волі, агресивної фемінності. Згодом сила і воля виконавиці знадобилася для того, щоб очолити на Майдані незалежності мільйони прихильників змін в Україні.

У зв'язку з розширенням у ЄС постали питання: чи закінчаться межі ЄС межами географічної Європи? Чи вичерпається на цьому його інтеграційний потенціал? Частина слов'янських, пострадянських республік була включена у

Союз, інша – залишилася “за бортом”. Чи це означало, що необхідні реформи не було проведено, чи було проведено вододіл між “європейським” та неєвропейським світом? Чи випала Україні роль “санітарного кордону” з Росією? У будь-якому разі розширення вимагало вибудовувати нову структуру взаємовідносин ЄС з Україною.

Разом із тим, новий безпосередній сусід Об'єднаної Європи внаслідок низки гучних корупційних скандалів, пов'язаних з іменем тогочасного президента та провалом його політики багатовекторності, знаходився у певній політичній ізоляції від Європи.

Чимало із запропонованого за 13 років у відносинах із Заходом за браком політичної волі з обох сторін виявилось розчаруванням, а внутрішні чвари в українському політикумі призвели до зростаючого відчуття втоми від України у західних інститутах наприкінці правління Л. Кучми [22, с. 7].

Проевропейська риторика Кучми не мала шансів на реалізацію, позаяк це означало б глибокі внутрішні реформи та злам корупційної системи, частиною якої він був сам. У результаті, станом на 2004 рік Україна залишалася країною з частковою ринковою економікою, зі значним тіньовим ринком та під егідою олігархічних кланів [22, с. 14].

Україна готувалася до майбутніх виборів глави держави, і Європа поставила майбутнє відносин з Україною в залежність від чесного та прозорого електорального процесу. Основними конкурентами на президентський пост виступали “прозахідний” кандидат Віктор Ющенко та “проросійський” – Віктор Янукович. “Наша Україна” Ющенка розумілася європейцями як політична сила, що “поділяла спільні цінності” [10, с. 7].

Коли в знак протесту проти фальсифікацій у другому турі президентських виборів, котрий пройшов 20 листопада, сотні тисяч українців вийшли на вулиці Києва на підтримку Ющенка, здавалося, що Україна готова повною мірою реалізувати свій європейський вибір після розчарувань і відсутності реформ в роки Кучми. 3 грудня Верховний суд України визнав результати другого туру виборів недійсними і призначив перевибори на 26 грудня, у ході яких Ющенко переміг з результатом 51,2 %.

Важливим є той факт, що Помаранчева революція дозволила ЄС утвердитися у якості вагомого міжнародного гравця: цьому сприяли неодноразові візити дипломатів до Києва, високий представник ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Хав'єр Солана для врегулювання політичної ситуації декілька разів відвідував Україну упродовж зими 2004–2005 рр.

Віктор Ющенко відкинув політику багатовекторності свого попередника на користь чіткої прозахідної орієнтації та прагнув визнання України країною з ринковою економікою, що є передумовою членства в ЄС, підтримки ЄС щодо членства України в СОТ, переходу від відносин партнерства до угоди про асоціацію та в кінці-кінців – членства [24, с. 89]. Однак лише перші два запити були реалізовані, в той час як переговори щодо асоціації були розпочаті лише у вересні 2008 р. Для координації всієї урядової діяльності, пов'язаної з ЄС, головною реалізацією Плану дій, підписаного 21 лютого 2005 року, була запроваджена посада віце-прем'єр-міністра з питань європейської інтеграції [7, с. 23].

Проте вже в перші місяці президенства Ющенка стало очевидним розходження між Європейською Комісією, котра була дуже обережною у своїх рішеннях щодо України, та Європарламентом, котрий демонстрував всебічну підтримку пост-помаранчевій країні. Так, 13 січня 2005 р. Комісар із зовнішніх справ ЄС Беніта Ферреро-Вальднер, говорячи про перспективи членства України в ЄС у Вашингтоні, промовила фразу, котра на десятиліття стане хрестоматійною: “Двері не відчинені, але й не зачинені” [7, с. 9]. Того ж дня

Європейський парламент підтримав 467 голосами за та 19 – проти безпрецедентну для інституцій Євросоюзу резолюцію, у ній представницький орган ЄС закликав Раду, Комісію та держави-члени “розглянути, поза межами заходів Плану дій в рамках європейської політики сусідства, інші форми асоціації з Україною, надання чіткої європейської перспективи країні та відповіді на продемонстровані переважною більшістю українського народу прагнення, що в кінцевому рахунку може призвести до вступу країни до ЄС”. Окрім цього, Європарламент зобов’язався “допомагати і підтримувати Україну” в процесі трансформації, що має на меті повноправне членство в Євросоюзі [25].

Трирічний План дій з активізації співробітництва між Євросоюзом та Україною в рамках європейської політики “нового сусідства” Україна і ЄС підписали 21 лютого 2005 р. [26]. Це був важливий крок, однак вже на початку 2005 р. було очевидно, що План, підготовлений ще за президенства Л. Кучми, потребує перегляду. 25 лютого 2005 р. було підписано План дій з десятьма додатковими пунктами, що стосувалися: надання українській економіці статусу ринкової, підтримки вступу країни в СОТ, перспектив створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС, спрощення візового режиму між Україною і Євросоюзом (Україна скасувала візи для громадян ЄС із весни 2005 р. і очікувала відповідного зустрічного кроку зі сторони ЄС).

Під час саміту ЄС–Україна 1 грудня 2005 р. у Києві сторони констатували, що відносини стали “глибшими і потужнішими” [27].

Вони відзначили декілька досягнень: перш за все, підписання Плану дій ЄС–Україна та істотний прогрес, досягнутий у його реалізації, конструктивну роль України в європейській спільній зовнішній та безпековій політиці (Придністровський конфлікт, Білорусь), початок переговорів зі спрощення візового режим [27]. 23 грудня Рада Європейського Союзу надала Україні статус країни із ринковою економікою, однак цей крок Р. Лінднер називає скоріш символічним [28, с. 68].

Було підписано декілька важливих документів зі співпраці в сфері енергетики та транспорту. Зокрема, Україна та Європейський Союз підписали Меморандум порозуміння із співпраці в енергетичній сфері [29], Угоду щодо деяких аспектів повітряного транспорту [30], Угоду із співпраці у супутниковій навігаційній системі “Галілео” [31]. Однак усі ці досягнення були недостатніми для побудови нової послідовної політики щодо України як Євросоюзу в цілому, так і країн-членів.

Представники ЄС із європейських інституцій та країн-членів неофіційно критикували брак серйозних реформ, насамперед, у сфері економіки, повільний прогрес в переговорах щодо членства в СОТ (українська влада планувала увійти в СОТ у 2005 р.), скромні досягнення в інших сферах, наприклад, в юстиції та судочинстві. Інколи з’являлась і офіційна критика з боку ЄС, але радше “позитивна критика” [8, с. 19].

Основною причиною провалу реформ та досягнення довготривалих стратегічних цілей в Україні треба вважати нездатність політичних лідерів до знаходження компромісу і особисте протиборство президента та прем’єр-міністра, корумпованість політичної системи. Надія та оптимізм швидко розвіялися, оскільки лідери революції стали проти борцями, що призвело до розпаду коаліції. Це означало, що Україна стала вразливою до впливу Росії.

Однак було б несправедливо вважати, що поштовх Помаранчевої революції не досяг бажаних результатів у сфері євроінтеграції виключно через помилки України. Чому ж Помаранчева революція, яка була з ентузіазмом сприйнята більшістю Західної Європи, не стала поворотним моментом у відносинах ЄС щодо України? Адже навіть за окреслених умов існування Помаранчевої коаліції, ЄС міг би стати стабілізуючим фактором всередині України щодо її

декларованого, але подекуди не дотриманого “європейського вибору”. Ми виокремили низку причин, чому Помаранчева революція не спонукала ЄС у 2005 р. перейти Рубікон, що відділяє риторичку від конкретних дій.

1) “Втома від розширення” в ЄС. Унія з союзу 15 держав перетворилася на гетерогенне об’єднання 25 країн, причому перспективу членства було надано Болгарії, Румунії, Хорватії та Туреччині. У Європі вважали, що Союз потребує тривалого часу, аби “перетравити” розширення. Тому Україна (та Молдова) залишалися єдиними державами в Європі, що шукають членства, але не отримують обіцянки.

2) Внутрішня криза ЄС. Необхідні для того, щоб справитися із розширенням реформи були відхилені на референдумі в Данії та Франції. Євросоюз був у розпалі інституційної кризи після того, як Нідерланди та Франція не підтримали запропоновану конституцію ЄС. Союз був занепокоєний тим, що не-голосування загрожує майбутньому європейського проекту. “Певною мірою, Україні просто не пощастило, що її демократичний прорив припав на час, коли у ЄС панувала думка про поглиблення, а не розширення Союзу”, – вважає Деніел Хаттон [22, с. 17–18].

Наступна криза, що виникла у другій половині 2005 р., стосувалась бюджету ЄС на 2007–2013 рр. [8, с. 9].

3) Вищеназвані чинники діяли на тлі дискусії про межі Європи та були з нею органічно зв’язаними. Якщо у 2002 р. тогочасний президент Єврокомісії Р. Проді заявляв, що “в Україні стільки ж шансів увійти в ЄС, як у Новій Зеландії” [23, с. 37], то у 2004 р., коли мирний протест громадян України виявив плюралістичне суспільство, готове прийняти європейські цінності, розрив із пострадянським світом та євразійськими настроями, ЄС змушений був переглянути свої підходи щодо розширення.

4) Подвійні стандарти ЄС. Хоча ЄС ніколи не висував альтернативи ЄС чи СНД, він показував на відкриті двері Балканам, але не західним членам СНД [22, с. 7], притому, що Україна стоїть далеко попереду Балкан у багатьох показниках, особливо що стосується міжетнічних взаємин [10, с. 37].

5) “Втома” від України у 2005 р. перейшла на “якісно новий рівень”. Тепер обидві сторони стали заручниками різних очікувань: Україна очікувала чіткого сигналу від ЄС, а ЄС не пропонував обіцянку членства без виконаних формальних вимог. Аби відповідати критеріям ЄС Україні ще необхідно було провести значні жорсткі реформи, але еліті України, серед якої було ще багато чиновників з “епохи кучмізму”, без заохочення зі сторони ЄС було важко виправдати ці жорсткі реформи, необхідні, для того щоб розв’язати структурні економічні проблеми в Україні. У той час, як у лідерів України ще було достатньо політичної волі, аби проштовхнути необхідні реформи, ЄС жонгливав риторикою, але мовчав з питань членства.

Україна почала реалізацію внутрішніх реформ, таких, як лібералізація іноземних капіталовкладень та узгодження політик з міжнародними організаціями, як МВФ та Світовий банк, однак відсутність підтримки зі сторони Брюсселя знизила ефективність реформ [24, с. 106].

Можна критикувати ЄС за те, що він не запропонував Україні членство у найближчий час після Помаранчевої революції, хоча демократія і ринкова економіка в Україні була набагато більш розвинена, аніж в Румунії та Болгарії в кінці 90-х, коли ЄС відкрив їм шлях до членства. Втім, аби бути справедливим, треба зазначити, що ЄС як інтеграційне утворення сильно ускладнився з часу свого заснування, відповідно і зросли вимоги до його партнерів.

Запропонована ЄС “Європейська політика сусідства” не могла бути альтернативою членства. Вона зібрала в один кошик країни Північної Африки та Україну, що категорично не влаштовувало останню. Ця ініціатива була навіть

гіршою, аніж “Ширша Європа”, бо з нею виключено згадку про ст. 49. Договору про ЄС [8, с. 10].

У самій своїй концептуальній основі ЄПС суперечить поглядам українського керівництва, котре повсякчас наголошує, що Україна – це європейська країна (тобто, частина Європи), а не її сусід [8, с. 20].

6) Відсутність чіткої стратегії в ЄС щодо України – це ключова проблема двосторонніх відносин. У Європі не було згоди щодо ступеня та способу зміцнення стосунків ЄС з Україною; не досягнуто однотайності з приводу визнання України потенційним членом. Після Помаранчевої революції розбіжності між країнами-членами стали більш очевидними [23, с. 35].

Позитивне сприйняття мали Скандинавські країни та деякі країни ЦСЄ, категоричними противниками виступали Франція та Німеччина.

Гж. Громадські називає однією з причин, що вплинула на позицію ЄС щодо України, парламентські вибори в Німеччині та вибори президента і сейму в Польщі. Оскільки позиція цих країн є важливою у формуванні загального ставлення ЄС до України, зважаючи на їх активність в ході Помаранчевою революції, вибори спричинили кількамісячну затримку в їх діяльності щодо України [8, с. 11].

ЄС ставив відносини з Україною у залежність від парламентських виборів 2006 р. [23, с. 35].

7) У ЄС повільно змінювалося сприйняття України: від спотвореного враження про Україну як “напівРосію” [32, с. 220] упродовж дев’яностих років (країну, що наслідує Російський тип демократії та ринкової економіки) до незалежного суб’єкта, як європейську державу з європейським суспільством, подібним до суспільств в країнах-членах ЄС.

8) Не зіграла на руку орієнтація ЄС виключно на співпрацю з В. Ющенком, котрий був близьким європейським християнським лібералом. Однак Європа не повинна була орієнтуватися виключно на співпрацю з “Нашою Україною”, але й з популістським блоком Ю. Тимошенко та соціалістами [10, с. 7].

9) побоювання реакції нео-імпералістичної Росії постійно стримувало ЄС від того, аби подати Україні руку та привести її на Захід [10, с. 6]. По-перше, ЄС сповідує підхід “Росія – перша”. Україна цікавила Захід на початках незалежності, доки вона володіла ядерним потенціалом, який необхідно було знищити [32, с. 220]. З середини 1990-х років основна увага приділялася Росії. Після Помаранчевої революції ЄС побоювався робити рішучі кроки, аби не стати жертвою енергетичного чи політичного шантажу зі сторони Кремля. глобальна енергетична криза, на порозі якої став світ з початком війни в Іраку, призвела до того, що єдиним відносно надійним джерелом енергоресурсів для ЄС стали російські нафта і газ, тому Париж та Берлін закривали очі як на авторитаризм Путіна, так і на спроби реставрації Радянської імперії [33].

Хоча поруч із цим побоюванням існувала надія, що Україна володіє тим демократичним потенціалом, котрий здатен трансформувати Росію.

У результаті Помаранчевої революції Україна однозначно засвідчила, що вона – європейська держава не лише за географією, а й, головне, за прихильністю до основних європейських цінностей. Найбільш помітною зміною після Помаранчевої революції є зміна сприйняття України всередині ЄС, особливо серед старих країн-членів на рівні суспільств. Імідж України і особливо українського суспільства істотно покращився у порівнянні з періодом до 2004 року, причому цей інтерес має позитивно іншу якість, аніж за президенства Л. Кучми.

Проте сама Помаранчева революція не може розглядатися як геополітична переорієнтація на Захід, хоча вона є його символом, – для цього необхідні широкі реформи. Україна, натомість, обрала “вербальний” шлях євроінтеграції – за

визначенням Т. Возняка – тобто, постійного повторювання мантри про свій геополітичний вибір [34]. Реформи в Україні потребували скоординованої підтримки зі сторони ЄС та відчутних кроків, котрі б засвідчили не на словах прихильність “європейського вибору” України: лібералізації візового режиму, доступу до кредитів, а головне – перспективи членства.

Безініціативність України автоматично надавала ЄС право нав’язувати свої умови відносин – не надто інтенсивних. Крайня обережність дій ЄС щодо України пояснюється його складною бюрократичною структурою, відсутністю консенсусу серед країн-членів та побоюванням реакції Росії, котра розцінює СНД як сферу свого впливу, але, врешті-решт, приводить лише до відтермінування розв’язання проблем у відносинах та їх нових, сильніших проявів.

Вплив Помаранчевої революції на політику ЄС щодо України був не таким значним, як можна було сподіватися. Дія внутрішніх чинників, як інституційна криза та втома від розширення, питання про можливість поглинання виявилася сильнішою для європейських технократів, аніж геополітичний контекст і щирість європейських прагнень українського суспільства. У результаті Україна втратила шанс почати переговори щодо нової угоди вже в 2005 р. Після багатообіцяючого старту, 2005 р. виявився роком втрачених можливостей. У геополітичному плані Україна у результаті застрягла між Сходом і Заходом, у позиції, яку українське суспільство артикулює, і котра є не вигідною, поки ми не вміємо черпати з неї користь.

Досвід двох революцій в Україні свідчить про те, що революційним шляхом неможливо ані прийти “в Європу”, ані збудувати “Європу” у собі, якщо “Європу” прирівнювати до Європейського Союзу. ЄС – це бюрократична структура та єдиним реальним сигналом, який він сприймає – є імплементація реформ.

Помаранчева революція свого часу спричинилася до ейфорії щодо Європи в Україні й навпаки, появи чималого масиву праць на євроінтеграційну тематику. Сьогодні, через десятиліття, історикам належить по-новому, тверезо проаналізувати події 2004–2005 рр.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
2. Кульчицький С. Помаранчева революція / Станіслав Кульчицький. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.
3. Лазарович М. Разом нас багато [Текст] : Тернопільський держ. економічний ун-т у контексті Української помаранчевої революції / М. Лазарович. – Т.: Економічна думка, 2005. – 528 с.
4. Сушко О. Вплив Помаранчевої Революції на міжнародні відносини [Електронний ресурс] / Олександр Сушко // Євроатлантична Україна. – 01.02.2005. – Режим доступу: http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=81&news_show_type=1
5. Яневський Д. Хроніка “помаранчевої” революції / За ред. О. А. Кравець; Передмова П. О. Порошенко; Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2005. – 319 с.
6. Wolowski P. Ukrainian politics after the Orange Revolution : how far from democratic consolidation / Pawel Wolowski // Ukraine: quo vadis? / edited by Sabine Fischer – Paris : Institute for Security Studies, European Union, 2008. – 148 p.
7. Якими будуть плоди Помаранчевої революції? [Текст] : взаємини між ЄС та Україною у 2005-му – на початку 2006 року / Г. Громадські [та ін.] ; пер. з англ. С. Саваневська ; Фонд ім. Стефана Баторія. – Варшава : [б.в.], 2005. – 40 с. – (Розширений Європейський союз та Україна : нові відносини).
8. Громадський Г. Між надіями та можливостями: відносини ЄС – Україна за рік по Помаранчевій революції [Текст] / Громадський, Гжегож, О. Сушко ; Vatory Foundation. – Варшава : Фонд ім. Стефана Баторія, 2005. – 48 с. – (Розширений Європейський Союз та Україна : нові відносини).
9. Karatnycky A. The Orange Revolution [Electronic resource] / Adrian Karatnycky // Foreign affairs Magazine. – Issue March–April 2005. – Mode of access : <http://www.foreignaffairs.com/articles/60620/adrian-karatnycky/ukraines-orange-revolution>
10. Kuzio T. The EU and Ukraine: Neighbor, Partner, Member? [Electronic resource] / Taras Kuzio // Russia and Eurasia Review. – August 5, 2003. – Vol. 2, Issue 16. – 5 p. – Mode of access : http://www.taraskuzio.net/media7_files/13.pdf
11. Kuzio T. EU and Ukraine : a turning point in 2004? / Taras

Kuzio. – Paris : European Union Institute for Security Studies, 2003. – 37 p. 12. *Anders Å.* The Economic Policy of Ukraine After The Orange Revolution [Electronic resource] / Aslund Andreas // Eurasian Geography and Economics. – 2005. – 46, no. 5 : 337. – Mode of access : <http://dx.doi.org/10.2747/1538-7216.46.5.327> (accessed May 21, 2014) 13. *Walzenbach G. P. E.* Ukraine Between the Orange Revolution and the EU – European Governance and Transformation in Ukraine / G. P. E. Walzenbach // From post-communism toward the third millennium : aspects of political and economic development in Eastern and South-Eastern Europe from 2000–2005 / ed. Josette Baer. – Bern ; New York : Peter Lang, 2011. – PP. 29–58. 14. *Wilson A.* Ukraine’s Orange Revolution / Andrew Wilson. – Yale University Press, New Haven and London, 2005. – 228 p. 15. *Kubicek P.* Ukraine and the European Neighborhood Policy: can the EU help the Orange Revolution bear Fruit? / Paul Kubicek // East European Quarterly. – Spring 2007. – Vol. 41 Issue 1, p1. – PP. 1–23. 16. *Kuzyk P.* The Ukrainian Project : A Hard Road from National Independence to the “Orange Revolution” / Petro Kuzyk // From post-communism toward the third millennium [Electronic resource] : aspects of political and economic development in Eastern and South-Eastern Europe from 2000–2005 / ed Baer, Josette. – Bern ; New York : Peter Lang, 2011. – 270 p. – P. 59–94. 17. *Moshes A.* Ukraine: domestic changes and foreign policy reconfiguration [Electronic resource] / Arkady Moshes // Political trends in the new Eastern Europe: Ukraine and Belarus / Silitski V., Moshes A. – June 2007. – pp. 17–46. – Mode of access : <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/PUB781.pdf> 18. *Puglisi R.* A leap forward to Europe: the impact of the “Orange Revolution” on EU–Ukraine relations / Rosaria Puglisi // The Security Dimensions of EU Enlargement. Wider Europe, Weaker Europe? / eds. David Brown, Alistair J. K. Shepherd. – Manchester University Press, July 2007. – 288 p. 19. *Roth M.* EU-Ukraine relations after the orange revolution: The role of the new member states / Mathias Roth. // Perspectives on European Politics and Society. – 2007. – Volume 8, Issue 4. – London : Routledge. – PP. 505–527. 20. *Thomas D. C.* Case studies. EU Policy on Ukraine during and since the Orange Revolution: “A door neither closed nor open” / Daniel C. Thomas // Making EU foreign policy : national preferences, European norms and common policies / ed. Daniel C. Thomas. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. – 256 p. 21. *Ukraine: quo vadis?* / ed. Sabine Fischer. – Paris : Institute for Security Studies, European Union, 2008. – 148 p. 22. *Hatton D.* Did the Orange Revolution change Ukraine: geopolitical position regarding Russia and the west? [Digital source] / Daniel Hatton // POLIS Journal. – 2010. – № 3. – Mode of access : <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/students/student-journal/ug-summer-10/daniel-hatton-summer-10.pdf> – (accessed July 3, 2014). 23. *Youngs R.* EU Policy on Ukraine during and since the Orange Revolution: “A door neither closed nor open” / Richard Youngs // Making EU foreign policy : national preferences, European norms and common policies / ed. Daniel C. Thomas. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2011. – 256 p. 24. *Kuzio, T.* Is Ukraine Part of Europe’s Future? / Taras Kuzio // The Washington Quarterly, 2006. – № 29 (3). – PP. 89–108. 25. *Results of Ukraine elections.* European Parliament resolution on the results of Ukraine elections [Digital source] // EUR-Lex. Access to European law. – Official Journal 247 E. – 06/10/2005. – P. 0155 – 0158. – Mode of access: [http://www.europarl.eu.int/meetdocs/2004_2009/documents/autres/p6_ta-prov\(2005\)0009_en.pdf](http://www.europarl.eu.int/meetdocs/2004_2009/documents/autres/p6_ta-prov(2005)0009_en.pdf) 26 *План дій Україна–ЄС (втратив чинність у зв’язку з схваленням Порядку денного асоціації Україна – ЄС)* [Електронний ресурс] / Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document/12839036/4.doc> 27. *Самміт Україна–ЄС (м. Київ, 1 грудня 2005 року)* Спільна заява [Електронний ресурс] / Delegation of the EU to Ukraine. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eu_uk_chronology/eu-ukraine_summit_uk.pdf 28. *The European Union’s eastern neighbours after the Orange Revolution* / ed. Lejins, Atis ; Latvijas ārpolitikas institūts. – Riga : Latvian Institute of International Affairs, 2006. – 88 p. 29. *Меморандум між Україною та Європейським Союзом про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі від 01.12.2005* [Електронний ресурс] / Верховна рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_694 30. *Угода між Україною та Європейським Співтовариством про певні аспекти повітряного сполучення від 01.12.2005* [Електронний ресурс] / Верховна рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_743 31. *Угода про співробітництво щодо цивільної глобальної навігаційної супутникової системи (ГНСС) між Європейським Співтовариством, його державами-членами та Україною* [Електронний ресурс] / Верховна рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_751 32. *Kuzio, T.* Ukraine under Kuchma : Political Reform, Economic Transformation and Security Policy / Taras Kuzio. – London: Macmillan Press LTD, 1997. – 281 p. 33. *Жеребецький Є.* Зміна геополітичного статусу України [Електронний ресурс] / Євген Жеребецький // Культурологічний часопис “І”. – № 36. – 2005. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n39texts/N39-geopolit.htm> 34. *Возняк Т.* Стосунки Україна–ЄС: перезавантаження /

Тарас Возняк // Ретроспективна політологія. Епоха Ющенка. Довга прелюдія. – Львів “Г”, 2010. – 264 с.

Марія Юрчак

**ВЛИЯНИЕ ОРАНЖЕВОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА ПОЛИТИКУ ЕВРОПЕЙСКОГО
СОЮЗА ПО ОТНОШЕНИЮ К УКРАИНЕ В 2004–2005 ГГ.**

В статье определено воздействие общественно-политических событий в Украине 2004–2005 годов на формирование внешней политики ЕС; выявлено факторы, которые сдерживали Европейский Союз от углубления сотрудничества с Украиной в “пост-оранжевый” период.

Ключевые слова: Оранжевая революция, внешняя политика ЕС, расширение ЕС, Украина. Европейская политика соседства.

Mariya Yurchak

**THE IMPACT OF THE ORANGE REVOLUTION ON THE EU’S FOREIGN
POLICY TOWARDS UKRAINE IN 2004–2005**

This article discovers the influence of socio-political developments in Ukraine on making the EU foreign policy in 2004–2005. Author investigates the factors, which restrained the European Union from deepening the relationship with Ukraine in post-orange period.

Key words: Orange revolution, the EU foreign policy, the EU enlargement, Ukraine, European neighborhood policy.

УДК 94(477.8) “1918/1923”

Ігор Дацків

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (1918–1923 РР.)

У статті мова йде про діяльність зовнішньополітичної служби Західноукраїнської Народної Республіки у 1918–1923 роках. Дане дослідження також висвітлює дипломатичні взаємини з країнами Європи та Америки.

Ключові слова: ЗУНР, делегація, дипломатія, Східна Галичина, зовнішня політика, міжнародні відносини.

З проголошенням незалежності України і виходом на міжнародний рівень одним із найважливіших завдань, серед інших, є розв'язання проблем зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, встановлення взаємовигідних паритетних двосторонніх відносин з європейськими державами, визначення пріоритетних напрямків української міжнародної політики. Зростання зовнішньополітичної активності України, входження до світових та регіональних політичних структур поставило перед нею завдання подальшого удосконалення роботи дипломатичної служби, впровадження її ефективних методів.

Із відновленням державності України закономірно зростає інтерес до її минулого, переосмислення історичного досвіду нашого народу, особливо в контексті розвитку європейської цивілізації, адже без з'ясування історичного тла неможливо побачити перспективи.

Україна в сфері міжнародної діяльності має певний власний історичний досвід, набутий протягом періоду боротьби українського народу за незалежність та власну державність 1917–1923 рр. У зв'язку з цим зростає значимість досвіду зовнішньополітичної діяльності українських урядів доби Української революції, коли були зроблені перші кроки на шляху розбудови зовнішньої політики України новітнього часу. Уроки тієї доби актуальні і нині, вони потребують неупередженого та уважного ставлення сучасників для зрозуміння витоків зовнішньої політики України, її традиції [1, с. 5–6].

Упродовж десятиліть офіційна радянська історіографія поставила поза законом історію західноукраїнського визвольного руху. Зміна ідеологічних доктрин виправила цю помилку. Свідчення цього – численні дослідження останнього десятиліття, зокрема наукові публікації. Власне зовнішньополітичну діяльність ЗУНР або окремі її аспекти досліджують Н. Городня [2], О. Павлюк [3], М. Генік [4], Б. Савчук [5], Т. Галицька-Дідух [6] та інші. Акцентують увагу на окремих проблемах в загальній історії ЗУНР і дають популярне пояснення основних тенденцій О. Полянський [7], В. Мороз [8], Я. Шашкевич [9], А. Тернинський [10]. Чи не найбільший внесок у вивчення періоду визвольних змагань на Західній Україні зробили автори найновіших монографічних досліджень Б. Й. Тищик і О. А. Вівчаренко [11], М. Литвин і К. Науменко [12], С. Макарчук [13], О. Павлюк [14], О. Красівський [15]. Б. Тищик і О. Вівчаренко вперше в історико-правовій літературі зробили спробу висвітлити державно-правові аспекти виникнення і діяльності ЗУНР [11]. М. Литвин і К. Науменко свою працю “Історія ЗУНР” присвятили аналізу подій Листопадового зриву, державотворчої діяльності уряду та УНРади Західноукраїнської Народної Республіки, подано хроніку українсько-польської війни, висвітлюються переговорні процеси, позиції Парижа і Москви [12]. С. Макарчук характеризує передумови проголошення ЗУНР, питання її державного і військового

будівництва, хід українсько-польської війни, причини поразки УГА [13]. Монографія М. Литвина, крім ходу бойових дій на різних етапах українсько-польського протистояння, описує організацію УГА діяльність військово-дипломатичних місій у Східній Галичині [16]. Праці О. Павлюка і О. Красівського є перш за все об'єктивним популярним аналізом зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, характеризують геостратегічну ситуацію у Центрально-Східній Європі та світі, що вплинули на результати національно-демократичної революції на західноукраїнських землях [14; 15].

І все ж, якщо проблеми виникнення Західноукраїнської Народної Республіки, внутрішньої політики, польсько-української війни вже знайшли певне відображення в історіографії, то зовнішня політика ще потребує поглибленого вивчення із залученням архівних матеріалів й адекватного трактування.

Метою цієї статті є вивчення конкретно-історичних умов розгортання дипломатичної діяльності Західноукраїнської Народної Республіки 1918–1923 роках, з'ясування особливостей стосунків із Українською Народною Республікою, денікінцями, більшовиками та державами Антанти; визначення місця і ролі зовнішньополітичної діяльності у вирішенні питання міжнародного визнання ЗУНР.

18 жовтня 1918 р. українські послы до австрійського парламенту на чолі з Євгеном Пертушевичем заявили про утворення Західноукраїнської Народної Республіки у складі Східної Галичини, Лемківщини по Новий Сонч, Північної частини Буковини і Закарпатської Русі [17, с. 135].

Тимчасовим основним законом Західноукраїнської Народної Республіки, виданим 13 листопада 1918 р., її територія мала включати українську частину колишніх австрійських країв Галичини з Володимирією і Буковини, та з українськими частинами бувших угорських столиць (комитатів): Спиш, Шариш, Земляни, Уг, Берег, Угоча, Мармарош, – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла [18, с. 392]. На жаль, українське населення не вирішувало власної долі. З початком українсько-польської війни обидві сторони, звертаючись до великих держав, звинувачували одна одну в агресії та прохали допомоги. В листопаді 1918 року польська Ліквідаційна комісія звернулась до урядів і військ Антанти із скаргою на “українські банди”, які ніби-то за допомогою пруських та австрійських військ зайняли частину Східної Галичини і місто Львів. Польський національний Комітет, що мав представництва в Англії, Франції, США та Італії розгорнув широку пропагандистку кампанію, доводячи що ЗУНР і Українська Галицька Армія – “австро-німецька інтрига” [15, с. 104].

Галицька дипломатія, зі свого боку спираючись на 14 пунктів Вудро Вільсона розсилала ноти з повідомленням про утворення незалежної держави і польську агресію проти неї [15, с. 104].

На кінець 1918 р. питання про долю західноукраїнських земель вже стояло на порядку денному більшості антантівських урядів. Посилена увага до цього регіону пояснюється, з одного боку, нафтовими інтересами в Дрогобицько-Бориславському районі, а з іншого – важливістю “східно-галицького питання” в загальній архітектурі Версальської системи [19, с. 26–27].

Проте, якщо в зовнішньополітичних планах Франції домінувала ідея утворення “Великої Польщі”, яка мала стати єдиним стабілізуючим фактором в регіоні, то британський уряд декларував свою підтримку “малим народам”, а США виступали за федералізацію Східної Європи із збереженням неподільності Росії. При такій відсутності єдності в поглядах на майбутнє цих земель, великі держави все ж були одностайними в засудженні українсько-польської війни, що знецінювала обидві сторони як антибільшовицьку силу і перешкождала експлуатації природних багатств краю. Тому воюючим сторонам регулярно надсилались пропозиції сісти за стіл переговорів [20, с. 66].

19 січня 1919 р. одна з таких пропозицій була прийнята, і у Львові за ініціативою англійського полковника Вайда відбувся двосторонній діалог.

Українська сторона вимагала виведення військ за річку Сян, але представники Варшави з цим категорично не погоджувались, і переговори були перервані. Аналогічна доля спіткала і миротворчі місії під головуванням французького генерала Ю. Бартелемі, американського генерала Кернана і південноафриканського генерала Боти: кожного разу одна з сторін незмінно виступала проти чергового проєкту [15, с. 110, 112–113].

На мирній конференції в Парижі представники Польщі рішуче виступили проти офіційного коментаря 13-го пункту В. Вільсона, протиставляючи ідеї етнічних кордонів “історичні права” на реставрацію Речі Посполитої в межах 1772 р. В дипломатичній боротьбі проти галичан поляки користувалися поганою інформованістю західних держав, зображаючи себе як уособлення західних сил регіону, а українців – як пробільшовицькі або про австрійські елементи [21, с. 10–15].

З українського боку в Парижі виступала делегація у складі М. Лозинського, Д. Вітовського та О. Кульчицького. Не дивлячись на протест польських політиків, представники офіційно не визнаної Західноукраїнської Народної Республіки все ж були допущені до дебатів і підняли питання про польський наступ, що був фактичним ігноруванням волі Найвищої ради. Цю польську акцію різко критикував Л. Джордж, який пропонував припинити будь-яку допомогу Варшаві. Але Ж. Клемансо і В. Вільсон ліберальніше трактували дії Польщі і врешті-решт списали все на самочинність Ю. Пілсудського протиставляючи їй поміркованість І. Падеревського. Так в силу обставин навіть політичний та організаційний дуалізм, що до певної міри існував у реалізації зовнішньої політики Польщі, зіграв у цьому випадку на її користь. Натомість намагання галицьких представників в травні 1919 року дистанціювати справи ЗУНР від загальноукраїнської (і це вже після акту злуки) не мало ніяких реальних наслідків окрім неузгодженості дій і конфліктів в середині делегації [20, с. 66].

У 1919 р. з'явився ще один фактор, що серйозно шкодив українській справі у світі – єврейські погроми. Впливові євреї з Американського єврейського комітету і Сіонської організації Америки мали легкий доступ до Вільсона та Гауза, а чутливий до порушень прав людини Білий Дім охоче брав на себе роль виразника їх інтересів. Українці, на жаль, нічого не зробили, щоб встановити зв'язок з цією впливовою силою, в той час як І. Падеревський, підтримував з єврейськими організаціями постійні контакти, а Р. Дмовський прямо запропонував у грудні 1918 року покласти край антисемітизму в обмін на підтримку Польщі їхньою делегацією в Парижі [14, с. 79–80].

Обидві сторони – як українці, так і поляки – використовували зв'язки еміграції. Представники українців США Кирило Білик і конгресмен штату Нью-Джерсі Джеймс Гемі навіть влаштував неофіційну зустріч дипломатів УНР і ЗУНР Г. Сидоренка і В. Панейка з членом адміністрації Вільсона Гаузом, а польські науковці з еміграції С. Заверчовський та Г. Артковський брали активну участь в розробці документів комісії експертів стосовно Галичини і передавали Р. Дмовському всі необхідні дані. Сам І. Падеревський, будучи представником ПНК (Польського Національного Комітету) в США, використовував дружні стосунки з Гаузом для загально польської справи [14, с. 43–44].

Галицькі дипломати налагоджували зв'язки з Чехословацькою республікою і Чехословацькі правлячі кола намагалися встановити тісні політичні й економічні стосунки з українськими урядами і на Сході, й на Заході України. Зокрема відбувся обмін дипломатичними місіями між урядами ЧСР і ЗУНР (кінець 1918 р.), які, хоч і мали неофіційний характер, активно працювали на ниві

українсько-чехословацького співробітництва, насамперед господарського [22, с. 27–28].

Стосунки Чехословаччини з Західноукраїнською Народною Республікою, зокрема, в наслідок чехословацько-польських суперечностей та суперництва, посідали важливе місце в зовнішньополітичній концепції ЧСР (у лавах армії ЗУНР, наприклад, за угодою уряду ЧСР було чимало чехословацьких офіцерів). Якщо офіційна чехословацька політика не мала конкретних планів стосовно Східної Галичини (хоч підтримка ЗУНР та її об'єднання з рештою українських земель у складі федеративної Росії й спільного чехословацько-російського кордону були важливими для політичних і господарських кіл ЧСР), то цього не можна було сказати про другу сторону. У певних політичних колах західноукраїнського суспільства, насамперед русофільської орієнтації, ще з кінця 1918 р. обговорювалося питання про можливість приєднання території Прикарпаття і Лемківщини на правах автономії до Чехословаччини [23, с. 182].

Питання про відновлення ЗУНР та встановлення федерації між Східною Галичиною та Чехословацькою республікою порушували також наприкінці 1919 р. представники української еміграції в ЧСР перед урядом цієї країни, а восени 1920 р. – Українська національна рада в США перед керівниками країн Антанти [24, с. 152].

Невизначеність довкола “східногалицького питання” була настільки значною, що в липні 1920 р. прем'єр польського уряду В. Грабовський погоджувався на відокремлення земель краю на правах федерації із урахуванням окремого статусу м. Львова [20, с.67]. У лютому 1921 р. міжнародна Рада Ліги Націй під головуванням бразильського делегата Да Куньї прийняла спеціальну резолюцію в якій зазначалося, що Польща є лише фактичним мілітарним окупантом Східної Галичини і остання лежить поза її кордоном [20, с. 67]. В тій ситуації офіційна Варшава вдавалася до тактики виграшу часу і керуючись принципом “*gueta non movere*” вичікувала сприятливішої міжнародної ситуації. Одним із головних завдань візиту міністра закордонних справ Польщі графа Сапеш до Франції і Англії у квітні 1921 р. було, якраз, прагнення добитись щоб справа “глибоко спала” [19, с. 31].

Натомість українці всіма силами намагалися активізувати світову увагу. На відміну від ідеалістичної віри в справедливість Антанти 1919–1920 рр., тепер головна ставка робилась на суперечності між великими державами. Уряд Є. Петрушевича не скупився на обіцянки західним лідерам та фірмам, розраховуючи використати їх лобістські можливості [14, с. 102]. Значну активність на міжнародній арені виявив митрополит Андрей Шептицький. У різний час він відвідав Англію, Ватикан, Францію, Швейцарію, Австрію, Бразилію, Аргентину, Канаду, Бельгію, Голландію: зустрічався з багатьма поважними особами, серед яких президенти Гардінг і Пуанкаре, папа римський Пій XI, прем'єр Франції Бріан, міністр торгівлі США Гувер та інші [20, с. 67].

В січні 1920 року Є. Петрушевич вирушив до Парижа і Лондона особисто. Зустрівшись 20 лютого з головою департаменту політичної розвідки Форін Офісу Дж. Хедлам-Морлі, він висловив протест проти розробленого Варшавою “Статусу для Східної Галичини” і погрожував союзом з більшовиками [25, с. 67–69].

Вперше з домаганням визнання незалежності Західноукраїнської Народної Республіки Є. Петрушевич звернувся 15 липня 1920 р. в ноті “До Президента Найвищої Ради Мирової Конференції М. Мільерона”. 15 серпня він звернувся до прем'єра Англії Л. Джорджа з проханням позитивно вплинути на союзні держави у справі Східної Галичини.

Згодом виникла концепція так званої Швейцарії зі Сходу, згідно з якою нейтральна Східна Галичина мала відігравати в Східній Європі роль Швейцарії.

30 квітня 1921 р. Є. Петрушевич запропонував країнам Антанти проект “Основ державного устрою Галицької Республіки”. Але аналогії з Швейцарією не знаходили відгуків на Заході.

Дипломатична діяльність уряду ЗУНР особливо активізувалась із листопада 1920 р. коли в м. Женева розпочалася сесія Ліги Націй. 28 листопада українська делегація подала її президії матеріал з викладом вимог своїх домагань: признати Східній Галичині право національного самовизначення, усунути польську окупацію краю тощо.

У вересні 1921р. питання щодо Східної Галичини знову обговорювалось на засіданнях Ліги Націй в Женеві де з доповіддю виступив канадський міністр Дотерті, але вирішення його вкотре відкладалось. Подібним результатом закінчилось обговорення західноукраїнської проблеми на III сесії Ліги Націй у вересні 1922 р. [26, с. 145].

Західноукраїнське товариство Ліги Націй, створене у січні 1922 р. та уряд ЗУНР протягом 1922–1923 рр. надіслали ще чимало меморіалів, протестів, закликів, резолюцій на Міжнародні конгреси і організації, але вони не бралися до уваги сильними світу цього [27, арк. 1–2].

21 лютого 1923 р. Франція, Італія та Англія за ініціативою польського уряду скликала конференцію Ради послів, яка 14 березня цього ж року санкціонувала анексію Східної Галичини Польщею. Останню зобов'язали гарантувати автономію цієї території і підписати договір про забезпечення прав національних меншин. Але все це було лише “фіговим листком” яким держави Антанти і США намагались прикрити колоніальний розбій в центрі Європи [26, с. 145].

Таким чином, внутрішня слабкість і нежиттєздатність ЗУНР не дали Заходові потрібного часу для усвідомлення можливої ролі та місця України в Європі. Помилки були допущені і урядом ЗУНР. За умов внутрішньої слабкості українського національно-визвольного руху, багато залежало від зовнішнього визнання і підтримки України. З іншого боку, міжнародне визнання незалежності ЗУНР обумовлювалося внутрішнім зміцненням і утвердженням української державності.

Список використаних джерел

1. *Кривець Н. В.* Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918–1933 рр. / Н. В. Кривець – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 322 с.
2. *Городня Н.* Їм потрібні були сильні союзники: Українське питання на Паризькій мирній конференції 1919 року / Н. Городня // Політика і час. – 1995. – № 11. – С. 75–80.
3. *Павлюк О.* Зовнішня політика ЗУНР / О. Павлюк // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 114–138; *Павлюк О.* США і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. / О. Павлюк // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С. 67–69.
4. *Геник М.* Зрада ради Амбасадорів / М. Геник // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 1–2. – С. 10–12.
5. *Савчук Б.* Договір Галицької армії з А. Денікіним (листопад – грудень 1919 р.) / Б. Савчук // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5–6. – С. 214–219.
6. *Галицька-Дідух Т.* Радянська Росія в політиці урядів УНР і ЗУНР (1919–1920 рр.) / Т. Галицька-Дідух // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001 – № 5–6. – С. 234–239; *Галицька-Дідух Т.* Дипломатична боротьба навколо проблеми українського представництва на мирній конференції в Ризи (вересень 1920 – березень 1921 рр.) / Т. Галицька-Дідух // Укр. істор. журнал. – 2001. – № 6. – С. 100–109.
7. *Полянський О.* ЗУНР: місце і роль в загальноукраїнському національно-визвольному русі ХХ ст. (до 80-річчя ЗУНР) / О. Полянський // Наукові записки ТДПУ, Серія: Історія. – Вип. 8. – Тернопіль, 1999. – С. 3–8.
8. *Мороз В.* Історія Західно-Української Народної Республіки / В. Мороз // Мандрівець. – 1999. – № 1–2. – С. 3–21.
9. *Шашкевич Я.* ЗУНР: позитивний і негативний досвід / Я. Шашкевич // Шлях перемоги. – 1998. – 28 жовтня. – С. 4.
10. *Терницький А.* Чи спіткнеться Європа знову?: (1 лист. 1918 р.) / А. Терницький // Політика і культура. – 2002. – № 40. – С. 42–43.
11. *Тищик Б. Й.* Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923 рр. (до 75-річчя утворення і діяльності) / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Коломия: Світ, 1993. – 118 с.
12. *Литвин М.* Історія ЗУНР /

М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – 368 с. 13. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 488 с. 14. *Макарчук С. А.* Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР / С. А. Макарчук. – Львів: Світ, 1997. – 192 с. 15. *Павлюк О.* Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О. Павлюк. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1996. – 188 с. 16. *Краківський О.* Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин / О. Красівський // Укр. акад. держ. Управління при Президентіві України. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 299 с. 17. *Podhorodecki L.* Historia Polska / L. Podhorodecki. – Warszawa, 1997. – S. 135. 18. *Сергійчук В.* Українська соборність. Відродження українства в 1917–1920 роках / В. Сергійчук. – К., 1999. – 412 с. 19. *Сливка Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1985. – 188 с. 20. *Стовбуха Д.* Українсько-польське дипломатичне протистояння довкола східного питання у 1918–1923 рр. / Д. Стовбуха // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 5. – Тернопіль, 2002. – С. 65–68. 21. *Stepan Rinetsky.* Ukrainian-Polish diplomatic stumggle 1918–1923 / Stepan Rinetsky – Chicago, 1963. – 189 p. 22. *Necas Y.* Uprimne slovo o stycich cesko-ukrajinskych / Y. Necas. – Kujiv–Praha, 1919. – S. 27–28. 23. *Українська державність у ХХ столітті: Історико-політичний аналіз* // О. Дергачов (керівник авт. колективу). – К.: Політична думка, 1996. – 448 с. 24. *Sladek Zdenek.* Sprawy ukrainskie w czechoclowackiej polityce w latach 1918–1922 / Sladek Zdenek, Jaroslav Valenta // Z dziejow stosunkow polsko-radzieckich. Stud. i mater. – 1968. – № 3. – S. 152. 25. *Доброт І.* Протистояння польській владі у Східній Галичині / І. Доброт // Пам’ять століть. – 2001. – №6. – С. 66–75. 26. *Чуйко І.* Дипломатична діяльність ЗУНР у 1919–1923 рр. / І. Чуйко // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Вип.1. – Тернопіль, 2003. – С. 141–146. 27. *Центральний державний історичний архів у м. Львові.* – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 29. – Щоденник нестановленого автора “Записки українця”. – 95 арк.

Игор Дацкив

ЗАПАДНОУКРАИНСКАЯ НАРОДНАЯ РЕСПУБЛИКА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ (1918–1923 ГГ.)

В статье речь идет о деятельности внешнеполитической службы Западноукраинской Народной Республики в 1918–1923 годах. Данное исследование также освещает дипломатические отношения со странами Европы и Америки.

Ключевые слова: ЗУНР, делегация, дипломатия, Восточная Галичина, внешняя политика, международные отношения.

Ihor Datskiv

WEST UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC IN INTERNATIONAL RELATIONS (1918–1923)

This article tells us about the activity of foreign-policy service West Ukrainian Folk Republic in 1918–1923 years. This research also lights up diplomatic mutual relations between European and American countries.

Key words: West Ukrainian Folk Republic, delegation, diplomacy, East Galycia, foreign policy, international relations.

УДК 334 (520)

Тетяна Лахманюк

ЯПОНО-АМЕРИКАНСЬКА ВІЙНА 1941–1945 РР.: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

У статті авторка розглядає причини японо-американської війни 1941–1945 рр., акцентує увагу на етапах конфлікту, ескалації бойових дій, досліджує наслідки війни між Японією і США, подає сучасну “оцінку” цього військового конфлікту.

Ключові слова: Японія, США, Друга світова війна, Тихий океан, відносини, агресія.

Японія – держава економічного прогресу та високих технологій. Однак, чи могла б Японія настільки підняти свої економічні показники, якби не США? Вони допомогли відбудувати економіку країни, яка із середини 1960-х рр. посідала друге місце у світі за темпами зростання. США вкладали капітали в економіку Японії. Проте, напередодні Другої світової війни все було зовсім по-іншому, і Америка стала основним противником Японії.

Метою дослідження є аналіз війни між Японією і США в контексті тихоокеанського театру військових дій 1941–1945 рр. При цьому авторка ставить перед собою завдання: висвітлення причин цього конфлікту, окреслення основних бойових операцій, розгляд особливо трагічних сторінок для обох країн під час війни та її наслідки для подальшого історичного розвитку Японії та США.

Об’єктом дослідження є історія війни 1941–1945 рр. між Японією і США в контексті Другої світової війни.

Предмет дослідження становлять відносини між двома країнами напередодні та під час війни, передумови, причини військового конфлікту, його характерні риси серед війн ХХ ст., роль і місце японо-американської війни у контексті міжнародних відносин періоду Другої світової війни.

Передвоєнні 1939–1941 роки відзначилися постійним погіршенням стосунків між Японією і США. Уряд США, який формально дотримувався нейтралітету, спостерігав за японськими успіхами у Китаї та розгортанням підготовки до широкомасштабної експансії в регіоні, почав готувати громадську думку до неминучості військового зіткнення з Японією. У пресі США було розгорнуто кампанію проти японської імператорської армії та її звірств над цивільним населенням Китаю. За ініціативою Кордела Галла, було введено в дію “моральне ембарго” на постачання стратегічних матеріалів до Японії. Виробникам цієї продукції уряд США рекомендував розглянути можливість припинення співпраці з японцями. 26 вересня 1939 р. президент США Франклін Делано Рузвельт звернувся до бізнесменів із проханням припинити продаж цих продуктів ворожій Японії, які використовувалися японцями у військовій сфері [10, с. 49].

Японці у відповідь на це розпочали пропагандистську кампанію “боротьби з білим імперіалізмом”. Японія проголосила себе захисником пригноблених народів Південно-Східної Азії, японці маскували свою експансію гаслами звільнення від “білих імперіалістів”. Окрім пропаганди у пресі, Японія почала робити і практичні кроки. Було заблоковано західні селетельменти в окупованих японцями Тяньцзіні та Шанхаї, а також кордон із Гонконгом [10, с. 49].

Японським урядом у кінці 1939 р. було оголошено гасло створення “Великої Східно-Азійської сфери процвітання”. Спостерігаючи за погіршенням у війні справ Франції та Великої Британії, які, більше втягуючись у війну з Німеччиною,

змушені були послабити військову присутність у регіоні, японські військові розпочали розробку конкретних планів завоювання європейських колоніальних володінь. На початку 1940 р. було створено кабінет Міцумаси Йонаї (1880–1948) і він уже 12 січня 1940 р. поставив ультиматум Голландії. Японці потребували надання у Голландській Індії (Індонезії) торговельних преференцій та гарантій поставок нафти й каучуку. Уряд Голландії в червні 1940 р. погодився на японські вимоги. Коли Японія переконалась у своїх силах, вона звернулася із пакетом вимог і до Великобританії. Токіо вимагало вивести британський військовий гарнізон із Шанхаю, закрити для контрабанди військових матеріалів кордон між Гонконгом і китайською територією та припинити постачання стратегічних матеріалів уряду Чан Кайші через Бірманську дорогу. Лондон проконсультувався із Вашингтоном і погодився на японські вимоги. Вашингтон заявив, що ще не є готовим підтримати свого союзника у відкритому конфлікті з Японією. 12 липня 1940 р. Великобританія терміном на 3 місяці закрила Бірманську дорогу. Гоміндан опинився на межі повної поразки [12, с. 127].

1 серпня 1940 р. уряд Японії звернувся до Франції з вимогою дозволити розміщення у Тонкіні додаткових японських гарнізонів, які, крім залізниць, мали взяти під контроль головні аеродроми країни. Під тиском Німеччини, котра підтримала японські вимоги, 29 серпня 1940 р. французи погодилися на введення до Індокитаю японських військ. Японія оголосила, що “поважатиме французький суверенітет в Індокитаї” та не втручатиметься до справ цивільної адміністрації. Протягом 1940–1945 рр. на території Індокитаю існувала своєрідна система двовладдя: поряд із французькою адміністрацією діяла й військова японська влада [12, с. 128].

У вересні 1940 р. Вашингтон повністю перекрив експорт алюмінію, чорних металів і авіазапчастин до Японії. У відповідь на таку політику США, Японія 27 вересня 1940 р. підписала з Німеччиною та Італією спеціальну угоду, що передбачала, зокрема, взаємодопомогу у випадку військового конфлікту, а також розмежування “життєвого простору”. На відміну від “Антикомінтернівського пакту”, ця угода була спрямована не проти СРСР, а проти США. Погіршення стосунків із західними державами вплинуло на покращення японо-радянських відносин. 13 квітня 1941 р. Японія підписала з СРСР пакт про ненапад терміном на 5 років [1, с. 17].

Прем'єр-міністр Фумімаро Коноє у травні 1941 р. оголосив три принципи, за умови дотримання яких Японія погоджувалася нормалізувати стосунки зі США. Принципи полягали у визнанні Японії та Китаю союзниками в антикомуністичній боротьбі, дипломатичному визнанні Маньчжоу-Го і розробці координованої політики протидії поширенню комунізму в регіоні Південно-Східної Азії. Не бажаючи йти на пряму конфронтацію з Японією, США не дали чіткої відповіді на поставлену пропозицію і вдалися до затягування переговорів. Тим часом японці звернулися із черговим ультиматумом до французького уряду Віші. Після підписання відповідних угод 21–23 липня 1941 р. в Південному Індокитаї з'явилося ще 50 тис. японських військових. Реакція США була блискавичною. 25 липня 1941 р. Вашингтон увів ембарго на постачання нафти до Японії та заморозив у американських банках 130 млн доларів японських авуарів. Заморозили також японські кошти банки Великобританії та Голландської Індії, а Панама закрила транскеанський канал для японських суден [12, с. 169].

Японія не очікувала такої реакції на свої кроки. Радикали вимагали негайного оголошення війни США. Популярним гаслом націоналістичної опозиції було порівняння становища Японії із рибиною у ставку, із якого поволі спускають воду. Прихильники війни твердили, що за законами геополітики країна просто приречена воювати, оскільки Японські острови не мають сировинних ресурсів, а ворожі уряди намагаються задушити Японію економічно. Багатьом політикам

погрожували, на Фумімару Коноє навіть було вчинено замах. Поліції вдалося викрити призначений на 18 вересня 1941 р. заколот. Втомившись витримувати шалений тиск із боку військових, 16 жовтня 1941 р. прем'єр пішов у відставку, заявивши, що збирається стати монахом в одному із віддалених буддистських монастирів [6].

У жовтні 1941 р. прем'єр-міністром Японії став радикальний прихильник війни, колишній головнокомандувач японськими силами в Маньчжурії та військовий міністр генерал Хідекі Тодзіо. Період правління генерала Тодзіо отримав згодом назву часів “сьюгунату Тодзіо”. Японія остаточно визначилася із планами військових завоювань у регіоні. Планувалося, що військова кампанія триватиме близько трьох місяців, упродовж яких імператорська армія окупує Яву, Суматру, Борнео, Філіппіни, Бірму і Малайю. Війну планувалося розпочати несподіваним масованим ударом по головній базі ВМС США на Гавайях. Головну роль у планованих завоюваннях мав відіграти флот, тому японці хотіли знищити першим ударом якомога більше американських кораблів. Тихоокеанський флот США спільно зі Східним флотом Великобританії нараховував 14 лінкорів та важких крейсерів і 3 авіаносці. У розпорядженні Японії перебувало 10 лінкорів, серед яких був найбільший корабель світу “Ямато”, і 10 авіаносців [8, с. 67].

Зранку 7 грудня 1941 р. 350 бойових літаків, несподівано атакували американську військово-морську базу Перл-Харбор на гавайському острові Оаху. Підготовлена в суворій таємниці та добре продумана операція принесла японцям значний успіх. Протягом двох годин американці втратили 5 лінкорів і 13 інших кораблів різних класів. Ще 2 лінкори були серйозно пошкоджені. На землі та у повітрі знищено 188 американських літаків. Загинуло близько 2,5 тис. військових моряків і солдатів. Японці втратили 29 літаків та 5 карликових підводних човнів, які вночі напередодні повітряної атаки намагалися пробратися в бухту й атакувати там кораблі Тихоокеанського флоту. Поразка у Перл-Харбор сколихнула США, які пережили справжній психологічний шок. 8 грудня 1941 р. США оголосили, що країна перебуває в стані війни із Японією. У конфлікт вступили також американські союзники: Великобританія та її домініони, Голландія, а також частина держав Центральної і Південної Америки – Куба, Нікарагуа, Панама, Коста-Ріка й ін. 11 грудня 1941 р. війну США оголосили союзники Японії Німеччина та Італія. Війна по-справжньому стала світовою.

На наступний день після Перл-Харбору війська Японії висадилися в Таїланді й, пройшовши через його територію, напали на британські колонії Малайю і Бірму. Японці змусили Бангкок оголосити війну Великобританії та США. 22 грудня 1941 р. японці провели десантну операцію на Філіппінах, а вже 10 січня 1942 р. – в Голландській Індії [11, с. 99–105].

Біля берегів Малайї 10 грудня 1941 р. японська авіація зуміла втопити два потужні кораблі британського флоту “Ріпалс” і “Принц Уельський”. 25 грудня японці захопили Гонконг [2].

Неприступна з боку моря військова база Сінгапур здалася 15 лютого 1942 р.

У битві на Яванському морі 27–28 лютого 1942 р. японці знищили більше як половину об'єднаного англо-американо-австралійсько-голландського флоту. Вже до березня 1942 р. японці захопили Яву та більшу частину Філіппін. У квітні 1942 р. реальна загроза японського вторгнення нависла над Австралією і Новою Гвінеєю. Оволодівши Бірмою, навесні 1942 р. японці вийшли до кордонів Індії [2].

Переломом у ході кампанії на Тихому океані стали морські битви 4–8 травня 1942 р. на Кораловому морі та 3–5 червня 1942 р. – біля атолу Мідуей.

У серпні 1942 р., після захоплення американцями о. Гуадалканал, ситуація на фронтах стабілізувалася, встановилось затишшя. На той час Японія захопила

територію Індокитаю, Таїланду, Малайї, Бірми, Філіппін, Голландської Індії та навіть двох із Алеутських островів, загальною площею 8 млн кв. км із населенням 400 млн осіб.

У 1943 р. японська армія змушена була перейти до стратегії оборонного характеру. Відповідно до стратегічного плану, в листопаді 1943 р. США закріпилися на островах Гілберта, у лютому 1944 р. – на частині Маршаллових островів, а в травні–липні 1944 р. – на Маріанських островах. Восени 1944 р. війська США висадилися у західній частині Каролінських островів. Велика морська битва відбулася 19–20 червня 1944 р. у Філіппінському морі. Спорудивши на Маріанських островах військово-повітряні бази, США розпочали регулярні авіанальоти на Японські острови. 24 листопада 1944 р. американські “літаючі фортеці” здійснили перший масований авіаудар по території Японії [5].

Американці восени 1944 р. захопили Нову Гвінею. У жовтні 1944 р. армія і флот почали висадку на Філіппінах. 23 жовтня 1944 р. біля філіппінського острівця Лейте почалася найбільша морська битва Другої світової війни. Розгромивши японський флот, американці майже безперешкодно висадилися на головному філіппінському острові Лусон. 6 лютого 1945 р. американці захопили Манілу. Завоювати Коррехідор вдалося тільки після того, як з його 5000 захисників живими залишилося тільки 20 осіб [4].

Упродовж 1944 р. Японія успішно розвивала бойові дії в Бірмі та Китаї. На території Бірми стратегічна ініціатива залишалася у руках японського командування, а окремим японським підрозділам навіть вдалося просунути на індійську територію. Лише в грудні 1944 р. британці здійснили контрнаступ, який завершився звільненням від японців значної території Північної та Центральної Бірми. Розпочавши у березні 1944 р. великий наступ у Китаї, японці захопили величезну територію з населенням 60 млн осіб.

Наприкінці кінці 1944 р. американський наступ на Філіппінах на якийсь час був затриманий природною стихією. 18 грудня 1944 р. несподіваний тайфун завдав великої шкоди американському флоту, який вів бойові дії у Філіппінському архіпелазі.

Навесні 1945 р. американські десантні війська висадилися в Голландській Індії і почали готуватися до вторгнення на Японські острови. Десантна операція в Японії вимагала посиленого прикриття із повітря, тому верховне командування вирішило захопити два невеликі острівці поблизу Японії – Іводзіму в архіпелазі Волкано та Окінаву в архіпелазі Рюкю. Обидва острівці з давніх часів були заселені японцями, а тому сприймалися як національна територія. Урядова пропаганда наголошувала на тому факті, що впродовж усієї історії країни на землю Японії не ступала нога завойовника. Бої на цих островах були ще запеклішими, ніж на Сайпані. Іводзіма оборонялася протягом лютого–березня, а Окінава – березня–червня 1945 р. У боях за Окінаву взяло участь 900 пілотів-камікадзе, 200 з яких зуміли вразити ворожі цілі [4].

На допомогу гарнізону Окінави японське головнокомандування вислало найбільший у світі лінкор “Ямато” – свій останній козир. Американці виявили “Ямато” ще до того, як він наблизився до американського флоту. В атаку на лінкор було вислано 280 літаків – 4/5 тих сил, якими японці атакували Перл-Харбор. Незважаючи на запеклий опір, найбільший корабель світу пішов на дно з усіма 2498 членами екіпажу, так і не встигнувши пустити у хід свою артилерію циклопічного калібру.

На початок літа 1945 р. Японія опинилася в катастрофічному становищі. Майже повністю було знищено військовий флот. У строю залишалися лише 6 старих лінкорів, 4 легкі авіаносці, 7 крейсерів та близько сотні дрібніших кораблів. Тим часом тільки флот США, не враховуючи сил союзників, нараховував 94 авіаносці, 57 крейсерів, 350 есмінців і 217 підводних човнів.

Щоправда, в строю ще залишалися значні сухопутні сили Японії. На Японських островах було розташовано 1 млн 150 тис. солдатів і офіцерів, ще 1 млн – на китайському фронті та 800 тис. – у Маньчжурії. Близько мільйона солдатів і офіцерів залишалося на оточених союзниками островах Тихого океану [3].

Катастрофічний брак військових ресурсів примусив японців шукати для них фантастичні замітники.

За підрахунками американських військових, для десантної операції на Японських островах довелося б зосередити майже 10 млн солдатів, причому, втрати під час висадки, за різними оцінками, могли скласти від 10 до 25 % особового складу. Американське командування не могло зважитися на такі великі жертви [3].

Навесні 1945 р. серед японських лідерів ще жевріла надія на укладення почесного миру зі США за посередництва СРСР. Однак 5 квітня 1945 р. Москва в односторонньому порядку розірвала угоду про ненапад з Японією, чим остаточно поховала надії на почесний мир. 26 липня 1945 р. США і Великобританія звернулися до Японії з ультиматумом, в якому вимагали негайної та беззастережної капітуляції. Японія відмовилася прийняти такі умови.

Останній етап війни розпочався після того, як 8 серпня 1945 р. війну Японії оголосив СРСР. Таємно перекинуті на Далекий Схід радянські війська ввійшли на територію Маньчжурії, Кореї та Південного Сахаліну. 10 серпня війну Японії оголосила Монголія. Її війська також взяли участь у бойових діях проти японців.

Сильного психологічного удару японському керівництву завдало застосування американцями принципово нового виду зброї. 6 і 9 серпня 1945 р. американська авіація скинула на японські міста Хіросіму та Нагасакі дві атомні бомби. У Хіросімі з 306 тис. жителів понад 90 тис. загинуло одразу, а ще десятки тисяч померли пізніше від опіків, ран і радіоактивного опромінення. Втрати серед мешканців Нагасакі були меншими завдяки горбистому рельєфу місцевості, який частково погасив вибухову хвилю й врятував багатьох людей від теплового випромінювання. В обох містах понад 400 тис. японців стали жертвами променевої хвороби [3].

Японія вже не мала сил зупинити радянський наступ. Не володіючи інформацією про реальний ядерний потенціал США, японське керівництво очікувало нових ядерних ударів. Зважаючи на безнадійну ситуацію, 14 серпня 1945 р. Японія оголосила про свою капітуляцію. Незважаючи на те, що до народу з радіопромовою про капітуляцію звернувся сам імператор, значна частина військових підрозділів продовжувала чинити опір. На окремих островах Тихого океану японські солдати та офіцери, що не бажали здаватися або не знали про закінчення війни, переховувалися у джунглях аж до початку 1960-х рр. Останнім японцем, який склав зброю у Другій світовій війні, став лейтенант Хіроо Онода. Закинутий із спеціальною місією на Філіппіни, він переховувався у джунглях, час від часу вступаючи в незначні сутички із філіппінськими військовими та поліцейськими, аж до 1974 р. Тільки після того, як на Філіппіни приїхав його 63-річний колишній командир і офіційно наказав лейтенантові припинити опір, Хіроо Онода здався [11, с. 104].

Після оголошеної імператором капітуляції, уряд Кантаро Судзукі (1867–1948) пішов у відставку. Новий кабінет очолив двоюрідний брат імператора Нару-хіко Хігасікуні (1887–1990). Демонструючи відданість самурайським ідеалам військової честі, військовий міністр попереднього уряду й ще кілька тисяч офіцерів зробили собі характері. Від імені Японії акт беззастережної капітуляції 2 вересня 1945 р. підписали представник уряду Мамору Сігеміцу та генерал Йосігіро Умецу.

Підписавши беззастережну капітуляцію, Японія тим самим як мінімум прийняла умови Потсдамської декларації. Перед державами, які перемогли

Японію, стояло завдання такого післявоєнного врегулювання у цій країні, яке запобігло б відродженню її як агресивної сили. Це було можливо за допомогою демократизації, ліквідації поміщицького землеволодіння як джерела самурайського авантюризму, розпуску монополістичних угруповань – дзайбацу як джерела агресії, демілітаризації і покарання військових злочинців.

Підписання документу, який закінчив Другу світову війну, відбулося на палубі американського лінкора “Міссурі” в Токійській затоці. На церемонії були присутніми представники країн антигітлерівської коаліції.

Мужність та фанатична самопожертва сотень тисяч солдат і цивільних жителів, урешті-решт, виявилися безсилями проти потужної військової машини США та їх європейських союзників. У боротьбі за “Велику Східну Азію” японці втратили вбитими 2,5 млн осіб. Майже повністю була зруйнована промисловість, вичерпано стратегічні запаси країни. Винятково важким був моральний стан населення, яке після десятиліть ультрапатріотичної пропаганди зіткнулося із принизливою поразкою. Водночас програна війна підштовхнула значну частину населення Японії до переосмислення традиційного суспільного укладу й усвідомлення необхідності реформ.

З 1945 по 1952 рр. Японія перебувала під американською окупацією та загальним командуванням генерала Дугласа Макартура. Японський імператор Хірохіто не був звинувачений як військовий злочинець, його було реабілітовано і з обмеженням повноважень знову оголошено імператором. Він зберіг ряд представницьких функцій та підтримував нову конституцію, складену американськими окупантами.

В Японії була введена одна з найдемократичніших у світі буржуазних конституцій, написана пропагандистським відділом штабу Макартура і перекладена японською (самі японські юристи підготували кілька вкрай реакційних варіантів конституції, з якими країни-переможці не могли погодитися). Не зважившись на ліквідацію інституту імператорської влади, автори конституції обмежили її декоративними функціями. Конституція проголошує відмову Японії від вирішення зовнішньополітичних проблем військовим шляхом і забороняє їй мати Збройні сили [9].

Таким чином, в японо-американській війні 1941–1945 рр., Японія однозначно виступила агресором, проте, втягнувшись у неї, не змогла протиставити свою військову міць, американській, оскільки остання мала потужні ресурси, в яких Японія була обмежена і тому приречена на поразку. Навіть, якщо б Японія використала запаси захоплених територій, то втручання у війну СРСР, а також застосування США ядерної зброї примусило б її капітулювати.

Список використаних джерел

1. *Воронцов У. Б.* Тихоокеанская политика США 1941–1945 / У. Б. Воронцов. – М., 1967. – С. 17.
2. *Гарт* сер Басел Генри. Военная Литература. Волна побед Японии. Глава 17: [Електронний ресурс] / Гарт сер Басел Генри. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/liddel-hart/17.html>
3. *Гарт* сер Басел Генри. Военная Литература. Крах Японии. Глава 39: [Електронний ресурс] / Гарт сер Басел Генри. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/liddel-hart/39.html>
4. *Гарт* сер Басел Генри. Военная Литература. Отступление Японии. Глава 29: [Електронний ресурс] / Гарт сер Басел Генри. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/liddel-hart/29.html>
5. *Гарт* сер Басел Генри. Военная Литература. Перелом на Тихом океане. Глава 23: [Електронний ресурс] / Гарт сер Басел Генри. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/liddel-hart/23.html>
6. *Гарт* сер Басел Генри. Военная Литература. Соотношение сил перед войной. Глава 2: [Електронний ресурс] / Гарт сер Басел Генри. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/h/liddel-hart/02.html>
7. *Документи міжвоєнного і періоду японо-американської війни 1941–1945 рр.* – Режим доступу: http://militera.lib.ru/h/istoriya_voyny_na_tihom_okeane/index.html
8. *Історія війни на Тихому океані* / Під заг. ред. У. Сейдзіро, Е. Бокуро. У 5 т. – Т. 3. – М.: Видавництво Іноземної літератури, 1958. – 360 с.
9. *ЛитМир.* Конституция Японии. – Режим доступу: <https://www.litmir.co/br/?b=52000>
10. *Переслегін С. Б., Переслегіна Є. Б.* Тихоокеанська прем'єра /

С. Б. Переслегін, С. Б. Переслегіна. – М., 2001. – С. 49. 11. *Перл-Харбор*: успіхи і прорахунки японських та американських розвід служб // Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 33. – С. 99–105. 12. *Севостьянов* Р. М. Підготовка війни на Тихому океані (вересень 1939 р. – грудень 1941 р.) / Р. М. Севостьянов. – М., 1962. – 261 с.

Татьяна Лахманюк

ЯПОНО-АМЕРИКАНСКАЯ ВОЙНА 1941–1945 ГГ.: ВЗГЛЯД ИЗ НАСТОЯЩЕГО

В статье автор рассматривает причины японо-американской войны 1941–1945 гг., акцентирует внимание на этапах конфликта, эскалации боевых действий, исследует последствия войны между Японией и США, предлагает современную “оценку” этого военного конфликта.

Ключевые слова: Япония, США, Вторая мировая война, Тихий океан, отношения, агрессия.

Tetyana Lakhmanyuk

JAPAN-AMERICAN WAR 1941–1945: LOOK FROM TODAY

In the article an author examines reasons of japan-american war 1941–1945, emphases attention on the stages of conflict, escalations of battle actions, probes the consequences the of war between Japan and USA, gives the modern “estimation” of this military conflict.

Key words: Japan, USA, Second world war, Pacific ocean, relations, aggression.

УДК 94 (477) (476) “XX/XXI”

Степан Васишин

**УКРАЇНА–БІЛОРУСЬ: СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО
У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ (1994–2004 РР.)**

У статті автор розкриває політичні аспекти українсько-білоруських відносин упродовж 1994–2004 рр., досліджує напрямки та пріоритети двосторонніх зв'язків.

Ключові слова: Україна, Республіка Білорусь, політичні відносини, договір, зовнішня політика, співробітництво.

У сучасній історіографії посилюється інтерес до вивчення двосторонніх українсько-білоруських відносин у новій системі геополітичних координат. Ця проблема набуває значної ваги як у науково-теоретичному, так і в практичному вимірах, оскільки в умовах глобальних трансформацій сучасного суспільства, російської агресії щодо України, різних геополітичних і геостратегічних цілей обох держав саме співпраця між Україною і Республікою Білорусь може стати одним із найдієвіших засобів у послабленні напруги, яка відчувається у Східній Європі, виявленні ресурсів для вироблення нової моделі співробітництва між двома державами на перспективу. Це можливо реалізувати на основі традицій добросусідства, стратегічного партнерства, культурно-етнічної спорідненості обох народів та взаємної поваги до вибору обопільних зовнішньополітичних векторів розвитку.

Особливо важливими у двосторонніх українсько-білоруських взаєминах є відносини у політичній сфері. На наш погляд, це обумовлено тим, що вивчення політичної складової міждержавних відносин дасть змогу визначити загальні тенденції співпраці між Україною і Білоруссю, розкрити взаємовпливи на зовнішню політику обох країн, спрогнозувати розвиток співробітництва між двома державами на подальші десятиліття.

Метою статті є аналіз політичних відносин України і Республіки Білорусь упродовж 1994–2004 рр., коли відбулася активізація політичного діалогу між двома країнами, визначилися єдині підходи до співробітництва та вирішення спільних проблем, сформувалася договірно-правова база, були налагоджені регулярні прямі контакти на найвищому загальнодержавному рівні.

Завдання дослідження полягають у висвітленні основних тенденцій розвитку українсько-білоруських політичних зв'язків упродовж 1994–2004 рр., обґрунтуванні моделі реалізації взаємин між Україною і Республікою Білорусь та їх трансформації на рівень стратегічного партнерства, розкритті місця українсько-білоруських стосунків у структурі міжнародних відносин.

Об'єктом дослідження є історія міжнародних відносин і зовнішньої політики України й Білорусі у нових геополітичних координатах.

Предмет дослідження становлять головні напрями й пріоритети двосторонніх політичних взаємин між Україною й Республікою Білорусь, визначення основних закономірностей і тенденцій формування та розвитку міждержавних зв'язків, їх ролі у сучасному європейському та світовому континуумі.

Дослідження досвіду українсько-білоруських політичних зв'язків викликає значний науковий інтерес серед українських та білоруських дослідників. Крім того, у статті використано роботи польських науковців.

Цінною у контексті досліджуваної теми стала монографія С. Віднянського “Зовнішня політика України в умовах глобалізації: Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003 рр.)” [1], де науковець у хронологічній

послідовності висвітлив двосторонні відносини України з країнами-сусідами, зокрема з Білоруссю. Автор критично відноситься до внутрішньополітичного устрою Республіки Білорусь і вважає, що лише демократизація білоруського суспільства зможе дати імпульс до двостороннього співробітництва. Нашу увагу привернула також стаття С. Макеєва “Розвиток політичних відносин України та Республіки Білорусь у 1994–2004 рр.” [2], в якій дослідник розкрив основні тенденції розвитку політичних взаємин України та Білорусі впродовж 1994–2004 рр. Особливу увагу автор акцентував на особистісному чиннику президентів Л. Кучми та О. Лукашенка, який відіграв важливу роль у двосторонньому співробітництві. Цікавою є розвідка української вченої Людмили Чекаленко “Зовнішня політика України” [3], у якій авторка детально проаналізувала двостороннє співробітництво України і Білорусі. Цінність праці полягає у з’ясуванні причин, які спонукали до налагодження тісного двостороннього співробітництва між обома державами.

Наріжним каменем у висвітленні взаємин України та Республіки Білорусь служить дослідження Д. Юрчака “Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений” [4]. Білоруський історик, спираючись на широке коло джерел, об’єктивно і критично проаналізував досвід співпраці двох держав-сусідів і дійшов висновку, що налагодженню діалогу в політичній сфері сприяли тісні контакти керівництва двох країн, активна робота дипломатичних представництв Республіки Білорусь і України впродовж 20 років.

Окрім того, серед інших праць, що прислужилися для теоретичної та практичної розробки досліджуваної проблематики, варто виокремити розвідки В. Литвина [5], В. Снапковського [6], А. Тихомирова [7], Л. Левкович [8], В. Коседовски [9], Н. Гергало [10] та ін. На особливу увагу заслуговують архівні документи та матеріали, представлені фондами Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України (далі – ГДА МЗС України). У них міститься значна кількість справ щодо різних аспектів двостороннього українсько-білоруського співробітництва. Цінними для нас стали матеріали фонду Посольства України в Республіці Білорусь (ф. 8).

В історії двосторонніх відносин України з Республікою Білорусь визначальним став період 1994–2004 років, коли міждержавні взаємини у політичній сфері набули стратегічного характеру. Нижній хронологічний період пов’язаний із президентськими виборами в Україні та Білорусі і початком активізації політичного діалогу між двома країнами. Верхня хронологічна межа обумовлена “Помаранчевою революцією” в Україні та зміною геополітичного курсу, який не передбачав поглиблення міждержавних політичних відносин з колишніми республіками СРСР. Отже, впродовж 1994–2004 рр. політичні контакти між Україною та Білоруссю загалом були стабільними, хоча і не позбавлені періодів деякого погіршення, викликаного внутрішньополітичним устроєм Республіки Білорусь та відмінними зовнішньополітичними векторами обох держав.

Активізація політичних взаємин між Україною та Білоруссю розпочалася одразу після президентських виборів 1994 року в обох республіках. Обрання (10 липня 1994 р.) Президентом України Л. Кучми, а Білорусі – О. Лукашенка сприяло розширенню політичних контактів на найвищому рівні. Вже 26 липня 1994 р. Президент Білорусі у ході розмови з радником українського посольства В. Соловєєм наголосив, що Білорусь виступає за розвиток з Україною плідних двосторонніх стосунків на умовах взаємоповаги і рівноправності. Цю тезу білоруський глава держави підтвердив у виступі, присвяченому Дню незалежності Республіки Білорусь відзначивши, що, головним пріоритетом зовнішньої політики Білорусі буде розширення і зміцнення зв’язків з Російською Федерацією та найближчими сусідами [11, арк. 33].

За таких умов активно обговорювалася зустріч двох президентів. Так, 26 серпня 1994 р. відбулися переговори посла України в Республіці Білорусь В. Желіби з першим заступником міністра закордонних справ Білорусі Л. Цепкало, на яких вирішувалося питання візиту О. Лукашенка в Україну. Білоруська сторона висловила бажання, щоб візит відбувся якнайскоріше, оскільки пріоритет у зовнішньополітичних стосунках нове керівництво Республіки Білорусь віддає Росії і Україні [12, арк. 12–13].

Однак перший візит О. Лукашенка в Україну відбувся лише 7–8 жовтня 1994 р. у рамках проведення українською стороною святкових заходів, присвячених 50-річчю визволення України від німецько-фашистських загарбників. У ході візиту пройшла зустріч президентів обох держав, під час якої сторони обговорили питання розвитку двостороннього співробітництва [4, с. 68].

Слід зазначити, що становлення українсько-білоруських міждержавних відносин викликало певний інтерес серед зарубіжних країн, зокрема США. Так, 18 листопада 1994 р. радник посольства США у Білорусі Альберт Крол під час бесіди з радником українського посольства В. Соловєєм відмітив деяке пожвавлення українсько-білоруських взаємин і висловив здивування відсутністю зустрічей на рівні високих посадових осіб двох держав. Крім того, американський дипломат відзначив переорієнтацію керівників Республіки Білорусь у ставленні до України: якщо раніше керівництво при зустрічах з американськими дипломатами займало упереджено негативну позицію щодо України за її настирність у міжнародній політиці і конкретно в стосунках з Російською Федерацією, то тепер відчувається більше поваги до неї [11, арк. 49–50].

28 березня 1995 р. відбувся другий робочий візит Президента Білорусі О. Лукашенка в Україну. В ході зустрічі сторони обговорили спільні заходи щодо локалізації наслідків Чорнобильської катастрофи [1, с. 106]. Варто зазначити, що розширення двосторонніх політичних контактів на найвищому загальнодержавному рівні впродовж другої половини 1994 – початку 1995 років заклало фундамент в організації першого в історії двостороннього співробітництва офіційного візиту на рівні президентів, який відбувся 13 липня 1995 р.

Впродовж 13–15 липня 1995 р. в Республіці Білорусь з офіційним візитом перебував Леонід Кучма. Під час візиту відбулися переговори відносно широкого кола питань, які становили взаємний інтерес. Ця зустріч стала логічним продовженням попереднього політичного діалогу. Було підкреслено, що взаємна довіра і взаєморозуміння між президентами, традиційні історичні, політичні, економічні, культурні зв'язки між двома країнами і народами дають можливість підняти білорусько-українські відносини на якісно новий рівень. Сторони позитивно оцінили проведену роботу з делімітації кордону та висловили готовність проводити консультації з актуальних питань білорусько-українських відносин, а також тісніше співпрацювати в рамках міжнародних організацій. Глави держав заявили про намір розширювати відносини в гуманітарній сфері, зокрема в галузі захисту прав людини і національних меншин [13, арк. 20–21].

Окремо слід відзначити підписання у ході даного візиту Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною та Республікою Білорусь [13, арк. 20–21]. Зокрема, в тексті зазначалося: “Україна і Республіка Білорусь будують свої відносини на принципах взаємоповаги, довіри, суверенітету, рівноправності, визнання непорушності державних кордонів, тощо...” [14]. Таким чином, вказаний документ не лише замінив Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою від 29 грудня 1990 року, а й засвідчив

перехід на новий рівень стратегічного партнерства між Україною та Республікою Білорусь.

Наступна зустріч між главами обох держав відбулася 23 вересня 1995 р., коли О. Лукашенко відвідав з одноденним робочим візитом Україну. У ході бесіди між президентами України та Білорусі обговорювалися переважно питання розвитку торговельно-економічних відносин [1, с. 106].

3 1996 року спостерігалось певне погіршення українсько-білоруських політичних взаємин. Основними причинами були: зміна внутрішньополітичного устрою Республіки Білорусь (24 листопада 1996 р. в Білорусі проведено референдум щодо зміни Конституції; створено двопалатний парламент, посилено президентську вертикаль влади, повноваження президента пролонговані до осені 2001 р.; США, Європейський Союз, ОБСЄ, Рада Європи не визнали цей референдум легітимним, а Білорусь опинилася у політичній ізоляції) [1, с. 107] та активізація російсько-білоруського співробітництва (2 квітня 1996 р. президенти Росії та Білорусі підписали Договір про створення російсько-білоруського союзу) [1, с. 107]. Примітно, що на фоні погіршення двостороннього українсько-білоруського співробітництва відбувся арешт 7 українських громадян, які 26 квітня 1996 р. разом із представниками білоруської опозиції брали участь у несанкціонованому мітингу “Чорнобильський шлях – 96” [15, арк. 53–55]. Зазначимо, що вже у 1997 р. відносини між Україною і Республікою Білорусь стали бізуватися. Це обумовлено низкою чинників: для Білорусі необхідно було відновлення старих політичних контактів в умовах міжнародної політичної ізоляції, а Україна прагнула підписати договір про делімітацію державного кордону.

За таких умов 17 січня 1997 р. в Гомелі відбулася зустріч Президентів України Леоніда Кучми і Білорусі Олександра Лукашенка, в ході якої сторони обмінялися думками з широкого кола питань розвитку двосторонніх відносин і низки міжнародних проблем, що становили взаємний інтерес. Слід зазначити, що до візиту українського президента було прикуто особливий інтерес. Напередодні зустрічі посол України в Білорусі В. Желіба підкреслив, що, як відомо посольству, Республіка Білорусь хотіла б мати в особі України, з одного боку, – активнішого партнера в реалізації білоруського курсу внутрішньої і зовнішньої політики, з іншого – намагалася відігравати роль посередника в російсько-українських відносинах [16, арк. 5–6].

У ході переговорів обидва президенти позитивно оцінили роботу з міжнародно-правового оформлення білорусько-українського кордону і підтвердили готовність завершити у першому півріччі 1997 р. процес делімітації державного кордону, а також домовились ініціювати проведення у поточному році регіональної зустрічі представників прикордонних відомств Білорусі, України, Російської Федерації, Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Молдови, Литви, Латвії та Естонії стосовно організації взаємодії у боротьбі з нелегальною міграцією і контрабандною діяльністю на державних кордонах. Загалом було підкреслено важливість проведення регулярних консультацій на найвищому рівні. О. Лукашенко після зустрічі заявив, що в ході переговорів досягнуто значного прогресу в українсько-білоруських відносинах, і коли всі домовленості будуть виконані, то зв'язки між державами будуть найрезультативнішими серед інших країн СНД. Варто зауважити, що в контексті візиту Президента України в Гомель, на Білорусь чинився тиск з боку Російської Федерації. Так, у російських ЗМІ з'явилися звинувачення, що О. Лукашенко веде подвійну гру, а українсько-білоруська зустріч зводить нанівець заяву Президента Росії Б. Єльцина з приводу поглиблення інтеграційних процесів між Республікою Білорусь і Російською Федерацією [16, арк. 7–8].

Через чотири місяці, 12–13 травня 1997 р. відбувся перший офіційний візит Президента Білорусі О. Лукашенка в Україну, у ході якого відбулися зустрічі з Президентом України Л. Кучмою, Головою Верховної Ради О. Морозом та Прем'єр-міністром П. Лазаренком. Метою візиту було підписання Договору між Україною та Республікою Білорусь про державний кордон, а також проведення переговорів з найважливіших питань двостороннього співробітництва. У ході зустрічі президенти обох країн зазначили, що підписання Договору між Україною та Республікою Білорусь про державний кордон стане прикладом для інших держав Співдружності, буде наочним підтвердженням незалежності та суверенності України і Білорусі. Сторони також підкреслили, що правове оформлення кордону не ускладнюватиме життя громадян обох держав у прикордонній смузі та не вплине на торговельно-економічні зв'язки, зокрема, на реалізацію положень Угоди про співробітництво прикордонних регіонів України та Білорусі. Торкаючись розвитку політичних відносин з Україною після підписання Договору про створення російсько-білоруського союзу, Президент Білорусі запевнив, що взаємини з Україною й надалі будуть дружніми, добросусідськими та пріоритетними. Під час бесіди О. Лукашенка з Головою Верховної Ради України О. Морозом обговорювалися питання налагодження співпраці між вищими законодавчими органами двох держав. За підсумками візиту сторони підписали Договір про державний кордон, домовилися доручити міністерствам вжити заходів щодо виконання положень підписаних документів, а також завершити підготовку до підписання інших важливих міжурядових та міжвідомчих угод [17, арк. 41–43]. Отже, перший офіційний візит Президента Білорусі за своїми результатами став важливим етапом у розбудові українсько-білоруських політичних взаємин.

Надалі, впродовж 1998–2004 рр. контакти на рівні глав обох держав поглиблювалися [4, с. 71]. Про це свідчать 14 зустрічей на вищому рівні, які підтвердили зацікавленість України та Білорусі у двосторонній співпраці [2].

Черговий робочий візит Президента України в Республіку Білорусь відбувся 11–12 грудня 1998 року. У ході зустрічі з Президентом Білорусі Леонід Кучма наголосив, що на даному етапі українсько-білоруські взаємини значно активізувалися і наповнилися конкретним змістом, а відтак першочерговим інтересам обох країн відповідає якнайшвидша ратифікація Договору про державний кордон та розширення договірно-правової бази двосторонніх відносин. Крім того, сторони обговорили питання функціонування російсько-білоруського союзу та можливість приєднання до нього України (Л. Кучма зазначив, що пріоритетом для нашої держави залишається європейський вектор зовнішньої політики і запропонував розширити інтеграційні процеси серед країн Балто-Чорноморського регіону) [18, арк. 172–177]. Однак, основним результатом вказаного візиту стало підписання Програми українсько-білоруського економічного співробітництва на період 1999–2008 рр. [4, с. 71].

12–13 березня 1999 р. відбувся робочий візит Президента Республіки Білорусь О. Лукашенка в Україну. Під час візиту було обговорено низку питань політичного та економічного співробітництва [2]. Так, Україна остаточно відхилила пропозицію приєднатися до російсько-білоруського союзу [1, с. 107]. За результатами зустрічі підписано Угоду між Україною та Республікою Білорусь про спрощений порядок зміни громадянства, а також протокол між Кабінетом Міністрів України і Урядом Білорусі про внесення змін та доповнень в угоду про пункти пропуску [5, с. 307].

Розвиток політичного діалогу між Україною та Республікою Білорусь у другому півріччі 1999 року був перерваний через низку розбіжностей. Криза, в значній мірі, була викликана підтримкою білоруським керівництвом лівих сил в умовах президентської кампанії в Україні, а також неадекватним сприйняттям з

білоруського боку рішення української сторони відкликати запрошення Президенту Республіки Білорусь О. Лукашенку на конференцію-самміт “Балто-Чорноморське співробітництво: до інтегрованої Європи XXI ст. без розподільчих ліній” [19, арк. 26]. Свій крок Україна пояснила небажанням лідерів низки центральноєвропейських держав зустрічатися з О. Лукашенком [2].

Республіка Білорусь розцінила такі дії України як “недружній акт”, а згодом Прем’єр-міністр С. Лінг і міністр закордонних справ У. Латипов не взяли участі у засіданні Ради глав урядів і глав зовнішньополітичних відомств СНД, які відбулися в Ялті 8 жовтня 1999 р. Крім того, у білоруських ЗМІ пройшла хвиля негативних матеріалів відносно України [19, арк. 26].

Однак після обрання Л. Кучми Президентом України на новий термін, двосторонні українсько-білоруські відносини нормалізувалися. Так, Л. Кучма офіційно запросив свого білоруського колегу на інавгурацію. Президент Білорусі Олександр Лукашенко прийняв запрошення і 30 листопада 1999 р. відвідав Київ, де відбулася робоча зустріч двох президентів [4, с. 74]. Слід зазначити, що період погіршення українсько-білоруських взаємин був нетривалим і не призвів до згортання політичних контактів.

Черговим важливим етапом українсько-білоруського співробітництва у політичній сфері був робочий візит Президента України Л. Кучми до Республіки Білорусь, який відбувся 26–27 травня 2000 р. Метою поїздки було продовжити конструктивний українсько-білоруський діалог, закріпити домовленості, досягнуті під час попередніх зустрічей глав держав, окреслити нові перспективи співробітництва, виходячи з реалій вказаного часу. Показово, що цей візит здійснювався у нових геополітичних умовах – зроблено крок до створення на теренах СНД військово-політичного об’єднання країн – Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Росії і Таджикистану [20, арк. 28–29].

У ході переговорів глави обох держав наголосили, що обидві країни зацікавлені у зміцненні добросусідства, а розвиток українсько-білоруських відносин відбувається у висхідній траєкторії. У контексті формування системи міжнародної безпеки в Європі з урахуванням розширення НАТО на Схід та досягнення домовленостей під час засідань Митного союзу і Ради колективної безпеки щодо задіяння адаптованого Договору про колективну безпеку, Л. Кучма та О. Лукашенко обговорили модель регіональної системи колективної безпеки. Крім того, сторони висловили обопільну готовність до всебічної підтримки у процесі інтеграції обох країн до європейських структур. Глави обох держав також підтвердили наміри співпрацювати в рамках ООН, ОБСЄ, Ради Європи [20, арк. 29–30]. Таким чином, в ході вищезгаданого візиту Президента України до Республіки Білорусь підтверджено готовність обох сторін до конструктивного діалогу, насамперед, з питань зовнішньої політики.

Окремої уваги заслуговує реакція дипломатичного корпусу, акредитованого в Республіці Білорусь, на візит Л. Кучми до Білорусі 26–27 травня 2000 р. Представників дипломатичного корпусу, насамперед, цікавила позиція України щодо інтеграційних процесів на теренах СНД у військово-політичній сфері. Так, під час зустрічі посла України в Республіці Білорусь А. Дроня в ході щомісячної зустрічі глав дипломатичного корпусу (31 травня 2000 р.) з послом Польщі в Білорусі (30 травня 2000 р.) М. Машкевичем, послом Китаю в Республіці Білорусь У. Сяоцю (31 травня 2000 р.) та під час бесіди з іншими дипломатами йшлося про домовленості, досягнуті на переговорах Президента України з Президентом Білорусі в Бресті у контексті вищезазначених інтеграційних процесів. Українська сторона інформувала представників дипломатичного корпусу про активізацію українсько-білоруського співробітництва на європейському напрямку та в рамках міжнародних організацій. Дипломатів також було повідомлено, що під час обміну думками з питань двостороннього

співробітництва України і Білорусі в рамках СНД Л. Кучма підкреслив, що Україна виступає за трансформацію СНД у механізм економічної взаємодії, спрямований на створення зони вільної торгівлі [20, арк. 33–34].

У подальшому, з 2001 до 2003 рр. тісні контакти лідерів двох держав тривали. Так, 25 липня 2001 р. з черговим робочим візитом відвідав Республіку Білорусь Л. Кучма. Президент Білорусі О. Лукашенко впродовж вказаного часу двічі перебував в Україні (29 травня 2002 р. та 9 жовтня 2003 р.). У ході візитів обговорювалися переважно політичні та економічні аспекти співробітництва, поповнювалася договірно-правова база взаємин двох країн, а також вироблялася спільна позиція з найактуальніших міжнародних питань [4, с. 71–72].

У 2004 р. зустрічей на рівні глав держав не відбувалося. Однак це пояснюється не погіршенням двосторонніх взаємин, а підготовкою України до президентських виборів. Зважаючи на зайнятість президента України, кількість його закордонних візитів була мінімальною [4, с. 74].

Отже, у ході регулярних політичних контактів між президентами України та Білорусі було налагоджено конструктивний міждержавний діалог як з ключових питань двостороннього співробітництва, так і проблем регіональної безпеки. Крім того, регулярні візити на рівні глав держав сприяли українсько-білоруській взаємодії на міжнародній арені, зокрема, у співробітництві з ООН, ОБСЄ, Радою Європи.

Важливою складовою двосторонніх українсько-білоруських політичних контактів впродовж 1994–2004 рр. були відносини на рівні глав урядів. 15–16 грудня 1994 р. з першим офіційним візитом Республіку Білорусь відвідав Прем'єр-міністр України В. Масол [21, арк. 1]. У наступні роки глави українського уряду перебували з офіційними та робочими візитами в Білорусі 5–6 лютого 1998 р. (В. Пустовойтенко), 15–16 травня 2000 р. (В. Ющенко), 13 червня 2002 р. (А. Кінах), 16–17 червня 2003 р. (В. Янукович). Керівники Ради Міністрів Білорусі відвідали Україну 14–15 грудня 1995 р. (М. Чигир), 28–29 вересня 1998 р. (С. Лінг), 16–17 жовтня 2001 р., 18 грудня 2001 р. (Г. Новицький), 1 листопада 2003 р. (С. Сидорський). У ході зустрічей на рівні прем'єр-міністрів двох країн домінантою виступала економічна складова двостороннього співробітництва [4, с. 74].

Наріжним каменем у розвитку політичних взаємин між Україною та Республікою Білорусь служить діяльність Міністерств закордонних справ України та Білорусі. 15–16 грудня 1994 р. Республіку Білорусь у складі української урядової делегації відвідав міністр закордонних справ України Г. Удовенко. В ході поїздки він зустрівся з міністром закордонних справ Білорусі В. Сенько. Вони обговорили питання піднесення ефективності українсько-білоруського співробітництва, окремі міжнародні проблеми, які викликали взаємний інтерес. За результатами переговорів підписано Протокол про консультації між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Республіки Білорусь [21, арк. 2]. Відповідно до цього документу, Україна та Білорусь домовилися регулярно проводити консультації з питань розвитку двосторонніх відносин у галузі політики, економіки, науково-технічних зв'язків, екології, гуманітарного співробітництва та культури, а також з міжнародних питань [22].

На основі підписаного Протоколу про консультації між МЗС України та МЗС Білорусі зустрічі міністрів закордонних справ обох держав проводилися регулярно. Так, 15–16 травня 1995 р. у Республіці Білорусь з офіційним візитом перебував міністр закордонних справ України Г. Удовенко. Він провів переговори зі своїм білоруським колегою В. Сеньком, прем'єр-міністром М. Чигирем, Президентом О. Лукашенко, виконавчим секретарем СНД І. Коротченю. Головним підсумком цього візиту стало парафування тексту

Договору про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь, а також домовленість про візит до Білорусі Президента України Л. Кучми [13, арк. 8–9]. Наступна зустріч глав МЗС України та Білорусі відбулася 20 липня 1996 р. у Бресті. В цих переговорах брав участь і міністр закордонних справ Польщі Д. Росаті. Учасники зустрічі обмінялися думками з питань транскордонного співробітництва, загальноєвропейської безпеки, проблем створення в Центрально-Східній Європі без'ядерної зони, співпраці в ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організаціях, а також у галузі мінімізації наслідків аварії на ЧАЕС. Одним з питань, яке піднімалося на зустрічі, було прохання українського міністра провести амністію затриманих 26 квітня 1996 р. в Мінську 7 громадян України, які разом із представниками білоруської опозиції брали участь у несанкціонованому мітингу “Чорнобильський шлях – 96” [15, арк. 20–23].

На запрошення Міністерства закордонних справ 27–28 лютого 1997 р. Україну з робочим візитом відвідала делегація МЗС Білорусі на чолі з міністром І. Антоновичем. У ході переговорів сторони обмінялися думками щодо напрямків зовнішньої політики та внутрішньополітичної ситуації в обох країнах і розбудови двосторонніх відносин. Делегації дійшли згоди про необхідність завершення процесу делімітації українсько-білоруського кордону і парафування найближчим часом Договору між Україною та Республікою Білорусь про державний кордон. І. Антонович запросив Г. Удовенка відвідати Білорусь з робочим візитом навесні 1997 р., в ході якого можна було б парафувати зазначений Договір. Обидва міністри висловили думку, що утвердження на кордоні між двома країнами атмосфери добросусідства і партнерства сприятиме поглибленню взаємної довіри і порозуміння не лише в українсько-білоруських відносинах, але й у Європі в цілому. Крім того, міністр закордонних справ Білорусі висловив готовність білоруської сторони підтримати ініціативи України з висунення кандидатури міністра закордонних справ України Г. Удовенка на посаду Голови 52-ої сесії ГА ООН і кандидатуру міністра охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України Ю. Костенка на посаду Генерального секретаря МАГАТЕ. Білоруська сторона звернулася до України з проханням посприяти у врегулюванні проблем Білорусі, які виникли в зв'язку з відмовою Постійного комітету Парламентської Асамблеї ОБСЄ визнати легітимність Національних зборів Білорусі, утворених у результаті конституційної кризи в листопаді 1996 р. [17, арк. 7–9].

Зважаючи на регулярні консультації між Міністерствами закордонних справ України та Білорусі, наступна зустріч Г. Удовенка й І. Антоновича відбулася 14–15 квітня 1997 р. у Мінську. В ході бесіди український та білоруський міністри закордонних справ обговорили питання подальшого розвитку та поглиблення двосторонніх українсько-білоруських відносин, розширення нормативно-правової бази, проведення консультацій щодо співпраці в міжнародних організаціях. Підсумком візиту стало парафування Договору між Україною і Республікою Білорусь про державний кордон [16, арк. 56].

Черговий робочий візит офіційної делегації міністерства закордонних справ України до Республіки Білорусь відбувся 7–8 лютого 2000 року. Слід зауважити, що впродовж 1998–2000 рр. зустрічей між міністрами закордонних справ України та Білорусі не відбувалося, а відтак цей візит глави МЗС України Б. Тарасюка у Мінськ мав важливе значення у розвитку двосторонніх відносин. Центральне місце під час переговорів Б. Тарасюка з міністром закордонних справ Республіки Білорусь У. Латиповим займали питання двостороннього торговельно-економічного співробітництва, зокрема, чинників, що його стримують. У ході візиту також обговорено питання посилення контролю на спільному кордоні з метою боротьби з нелегальною міграцією, контрабандою та

міжнародним тероризмом. Міністри закордонних справ України й Білорусі досягли домовленості про створення двосторонньої комісії з питань захисту прав національних меншин та обговорили проблему взаємодії у рамках міжнародних організацій, зокрема ООН. Після завершення переговорів з У. Латиповим, міністр закордонних справ України Б. Тарасюк провів бесіду з Президентом Республіки Білорусь О. Лукашенком. Під час зустрічі український міністр запропонував О. Лукашенку допомогу в посередництві щодо налагодження відносин Білорусі з Європейським Союзом. Білоруський президент відповів, що Республіку Білорусь неможливо ізолювати, однак він погоджується на допомогу України у врегулюванні деяких проблем. Проте необхідні тісніші консультації між Україною та Білоруссю, які Республіка Білорусь як суверенна держава буде розвивати, незважаючи на позицію Російської Федерації [19, арк. 77–82].

Таким чином, діяльність Міністерств закордонних справ України та Білорусі надала помітного імпульсу подальшому розвитку двосторонніх відносин з широкого кола питань співробітництва в політичній, економічній, гуманітарній та інших галузях. Зустрічі глав МЗС обох держав внесли динаміку в розвиток українсько-білоруських взаємин впродовж 1994–2004 рр., засвідчили активізацію політичного діалогу, показали прагнення білоруської сторони всебічно поглиблювати відносини з Україною.

Ще одним важливим компонентом українсько-білоруських політичних взаємин у період з 1994 до 2004 рр. були міжпарламентські зв'язки. Необхідність налагодження тісних контактів на міжпарламентському рівні обумовлена важливістю зближення законодавчої бази України та Республіки Білорусь, а також законодавчого забезпечення виконання укладених міждержавних угод.

Перший офіційний візит на українсько-білоруському міжпарламентському рівні відбувся наприкінці 1994 р., коли впродовж 26–28 грудня на запрошення голови Верховної Ради України О. Мороза в Києві перебувала білоруська парламентська делегація на чолі зі спікером М. Грибом. У ході візиту відбулися зустрічі з Л. Кучмою, прем'єр-міністром В. Масолом, керівництвом Верховної Ради. У ході переговорів В. Масол запропонував створити спільні парламентські групи для координації співробітництва. Реалізуючи досягнуті домовленості, 10 січня 1995 р. у Верховній Раді України була створена депутатська група з міжпарламентських зв'язків України з Республікою Білорусь на чолі з П. Душейко [4, с. 84–85].

Випробуванням для українсько-білоруського міжпарламентського співробітництва стали результати конституційного референдуму в Білорусі. В результаті Верховна Рада України впродовж 1996–1999 рр. офіційно не визнавала легітимності Національних зборів Республіки Білорусь. Однак, стверджувати про повну відсутність міжпарламентських зв'язків також не можна, оскільки представники окремих фракцій Верховної Ради продовжували активну взаємодію з білоруськими парламентарями [2].

Українська та білоруська сторони у 1996–1999 рр. вживали заходів для покращення міжпарламентських взаємин. Так, у листопаді 1998 р. білоруський посол в Україні В. Курашик зустрівся зі спікером Верховної Ради О. Ткаченком. У ході зустрічі було обговорено перспективи двостороннього співробітництва, в тому числі питання активізації міжпарламентських зв'язків. Одночасно В. Курашик передав спікеру Верховної Ради України офіційне запрошення відвідати Національні збори Республіки Білорусь [4, с. 85–86].

27–29 січня 1999 р. у Республіці Білорусь з першим після референдуму 1996 р. офіційним візитом перебував голова Верховної Ради України О. Ткаченко. Він виступив у Палаті представників Національних зборів Республіки Білорусь, провів переговори зі своїм білоруським колегою А. Малофєєвим, Прем'єр-міністром С. Лінгом, Президентом О. Лукашенком [23, арк. 103–105]. Головним

підсумком цього візиту стало підписання Декларації про співпрацю між Національними зборами Республіки Білорусь і Верховною Радою України. Документ сприяв налагодженню міжпарламентського співробітництва, спрямованого на поглиблення взаємин між Україною і Республікою Білорусь у політичній, соціально-економічній та гуманітарній сферах [23, арк. 13–14]. Слід зауважити, що офіційна преса України та Білорусі з прихильністю висвітлювала підписання Декларації. Так, українська газета “Голос України” 2 лютого 1999 р. вийшла із заголовком: “Приклад для всього світу”. Такою назвою представники ЗМІ охарактеризували зміст Декларації, підписаної за підсумками офіційного візиту української делегації [23, арк. 17]. У подальшому міжпарламентські контакти здійснювалися як на рівні обміну делегаціями, так і серед робочих груп, які діяли з метою вивчення практики і обміну досвідом у сфері парламентської діяльності [23, арк. 13–14].

Новий імпульс міжпарламентські зв'язки отримали в 2003 році. У лютому на Парламентській асамблеї ОБСЄ у Відні Україна виступила за відновлення членства білоруського парламенту в цій організації. Згодом 23–25 березня 2003 р. білоруська делегація на чолі з головою Ради Республіки А. Войтовичем відвідала Київ, а 21–22 квітня того ж року відбувся офіційний візит до Білорусі українських парламентарів на чолі зі спікером Верховної Ради В. Литвином [4, с. 87]. Ця зустріч поживила міжпарламентський діалог України та Республіки Білорусь. Так, спікер українського парламенту запропонував замість Декларації про співпрацю між Національними зборами Республіки Білорусь і Верховною Радою України прийняти новий документ про співробітництво [2].

Наступним етапом двосторонніх міжпарламентських контактів можна вважати підписання 26 лютого 2004 р. Угоди про співробітництво між Національними зборами Республіки Білорусь і Верховною Радою України [24]. У цьому документі сторони зобов'язалися сприяти розвитку міжпарламентських взаємин в інтересах зміцнення дружніх відносин між державами та їх народами; домовилися розширювати договірно-правову базу між Україною та Республікою Білорусь з метою зміцнення і розвитку співробітництва в політичній, соціально-економічній, гуманітарній та інших сферах, що становлять взаємний інтерес; висловили готовність активізувати зв'язки між постійними комісіями і комітетами, депутатськими групами, а також експертами секретаріатів Ради Республіки і Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь та апарату Верховної Ради України [24].

Окремою формою політичної взаємодії була участь парламентарів двох держав як міжнародних спостерігачів на парламентських і президентських виборах в країні-сусідці. Зокрема, українські депутати працювали на президентських виборах в Білорусі в 2001 р., а білоруські парламентарі – спостерігачами на парламентських виборах в Україні в 1998 р. Схожа практика активно використовувалася і в наступних виборчих кампаніях [4, с. 88].

Таким чином, проаналізувавши українсько-білоруські політичні відносини впродовж 1994–2004 рр., слід відзначити поступальний характер їх розвитку, що обумовлювався історичною приналежністю обох країн до Східного регіону Європи, наявністю спільного кордону, тісними господарськими зв'язками, а також близькістю культур та історичних традицій. Партнерство України та Білорусі у досліджуваній час, у першу чергу, слід розглядати як важливу подію у послідовному відстоюванні наших національних інтересів, насамперед безпеки, на регіональному та загальноєвропейському рівнях. Двосторонні міждержавні зв'язки сприяли всебічному розвитку співробітництва і партнерства у центрально-східноєвропейському регіоні. Вони, хоч і не були позбавлені гострих дискусій та певного погіршення у взаєминах, характеризуються як динамічні та перспективні. Про це свідчить інтенсивність політичних контактів між

президентами, урядами та парламентами обох країн. Республіка Білорусь у 1994–2004 рр. стала важливим стратегічним зовнішньополітичним партнером нашої держави.

Список використаних джерел

1. *Віднянський С.* Зовнішня політика України в умовах глобалізації / С. В. Віднянський. – К.: Генеза, 2004. – 616 с.
2. *Макеєв С.* Розвиток політичних відносин України та Республіки Білорусь / С. Макеєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: journals.hnpu.edu.ua/ojs/hisgeo/article/view/1772.
3. *Чекаленко Л.* Зовнішня політика України / Л. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 712 с.
4. *Юрчак Д.* Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений / Д. В. Юрчак. – Витебск, 2012. – 280 с.
5. *Литвин В. М.* Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.) / В. М. Литвин. – К., 2001. – 559 с.
6. *Снапковський В.* История внешней политики Беларуси / В. Е. Снапковский. – Минск, 2013. – 495 с.
7. *Тихомиров А.* Белорусско-украинские отношения в 1991–2009 гг. / А. Тихомиров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/5209/1/tihomirov_2010_trudy.pdf.
8. *Lewkowicz Lukasz* Geografia historyczna, polityczna i ekonomiczna Bialorusi i Ukrainy / Lukasz Lewkowicz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dlarynkupracy.umcs.pl/wp-content/uploads/2011/02/wprowadzenie_ukraina1.pdf.
9. *Kosiedowski Wojciech* Belarusian economy in the transformation process from the Polish perspective / Wojciech Kosiedowski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dlarynkupracy.umcs.pl/wp-content/uploads/2011/02/wprowadzenie_ukraina1.pdf.
10. *Gergalo Nadia* Regional security, conflicts and cooperation in the region / Nadia Gergalo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dlarynkupracy.umcs.pl/wp-content/uploads/2011/02/wprowadzenie_ukraina1.pdf.
11. *Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України (далі ГДА МЗС України)*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 5. Записи бесід, щоденники співробітників посольства України в Республіці Білорусь. – 52 арк.
12. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 5. Записи бесід, щоденники посла України в Республіці Білорусь. – 25 арк.
13. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 11. Організація офіційних та робочих візитів Президента, Прем'єр-міністра, Міністра закордонних справ України. – 21 арк.
14. *Договір про дружбу, добросусідство і співробітництво між Україною і Республікою Білорусь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/112_692.
15. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 24. Перебування українських урядових делегацій. – 52 арк.
16. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 39. Перебування українських урядових делегацій в Республіці Білорусь. – 64 арк.
17. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 77. Перебування білоруських урядових делегацій в Україні. – 44 арк.
18. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 105. Організація офіційних та робочих візитів Президента, Прем'єр-міністра, Міністра закордонних справ України. – 252 арк.
19. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 176. Організація офіційних та робочих візитів Президента, Прем'єр-міністра, Міністра закордонних справ України (2000 рік). – 145 арк.
20. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 177. Організація офіційних та робочих візитів Президента, Прем'єр-міністра, Міністра закордонних справ України (2000 рік). – 173 арк.
21. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 7. Організація офіційних та робочих візитів Міністра закордонних справ України. – 2 арк.
22. *Протокол про консультації між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Республіки Білорусь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/112_106.
23. *ГДА МЗС України*, ф. 8 (Посольство України в Республіці Білорусь), оп. 97, спр. 142. Міжпарламентські зв'язки. Візити парламентських делегацій. – 190 арк.
24. *Соглашение о сотрудничестве между Национальным собранием Республики Беларусь и Верховной Радой Украины* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=10491>

Степан Васишин

**УКРАИНА–БЕЛАРУСЬ: СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО В
ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРЕ (1994–2004 ГГ.)**

В статье автор раскрывает политические аспекты украинско-белорусских отношений в течении 1994–2004 г., исследует направления и приоритеты двусторонних связей.

Ключевые слова: Украина, Республика Беларусь, политические отношения, договор, внешняя политика, сотрудничество.

Stepan Vasylyshyn

**UKRAINE–BELORUSSIA: STRATEGIC PARTNERSHIP IN THE POLITICAL
SPHERE (1994–2004)**

The article deals with the political aspects of Ukrainian-Byelorussian relations during 1991–1994. Also the author investigates the directions and the priorities of bilateral connections.

Key words: Ukraine, Republic of Byelorussia, political relations, pact, foreign policy, cooperation.

УДК 94 (477)

Ірина Смільська

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ЗІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИМИ УСТАНОВАМИ ООН

У статті аналізується формування та співпраця України зі спеціалізованими установами Організації Об'єднаних Націй, показано основні засади такого співробітництва, як один із способів утвердження України на міжнародній арені.

Ключові слова: ООН, Україна, спеціалізовані установи, міжнародні відносини, Рада Безпеки.

З моменту проголошення Україною незалежності розпочався якісно новий період її діяльності в ООН, який було визначено одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики.

Україна виступає активним учасником у всіх напрямках діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру та безпеки, боротьба з тероризмом, зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, забезпечення прав людини, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного, культурного та гуманітарного характеру.

Метою нашої статті є дослідження особливостей становлення та розвитку співпраці України та спеціалізованих установ (СУ) ООН та їх форми й напрямки.

Особливістю наукових досліджень більшості вітчизняних та зарубіжних учених від початку 1990-х рр. стало обґрунтування необхідності інтеграції України у світову спільноту. Особливо у зв'язку із сучасними подіями науковці звернули свою увагу на питання діяльності України в міжнародних організаціях, участі у розв'язанні міжнародних конфліктів. Зауважимо, що значний внесок у дослідження даної теми здійснили: С. Віднянський [1], С. Гелей [2], Б. Гончар [3], К. Грищенко [4], В. Бруз [15], Л. Чекаленко [22], О. Шкуратенко [23].

Спеціалізовані установи здійснюють широку і багатопланову діяльність в економічній, соціальній сферах, а також у сферах культури, освіти, охорони здоров'я, сприяючи зміцненню стабільності у світі й розвитку мирних і дружніх відносин між країнами. Співпрацюючи із СУ системи ООН Україна бере активну участь у формуванні політичних умов на міжнародній арені, проводить роботу, яка, до того ж, віддзеркалює не лише загальні, а й національні інтереси нашої держави.

Створені з метою встановлення міжнародних стандартів, обміну досвідом, укладення конвенцій, СУ під впливом країн, що розвиваються, розширили свою діяльність за рахунок надання економічної й технічної допомоги цим державам. Радикальні зміни у світі в післявоєнні роки спричинили істотну еволюцію СУ, які перейшли від передбачених раніше допоміжних видів діяльності до здійснення широких програм технічної, матеріальної допомоги [15, с. 3 – 4].

Авторитет, здобутий Україною у спеціалізованих установах ООН, дозволяє нашій країні брати безпосередню участь у вирішенні інших першочергових проблем. Зокрема, у січні 2003 р. Представник України при ООН В. Кучинський на рік був обраний віце-головою Економічної і Соціальної Ради ООН. Україна також розвиває співробітництво з регіональними комісіями ЕКОСОП. У травні 2005 р. у Сантьяго міністр закордонних справ України Б. Тарасюк взяв участь у роботі Економічної комісії ООН для країн Латинської Америки і Карибського басейну (СЕРАС) [1, с. 90].

В Україні працюють наступні установи ООН: Програма розвитку ООН (ПРООН), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Фонд Народонаселення ООН (ЮНФПА), Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ), Міжнародна організація з міграції (МОМ), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБООН), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП) та Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу в Україні (ЮНЕЙДС). У країні також діють асоційовані організації ООН, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий Банк (СБ), Управління ООН з наркотиків та злочинності (УНЗ ООН) та Міжнародна Фінансова Корпорація (МФК), котра знаходиться у підпорядкуванні до Банку. Ці установи працюють у різних сферах і мають свої власні стратегії, але їх об'єднує загальна стратегічна ціль: допомогти народу України у розв'язанні найактуальніших завдань сьогодення [13].

Щоб прискорити перехід до ринкової економіки і проведення ґрунтовних економічних та соціальних реформ, посилення інтеграційних процесів у системі світових господарських зв'язків уряд України прийняв рішення розширити співпрацю зі спеціальними установами ООН. За нетривалий період Україна стала членом Міжнародного валютного фонду (1992), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (1992), Міжнародної фінансової корпорації (1993), Багатостороннього агентства з питань гарантій інвестицій (1993), Міжнародної морської організації (1994) [17].

З певними труднощами розвиваються відносини України з МВФ. Систематичну фінансову допомогу Україні МВФ здійснював з 1994 р. У 1998 р. було припинено фінансування зовнішніх платежів України на 5 років, що негативно позначилося на фінансовій стабільності країни. Український парламент розглядав питання про припинення співпраці з МВФ. Проте денонсація угоди про вступ до МВФ не відбулася. Після тривалих переговорів фонд відновив для України програму розширеного кредитування на 2,26 млрд доларів. Рішення МВФ стало своєрідним заохоченням для Світового банку та міжнародних кредиторів для додаткових інвестицій [2].

У жовтні 2003 р. уряд України ухвалив рішення про вступ до продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), яка ставить за мету покращення харчування і підвищення рівня життя та продуктивності сільського господарства, покращення системи глобального розподілу продуктів харчування. У процесі реалізації цих завдань ФАО здійснює інвестиції в сільське господарство різних країн світу, сприяє збереженню природних ресурсів, створює та реалізує спеціальні програми діяльності. Зважаючи на важливість вирішення цих завдань, 25 листопада 2003 р. Україна прийняла Статут Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [1, с. 90].

За роки незалежності Україною здійснено глибокі структурні реформи сільського господарства, докорінно перебудовано земельні й майнові відносини, на основі приватної власності на землю, створено організаційно-правові структури, що відповідають міжнародним стандартам. Однак ці надзвичайно важливі процеси потребують постійної державної підтримки та стимулювання, а також міжнародної координації, що сприятиме ефективному розвитку галузі. Така координація може бути здійснена передусім у рамках спеціалізованих міжнародних універсальних організацій системи ООН, зокрема в рамках ФАО [4].

Одним з найбільш важливих підтверджень визнання авторитету і ролі нашої держави на міжнародній арені, послідовності та неупередженості її зовнішньої політики, відданості принципам демократії та верховенства права стало обрання України до складу непостійних членів Ради Безпеки (РБ) ООН на період 2000–2001 рр. За час членства у РБ Україна переконливо довела свою спроможність

бути активним учасником її діяльності, здійснювати ефективний вплив на процес прийняття в РБ доленосних рішень та робити власний практичний внесок у їх реалізацію. Кульмінацією членства України в РБ ООН стало її головування у березні 2001 р., коли РБ предметно розглянула ряд найбільш актуальних світових проблем, зокрема, кризові ситуації на Балканах та на Близькому Сході [6].

За період діяльності представника України в Раді Безпеки у 2000–2001 рр. було успішно реалізовано низку міжнародних ініціатив нашої держави, зміцнено її статус у розв'язанні глобальних і регіональних проблем, істотно розширено коло двосторонніх контактів із багатьма країнами світу [21].

Удруге, з початку незалежності, Україну було обрано у 2015 р. – непостійним членом РБ ООН на період 2015–2016 рр. У світлі сучасних подій для нашої держави є дуже важливим отримання членства. Для України – це можливість порушувати важливі питання, в яких вона зацікавлена, безпосередньо впливати на забезпечення міжнародного миру та безпеки [24].

Великого значення наша держава надає питанню реформування Ради Безпеки. Україна виступає за розширення членського складу РБ, підтримуючи збільшення кількості як постійних, так і непостійних членів. Неодмінною передумовою підтримки Україною будь-якого варіанту реформування РБ ООН є забезпечення адекватного рівня представництва в цьому органі країн Східноєвропейської регіональної групи. Позиція України базується також на розумінні того, що інститут права вето не відповідає сучасним міжнародним реаліям. Належна увага приділяється забезпеченню подальшого прогресу у посиленні транспарентності та вдосконаленні методів роботи РБ ООН [11, с. 21].

На початку ХХІ ст. особлива увага правам людини приділяється у контексті взаємозв'язку між проблемою зростання народонаселення і розвитком. Зокрема, антиглобалісти вважають, що спроба встановлення контролю за народжуваністю у країнах “третього світу” є маневром країн, які належать до так званого “золотого мільярда” людства у спробі гарантування безпеки свого домінування, якому загрожував би демографічний вибух у найбідніших країнах світу [18, с. 569].

Україна є членом Ради ООН з прав людини (обрана вдруге поспіль у травні 2008 р. на 2009–2011 рр.), Економічної і Соціальної Ради (ЕКОСОП) (обрана у жовтні 2009 р. на 2010–2012 рр.) [21].

У 2008–2009 рр. Україна була членом більшості функціональних комісій ЕКОСОП, станом на січень 2010 р. вона представлена у Комісії з народонаселення і розвитку та Комісії сталого розвитку, а також у складі Комітету з програми й координації та Комітету по внесках [22, с. 315].

Діяльність СУ ООН в Україні спрямована на захист прав людини та соціально-економічний розвиток країни. Робота над встановленими пріоритетами у найближчі роки покликана якісно зміцнити реалізацію прав людини, покращення соціально-економічного розвитку, посилення ролі громадянського суспільства та забезпечити досягнення Цілей розвитку тисячоліття. Принципи універсальності, взаємозалежності та взаємопов'язаності, недискримінації та рівності, участі в прийнятті спільних рішень, підзвітності та верховенства закону лягли в основу співпраці між ООН та урядом України. З огляду на багаторічний досвід роботи в ООН, Україна відіграватиме ключову роль у формуванні майбутнього організації, в той час як система ООН в Україні надаватиме допомогу для пришвидшення соціально-економічного розвитку країни [12, с. 20].

На сьогодні Україна є стороною понад 40 міжнародних конвенцій та угод, учасником багатьох програм та проектів ООН, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища. Прикладом визнання активності України на екологічному напрямку стало успішне проведення в Києві у травні

2003 р. П'ятої конференції міністрів охорони навколишнього середовища в рамках процесу "Довкілля для Європи".

У лютому 2004 р. Україна приєдналася до найважливішої міжнародної екологічної угоди – Кіотського протоколу [6].

Завдяки активній позиції України в міжнародних організаціях наша країна отримала значну технічну, матеріальну та фінансову допомогу, зокрема, з боку Програми розвитку ООН (ПРООН), Глобального екологічного фонду, МАГАТЕ, Міжнародної організації праці (МОП), ЮНКТАД, ЮНІДО, Фонду ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА), Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ), Всесвітнього поштового союзу (ВПС), Всесвітньої організації інтелектуальної власності та інших. З 1993 р. в Україні функціонує Представництво ООН, під прапором якого здійснюється ціла низка важливих проєктів і програм ООН, її органів та спецустанов у галузі соціально-економічних перетворень, розвитку підприємництва, охорони природи, вирішення актуальних демографічних проблем. У липні 2000 р. відбулася офіційна інавгурація "Будинку ООН" в Україні, який зібрав під свій "дах" органи та установи ООН, які здійснюють свою діяльність у нашій країні (ЮНІСЕФ, ЮНФПА, УВКБ). Великі обсяги зовнішньої допомоги Україна одержала для вирішення складного комплексу завдань, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та облаштуванням колись депортованих народів, у тому числі кримських татар [16]. Україна звернулася до ООН за допомогою у розв'язанні такої складної проблеми, як облаштування депортованих кримських татар. У квітні 1996 р. у Женеві відбулася конференція під егідою ООН, яка виділила 2 млн доларів для фінансування окремих проєктів облаштування кримських татар [20].

Широким є діапазон участі України в ЮНЕСКО. Достатньо назвати підрозділи, до яких входить країна. Вона є членом Виконавчої ради міжурядової океанографічної комісії, Міжурядового комітету Міжурядової програми з інформатики та Міжурядової ради Міжурядової гідрологічної програми. Широкого визнання набули наукові комітети з цих програм, а саме: "Людина і біосфера", біоетики, науково-технічної інформації тощо. У вузах країни функціонують 10 кафедр та 30 асоційованих шкіл ЮНЕСКО [3, с. 120].

Зараз в Україні діє мережа наукових і культурно-освітніх осередків ЮНЕСКО, що забезпечують участь у програмній діяльності й ефективно використання потенціалу цієї організації. У вузах і наукових закладах України функціонують 11 кафедр ЮНЕСКО, налічується 35 асоційованих шкіл і майже 30 клубів цієї організації. Участь України в ЮНЕСКО сприяє розв'язанню такої складної проблеми, як зміцнення національного інтелектуального потенціалу та його інтеграції в світовий науково-технічний прогрес [19].

Свідченням вшанування світовою громадськістю пам'яті про трагічні сторінки української історії став Тиждень пам'яті жертв голодомору 1932–1933 рр., який відбувся в Нью-Йорку у листопаді 2003 р. Як офіційний документ 58-ї сесії ГА ООН було опубліковано "Заяву з приводу голодомору". А у травні 2005 р. у Парижі урочисто відзначили 50-річчя членства України в ЮНЕСКО. Було організовано виставку, присвячену Трипільській культурі.

Реалізуючи стратегію відкриття України для іноземних туристів, країна налагоджує зв'язки з Всесвітньою туристичною організацією, створеною 2003 р., зі штаб-квартирою в Мадриді [1, с. 93].

Визнанням авторитету і внеску України у програмну діяльність ООН стало обрання її 1995 р. до Виконавчої ради ЮНЕСКО і до Міжнародного комітету з питань повернення культурних цінностей. Через ООН здійснюється популяризація української культури, історії, духовного життя народу [23, с. 318]. Лише в останні роки з допомогою ООН видано англomовну монографію про творчість Т. Шевченка, іспаномовну антологію української поезії, відеокасети із

записами українських народних пісень і музики. ЮНЕСКО брала участь у святкуванні 400-річчя від дня народження Б. Хмельницького та П. Могили [20].

У вересні 2000 р. під час візиту до Києва Генерального директора ЮНЕСКО К. Мацуури мова йшла про включення історичного центру Києва, який прикрашають Софія Київська, Києво-Печерська Лавра, а також історичний центр Львова до Реєстру всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. 26–28 вересня 2003 р. відбувались святкування 500-річчя, взятого під патронат ЮНЕСКО, Бахчисарайського ханського палацу [1, с. 93].

Важливе значення як в плані поширення інформації про Україну, так і поглиблення міжнародного співробітництва та її інтеграції в світову спільноту є внесення історико-архітектурних об'єктів України до Списку всесвітньої спадщини (архітектурний ансамбль “Софія Київська” (1990 р.), Києво-Печерська Лавра (1990 р.) та історичний центр м. Львова (1998 р.), а також включення українських біосферних заповідників до Міжнародної мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО (“Чорноморський” (1982 р.); “Асканія-Нова” (1982 р.); “Карпатський” (1992 р.); “Дунайський” (1998 р.); “Шацький” (2002 р.). Уперше в світі у нашому регіоні за безпосередньої участі України створено транскордонний тристоронній польсько-словацько-український біосферний заповідник “Східні Карпати” (1998 р.) та румунсько-український біосферний резерват “Дельта Дунаю” (1998 р.). У найближчій перспективі очікується створення польсько-українського біосферного резервату “Західне Полісся” [5].

Статус забезпечує пріоритетність у залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів Світової культурної і природної спадщини, передусім, з Фонду Світової спадщини [7].

У списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в Україні налічується 5 найменувань (станом на 2011 р.). Це становить 0,4 % від загального числа (936 на 2011 р.). До списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні, окрім вказаних вище внесено також Пункти геодезичної дуги Струве (2005), Букові праліси Карпат (2007), Резиденція Буковинських митрополитів (2011) [9].

Участь України у програмній діяльності ЮНЕСКО, крім використання інтелектуального потенціалу Організації та запозичення корисного міжнародного досвіду, дає змогу отримувати певні кошти для проведення в Україні міжнародних заходів по лінії ЮНЕСКО та виконання українськими фахівцями різного роду проектів у сфері її компетенції, а також у формі отримання стипендій, грантів, обладнання, науково-технічної інформації, консультативної допомоги та забезпечення за рахунок Організації участі українських фахівців у міжнародних заходах [5].

Україна послідовно реалізує стратегічний курс на інтеграцію в Європейське співтовариство. У сфері вищої освіти головне завдання полягає в приєднанні України до Болонського процесу. У вищих навчальних закладах України створено 12 кафедр ЮНЕСКО, які ініціюють проведення міжнародних конференцій ЮНЕСКО з превентивної освіти проти СНІДу та туберкульозу (квітень 2005 р.), конференції ЮНЕСКО до 20-річчя Чорнобильської катастрофи (2006 р.). У лютому 2005 р. кафедра ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету організувала наукову конференцію “Мовна освіта в контексті Болонських реалій” [10, с. 95].

З 1958 р. Українська РСР брала участь у діяльності Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Вона щорічно робила грошовий внесок і надавала ЮНІСЕФ медикаменти та промислові товари. У полі зору ЮНІСЕФ – широке коло питань, що стосуються вирішення пріоритетних завдань і потреб країн у сфері захисту і розвитку дітей. У цей перелік входять проблеми охорони здоров'я, зокрема імунізації, профілактики ВІЛ/СНІДу та хвороб, викликаних дефіцитом йоду в організмі; питання підтримки дітей, які потребують допомоги; зміцнення

потенціалу сім'ї тощо. Перелічені питання визначають напрями співробітництва України з ЮНІСЕФ [14].

У 1996–1998 рр. Україна працювала у Виконавчому комітеті Дитячого фонду ООН, який був покликаний проводити узгоджувальну політику в рамках реалізації оголошених програм. У квітні 1997 р. Постійний представник України при ООН А. Зленко провів переговори щодо інтенсифікації діяльності в Україні ЮНІСЕФ та Програми розвитку ООН. У січні 2004 р. постійний представник України при Раді Безпеки ООН М. Кулик взяв участь у спеціальному засіданні РБ ООН, присвяченому захисту дітей під час збройних конфліктів. Нарешті 1 березня 2004 р. у Києві Україна та ЮНІСЕФ підписали угоду про допомогу безпритульним дітям, точна кількість яких в Україні не встановлена. 10 травня 2005 р. співачка Руслана Лижичко стала послом доброї волі ЮНІСЕФ. Загалом Україні ще потрібно чимало попрацювати, аби вирішити нагальні гуманітарні проблеми у тісній співпраці з програмами та установами ООН. Не менше проблем спостерігається в регулюванні відносин людей із навколишнім природним середовищем [1, с. 94].

ЮНІСЕФ працює в Україні для забезпечення того, щоб всі діти та молоді люди, особливо найбільш уразливі та знедолені, мали змогу вирости у турботливих сім'ях або сімейному середовищі, а їхні фундаментальні права були захищені [14].

Українська держава широко співпрацює з МАГАТЕ з питань ядерної безпеки. Під час обговорення Генеральною Асамблеєю щорічної доповіді МАГАТЕ 1 листопада 2004 р. на пленарному засіданні 59-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Україна відзначила важливість системи гарантій МАГАТЕ та діяльності Агентства з імплементації Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Нового імпульсу набула участь України в ЮНЕСКО після створення в листопаді 1995 р. Національної комісії України у справах ЮНЕСКО. Українські наукові й освітні установи виконують оригінальні проекти в межах програм ООН, беруть участь у спільних дослідженнях. З 1991 р. започатковано позабюджетну програму “ЮНЕСКО – Чорнобиль”, проект якої спрямований на ліквідацію наслідків аварії [22, с. 318].

У десяту річницю Чорнобильської катастрофи (1996) ООН оголосила 26 квітня Днем чорнобильської трагедії. У серпні 2000 р. в Україні побував Генеральний директор МАГАТЕ М. Барадей. Україна знову була обрана до Ради керуючих зазначеного агентства. У жовтні 2003 р. у Нью-Йорку Представник України в ООН В. Кучинський провів переговори з координатором допомоги організації, заступником Генерального секретаря Я. Егландом. Обговорювалась нова стратегія ООН у питанні подолання наслідків Чорнобильської катастрофи [1, с. 95].

Особливу увагу Україна привертає до низки проблемних питань функціонування об'єкта “Укриття” на Чорнобильській АЕС та зони відчуження. Позиція України полягає в тому, що ресурси, надані міжнародним співтовариством, зокрема МАГАТЕ, для розв'язання ядерних проблем, мають бути адекватними обсягу поставлених завдань [23, с. 126].

У грудні 2010 р. завершено реалізацію Чорнобильської програми відродження та розвитку (2002–2010 рр.), у рамках якої ПРООН мобілізувало понад 4 млн дол. США. Метою діяльності Програми, яка була розпочата у лютому 2002 р. на основі рекомендацій Звіту “Гуманітарні Наслідки Аварії на Чорнобильській АЕС: Стратегія Відродження”, ініційованого низкою агенцій ООН, було повернення до нормальної життєдіяльності територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської аварії [4].

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема ядерності безпосередньо пов'язана з екстремістськими загрозами. Небезпека ядерного конфлікту, за

оцінками МАГАТЕ, є великою, як ніколи. У травні 2005 р. відбулася зустріч країн-учасниць (5 березня 1970 р. приєдналися 188 держав) для вироблення позиції на майбутнє. Учасники Договору закликали посилити контроль над розповсюдженням ядерних технологій з огляду на небезпеку заволодіння ними терористами [23, с. 126].

Агентство з ядерної енергетики ООН запропонувало свій досвід для гарантування безпеки глядачів та учасників чемпіонату Європи з футболу 2012 р. в Польщі та Україні [8].

Спеціалізовані установи ООН є універсального характеру, здійснюють співробітництво в спеціальних галузях й сферах. Значення участі СУ у міжнародних відносинах полягає перш за все у тому, що вони функціонують у різних галузях міжнародного господарського та соціального життя, їх діяльність спрямована на допомогу у вирішенні проблем окремих країн, у тому числі й України. У сучасних глобалізаційних умовах набуває дедалі більшого значення у практиці міжнародних відносин багатостороння дипломатія, і саме тому міжнародні організації є найкращими форумами для налагодження багатосторонніх зв'язків.

Участь у них України не тільки утверджує нашу державу як повноправного учасника міжнародних відносин, але й допомагає вирішити необхідні національні питання. Співпраця зі СУ ООН відкриває для нашої держави широкі перспективи різнопланового розвитку.

Список використаних джерел

1. *Віднянський С.* Участь України в соціальній та гуманітарній діяльності ООН / С. Віднянський // Україна дипломатична. – К., 2005. – Вип. VI. – С. 86–101.
2. *Гелей С. Д.* Політологія. Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. – 4-те вид. випр. і доп. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – Л.: Світ, 2001. – 384 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2323.html>.
3. *Гончар Б.* Сучасні виклики міжнародній безпеці і ООН / Б. Гончар // Пам'ять століть. – 2005. – № 5. – С. 39–121.
4. *Грищенко К.* Зовнішня політика України в умовах глобального світу / К. Грищенко // Україна дипломатична. – К., 2004. – Вип. IV. – С. 6–9.
5. *Діяльність ООН на Чорнобильському напрямі.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/4266.htm>
6. *Діяльність України в ЮНЕСКО.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.djerele.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8137&Itemid=410
7. *Діяльність України в рамках ООН.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/4263.htm>
8. *До світової спадщини ЮНЕСКО включили третю українську пам'ятку.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/life/388326>
9. *МАГАТЕ навчить українських спеціалістів виявляти радіоактивні речовини під час Євро-2012.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1385>
10. *Ми любимо Україну! Список об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО в Україні.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.u-e-p.eu/meet-ukraine/2011/december/spisok-obktv-svtovo-spadshini-unesko-v.html>
11. *Міжнародні організації:* Навч. посіб. / За ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 749 с.
12. *Нова зовнішня політика України. Погляди аналітиків.* Міжнародний центр перспективних досліджень. Інститут світової політики. – К., 2010. – 165 с.
13. *ООН – Україна: 65 років партнерства та співпраці // Зовнішні справи.* – 2010. – № 5–6. – С. 20–21.
14. *Організація Об'єднаних Націй в Україні.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/about-un-in-ukraine>
15. *Бруз В. С.* Спеціалізовані установи системи ООН: [Навч. посібник] / В. С. Бруз, В. М. Грабажей, В. О. Єлфімов та ін.; за ред. В. С. Бруза. – К.: Либідь, 1995. – 116 с.
16. *Україна в ООН 1991–2002 рр.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/>
17. *Україна у міжнародних відносинах ХХ століття.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://libraiy.if.ua/books/10.html>
18. *Україна в Європі: контекст міжнародних відносин /* За ред. д.і.н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2011. – 632 с.
19. *Україна – фундатор ООН.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MOrg/93.htm>
20. *Участь України у миротворчій діяльності ООН.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/uno/ua/4262.htm>
21. *Участь України у міжнародних організаціях.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/30301.htm>
22. *Чекаленко Л.* Зовнішня політика України /

Л. Чекаленко. – К.: Либідь. – 2006. – 712 с. 23. Шкуратенко О. Співпраця України у міжнародній системі спеціалізованих установ ООН / О. Шкуратенко // Право України, 2004. – № 11. – С. 125–129. 24. *Що дасть Україні непостійне членство в Раді Безпеки ООН?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/10/151009_un_security_council_membership_ukraine_sd

Ирина Смильская

**СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНЫ СО СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫМИ
УЧРЕЖДЕНИЯМИ ООН**

В статье анализируется формирование и сотрудничество Украины со специализированными учреждениями Организации Объединенных Наций, показаны основные принципы сотрудничества со СУ, как один из способов утверждения Украины на международной арене.

Ключевые слова: ООН, Украина, специализированные учреждения, международные отношения, Совет Безопасности.

Iryna Smilka

COOPERATION OF UKRAINE WITH THE SPECIALIZED AGENCIES OF THE UN

The article analyzes the formation and cooperation of Ukraine with the specialized agencies of the United Nations shows the basic principles of cooperation with SA as a way of strengthening Ukraine on the international arena.

Key words: UN, Ukraine, specialized agencies, international relations, the Security Council.

УДК: [94(470+571):614.885] “1914-1918”

Вадим Ореховський

**РОСІЙСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ ТА ДОЛЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ
(1914–1918 РР.)**

У статті розглянута діяльність Російського Червоного Хреста у галузі допомоги військовополоненим у роки Першої світової війни. Головну увагу автор приділяє наступним заходам Товариства: організації Центрального Довідкового Бюро про військовополонених; діяльності Російського Червоного Хреста, пов'язаної з поліпшенням умов утримання військовополонених солдатів і офіцерів російської армії в Німеччині та Австро-Угорщині; організації обміну військовополоненими-інвалідами. Здійснено оцінку результатів роботи Товариства у цій галузі.

Ключові слова: Російська імперія, Перша світова війна, громадські медично-санітарні організації, Російське Товариство Червоного Хреста, військовополонені.

Перша світова війна стала переломним періодом історичного розвитку народів Російської імперії і не лише її. За масштабністю бойових дій та кількістю жертв вона залишила далеко позаду найбільш криваві збройні конфлікти минулого.

Серед численних “коректив”, внесених “Великою війною” до економічного, політичного і духовного життя населення воюючих держав, одним з найбільш трагічних стало те, що бойові дії 1914–1918 рр. уперше перетворили військовий полон на явище масового характеру. Більше 8 млн. солдатів та офіцерів ворогуючих армій опинилися за колючим дротом. Майже 3,5 млн з них були військовослужбовцями російської імператорської армії [27, с. 4].

Обставини, що склалися, не могли не сприяти прийняттю необхідних заходів для поліпшення становища військовополонених. І основну масу роботи тут виконували саме громадські організації і Російське товариство Червоного Хреста (РТЧХ) у тому числі.

Значущість подій 1914–1918 рр. привертала, привертають і будуть привертати до себе увагу істориків. Однак, незважаючи на широкий спектр документів, що висвітлюють політичну, військову, економічну складові цієї кампанії, історіографія ряду проблем “Великої війни” є досить обмеженою. Однією із таких “білих плям” є проблема військовополонених.

Серед робіт, що з'явилися тут в останні роки слід відзначити монографію “Невідомі трагедії Першою світовою. Полонені. Дезертири. Біженці” російського дослідника М. В. Оськіна [15]. Називаючи полонених та біженців “найбільш постраждалими від військової епохи категоріями населення, якщо не рахувати власне загиблих і поранених на війні” автор вважає, що їх трагічна доля “послужила “експериментом” для майбутньої трагедії Другої світової війни” [15, с. 5].

Дослідженням, присвяченим комплексному огляду діяльності РТЧХ впродовж Першої світової війни, підготовці Товариства до неї, можна назвати дисертаційну роботу О. В. Чистякова “Організаційний устрій та діяльність Російського товариства Червоного Хреста у роки Першої світової війни: 1914–1918 рр.” [32]. Висновки роботи слугують підтвердженням авторської гіпотези, що “РТЧХ у роки Першої світової війни, усупереч усталеній думці, було найпотужнішою

громадською організацією, що внесла найбільший вклад до справи надання допомоги постраждалим військовослужбовцям і мирним жителям, як у театрі військових дій, так і у тилу” [32, с. 10]. В той же час дослідник зазначає, що усім добродійним організаціям Російської імперії був притаманний такий головний недолік, як “...неузгодженість їх дій, як між собою, так і з урядовими установами”, однак, “...часто РТЧХ, як громадська напівдержавна організація, набагато оперативніше реагувала на зміни на фронтах, чим бюрократизоване військове відомство” [32, с. 15].

Свідченням зростання інтересу до згаданої проблеми став ряд статей, що з’явилися у науковій періодиці. З подібних досліджень варто відмітити роботи Е. С. Абдрашитова [1], І. А. Асєєва [2], О. М. Доніка [7], Н. С. Журбіна [10], А. П. Єрошенко, А. А. Черкасова [8] та ін.

Таким чином, за останні роки спостерігається кількісне зростання робіт, що присвячені вивченні історії діяльності РТЧХ. Однак, незважаючи на появу цілого ряду наукових досліджень, що так чи інакше зачіпають тему діяльності Російського Червоного Хреста, багато її питань продовжує залишатися поза увагою вчених. Тому наукова розробка даного питання продовжує залишатися одним з важливих завдань історичної науки. Це і визначило актуальність теми, обраної автором статті.

Виходячи з вищевказаного, метою публікації є розкриття та характеристика основних напрямків діяльності РТЧХ по наданню допомоги військовополоненим у роки Першої світової війни, оцінка основних результатів його роботи.

Як вже вище зазначалось, Перша світова війна, небувала за своїм розмахом та жертвами, у тому числі і за кількістю полонених, поставила на порядок денний питання організації широкомасштабної допомоги військовим бранцям ворууючих країн.

7 жовтня 1914 р. отримує імператорське затвердження нове Положення про військовополонених. Згідно цього закону, у Петрограді при Головному Управлінні (ГУ) РТЧХ почало функціонувати Центральне Довідкове Бюро (ЦДБ) про військовополонених [3, с. 84; 12, с. 800–807].

Створена установа повинна була вирішувати наступні завдання: збирати усі необхідні відомості про особу кожного військовополоненого і заносити їх до спеціальних персональних карток; зберігати і пересилати речі військовополоненого у разі його смерті; надавати Міністерству Закордонних Справ Російської імперії відомості про військовополонених, що померли, а також про іноземних громадян, узятих в полон; служити посередником для обміну військовополоненими (залучаючи до рішення цієї задачі МЗС Росії) [3, с. 84–85].

Величезний потік полонених і пов’язане з цим зростання обсягу роботи Бюро зажадали: з одного боку – різкого збільшення кількості службовців, а з іншої – розширення самого Бюро.

У кінці 1915 р. в ЦДБ працювало 630 чоловік штатних службовців і 40 добровольців [13, с. 64]. Його організаційна будова набула такого вигляду:

I. Рада Бюро. Складалася з 5 членів ГУ РТЧХ під головуванням професора генерал-майора І. О. Овчіннікова, а також представників відомств – військового, морського та іноземних справ. Рада збиралася для обговорення найбільш важливих питань, що виникали у ході діяльності Бюро.

II. Канцелярія Бюро. Завідувала листуванням з різними відомствами, установами та окремими особами, а також журнальною частиною.

III. Відділ особового складу. Займався набором службовців та контролював їх роботу.

IV. Господарський відділ. Завідував господарством Бюро.

V. Відділ реєстрації російських полонених. У коло його обов’язків входило: перегляд одержуваних з Австро-Угорщини, Німеччини списків російських

полонених, а також їх переклад, переписування і коректура; складання іменних карток російських військовополонених; відправлення їх дублікатів до Генерального Штабу та Московського Відділення ЦДБ.

VI. Довідковий відділ про російських полонених, який займався видачею довідок.

VII. Іноземний відділ. Складав списки німецьких, австрійських та турецьких полонених, які знаходилися в межах Російської імперії; іменні картки; видавав довідки і т.д.

VIII. Відділ про речі, які залишилися після вбитих та померлих військовополонених. Його функції – розпакування наявних пакетів з речами та їх реєстрація; зберігання речей, грошей та інших цінностей, що залишилися після вбитих або померлих ворожих полонених, а також відправлення цих речей до Німеччини та Австро-Угорщини; отримання із ворожих країн таких самих речей, що належали російським полоненим і відправлення їх до особливого відділу Генерального штабу.

IX. Поштово-телеграфне відділення при Бюро. Займалося прийомкою та відправленням листів і грошей на ім'я російських полонених в Австро-Угорщину та Німеччину.

X. Поштовий відділ. Одержував із Австрії та Німеччини грошові перекази від іноземних бюро на ім'я австрійських та німецьких полонених в Росії та відправляв їх у місця розташування полонених.

XI. Контрольна комісія. Слугувала для перевірки грошових сум та звітності в різних відділах Бюро.

XII. Особливий комітет допомоги військовополоненим, що мав за мету надання допомоги російським полоненим у ворожих країнах, а також розподілення пожертвувань, які надходили з-за кордону на ім'я ворожих полонених.

XIII. Московське Довідкове Бюро та уповноважений Центрального Довідкового Бюро у Москві.

XIV. Уповноважений у місті Києві [31, с. 3473–3476].

Про діяльність Центрального Довідкового Бюро свідчать такі дані: за перші півтора роки своєї роботи Бюро видало на різні запити про місцезнаходження полонених солдатів і офіцерів російської армії 619005 довідок (позитивних – 117180 і негативних – 501825) [13, с. 65].

Достатньої активності набула діяльність Бюро і по інформуванню аналогічних організацій в Австро-Угорщині та Німеччині. У іноземному відділі бюро були заведені картки на 1 млн. 300 тис. австрійських, німецьких і турецьких військовополонених. За 2 роки діяльності було видано 100 тис. довідок, отримані 325 тис. листів, з яких розіслані 160 тис. [20].

У кінці 1914 р. завідувачий Бюро генерал-майор І. О. Овчінніков поставив питання про відкриття при Бюро спеціальної установи, яка б безпосередньо надавала допомогу військовополоненим.

Необхідність вирішення цієї проблеми була пов'язана із тим, що російський уряд навмисно не допомагав своїм військовополоненим. Це було складовою частиною заходів по зниженню кількості солдатів, які здавалися у полон.

Слід зазначити, що для боротьби зі страхом і панікою військове керівництво усіх без виключення армій ворогуючих держав набагато частіше, ніж “умовляння” і “роз'яснення”, застосовувало жорсткі репресивні заходи, виходячи з принципу: “солдат повинен боятися власного начальства більше, ніж ворога”. Так, відзначаючи випадки масової здачі в полон нижніх чинів у Першу світову війну, командування російської армії вже восени 1914 р. видавало численні накази, в яких говорилося, що ті, які добровільно здалися у полон, після закінчення війни будуть засуджені і розстріляні як “підлі боягузи”, “низькі

дармоїди”, “безбожні зрадники”, “недостойні наші брати”, “ганебні сини Росії”, що зрадили свою Батьківщину і яких “на славу тієї ж батьківщини належить знищити”. Іншим же, “чесним солдатам”, наказувалося стріляти в спину тим, хто тікає з поля бою або намагається здатися в полон: “Нехай твердо пам’ятають, якщо злякаєшся ворожої кулі, отримаєш свою!” Особливо підкреслювалося, що про тих, які здалися ворогові буде негайно повідомлено за місцем проживання, “щоб знали рідні про ганебний їх вчинок і щоб видача допомоги сім’ям тих, хто здалися була б негайно припинена” [29, с. 32]. Вже у другій половині листопада 1914 р. командувач 10-ї армії генерал Ф. В. Сіверс запропонував у законодавчому порядку провести заходи, в результаті яких, здача в полон призводила до втрати бранцем права повернення на батьківщину та автоматичне вибуття з російського підданства. Ця пропозиція була висунута після того, як у 84-ій піхотній дивізії спостерігалися факти масової здачі солдатів у полон [19, с. 183].

Факт відсутності державної допомоги власним полоненим солдатам та офіцерам був пізніше визнаний і у самих урядових структурах. Через півтора роки, в середині червня 1916 р., на засіданні Державної ради було порушене питання про тяжке становище російських військовополонених. З поясненнями виступив князь М. Д. Голіцин. За словами одного з членів Держради, колишнього військового міністра генерала О. Ф. Редігера, “він повідомив нам, що відсутність всякої військової допомоги нашим бранцям впродовж перших півтора роки війни була викликана наполяганням військового міністерства, яке сподівалося, що цим шляхом вдасться зменшити число тих, хто здається у полон”. Цей факт підтвердив і військовий міністр, генерал М. О. Беляєв. На засіданні Особливої наради по обороні держави 21 січня 1917 р. він визнав, що заборона на публікацію закликів до надання допомоги російським військовополоненим базувався “на бажанні попередити масову здачу у полон” [15, с. 114–115].

Наслідком такої політики стало те, що головний тягар по наданню посиленої допомоги мільйонам бранців узяли на собі громадські благодійні організації. Російський Червоний Хрест прийняв чи не найактивнішу участь у цій справі. Забезпеченням російських полонених предметами першої необхідності було покладене на Особливий Комітет Допомоги військовополоненим, який входив на правах відділу до ЦДБ. На чолі його став сенатор О. Д. Арбузов [17, с. 2724].

Комітет організував відправку посилок, які призначалися для військовополонених, розміщених в тому або іншому таборі. Всього за перший рік своєї діяльності Комітет передав для відправлення в концентраційні табори Австро-Угорщини та Німеччини понад 54 тис. ящиків з подарунками вагою близько 227 тис. пудів [5, с. 887].

Багато ускладнень для Особливого Комітету викликало питання, пов’язане з поліпшенням умов утримання військовополонених солдатів і офіцерів російської армії в Німеччині та Австро-Угорщині. Велику роль у вирішенні цієї проблеми зіграло підписання у червні 1915 р. угоди між Росією, з одного боку, та Німеччиною і Австро-Угорщиною – з іншою. Воно передбачало взаємний обмін інспекційними поїздками сестер милосердя по таборам військовополонених для ознайомлення з умовами їх утримання [15, с. 114–115].

Кожна з ворогуючих країн вирішила виділити по три сестри милосердя [13, с. 69].

Згідно встановленої угоди, делегації сестер милосердя повинні були виконувати свою місію у супроводі представників Датського Червоного Хреста, а також офіцерів ворогуючої країни за визначеним маршрутом і вибирати місця, які б вони хотіли оглянути. Відповідні органи кожної країни повинні були надати делегаціям посвідчення та дозвіл на відвідування таборів. Делегації мали право

розподіляти між військовополоненими гроші та речові пожертвування, фотографувати, робити записи про умови їх утримання [13, с. 69–70]. Однак сума, яку отримали сестри милосердя Російського Червоного Хреста для допомоги бранцям, була вкрай незначною: спочатку вона склала 65 тис. крб., а до кінця поїздки, коли поступила інформація про жахливе становище російських полонених, було виділено ще 100 тис. крб. [15, с. 172].

Тим не менше, діяльність делегації була дуже напруженою і плідною. Так, сестри милосердя, відряджені до Німеччини, за кілька місяців (вересень – листопад) оглянули 155 таборів [13, с. 71].

Враження, отримані після огляду місць утримання російських військовополонених, зводилися до наступного:

- 1) приміщення для полонених були холодними і не опалювалися;
- 2) їжа у всіх таборах видавалася в недостатній кількості, і полонені часто голодували;
- 3) одяг та і взуття були в незадовільному стані, не видавалася необхідна кількість теплого одягу, і, при цьому, досить часто у полонених відбиралися власні речі;
- 4) релігійні потреби полонених не задовольнялися у повній мірі, частково з вини адміністрації, а частково внаслідок відсутності достатньої кількості священників і необхідного церковного начиння;
- 5) до лікарів та священників застосовувався загальний суворий режим;
- 6) до полонених застосовувалися важкі та суворі покарання, що часто ображали та принижували людську гідність.
- 7) дуже обмеженим був розмір грошового утримання, яке одержували полонені офіцери, особливо молодші;
- 8) полонені були повністю позбавлені свободи пересування, відчувалася велика нестача книжок для самоосвіти;
- 9) лазарети для полонених у санітарно-гігієнічному плані були обладнані досить посередньо [18, с. 1576–1577].

Подібні оцінки були також у доповідях сестер, що відвідали Австро-Угорщину [28, с. 2007–2026].

Німецька та австро-угорська делегації, відвідавши Російську імперію, також висловили ряд побажань стосовно утримання військовополонених.

Це, передусім, стосувалося збільшення норми харчових порцій. Якщо на початку війни харчування було більш-менш прийнятним, то вже з кінця 1914 р. воно помітно погіршилось. Полонені задовольнялися супом на воді з цибульним лушпинням, цвілим хлібом і, у кращому разі, 50 грамами чистого м'яса на день. Одна з німецьких медсестер, яка оглядала табір для військовополонених в Росії, залишила у своєму щоденнику нотатки відносно офіційно встановлених продовольчих норм. При цьому вона зробила важливе зауваження, що до складу м'яса, що йде на переробку, входили шкіра, сухожилля, голови великої рогатої худоби і курей та іноді навіть копита, так що придатного до споживання м'яса часто залишалося лише 16–25 грам [10, с. 231].

Представники делегації наполягали на забезпечення полонених відповідним одягом, виходячи з клімату того району, в якому розташувався табір. Делегати також вимагали звільнення полонених від робіт у важких кліматичних районах, зокрема у Туркестані [9, с. 204].

Особливі нарікання з боку Німеччини та Австро-Угорщини викликала незадовільна робота російської пошти та військової цензури.

У перші місяці війни цензорська робота була ще погано налагодженою: не були вироблені правила проведення рецензування; було відсутнє визначення, що вважати військовою таємницею, а що – ні. Лише 24 листопада 1914 р. були опубліковані правила цензури у вигляді коментарів ЦДБ. Даними правилами

зазначалось, що лист повинен подаватися в незапечатаному конверті цензорів табору. Час, за який цензор повинен пропустити кореспонденцію, не обумовлювався. Не обумовлювались також і рамки цензурування. Останні розумілися досить широко. Проте ці коментарі не мали офіційного статусу [1, с. 31–32].

Розуміння секретності тієї або іншої інформації постійно змінювалося. Якщо в перших листах військовополонених разом із сухим викладом фактів був присутнім опис місцевості і місцевих жителів, то починаючи із 1915 р. подібні згадки вже не пропускалися цензурою. Місця з описом місцевості затиралися, або лист не проходив цензуру [1, с. 32].

На мобільність переселення кореспонденції впливала і катастрофічна нестача кадрів професійних перекладачів. Сотні листів, написаних німецькою або на діалектах цієї мови, просто не доходили до адресатів і були відіслані назад або пропали, оскільки російські цензори просто не могли їх прочитати. Як відмічав у своєму звіті голова військово-цензурної комісії Казанської губернії, листів на маловживаних діалектах скупчувалося більше 1 пуда за рік [1, с. 32]. За даними Головного Управління пошт та телеграфів, у приміщенні Петроградської військової цензури залишалося близько 3 млн. 500 тис. не переглянутих листів та поштових карток, які належало відправити за кордон або на ім'я військовополонених, що утримувалися в Росії [24, арк. 128]. Аналогічна ситуація складалася і з російськими підданими за кордоном, багато листів, написаних не російською мовою, проходили цензуру місяцями.

Ще однією проблемою було те, що в умовах плутанини і хаосу початку війни навіть в центральних органах не було інформації про те, в якому таборі знаходиться конкретний військовополонений і яким чином здійснювати передачу листів. Представник Данського Червоного Хреста, що відвідав Росію з місією інспекції полонених, відмічав, що найгірше в Росії йде справа з інформаційною складовою [1, с. 32].

Частково така ситуація пояснювалася і так званім географічним фактором. В одному із списків військовополонених, якими обмінювалися російська та німецька сторони зазначалось: “Простори Росії величезні. Масштаби європейських відстаней до нас не можуть бути застосовані. І поки яка-небудь партія військовополонених, наприклад з галицького фронту, дістанеться до якого-небудь села Спаського, Приморської області, а звідти дійдуть списки військовополонених до Центрального Довідкового Бюро, минає дуже значний проміжок часу. До того ж, за умовами сучасної війни, такі притоки військовополонених є далеко нерегулярними і за часом відносного затишшя настають періоди стихійного надходження їх” [30, с. 3].

Проте, не дивлячись на ряд недоліків, в цілому поїздки зіграли велику роль у поліпшенні становища військовополонених. За словами німецького дослідника Р. Нахтігалья: “Поїздки сестер – незвичайний приклад готовності європейських держав, що воюють одна з одною, – Росії, Австро-Угорщині і Німеччині – з гуманітарних міркувань дозволити представникам ворожих країн ознайомлення з умовами внутрішнього життя. Ця форма прозорості для полонених Центральних держав в Росії стала безцінною удачею, а іноді слугувала і просто рятуванням життя” [15, с. 63]. Передусім – вони дозволили обмежити свавілля з боку комендантів таборів у трьох воюючих державах. Сучасники повідомляли, що після відвідування таборів військовополонених сестрами Червоного Хреста, їх прохання щодо поліпшення становища бранців неодмінно задовольнялися [15, с. 63].

Наступним кроком у співпраці трьох держав в гуманітарній сфері стала Стокгольмська міжнародна конференція.

Конференція проходила у листопаді 1915 р., в її роботі взяли участь представники Німеччини, Австро-Угорщини і Росії. Від РТЧХ на конференції були присутні; голова Особливого Комітету допомоги військовополоненим Червоного Хреста сенатор О. Д. Арбузов та уповноважений Червоного Хреста В. В. Маркозов [6, с. 112–129; 21, с. 1494–1495].

Найбільш важливими рішеннями конференції були такі: 1) був створений комітет допомоги військовополоненим у Берліні на таких самих засадах, що у Відні, Будапешті та Петрограді; 2) встановлювалися чіткі правила щодо порядку листування, доставки в табори та контролю за розподіленням подарунків полоненим, причому головним посередником обирався Шведський Червоний Хрест; 3) був встановлений порядок пересилання полоненим книжок та навчальних посібників. Далі була запланована низка заходів, спрямованих на поліпшення реєстрації полонених, розшуку пропалих без вісті, обміну речами, що залишилися після померлих та ін. Дозволялося задовольняти релігійні потреби полонених шляхом відправлення богослужінь відповідно до правил та догм тих чи інших віросповідань [6, с. 112–129; 21, с. 1494–1495].

Однак, в Російській імперії зважаючи на бюрократичну тяганину та загальну кризу влади, рішення конференцій навіть не були перекладені російською мовою і тому просто не дійшли на місця до виконавців (адміністрації концтаборів). У результаті “проведення в життя постанов стокгольмських конференцій в повному обсязі нічим не було гарантовано. Нагляд за дотриманням угод, що були укладені, не міг бути здійснений, оскільки утворення Змішаних комісій зустріло перешкоду головним чином з російського боку” [15, с. 64].

Досить плідною була діяльність РТЧХ, пов’язана з обміном військовополонених-інвалідів. Для її організації був створений Комітет Червоного Хреста для обміну та евакуації військовополонених-інвалідів. На чолі комітету стала дружина міністра закордонних справ С. Д. Сазонова. Завдяки діяльності комітету, з липня 1915 по серпень 1916 р. було повернено з полону 17664 військовослужбовців-інвалідів і відправлено до Німеччини та Австро-Угорщини 10583 чоловік [4, с. 2789–2790].

Набагато складніше було організувати обмін інформацією про військовополонених між Росією і Туреччиною. Питання це уперше обговорювалося на одному із засідань ЦСБ ще у листопаді в 1914 р. Проте, тільки восени 1915 р. справа зрушилася з “мертвої точки” [31, с. 3496].

Правда, спочатку не обійшлося без прикрих непорозумінь. Так, перші списки військовополонених, отриманих від турецької сторони, містили в собі лише імена та по батькові солдатів і офіцерів російської армії, без вказівки прізвищ, номера частини, і внаслідок цього не мали жодної цінності [14, с. 170].

Енергійні заяви керівництва Російського Червоного Хреста про необхідність ретельнішої підготовки документів подібного роду досягли своєї мети. Наступний список російських військовополонених, відправлений з Туреччини у березні 1916 р. містив в собі усі необхідні відомості. При цьому представник Турецького Червоного Півмісяця заявив: “Ми потурбувалися як можливо точніше зазначити прізвища військовополонених, згідно з висловленим Вами бажанням, переданим нам Грецьким Червоним Хрестом. З причини цього списки складені російською мовою” [26, Л. 52].

Після подій жовтня 1917 р. РТЧХ довелося вирішувати ще одну задачу: треба було налагодити евакуацію військовополонених через ті території колишньої Російської імперії, які в ході громадянської війни набули державної незалежності.

Таким чином, Перша світова війна вперше перетворила військовий полон на явище масового характеру. Більше восьми мільйонів солдатів та офіцерів ворогуючих армій опинились за колючим дротом. Майже три з половиною

мільйонів з них склали вояки російської армії. Особливості становища останніх, як зазначав голова Московського відділення Червоного Хреста, були викликані трьома обставинами: величезною кількістю полонених; особливим значенням російських бранців для Центральних держав в якості робочої сили; “дуже своєрідним відношенням до них з боку російської держави і суспільства” [15, с. 112].

Усе це не могло не спонукати до необхідних заходів для полегшення становища військовополонених. І основну масу роботи тут виконували саме громадські організації і Російський Червоний Хрест у тому числі. Його відділи не тільки сповіщали державні установи та приватних осіб про місце знаходження того чи іншого військовополоненого, але і вживали конкретних заходів для полегшення умов їх утримання.

Список використаних джерел

1. *Абраштов Э. Е.* Письма военнопленных Первой мировой войны как канал передачи информации / Э. Е. Абраштов // Вестник Томского государственного университета. – Серия “История”. – 2012. – № 3 (19). – С. 30–35.
2. *Асеев И. А.* Деятельность Российского общества Красного Креста по защите прав военнопленных в годы Первой мировой войны / И. А. Асеев // Бизнес в законе. – 2009. – № 4. – С. 21–23.
3. *Вороновский В.* К участи военнопленных / В. Вороновский // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 1. – С. 78–87.
4. *Деятельность* Комитета по обмену и эвакуации военнопленных-инвалидов // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 8. – С. 2789–2790.
5. *Доклад* председателя состоящего под августейшим покровительством ее императорского величества государыни императрицы Александры Федоровны Комитета по оказанию помощи русским военнопленным, находящимся во вражеских странах, сенатора, князя Н. Д. Голицына Главному Управлению Российского Общества Красного Креста // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 3. – С. 886–894.
6. *Доклады* сенаторов А. Д. Арбузова и В. В. Маркозова о Стокгольмском совещании // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 1. – С. 112–129.
7. *Донік О. М.* Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – № 9. – С. 61–86.
8. *Ерошенко А. П., Черкасов А. А.* Россия в Первой мировой войне (1914–1918 гг.): военно-санитарная деятельность Российского общества Красного Креста / А. П. Ерошенко, А. А. Черкасова // История и историки в контексте времени. – 2010. – Вып. 7. – С. 60–72.
9. *Жизнь* военнопленных в России по сообщениям германской сестры // Вестник Красного Креста. – 1917. – № 1. – С. 158–204.
10. *Журбина Н. Е.* Военнопленные Германии на территории России в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.) / Н. Е. Журбина // Вестник Воронежского государственного университета, серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 2. – С. 230–235.
11. *К осмотру* лагерей военнопленных // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 8. – С. 3518–3527.
12. *Коптев Д. А.* Положение о военнопленных / Коптев Д. А. // Вестник Красного Креста. – 1915. – № 3. – С. 800–807.
13. *Краткий обзор* деятельности Российского Общества Красного Креста по оказанию помощи больным и раненым воинам на театре войны с Австро-Венгрией, Германиею и Турциею в 1914–15 гг. Доклад общему собранию гг. членов РОКК 28 февраля 1916 г. – Петроград, 1916. – 91 с.
14. *Обмен* списками военнопленных между Россиею и Турциею // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 1. – С. 170.
15. *Оськин М. В.* Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы / М. В. Оськин. – М.: Вече, 2011. – 432 с.
16. *Отчет* о деятельности Московского Справочного Бюро о военнопленных с 10 марта 1915 г. по 10 марта 1916 г. // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 6. – С. 2027–2042.
17. *Отчет* Особого Комитета Помощи военнопленным при Центральном Справочном Бюро о военнопленных Российского Общества Красного Креста // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 8. – С. 2723–2767.
18. *Отчет* об осмотре делегацией, состоящей из председателя Датского Красного Креста, капитана Spath и представительницы Русского Красного Креста, сестры милосердия Е. А. Самсоновой, русских военнопленных, расположенных в районе I, III части IV, XVII и XX корпусов, а также в Саксонии // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 5. – С. 1533–1577.
19. *Посадский А. В.* Пленные после плена: к истории русских военнопленных Великой войны в 1918–1920 гг. // Доклады академии военных наук. Военная история. №5(23). Первая мировая война: поиски новых подходов к исследованию, приглашение к диалогу. – Саратов, 2006. – С. 183–189.
20. *Правительственный вестник.* – 23 сентября 1916 г.
21. *Протоколы* конференции делегатов австрийского, венгерского,

германского и русского Обществ Красного Креста под покровительством его королевского высочества, председателя Шведского Общества Красного Креста в Стокгольме. Ноябрь 1915 г. // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 5. – С. 1494–1532. 22. *Речь*. – 31 августа 1916 г.; 23. *Российский* государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА). – Ф.12651. – Оп.1. – Спр.1153. 24. *РГВИА*. – Ф.12651. – Оп.1. – Спр.1155. 25. *РГВИА*. – Ф.12651. – Оп.1. – Спр.1182. 26. *РГВИА*. – Ф.12651. – Оп.10. – Спр. 24. 27. *Россия* в мировой войне 1914–1918 года (в цифрах). – М.: ЦСУ, 1925. – 103 с. 28. *Русские* пленные в Австро-Венгрии // Вестник Красного Креста. – 1916. – № 6. – С. 2007–2026. 29. *Сенявская Е. С.* Отношение к жизни и смерти участников Первой мировой войны: очерк фронтовой повседневности / Е. С. Сенявская // *Былые годы*. – 2012. – № 3 (25). – С. 30–41. 30. *Списки* русских военнопленных, доставленных из Германии. Обзор замечаний Германского правительства о списках германских пленных, высланных из России в связи с соответствующим материалом, доставленным из Германии. Составил управляющий отделом регистрации И. С. Ежов. – Петроград: Невская типография, 1917. – 82 с. 31. *Центральное* Справочное Бюро о военнопленных. (Доклад заведующего Бюро, профессора, генерал-майора И. А. Овчинникова Главному Управлению Российского Общества Красного Креста, заслушанный в заседаниях 20 июня, 29 июля и 18 сентября 1915 г.) / Вестник Красного Креста. – 1915. – № 8. – С. 3473–3504. 32. *Чистяков О. В.* Организационное устройство и деятельность Российского Общества Красного Креста в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. наук: 07.00.02 “Отечественная история” / О. В. Чистяков; Московский государственный университет управления. – М., 2009. – 26 с.

Вадим Ореховский

РОССИЙСКИЙ КРАСНЫЙ КРЕСТ И СУДЬБА ВОЕННОПЛЕННЫХ ВЕЛИКОЙ ВОЙНЫ (1914–1918 РР.)

В статье рассмотрена деятельность Российского Красного Креста по оказанию помощи военнопленным в годы Первой мировой войны. Главное внимание автор уделяет следующим мероприятиям Общества: организации Центрального Справочного Бюро о военнопленных; деятельности Российского Красного Креста, связанной с улучшением условий содержания военнопленных солдат и офицеров русской армии в Германии и Австро-Венгрии; организации обмена военнопленными-инвалидами. Осуществлена оценка результатов работы Общества в этой отрасли.

Ключевые слова: Российская империя, Первая мировая война, общественные медико-санитарные организации, Российское общество Красного Креста, военнопленные.

Vadym Orehovskiy

RUSSIAN RED CROSS AND FATE OF PRISONERS OF WAR OF THE GREAT WAR (1914–1918)

In the article the considered activity of Russian Red Cross on helping to the prisoners of war in the years of First world war. Main attention an author spares to the next measures of Society: organizations of Central Inquiry Office about the prisoners of war; to the activity of Russian Red Cross, related to the improvement of terms of maintenance of prisoners of war soldier and officers of the Russian army in Germany and Austria-Hungary; to organization of exchange prisoners-invalids. The estimation of job of Society performances is carried out in this industry.

Key words: Russian Empire, First of world war, public eleemosynary organizations, Russian of society of Red Cross, prisoners of war.

УДК 94 (438)

Леся Костюк

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті авторка проаналізувала міграційне законодавство Німеччини останніх років, його значення для боротьби з нелегальною міграцією.

Ключові слова: міграція, Європейський Союз, інтеграція, мігрант, міграційна політика.

Щорічно мільйони людей перетинають державні кордони країн Європейського Союзу з метою пошуку нового місця проживання або роботи, задля навчання, відпочинку чи лікування або рятуються від політичних переслідувань. Усі ці види міграційних потоків контролює певне міграційне законодавство, на котре щорічно впливає економіко-політичний стан світової спільноти. Останнім часом виникає чимало проблемних питань, пов'язаних з адаптацією мігрантів в ЄС, внаслідок чого постає об'єктивна необхідність низки держав ЄС переосмислення засад міграційного законодавства. Зокрема, Німеччина протягом останніх десяти років повністю змінила своє міграційне законодавство. Урядовці врахували три основні тенденції: питання безпеки, економічної вигоди та скорочення підтримки мігрантів.

Мета наукової розвідки полягає в аналізі міграційних процесів у Німеччині та реакції уряду на них. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань: вивчення способів в'їзду в Німеччину; аналіз нормативних документів, які визначають статус мігрантів.

Дана проблема знайшла відображення у різноманітних дослідженнях. Дослідницьку цінність мають роботи Р. Гончаренка [1], Л. Карачурини [2, 3], Г. Колева [4], де робиться аналіз проблем, пов'язаних із соціальними, економічними та моральними аспектами міграції у Німеччині.

За останні 45 років до Німеччини прибуло 34 млн мігрантів. Найбільший потік зафіксовано на початку 90-х років ХХ ст. Серед прибулих на територію Німеччини мігрантів найбільше турків, румун, греків, італійців та жителів країн колишнього соцтабору. Упродовж останніх двох років знову активізувався потік мігрантів до цієї країни. Так, 2014 р. Німеччина прийняла 200 тис. мігрантів, а цього року, у зв'язку зі складною ситуацією, що склалася у Євросоюзі, планує прийняти – 800 тис. осіб.

Німецькі вчені виділили шість етапів міграції до Німеччини, котрі істотно поміняли етнічний склад цієї держави:

- 1) 1945–1950 рр. в країну приїхали переселенці із східних німецьких районів;
- 2) 1950–1961 рр. вихідці із НДР та перша хвиля вихідців із ССРСР;
- 3) 1961–1973 рр. імміграція за трудовим принципом;
- 4) кінець 1973 р. заборона трудової міграції (тільки за принципом возз'єднання сім'ї);
- 5) 1980–1989 рр. – повернення етнічних німців з Польщі, ССРСР, Румунії та збільшення числа прохачів з Туреччини та інших європейських країн;
- 6) 1989–2015 рр. збільшення кількості мігрантів з колишнього ССРСР, Югославії, країн Азії та Африки.

В останній часовий проміжок Німеччину покинуло 20 млн німців й іноземців: деякі з них виїхали добровільно у США, Канаду або інші країни світу, інші – після закінчення терміну дії їх дозволу на роботу по найму або унаслідок відхилення про надання їм права на життя у країні.

Дослідивши міграційну політику Німеччини, зауважимо, що в ній сформувалося сприятливе середовище для мігрантів. Окреслена ситуація детермінована такими чинниками: високим рівнем економічного розвитку цієї країни, можливістю працевлаштуватися, високою оплатою праці, можливістю отримати освіту [2, с. 2]. Тому німецький уряд розпочав політику регулювання різних міграційних потоків. Цим питанням у країні опікується Міграційне управління. Основними завданнями цієї інституції є: посилення боротьби із порушниками законодавства при незаконному перетині кордону, укладанні фіктивних шлюбів або працевлаштуванні без дозволу; скорочення соціальних виплат мігрантам, підвищення вимог до кваліфікації, знання мови та історії країни [2, с. 4].

Німецькі законодавці виділи декілька легальних шляхів для тимчасової або постійної міграції до держави: переселення для одержання роботи, повернення етнічних німців, возз'єднання сім'ї та неповнолітніх дітей до 16 років, за європейською ознакою, якщо хтось із батьків єврей і це зафіксовано у свідоцтві або радянському паспорті; бізнес-імміграція – заявник повинен вкласти 500 тис. євро та створити 5 робочих місць.

Саме міграція для Німеччини стала рушійним фактором зростання чисельності населення. Так, 2014 р. прес-служба Федерального статистичного відомства повідомила, що кількість населення Німеччини сягнуло позначки 81, 2 млн осіб. Також було зазначено, що на територію Німеччини прибуло на 550 тис. осіб більше ніж 2013 р.

Розселення мігрантів по території Німеччини не рівномірне: більшість з них проживає на чотирьох землях (не менш 1 млн. іноземців): Баден-Вюртемберг (18%), Баварія (21%), Гессен (15, 8%), Північний Рейн – Вестфалія (29,8%) [5, с. 1]. У нових федеральних землях частка іноземців не перевищує 2% у Брандербурзі і Саксонії. Більшість іноземців зосереджено у великих індустріальних центрах, а не у сільській місцевості. Так, у містах частка іноземців сягає 15%. Свідченням того є ситуація у столиці Німеччині Берліні, де частка мігрантів становить близько 25% від загальної кількості населення [5, с. 1].

При розподілі мігрантів за місцем проживання кожен уряд федеральних земель враховує свої фінансові сили, чисельність населення, розвиток інфраструктури, інтереси ринку праці. За останні роки у німецькому суспільстві сформувалася думка, що концентрація більше 20 % іноземців на землі є причиною суспільного занепокоєння, і після того у 1975 муніципалітетах прийняли рішення, що не більше 12 % іноземців має проживати на їхній території. Також цей фактор впливав і на виплату соціальних компенсацій.

Таке зосередження мігрантів формує своє нове суспільство із чітко окресленими правилами і несе певні зміни у системі цінностей. Просторове зосередження мігрантів у німецьких містах викликає низку соціальних проблем, а саме: зростає попит на низькокваліфікованих робітників та з'являється соціальна деградація, створюється “коло бідності”, до якого відносять безробітних, матерів-одиначок, дітей, що виростили у середовищі з поганими школами.

Щодо соціального забезпечення, то виплати у соціальному кодексі обумовлені наступним чином: мігрант може отримати допомогу, якщо зможе довести, що у нього немає можливості себе прогодувати, відсутнє житло, немає заможних родичів. Розміри соціальної допомоги не повинні шкодити місцевому населенню, щоб не виникало негативного ставлення до іноземців з їхнього боку. Також сам

мігрант повинен докласти чимало зусиль, щоб самостійно адаптуватися в країні, вести постійний пошук роботи.

Види і розмір соціальних виплат залежать у Німеччині від низки факторів: віку мігранта, кількості осіб у сім'ї, наявності дітей та місця їхнього навчання. Врахувавши всі ці фактори, німецький уряд щомісяця виплачує 250 євро главі сім'ї та по 150 євро на кожного її члена. Слід відзначити, що термін виплат не обмежується [7, с. 14]. Також держава у ці виплати включає вартість оренди житла і додатково за нього може оплачувати, якщо площа не перевищує 50 кв. м. на кожного члена сім'ї.

Такий загальний лібералізм щодо соціальної політики німецького уряду залежить від сплати податків місцевого населення, тому ці неспокої, що спостерігаються у сучасній Німеччині пов'язані із визначенням кількості мігрантів, котрих повинні утримувати місцеве населення. Як зазначається у статистичних даних німецького уряду, збільшилася кількість одержувачів соціальних допомог з 780, 6 до 2142, 5 тис. осіб або із 9 до 22 %.

Німецький уряд приділяє велику роль і мовній політиці при інтеграції мігрантів у життя країни. Так, у 2009 р. було запропоновано створення 4579 класів з навчання німецької мови. На цей проект було виділено 17,5 млн євро, а згодом ще 31,5 млн євро на проекти спільної інтеграції мігрантів. Для певної категорії мігрантів із 2009 р. було скасовано допомоги по безробіттю. Це означало, що після закінчення терміну їх надання вони можуть тільки розраховувати на базову допомогу. Також нове законодавство дало можливість накладати певні санкції на одержувачів допомоги, котрі не займаються пошуком роботи чи відмовляються від запропонованих. Проте ці заходи не міняють відношення певної категорії мігрантів, котрі далі відмовляються інтегруватися в німецьке суспільство. Але існують категорії мігрантів (турки, євреї, в'єтнамці), котрі активно починають займатися приватним підприємництвом. Природні здібності цієї категорії осіб дозволили їм достатньо швидко завоювати широкий сектор на ринку, що породило певні суперечності із місцевим населенням. Також стало більш жорстким і законодавство щодо роботодавців, котрі використовують працю нелегальних мігрантів: передбачено великі штрафи та тюремні ув'язнення терміном на кілька років без подальшого права в'їзду в країну.

Необхідно зазначити, що Німеччина знаходиться на третьому місці серед десяти провідних країн світу, котра приймає мігрантів. Тому, на початку ХХІ ст. німці постійно вносять зміни до міграційного законодавства.

У 1999–2000 рр. прийнято нові Закони про громадянство у Німеччині та про права мігрантів. У них передбачено можливість отримання німецького громадянства з народження дітей, батько й мати котрих є іноземцями за дотримання певних умов: діти народжені біля Німеччини, батьки легально проживають на території держави не менше 8 років та переселенці і їхні сім'ї перебувають не менше 3 років у шлюбі.

У процесі законодавчого розгляду у 2002 р. був прийнятий перший закон про імміграцію – “Закон про контроль і обмеження імміграції і про регулювання перебування і інтеграції громадян ЄС та іноземців”. Прийняття цього закону повністю переглянуло міграційну політику країни. Німеччина, згідно цього закону, з країни імміграції *de facto* в країну імміграції *de jure*, бо система прийому мігрантів вже носить обмежувальний характер і почалася боротьба із нелегальними мігрантами [3, с. 23].

Наступний закон про імміграцію німецьким урядом був прийнятий 2004 р. У ньому були зазначені два основні принципи: іммігранти, котрі живуть у країні на законній основі, повинні бути успішно інтегровані; прозорий і активний підхід до управління міграцією. Також німецький уряд підписав ряд двосторонніх угод з рядом європейських країн про трудову мобільність, тобто прикордонних і

сезонних робітників, стажування і наймання робітників для виконання конкретного проекту.

Питання трудової міграції були регульовані Законом “Про міграцію”, котрий набрав чинності 1 січня 2005 р. Після прийняття закону практичні зміни в імміграційних процедурах були незначними. Так, основними положеннями закону були: введення два види проживання тимчасовий і безстроковий, можливість для осіб із високою кваліфікацією відразу отримати роботу та безстроковий вид на життя; іноземцям-випусникам місцевих вищих навчальних закладів надається можливість працювати у Німеччині; передбачав в’їзд у країну дітей до 18 років із батьками-іммігрантами, котрі раніше отримали статус політичних біженців; для возз’єднання сім’ї, батьки коли проживають на території держави лише дітям до 12 років при умові володіння німецькою мовою [1, с. 2]. Головне завдання закону, на думку уповноваженої у справах іноземців Марії Бемер, щоб мільйони сімей мігрантів дипкур’ером у німецьке суспільство.

За новим законом, так звані біженці від громадянських воєн, жертв політичних переслідувань, переслідуванні за нетрадиційну сексуальну орієнтацію чи віросповідання отримують тепер лише гарантію “захисту від депортації з подальшим полегшенням виходу на ринок праці” [1, с. 3]. Проте сьогодні це положення закону практично не виконується.

Також у законі передбачено мінімальні вимоги для інтеграції мігрантів: вивчення мови й обов’язкові курси з права, історії та культури Німеччини. Раніше таке навчання оплачувала держава, сьогодні ситуація змінилася: вже від слухача вимагають помірної плати за прослуховування цих курсів. Але в законі не прописано, хто встановлює цю оплату та її розмір, – чи місцеві органи влади, чи викладачі курсів. При ухиланні від курсів змінюється термін продовження візи і права перебування на території Німеччини (дозвіл продовжується кожних три роки). Щодо інтеграційного курсу, то він передбачає базовий і розширений курс німецької мови (600 навчальних годин) і новітньоорієнтаційний курс (30 навчальних годин), історію, культуру і правову систему Німеччини. Інтеграційний курс закінчується іспитом, котрий необхідно здати у визначені терміни. Після закінчення курсів видається сертифікат, без якого не можна отримати вид на постійне проживання. Цей сертифікат полегшує здобуття прав громадянства замість 8 років законного і сталого перебування скорочується до одного року [8, с. 58].

Згідно нових поправок до закону, право на імміграцію надано людям, якщо хтось із батьків єврей. Головна умова полягає у тому, що їх приймає єврейська громада (Центральна рада євреїв), котра наділена правом видачі запрошень.

Ухвалення закону про міграцію стало кульмінаційним пунктом у зміні федеральної політики Німеччини по відношенню до мігрантів, починаючи з ринку праці, використання гуманітарних технологій у процесі інтеграції у німецьке суспільство, надання права безпечного проживання в країні.

З 28 серпня 2007 р. німецький уряд вніс декілька поправок до закону про міграцію. Ці поправки стосуються переважно громадян, котрі прибули із країн, що не входять у Єврозону. Цей закон покращив умови працевлаштування для легалів і навпаки – ускладнив для нелегальних мігрантів. Саме нелегальні мігранти повинні тепер отримати візи або дозволи на перебування (обмеженого у часі або необмеженого).

Основними передумовами для отримання необмеженого у часі дозволу, котрий одночасно є дозволом на працю, названо проживання на території Німецької держави не менше 5 років; відсутність проблем із законом; вільне володіння німецькою мовою. Ці дозволи видаються місцевими органами у справах іноземців [9, с. 8].

Також існує певна процедура отримання дозволу на проживання і працевлаштування. Спершу відбуваються перевірки, співбесіда, а згодом подається запит органом у справах іноземців до місцевого відділу Відомства з питань праці про надання інформації про те, що на вакантне місце дійсно немає претендентів-німців, тобто не знайшовся місцевий спеціаліст.

Якщо іноземець має намір влаштуватися на роботу у Німеччині, то спочатку повинен звернутися у Посольство або Консульство ФРН у своїй країні. Там претендент заповнює анкету на отримання робочої візи та показує підтвердження від німецького роботодавця про місце наявності виділеного робочого місця. Згодом Посольство або Консульство відсилає певний запит до місцевої служби у справах іноземців. Ця служба тісно співпрацює із Відомством з питанням праці та робить перевірку чи на дану вакансію немає німецького громадянина.

У законі також прописано основні положення по отримання статусу біженця. При вирішенні цього питання німецьке законодавство чітко виконує директиви Євросоюзу, котрі є спільними для всіх держав цієї організації. Для того, щоб отримати статус біженця у Німеччині, потрібно надати докази про переслідування на Батьківщині через стать або довести, що існує реальна загроза життю [2, с. 5].

Ці докази у кожному конкретному випадку можуть бути різними і залежати не тільки від ситуації в країні, але від особи біженця. Державною структурою, котра контролює питання біженців у країні, є Федеральна служба у справах міграції і біженців.

Сьогодні в Євросоюзі загалом і в Німеччині зокрема сформувалося неоднозначне ставлення до потоків біженців. Так, депутати Бундестагу 15 жовтня 2015 р. ухвалили низку змін до законів, котрі допоможуть подолати міграційну кризу, зокрема прискорити процедуру надання притулку та депортації, сприяти будівництву притулків для біженців та зменшити економічні стимули для мігрантів.

Німецьким урядом було розроблено список країн, котрі вважаються “безпечними”, тобто їх громадяни не мають шансу потрапити до країни (Косово, Албанія, Чорногорія, Сербія, Боснія, Македонія). Самі прохачі на сьогоднішній день можуть перебувати у центрах первинної допомоги шість місяців і одержати тільки речову допомогу [1, с. 4].

Мета цих нововведень – прискорити процес надання притулку або депортації мігрантів із Південно-Східної Європи та фокусування на біженцях із країн, котрі охоплені воєнними діями (Сирія, Ірак, Афганістан, Україна). За такі зміни проголосувала Верхня палата Бундестагу, що зробило міграційне законодавство Німеччини більш суворим. Самі нововведення набирають чинності 1 листопада 2015 р. Також документ чітко почав контролювати тих біженців, у котрих закінчився термін перебування на території Німеччини.

Отже, міграційна політика Німеччини постійно оновлюється та спрямована на регулювання міграційних потоків. Держава постійно контролює та часто змінює правила в'їзду в країну та отримання громадянства. Тому у її міграційному законодавстві відзначена тенденція до переносу акцентів з “гастарбайтерів” на “нових громадян”, котрі добре освічені та активні. Щоб вирішити це завдання, німецькому уряду потрібно буде залучати іммігрантів до конкурентної боротьби.

Список використаних джерел

1. Гончаренко Р. Нові правила для іммігрантів / Р. Гончаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dw.de/нові_правила-для-іммігрантів/a-2467239
2. Карачурина Л. Імміграційна політика Німеччини: вдалиий – невдалиий досвід / Л. Карачурина (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0351analst02/php>
3. Карачурина Л. Німеччина: як керувати

мігрантами / Л. Карачурина // Сучасна Європа. – 2009. – № 2. – С. 18–33. 4. Колев Г. Міграційна політика європейських країн / Г. Колев. – К: Генеза, 2006. – 89 с. 5. Берлін-город іммігрантів // berlin.de/lb/sntmsg/migration/index.html 6. Похлебаєва А. Поняття міграції і її класифікація / А. Похлебаєва // Журнал міжнародного правничий та міжнародних відносин. – 2005. – №3. – С. 23–27. 7. Сухов О. Міграція в Європі її наслідки / О. Сухов. – М.: Флінта, 2008. – 178 с. 8. Пуе Т. соціальна допомога для переселенців і іноземців з країн СНД / Т. Пуе. – Франкфурт-на-Майні, 2005. – 188 с. 9. Менц Г. В “Корисній В” гастарбайтери, обтяжливі біженці і друга хвиля скорочення соціальних витрат: зв’язок між міграцією та державою загального добробуту / Г. Менц // Прогнозіс. – 2007. – № 1 (9). – 2 квітня.

Леся Костюк

МИГРАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ГЕРМАНИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

В статтє авторка проанализировала миграционное законодательство Германии последних лет, его значение для борьбы с нелегальной миграцией.

Ключевые слова: миграция, Европейский Союз, интеграция, мигрант, миграционная политика.

Lesya Kostyuk

MIGRATION POLICY OF GERMANY IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

In the article the author analyzed the immigration laws of Germany in recent years, its importance in the fight against illegal migration.

Key words: migration, European Union, integration, migrant, migration policy.

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК [930.1-051:061](100)“20”

Леонід Зашкільняк

ПРО ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА РОЛЬ ІСТОРИКА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті розглянуто специфіку творення історичного знання та його ролі у формуванні індивідуальної та колективної історичної свідомості. Підкреслено, що в процесі соціалізації людина та спільнота змушені спиратися і адаптувати досвід минулого, який є застарілий у теперішньому. Історичне мислення здебільшого штовхає людину до ідеалізації минулого (“іншої реальності”) і помилкових спроб будувати на ньому майбутнє (“нову реальність”). Така пізнавальна колізія вимагає від фахових істориків особливої відповідальності: вони покликані конструювати історичне знання, з одного боку, як підстави для соціальної ідентифікації (“біографії”), а з другого – усвідомлювати факт непридатності минулого для розуміння теперішнього і проектування майбутнього, а також віднаходити (відкривати) шляхи зближення людей і спільнот на засадах передусім гуманістичних орієнтирів.

Ключові слова: історична свідомість, історичне мислення, історичне знання, історик, суспільство.

У нинішніх умовах в Україні та й у світі багато говорять про історичне мислення. Щоправда, розуміють цей термін по-різному. У літературі останніх десятиліть історичне мислення трактують здебільшого як категорію дидактичного (навчального) плану [1; 2]. У цьому нарисі йтиметься про історичне мислення, як складову історичної свідомості, властиву як індивіду, так і спільноті, які прагнуть усвідомити себе в сучасному світі, у теперішньому. Тобто, йдеться про філософський, а ще точніше – епістемологічний, а не дидактичний підхід.

Сучасні дослідження переконливо показали, що історична свідомість й історичне мислення є категоріями змінними, котрі зазнають сутнісних змін і трансформацій у процесі пізнання і творення культурних картин світу. Про це переконливо писав ще у 1929 р. видатний знавець проблематики ідеологій Карл Мангайм у класичній праці “Ідеологія та утопія” [3, с. 16–69]. У процесі змін, що відбуваються в навколишньому світі, змінюються і картини світу і уявлення людей про нього. Проте, такі зміни проходять з певним відставанням чи запізненням, оскільки сприйняття “нової” реальності завжди спирається на нагромаджений у попередній час інтелектуальний та культурний капітал, або, іншими словами – історичне мислення та свідомість. Про парадигмальний характер творення наукових картин світу вже давніше писали представники “історичної школи” в наукознавстві, зокрема американський вчений Томас Кун [4]. У ХХ і ХХІ ст., на думку сучасних дослідників, поряд із творенням неklasичної картини світу відбувається також формування нового, неklasичного розуміння історії та історичного мислення. Як історикам, так і широкому загалу важко відмовитись від міцно вкорінених уявлень пошуку в минулому змісту чи

законів, котрі можна екстраполювати у теперішнє і майбутнє. Це неодноразово відзначалось істориками й теоретиками історії [5; 6; 7].

Однак життя і здобутки наукового пізнання змушують нас поступово і неухильно переміщатися в історичний світ з іншими координатами. Ці координати нині добре прописані Йорном Рюзенем, Войцехом Вжосеком та іншими істориками, не кажучи вже про філософів і літературознавців. Вони показують, що, прагнучи зорієнтуватись у сучасному світі, людина звертається до попереднього досвіду поколінь і власного, щоб пояснити його через нарацію (оповідь) [7, с. 15–20]. А В. Вжосек додає: все, що ми беремо з минулого “взято з мислення про минуле, а не з самого минулого”, а посередником між минулою реальністю і мисленням про нього завжди є культура [6, с. 9–10].

З такого тлумачення історії, як історичного знання та історичної свідомості (пам'яті) випливає величезна, якщо не повна залежність історичного мислення від соціально-культурних здобутків попереднього розвитку. Творячи нові історичні тексти, історики, а також і пересічні громадяни використовують досвід минулих поколінь і нагромаджених знань (пересудів) і, якоюсь мірою, намагаються формувати образ теперішнього стану. Зміни в образі відбуваються дуже повільно і складно, враховуючи ефект “інерції” мислення, заснований на прив'язаності людської свідомості до усталених міфів і стереотипів [див: 8, с. 7–35].

Очевидно, фахові історики є важливим чинником формування історичної свідомості й історичного мислення. Використовуючи методи та інструментарій історичного дослідження, вони конструюють нарації, покликані формувати сучасну історичну свідомість та мислення. Їхня соціальна й культурна залежність від попереднього знання не викликає сумнівів. Тому можна сміливо стверджувати, що творене ними знання є культурно й соціально зумовлене. За таких умов було би наївно говорити про існування “історичної правди”, оскільки таких “правд” може бути не одна, а безліч.

Водночас, історична складова є неодмінним елементом ідентифікації й легітимізації як окремої особи, так і культурної спільноти. Без них не можуть існувати ані люди, ані людські спільноти (групи, колективи, етноси, нації, держави). За таких умов історична свідомість і мислення є елементами *sine qua non* їх існування. Існування без історії взагалі позбавлене сенсу, нівелює можливості особи і групи орієнтуватися в житті.

Історичне мислення пронизує всю свідомість людей і спільнот. Але в одних випадках воно творить фантом присутності й провадить до повної маніпуляції свідомістю (політична свідомість), ідеалізму в розумінні “святої віри” в реальність ідеального, тобто ідей, а в інших – є лише підставою для вибору способів соціальної активності, прагматизму. Очевидно, що є безліч проміжних типів між цим двома крайніми. Але в головному всі вони сходяться в прагненні осягнути свої особисті чи чужі (запозичені) ідеальні образи. Історичне мислення (і свідомість) – це завжди ідеалізація минулого (після Р. Колінгвуда доводиться це було б трюїзмом). Іншими словами, історичне мислення й історична свідомість завжди нас виводять на манівці неунікненної ідеалізації, або в світ зниклий і минулий. Його окремі т.зв. “приклади” (взірці) є лише способом запровадити ідеалізовані (нереальні) образи соціальної активності, які мають небагато спільного з реальністю.

Однак не тільки ігнорування факту ідеалізації у процесі “привласнення” минулого складає небезпеку історичного мислення. Існує ще одна прихована небезпека мислення історичними категоріями в оцінці сучасного і проектуванні майбутнього. Про це дуже влучно писав американський історик В. Мак-Ніл – автор свого часу популярного синтезу “Піднесення Заходу” (1963): історики, котрі конструюють свої наукові тексти, потрапляють у пастку неусвідомлюваної

залежності від приналежності до певної суспільної спільноти (родинної, релігійної, етнічної, державної, культурної тощо), в якій сформувались або формуються їх світоглядні позиції. Вільно або невільно вони творять образ минулого з позицій цієї спільноти. Проаналізувавши свій текст через чверть віку після його написання, він підсумував: “Жоден історик не зможе заперечувати, що його бачення минулого віддзеркалює досвід його епохи, залежить від традицій і школи, несе на собі відбиток того часу і місця, в якому він жив”. А характеризуючи свої методологічні позиції, Мак-Ніл ствердив, що вони, “поза сумнівом, [є] відображення моїх особистих забобонів – сімейних, етнічних, класових та інших виявів самоідентифікації та досвіду...” [9, с. 12–13]. А найголовніше, що потребує акцентування, полягає в тому, що, користуючись історичним досвідом, історик обов’язково спирається на минуле уявлення, образи і категорії, “втягаючи” їх в теперішнє і проєктуючи в майбутнє.

Таким чином, виникає складна і неподоланна суперечність (колізія) людського пізнання: живучи у сучасності, ми шукаємо історичне обґрунтування цієї сучасності, користаючись з текстів минулого і, тим самим, переносячи це минуле в сучасність й на його підставі плануючи майбутнє. Ця, часто неусвідомлювана істориками суперечність робить з ними злий жарт: виглядаючи теперішнє і майбутнє, вони мислять в категоріях минулого – досвід минулого змушує істориків (і не тільки) промовляти про сучасне і майбутнє мовою минулого!

Тому маємо й ще одну головну суперечність нашого раціоналізму: індивідуальна і суспільна ідентифікація неможлива без історичного мислення, а це останнє штовхає нас у віджиле і проминуле, а не майбутнє. В цьому полягає трудність й суперечливість праці історика. Це змушує його бути дуже обережним в оцінках і висновках щодо минулих подій. Можливо, на кожному історичному дослідженні треба ставити знак “Обережно, небезпечно для вживання непосвяченими!”?

Яскравим прикладом впливу застарілих міфів і стереотипів на суспільну свідомість, в тому числі в Україні є продовження вживання поняття “велика вітчизняна війна радянського народу” стосовно німецько-радянської та Другої світової війни. Для українського народу з точки зору його історичної суб’єктності ця війна аж ніяк не була “вітчизняною”, оскільки вона торкалася боротьби двох агресорів за територію і населення України й принесла катастрофічні наслідки її народу і країні. Забувають, що метафора “велика вітчизняна війна” вперше прозвучала у виступі радянського диктатора Й. Сталіна у промові 3 липня 1941 р. як обґрунтування єдності “радянського народу”, для багатьох, а може й більшості представників якого СРСР не був “вітчизною”, а лише агресором і поневолювачем. Проте, ця метафора продовжує побутувати навіть в Україні, яка зазнала прямої агресії продовжувача імперської політики СРСР – сучасної Росії.

Не можна не згадати в цьому місці одного з небагатьох чесних російських істориків, який нещодавно відійшов у вічність, Юрія Афанасьєва (1934–2015), який іронічно писав: “Вітчизняна війна, Велика перемога. Заголовні літери, вічні вогні, ритуали, походи – все було підпорядковано тому, щоб увічнити сакральність цієї події, її невідкладність будь-яким сумнівам. Ще б пак: адже народ (частіше за все під ним розуміли російський народ) пів віку тому в черговий раз підтвердив патріотизм і жертвність, а лад – могутність і незламність, держава – велич” [10]. А виступаючи з нагоди 20-річчя “перебудови” в СРСР, Юрій Афанасьєв зазначив, що вся російська та радянська історія сфальсифіковані на 90 відсотків [11, с. 75–76]. І такі приклади можна наводити нескінченно.

Про небезпеки, які криються в історичному мисленні, ще наприкінці XIX і початку XX ст. попереджав видатний чеський філософ, історик і політик Томаш Гаррік Масарик (1850–1937). Його спостереження зберігають актуальність донині. У той час він написав і опублікував відомі праці “Чеське питання” (1895), “Наші сучасні кризи” (1895), “Ян Гус” (1896), “Ідея чеської нації Палацького” (1898) та інші. У них він показав, що зрозуміти минуле з позицій сучасності фактично неможливо, а якщо можливо, то помилково, оскільки саме мислення минулого було відмінним від теперішнього, а, значить, і давній досвід не годиться у сучасних умовах.

Піддаючи критиці романтичні захоплення метра чеської історіографії Франтішека Палацького (1798–1976), Т. Масарик стверджував, що його логіка щодо величі чехів у минулому запроваджує до помилкового висновку, що велич чехів неодмінно повинна повернутися за “законами історичного права”. Але мислення історичними категоріями може мати жахливі наслідки для окремого народу, тому що зводить його до нерозуміння сучасної йому навколишньої реальності [12, с. 107–135]. На думку мислителя, гуманізм, індивідуалізм і реалізм є тими базовими категоріями, котрі необхідні для правильного вибору соціальної поведінки особи і спільноти. Вже ставши на шлях політичної діяльності, у 1902 р. Масарик в спеціальній полемічній роботі нищівно розкритикував погляди чеських політиків і вчених щодо існування якогось вічного і правильного “історичного права”, наголошував, що жодних “історичних” чи інших “вроджених” прав і законів не існує. “Історичне право” було і залишається тільки підґрунтям формування модерних національностей, які розвинулися на культурній та політичній основі цілком в нових історичних умовах виникнення модерних промисловості і засобів комунікації. Тому апеляція до “історичного права” чехів є недоречною – їх завдання виходити зовсім з інших, сучасних (“модерних”) постулатів в оцінці реальних можливостей кожної модерної національності в досягненні політичних цілей [13, с. 12–27].

Гуманістична складова суспільної діяльності отримала подальший розвиток у філософії та антропології XX ст. Її орієнтирами є самопізнання людини і, як наслідок, її “олюднення”, а також “олюднення” соціального середовища. А завдання науки полягає в тому, щоб віднайти і застосувати важелі та інструменти гуманізації людини та середовища її існування. Чи досягло людство в цьому помітних успіхів – це питання надалі залишається без відповіді.

Що в такій ситуації чинити історикові, який формує насамперед історичне мислення і свідомість й продукує значною мірою “отруйні” інтелектуальні продукти, без яких неможливе співжиття спільнот? Над цим питання багато роздумували історики і філософи. Здебільшого вони шукали способи нівеляції позанаукових впливів на творчість істориків і гуманітаріїв з метою отримання “чистого” наукового “продукту” (знання). Сьогодні відомо, що такого знання не існує в природі, кожне знання є культурно “враженим”. Тому чинячи вплив на формування суспільної та індивідуальної свідомості й історичного мислення, історики покликані виконувати якби “подвійну” і дуже відповідальну роботу: з одного боку, презентувати безумовно фахові ідеологізовані (!) історичні знання (ідеологізовані в розумінні інтерпретації фактів з позицій культури своєї спільноти! А іншої і не може бути!), а з другого – прагнути зблизити цінності своєї спільноти із загальнолюдськими, гуманістичними. Це складне завдання, але без його усвідомлення та реалізації історичні праці будуть залишатися “пропагандистськими агітками”, “політичною макулатурою”. Бо для цього й існує історіографія, покликана “охолоджувати” як запал історичних детерміністів, так й історичних скептиків.

Не зайвим буде згадати і послатися на недавні лекції, майже одночасно прочитані восени 2011 р. визначними істориками та інтелектуалами сучасності,

дослідниками історіографії та історичної пам'яті П'єром Нора та Роже Шарт'є. Обидва гранди світової історіографії засвідчили проблемність і суперечність, що виникає в сучасних умовах глобалізації між соціальною свідомістю (пам'яттю) та науковою історіографією. Вони ще раз підтвердили складність взаємодії процесів формування історичної свідомості і науково-історичного знання, яка не нівелюється сучасними можливостями комунікації, а ставить дуже непрості питання, на які треба давати щоденні відповіді: кожна сучасна спільнота вимагає історичної легітимації, що творить соціальну ідентичність, без яких ця спільнота не може існувати; а водночас науково-історичне знання прагне розірвати обмеження ідентичності і усвідомлювати минуле з позицій загальнолюдських, гуманістичних ідеалів, а не окремих спільнотних. Ця суперечність є неподоланною за визначенням. Історія завжди залишатиметься виключно соціально-культурною ("спільнотною"), але зовсім не обов'язково науковою.

Проте, наукова історія має своє особливе завдання – зближувати відмінні й різноманітні історії на ґрунті гуманізму, що єдиний здатен спричинити зближення культур або, принаймні, створити підстави для цього. Тільки так історики та їхні історії будуть виконувати здавалось би протилежні та суперечливі соціальні функції – соціально-культурної ідентифікації членів спільноти і зближення культур на основі спільних загальнолюдських цінностей. Фаховий інструментарій для таких перетворень цілком склався в світовій історіографії, але все ще не востребований серед істориків багатьох країн світу, можливо навіть більшості країн світу.

П'єр Нора в своїй доповіді констатував процес поступової "політизації" історії, який, як не дивно звучить, посилюється з настанням епохи позитивізму у ХІХ ст. – архівна ("джерельна") історія, на протигагу деклараціям, затвердила легітимність національної історії. І навіть знаменита французька історична школа "Анналів" не змінила співвідношення між історією і політикою на краще. Всі спроби розірвати цей зв'язок історії і політики донині закінчувались здачею позицій істориками. Тому завдання останніх – змінити ситуацію і розірвати з політикою, "змінити самі основи професії". Історик не повинен заглиблюватись в нетрі історичної тягlosti і бути її гарантом, натомість як *перекладач і експерт із соціального попиту, як бастион проти політичного і громадського тиску історик потрібний як ніколи*, – підводить ризику П. Нора (виділення тут і далі – наші Л.З.) [14].

Не менш важливі думки репрезентує Роже Шарт'є. Констатуючи непересічну увагу до соціальної пам'яті в сучасному світі, він звертається до знаменитої книги Поля Рікера "Історія, пам'ять, забуття" (2000) і відзначає її неперехідне значення в розумінні відмінностей між історією і пам'яттю або пам'яттями. Вчений називає такі головні відмінності між історією і пам'яттю: по-перше, це відмінність між свідченням і документом – свідчення є невіддільним від свідка, а значить і суб'єктивно зафарбованим, документ спирається на різні свідчення і дозволяє бачити подію з кількох ракурсів; по-друге, протиставлення пригадування і репрезентації: пригадування є миттєвим актом, здебільшого викликаним почуттєвими переживаннями, в той час як фахова історична репрезентація є результатом конструювання минулого істориком з допомогою різних ракурсів бачення історичних об'єктів; по-третє, протиставлення творення минулого його ж репрезентації: безпосередній (як віриться) вірності пам'яті (що дуже сумнівно, виходячи з викладеного вище!), протиставляється прагнення до правди історика, який має в своєму розпорядженні *відстань, яка неодмінно вводиться між минулим та дискурсивними формами, потрібними для його репрезентації*. І далі Р. Шарт'є робить висновок, що зв'язки, котрі поєднують пам'ять та історію, є дуже сильними, але ототожнювати їх в жодному разі не можна: пам'ять покликана до життя *екзистенційними потребами спільноти, для*

якої присутність минулого у теперішньому є стрижневим складником конструювання її колективного буття. Історія ж є продукуванням “наукових” висловлювань, зумовлених і контрольованих певними правилами і критеріями інтелектуальної спільноти [15, с. 7–12].

Іншими словами, оминаючи докладний опис цих правил і процедур, історія як фахове історичне знання повинна створювати багатовимірний “людський” образ минулого, позбавлений односторонньої політичної чи ідеологічної заангажованості теперішнього часу. За словами знаного дослідника пам’яті М. Гальбвакса, історія знаходиться в послідовному зв’язку з пам’яттю – там, де “згасає” пам’ять (минуле не переживається), місце пам’яті займає історія, історія розпочинається в цілому тільки там, де закінчується традиція і зникає суспільна пам’ять [16, с. 58–60].

Короткий огляд особливостей і небезпек історичного мислення спонукає до такого висновку: з історією погано, але без неї не можливо. Суспільна (й індивідуальна) свідомість потребує історичних підстав легітимації ідентичності. Але ці підстави народжують “хибне” історичне мислення, яке змушує брати взірці з “іншої” та “інакшої” реальності й переносити їх в теперішнє і майбутнє, тобто вимірювати сучасне минулим. І це є небезпечно для суспільства та його членів, бо заводить на манівці. Вихід, як видається, один: гуманізація історичного мислення і відмова від пошуку “пружин” і “законів” історичного розвитку, “історичної правди”, “історичних прав” тощо. Це означає прагнути дати відповіді на питання “хто я?”, “до якої спільноти / спільнот я належу?”, “які цінності сповідаю?”, “де моє місце в моїй же / моїх же спільноті / спільнотах?”. Історики можуть і повинні давати відповіді на ці питання, дотримуючись лікарської застави “не нашкодь!”, а не шукати і конструювати історичні права і закони, котрі зводять на манівці.

Список використаних джерел

1. Терно С.О. Розвиток понятійних форм історичного мислення школярів у методичній науці 60–80-х років ХХ ст. / Сергій Терно // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 32. – С. 62-69;
2. Kadriye E., Seixas P. New Directions in Assessing Historical Thinking / Ercikan Kadriye, Peter Seixas. – New York: Routledge, 2015;
3. Мангейм К. Идеология та утопия. – Київ, 2008;
4. Кун Т.С. Структура научных революций / Томас Кун. – Москва, 1977;
5. Staley D.J. History and Future: Using Historical Thinking to Imagine the Future / David Staley. – Landham: Lexington Books, 2007;
6. Wrzosek W. O myśleniu historycznym / Wojciech Wrzosek. – Bydgoszcz, 2009;
7. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен. – Львів, 2010;
8. Історичні мифи і стереотипи та міжнародні відносини в сучасній Україні / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2009;
9. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людського суспільства з авторською ретроспективною передмовою / Вільям Мак-Ніл. – Київ, 2002;
10. Афанасьєв Ю. Другая война. История и память. Режим доступу: http://www.yuri-afanasiev.ru/articles/art_1996_59.htm;
11. Лосєв І. Контроль минулого в ім’я влади над майбутнім / Ігор Лосєв // Сучасність. – Київ, 2008. – № 6;
12. Machovec M. Tomáš G. Masaryk / Milan Machovec. – Praha, 1968;
13. Masaryk T.G. Právo historické a přirozené / Tomáš Masaryk. – Praha, 1902;
14. Нора П. Історія як захист від політики. Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/117-pier-nora-istoriia-ia-kachyst-vid-polityky>;
15. Шартє Р. Минуле в теперішньому. Історія, література, пам’ять / Роже Шартє // Європейський світ. – Київ, 2012. – Вип. 3;
16. Assmann J. Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych / Przekład A. Kryczyńska-Pham; wstęp i redakcja naukowa R. Traba / Jan Assmann. – Warszawa, 2008.

Леонид Зашкільняк

ОБ ИСТОРИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИЕ И РОЛИ ИСТОРИКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В статті рассмотрена специфика создания исторического знания и его роли в формировании индивидуального и коллективного исторического сознания. Подчеркнуто,

что в процессе социализации человек и сообщество вынуждены опираться и адаптировать опыт, который является устаревший в настоящем. Историческое мышление в основном толкает человека к идеализации прошлого ("другой реальности") и ошибочных попыток строить на нем будущее ("новую реальность"). Такая познавательная коллизия требует от профессиональных историков особой ответственности: они призваны конструировать историческое знание, с одной стороны, как основания для социальной идентификации ("биографии"), а с другой – осознавать факт непригодности прошлого для понимания настоящего и проектирования будущего, а также находить (открывать) пути сближения людей и сообществ на основе прежде гуманистических ориентиров.

Ключевые слова: историческое сознание, историческое мышление, историческое знание, историк, общество.

Leonid Zashkilnyak

ABOUT HISTORICAL THINKING AND THE ROLE OF HISTORIAN IN THE MODERN WORLD

The article deals with the specific creation of historical knowledge and its role in shaping individual and collective historical consciousness. It is emphasized that in the process of socialization the individuals and community have to rely and adapt the past experience, which is outdated in the present. The historical thinking mostly pushes people to idealize the past ("other reality") and to the false attempts to build the future on it ("new reality"). Such cognitive conflict requires from the professional historians have the special responsibility: they are designed to construct historical knowledge, on the one hand, as a basis for social identity ("biographies"), and on the other – recognize the fact unsuitability of the past to understand the present and future design and find (open) path of convergence of people and communities on the basis of humanistic orientation first of all.

Key words: historical consciousness, historical thinking, historical knowledge, historian, society.

УДК 930.1: 94 (477)

Богдан Гринюка

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА СТАРЧУКА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті проаналізовано історіографічний огляд праць, присвячених науково-педагогічній та мистецтвознавчій діяльності І. Старчука.

Ключові слова: Іван Старчук, історіографія, Львівський університет імені Яна Казимира, античне мистецтво, археологія, Пліснесько.

У сучасній українській історіографії відсутнє наукове дослідження, спеціально присвячене науково-педагогічній та мистецтвознавчій діяльності І. Старчука (1894–1950 рр.), що становить актуальність дослідження. Відсутність праць у радянський період пояснюється як не зацікавленням до української біографістики з боку радянської наукової думки, так і відсутністю суспільного запиту під час довготривалого тоталітарного панування комуністичної влади в Україні. Тому, на сьогоднішній день важливим є висвітлення історіографічних праць, які присвячені багатогранній діяльності І. Старчука та розкривають його внесок у дослідження античного мистецтва, українського мистецтвознавства, педагогіки, історії України та археології.

Проведений аналіз історіографії праць, що стосується обраної теми, дає підстави умовно поділити її на чотири групи за хронологічно-тематичним принципом: до першої групи відносимо публікації польських дослідників; друга – представлена працями української діаспори; третя – дослідженнями радянських науковців, а четверта – працями сучасних українських дослідників (початок 90-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Перша група представлена публікаціями польських дослідників й характеризується незначним інформативним обсягом про діяльність ученого. Одним із перших, хто узагальнено висвітлив науковий доробок І. Старчука був Е. Конік, який особисто знав науковця. У некролозі польського журналу “Archeologia. 1950–1951”, дослідник коротко висвітлив біографічні дані про ученого та подав його основні наукові праці з античного мистецтва й археології [34, s. 165]. Також важливе значення має стаття Б. Ткачової, яка проаналізувала колекцію античної скульптури з античного кабінету палацу Вілянів (поблизу м. Варшави у Польщі). Автор, на основі архівних матеріалів та колекцій замку, зробила аналіз пам’яток мистецтва, опираючись на окремі праці І. Старчука про античні скульптури Польщі [36, s. 471–479].

Цікавим також є дослідження М. Мушинської, яка подала каталог описаних пам’яток античного мистецтва зі збірок Польщі, у яких проаналізувала античні бюсти портретів та провела їх аналогії з іншими відомими скульптурами Європи. Автор вказувала, що “Biust Młodzieńca” з палацу Вілянів, раніше описували І. Старчук, Б. Ткачова та Т. Мікоцький [35, s. 99]. Таким чином, зважаючи на значний внесок І. Старчука у дослідження античної доби він і досі залишається маловідомим польським науковцем.

До наступної групи віднесено праці, опубліковані у середині ХХ – на початку ХХІ ст. українцями в еміграції. Особливість цих матеріалів полягає в тому, що вони написані безпосередніми очевидцями життєвого та творчого шляху І. Старчука. Одним із сучасників ученого був Я. Пастернак, який проживав за кордоном й продовжував публікувати статті у науково-популярних виданнях

української діаспори. У 1961 р. він видав монографію “Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами” [16]. У тексті праці дослідник згадував І. Старчука серед співробітників ІА АН УРСР, а також відзначав його внесок у дослідження оборонних споруд Плісеська [16, с. 524, 658].

Важливими серед закордонних видань є праці О. Домбровського, який розглядав розвиток історії української науки в діаспорі та частково охопив діяльність Львівського університету ім. Я. Казимира [10, с. 74–84]. Поряд з цим дослідженням, цікавою є стаття “Іван Старчук – видатний клясичний археолог” [11, с. 229–233], при написанні якої О. Домбровський використав спогади дочки ученого Оксани Старчук. У ній він подав біографічні дані, перелік праць та внесок І. Старчука у розвиток мистецтвознавства, археології та античного мистецтва [11, с. 229–233]. Підсумовуючи, відзначимо, що характерною рисою досліджень української діаспори є об’єктивна оцінка творчого доробку та внеску І. Старчука у вивчення української археології і мистецтвознавства, незважаючи на недоступність значного масиву архівних джерел.

Третя група історіографічних праць представлена матеріалами радянських науковців. У 50–90-ті рр. ХХ ст. в СРСР спеціального дослідження про життєвий шлях та доробок І. Старчука не було опубліковано. Більш детально археологічну діяльність ученого висвітлено в статті М. Кучери “Древній Плісеськ” [13, с. 3–56]. У ній автор розкрив історію дослідження, топографію, житлові й оборонні споруди на території дитинця Плісеська, де при описі жител використав матеріали І. Старчука. Зауважимо, що М. Кучера подав топографічний план городища із нанесеним на ньому валів та курганного могильника, однак не вказав, що раніше у 1946 р. ситуаційний план Плісеська склав І. Старчук [13, с. 13]. Натомість інший дослідник, П. Раппопорт, висвітлював історію дослідження, географічне розташування городища та значну увагу приділив датуванню керамічного комплексу, використавши матеріали І. Старчука при визначенні хронології Плісеська [18, с. 92–96]. Таким чином, у радянській історичній науці особу І. Старчука розглядали переважно в контексті археологічної діяльності. Натомість про його внесок у дослідження античного та українського мистецтва не згадувалося. Також поза увагою радянських істориків була інформація про участь І. Старчука в легіоні УСС.

До четвертої групи належать праці українських учених, опубліковані у роки незалежності України. У цей період першим спеціальним дослідженням, присвяченим висвітленню життєвого та наукового шляху І. Старчука є стаття М. Филипчука. Так, у праці “Археологічні, мистецтвознавчі та педагогічні студії Івана Старчука” [24, с. 97–103] (1993 р.) він узагальнено розглянув життєвий та творчий шлях ученого. Особливу увагу автор приділив навчанню та аналізу його праць у галузі античного мистецтва, українського мистецтвознавства, педагогіки, етнографії та археології [24, с. 97–103]. У цей же час він опублікував наступну статтю, у якій проаналізував археологічну працю ученого на Плісеському городищі [25, с. 26–27].

11 травня 1994 р. виповнилося 100 років з дня народження І. Старчука. До цієї дати в приміщенні конференц-зали Музею етнографії і художнього промислу (Львів, пр. Свободи, 15) відбувся ювілейний вечір, присвячений “100-річчю з дня народження видатного українського вченого, археолога і мистця Івана Старчука (1894–1950 рр.)”. На ньому були присутні Л. Крушельницька, О. Кобів, М. Филипчук, О. Кізлик, Л. Волошин, Р. Яців, Р. Іваничук та О. Старчук, які читали доповіді про життєвий і творчий шлях та внесок ученого в розвиток українського мистецтвознавства, археології та античного мистецтва [29].

Пізніше, після ювілейного вечора, Р. Яців опублікував невелику публікацію “Працюй і молись...” до 100-річчя від дня народження ученого і митця Івана

Старчука (1894–1950)” [31, с. 3]. У дослідженні узагальнено висвітлено біографічні дані та акцентовано увагу на аналізі мистецького доробку ученого під час Першої світової війни та у міжвоєнний період. Важливо те, що автор вперше опублікував рисунок І. Старчука “Автопортрет”, виконаний під час служби в легіоні УСС [31, с. 3].

Детальний аналіз сучасної української історіографії дає підстави здійснити її поділ на дві підгрупи: мистецтвознавчі та археологічні. До першої підгрупи віднесено праці, у яких висвітлено діяльність чи згадується доробок І. Старчука в античному мистецтві та українському мистецтвознавстві. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує стаття О. Купчинського “Античне мистецтво у дослідженнях Івана Старчука (листи до вченого і відгуки на його праці)” [12, с. 555–601]. Дослідження базувалося на неопублікованих матеріалах та працях ученого в галузі античного мистецтва та українського мистецтвознавства, які детально розкривають життєвий та творчий шлях І. Старчука з архіву дочки ученого О. Старчук* [12, с. 555–601].

Ще одним ґрунтовним дослідженням у галузі українського мистецтвознавства є праці Л. Волошин, присвячені висвітленню ролі мистецької школи О. Новаківського в культурному житті міжвоєнного Львова, яка згадала внесок І. Старчука [4, с. 58]. Наступна її праця “Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові. До 75-ліття заснування”, присвячена проблемам становлення та діяльності школи О. Новаківського [5]. Поряд з цим, Л. Волошин подала каталог мистецьких творів, що експонувалися в 1998 р. у Національному музеї у Львові на ювілейній виставці до 75-ліття заснування мистецької школи. Серед експонатів виставки були художні твори І. Старчука: “Успіння”, “На узліссі біля с. Пилипи”, “Пейзаж з копицями” [5, с. 59] та графічні – “Дівчина з Горонди”, “Хата в Горонді на Угорщині”, “Автопортрет” та ін. [5, с. 70–71].

Важливе значення для визначення місця І. Старчука в українському мистецтвознавстві становить доробок Р. Яціва. Так, у праці “Українські мистецькі виставки у Львові (1919–1939): довідник; антологія мистецько-критичної думки” [33] (2011 р.) він висвітлив інформацію про виставки українських митців, які проводилися у Львові упродовж 1919–1939 рр. та опублікував статті І. Старчука, присвячені огляду художніх виставок, які проводили українські мистецькі організації [33, с. 184–187].

У наступній монографії Р. Яціва “Українське мистецтво ХХ ст.: ідеї, явище, персоналії: збірник статей” [32] (2006 р.), окремим підрозділом розглянуто життєвий і творчий шлях та особливості мистецького доробку І. Старчука. Загалом праця носить порівняльно-аналітичний характер й стосується проблеми українського мистецтвознавства.

Цікавою є стаття О. Семчишин-Гузнер, присвячена постаті Андрея Шептицького – мецената українського мистецтва. Автор вказала, що серед митців, які листувалися з митрополитом та просили допомоги у фінансуванні чи виділенні стипендій були М. Гаврилко, Т. Копистинський, Ю. Буцманюк, О. Новаківський, М. Сосенко, І. Старчук та ін. [19, с. 232–237]. Таким чином, історіографічні праці мистецтвознавчого спрямування доволі об’єктивно висвітлюють доробок І. Старчука в українському та античному мистецтвознавстві. Наукова цінність цих досліджень полягає у тому, що вони є першими спеціальними працями, в яких висвітлено творчий шлях ученого.

Другу підгрупу історіографічних джерел становлять праці з археології. Серед сучасних українських науковців у вивченні археологічної праці І. Старчука є ґрунтовні дослідження М. Филипчука. У статтях він висвітлив підсумки археологічних розкопок на Пліснеському городищі. Власне у написанні статей

---

* На сьогодні матеріали І. Старчука зберігаються в її чоловіка Ю. Тузяка у Львові.

він опирався на матеріали та “Звіти” і “Щоденники” І. Старчука [26, с. 68–135; 28, с. 3–21].

Значний конкретно-історичний матеріал містить його монографія “Слов’янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті” [27], написана у 2012 р., яка становить важливе наукове значення у вивченні археології та історії України. У роботі М. Филипчук об’єктивно висвітлив топографію пам’яток райковецької культури, геодезично-топографічний метод дослідження та дослідив формування культурного шару на короткотривалих і довготривалих поселеннях. Серед численної джерельної бази він використав матеріали І. Старчука – “Звіти” і польову документацію з розкопок Пліснеська. Позитивним аспектом монографії є те, що у ній автор подав зарисовки розкопів та план городища з детальними позначеннями зафіксованих артефактів й об’єктів [27].

Результатом цілеспрямованої та копіткої наукової роботи стали дослідження О. Ситника, який проаналізував вивчення археології у Львівському університеті та Львівському відділі ІА АН УРСР [21, с. 254–286; 22, с. 11–45]. Проблема розвитку археології у Львові призвела до написання монографії “Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття” [20] (2012 р.). У ній О. Ситник висвітлив історію археологічної науки першої половини ХХ ст. та діяльність окремих особистостей Львова. Зокрема, постать І. Старчука подав як фахівця з античного мистецтва та слов’яно-руської археології [20].

Важливим дослідженням, у якому питанню археологічної спадщини ученого присвячено основну частину є стаття Г. Филипчук, яка проаналізувала польову документацію та музейні матеріали І. Старчука з розкопок Пліснеська 1946 р. [23, с. 21–38].

Цікавою є колективна стаття В. Ляски, О. Мінейко та Г. Вітвіцької, присвячена опису та типології керамічних плиток з розкопок Галича у 1938 та 1947 рр. Автори особливу увагу зосередили на семантиці зображень й висунули гіпотезу, що у 1947 р. І. Старчук міг проводити розвідкові роботи на пам’ятці [14, с. 169–181]. На жаль, жодних документальних даних про це немає та й у цей час учений проводив дослідження Пліснеського городища. Таким чином, більшість українських науковців розглядали археологічну працю І. Старчука у Пліснеську, а менше уваги звертали на його роль у вивченні Галича.

У цей самий час в українській науковій періодиці з’являються статті, присвячені розвитку науки у Львівському університеті, у яких згадується доробок І. Старчука упродовж 1930–1950 рр. Так, О. Бандровський розглянув процес становлення й викладання історії стародавнього світу на кафедрі історії стародавнього світу та археології, а пізніше історії стародавнього світу і середніх віків. Серед науковців приділив увагу аналізу науково-педагогічної діяльності І. Вейцківського, І. Старчука, Ю. Гроссмана, основним напрямком досліджень яких була антична історія [2, с. 115–121].

Цікавим є дослідження А. Баукової, яка розглянула процес становлення та вивчення античної археології у Львівському університеті. У статті вона розкрила викладацьку діяльність І. Старчука у Львівському університеті в міжвоєнний період та його внесок у вивчення античної доби [3, с. 123–138].

Науково-організаційна діяльність ученого, як одного з організаторів та завідувача археологічного музею Львівського університету, знаходить відображення у працях Р. Чайки [30, с. 62], Т. Миляна [15, с. 221–226] та Я. Погоральського [17, с. 321–325]. У статтях вказані автори висвітлили історію виникнення та розвитку музею археології університету та наголосили на призначенні ученого на посаду його завідувача.

Низка згадок про громадську й мистецьку діяльність І. Старчука під час Першої світової війни у складі легіону УСС та “пресовій квартирі” вміщено в

праці “А ми тую стрілецькую славу збережемо...” [1], у якій узагальнено подано автобіографічні дані та життєвий шлях ученого [1, с. 307].

Певний внесок у вивчення досліджуваної проблеми належить автору праці, який на основі широкої джерельної бази – архівних матеріалів та музейних експонатів детально висвітлив науково-педагогічну та мистецтвознавчу діяльність ученого [6, с. 114–130; 7, с. 470–484; 8, с. 65–75; 9, с. 137–145].

Отже, аналіз історіографії праць про науково-педагогічну та мистецтвознавчу діяльність І. Старчука вказує, що досліджувана нами проблема не знайшла цілісного наукового висвітлення. Незважаючи на окремі статті, у яких епізодично висвітлюються певні аспекти доробку ученого, більшість авторів зосереджували увагу на висвітленні окремих фактів з життя І. Старчука, зокрема його внесок у вивчення античного мистецтва, мистецтвознавства, педагогіки та археології. Таким чином, багатогранна діяльність ученого у працях польських дослідників, української діаспори, радянських та сучасних українських науковців свідчить про інтерес до його постаті та діяльності.

Список використаних джерел

1. *А ми тую стрілецькую славу збережемо...* / [Авт. Я. Полатайчук. Ред. Г. Гуменюк]. – Коломия, 1999. – Т. 1. – 414 с.
2. *Бандровський О.* Вивчення історії Стародавнього світу у Львівському університеті / *О. Бандровський* // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 115–121.
3. *Баукова А.* Антична археологія у Львівському університеті / *А. Баукова* // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2014. – Вип. 50. – С. 123–138.
4. *Волошин Л.* Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові. Бібліографічний словник учнів / *Л. Волошин*. – Львів, 1998. – 63 с.
5. *Волошин Л.* Мистецька школа Олекси Новаківського у Львові. До 75-ліття заснування / *Л. Волошин*. – Львів, 2000. – 78 с.
6. *Гринюка Б.* Викладацька діяльність Івана Старчука (1921–1950 рр.) / *Б. Гринюка* // Вісник Інституту археології. – Львів, 2013. – Вип. 8. – С. 114–130.
7. *Гринюка Б.* Іван Старчук – митець, мистецтвознавець, рецензент і критик / *Б. Гринюка* // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника: збірник наукових праць. – Львів, 2014. – Вип. 6 (22). – С. 470–484.
8. *Гринюка Б.* Наукова діяльність Івана Старчука у Львівському університеті (1939–1950 рр.) / *Б. Гринюка* // Вісник Інституту археології. – Львів, 2014. – Вип. 9. – С. 65–75.
9. *Гринюка Б.* Музейна діяльність Івана Старчука (1930–1950 рр.) / *Б. Гринюка* // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Острогож, 2014. – Вип. 22. – С. 137–145.
10. *Домбровський О.* До питання української історичної школи в діаспорі / *О. Домбровський* // Український історик. – Нью-Йорк, 1974. – № 4 (44). – С. 74–84.
11. *Домбровський О.* Іван Старчук – видатний клясичний археолог / *О. Домбровський* // Український історик. – Нью-Йорк, 2005. – Том 42. – № 2/4. – С. 229–233.
12. *Купчинський О.* Античне мистецтво у дослідженнях Івана Старчука (листи до вченого і відгуки на його праці) / *О. Купчинський* // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Том ССХХХХVI. – С. 555–601.
13. *Кучера М.* Древній Пліснеськ / *М. Кучера* // Археологічні пам’ятки УРСР. – Київ, 1962. – Т. XII. – С. 3–56.
14. *Ляска В., Мінейко О., Вітвіцька Г.* Галицькі керамічні плитки з колекції археологічного музею Львівського університету (матеріали до каталогу) / *В. Ляска, О. Мінейко, Г. Вітвіцька* // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2009. – Вип. 12. – С. 169–181.
15. *Милян Т.* Музей археології Львівського університету / *Т. Милян* // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 221–226.
16. *Пастернак Я.* Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами / *Я. Пастернак*. – Торонто, 1961. – 702 с.
17. *Погоральський Я.* Археологічний музей Львівського університету – 40 років з часу відновлення діяльності / *Я. Погоральський* // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 321–325.
18. *Раппопорт П.* К вопросу о Плеснеске / *П. Раппопорт* // Советская археология. – Москва, 1965. – № 4. – С. 92–96.
19. *Семчишин-Гузнер О.* Діяльність митрополита Андрея Шептицького як мецената в ділянці українського мистецтва / *О. Семчишин-Гузнер* // Скарбниця української культури: збірник наукових праць. – Чернівці, 2007. – Вип. 8. – С. 232–237.
20. *Ситник О.* Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття / *О. Ситник*. – Львів-Жешів, 2012. – 365 с.
21. *Ситник О.* Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР (1940–1950) / *О. Ситник* // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 254–286.
22. *Ситник О.* Постаті

археології Львівського університету у фокусі столітньої історії / О. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип. 8. – С. 11–45. 23. *Филипчук Г.* Дослідження І. Старчуком літописного Пліснеська (розкопки 1946 року) / Г. Филипчук // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 2014. – Вип. 16. – С. 21–38. 24. *Филипчук М.* Археологічні, мистецтвознавчі та педагогічні студії Івана Старчука / М. Филипчук // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1993. – Том ССХХV. – С. 97–103. 25. *Филипчук М.* Іван Старчук – дослідник давнього Пліснеська / М. Филипчук // Тези ІІІ Всесвітнього з'їзду бруджан. – Броди, 1993. – С. 26–27. 26. *Филипчук М.* Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація / М. Филипчук // Вісник Інституту археології. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 68–135. 27. *Филипчук М.* Слов'янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті / М. Филипчук. – Львів, 2012. – 312 с. 28. *Филипчук М.* Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов'янський та давньоруський час / М. Филипчук // Вісник Інституту археології. – Львів, 2009. – Вип. 4. – С. 3–21. 29. *Художньо-меморіальний музей Олексі Новаківського у Львові, Запрошення Л. Волошин на відзначення 100-річчя І. Старчука, 1 арк.* 30. *Чайка Р.* Музей археології та кабінет спеціальних історичних дисциплін // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Ювілейна книга / Упорядники О. Вінченченко, О. Целуйко. – Львів, 2000. – С. 62. 31. *Яців Р.* “Працюй і молись...” До 100-річчя від дня народження ученого і митця Івана Старчука (1894–1950) / Р. Яців // Молода Галичина. – Львів, 1994. – 14 червня. – № 68 (6943) – С. 3. 32. *Яців Р.* Українське мистецтво ХХ ст.: ідеї, явище, персоналії: збірник статей / Р. Яців. – Львів, 2006. – 349 с. 33. *Яців Р.* Українські мистецькі виставки у Львові (1919–1939): довідник; антологія мистецько-критичної думки / Р. Яців. – Львів, 2011. – 696 с. 34. *Е. К. Iwan Starczuk (1884–1950) / Е. К. // Archeologia. 1950–1951. – Wrocław, 1953. – Т. 4. – S. 165.* 35. *Muszyńska M.* Antyczne biusty portretowe w zbiorach polskich / М. Muszyńska // Studia i materiał archeologiczne. – Warszawa, 2005. – Tom 12. – S. 89–128. 36. *Tkaczow B.* Lapidarium wilanowskie / В. Tkaczow // Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. – Warszawa, 1970. – XIV. – S. 471–479.

Богдан Гринюка

**НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ И ИСКУССТВОВЕДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ИВАНА СТАРЧУКА: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР**

В статье проанализированы историографический обзор трудов, посвященных научно-педагогической и искусствоведческой деятельности И. Старчука.

Ключевые слова: Иван Старчук, историография, Львовский университет имени Яна Казимира, античное искусство, археология, Плиснеско.

Bogdan Grynyuka

**SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL ACTIVITY AND ART OF IVAN STARCHUK:
HISTORIOGRAPHICAL REVIEW**

The article analyzes the historiographical review of works devoted to scientific teaching and art activity I. Starchuk.

Key words: Ivan Starchuk, Historiography, Lviv University of Jan Kazimierz, Ancient art, Archeology, Plisnesko.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ Й НАУКИ

УДК 94 (438)

Леся Алексієвець

ПОЛЬЩА 1918–1926 РР.: ОСВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

У статті проаналізовані основні тенденції розвитку освіти Польщі у 1918–1926 рр. у загальному процесі розбудови польської державності означеного періоду.

Ключові слова: Польща, Конституція 17 березня 1921 р., національна державність, освіта, міжвоєнний період.

Кожна країна, котра прагне поступу на рівні світових тенденцій розвитку і прогресу, дбаючи про власну міць й гідне місце у системі міжнародних відносин, насамперед повинна забезпечити належний рівень освіти її громадянам, створити умови для вияву творчого і наукового потенціалу населення. Лише вільна та мудра людина, у свою чергу, примножує капітали держави. Є її головною вартістю. Водночас, загальновідомо, що навпаки, щоб пригнітити й знищити народ, треба позбавити його традицій і можливостей духовного розвитку. У складні періоди відновлення державності погляд звертається на становище освіти. Питання її розвитку були, є і будуть актуальними в середовищі свідомої еліти країни, викликають інтерес дослідників. Важливими вони є для України, яка торує шлях новітнього державотворення, ускладнений війною і суспільною напругою останніх років. У цьому контексті привертають увагу зламні періоди, й насамперед країн Центрально-Східної Європи, зокрема Польщі часу проголошення відновлення держави 11 листопада 1918 р. й далі, відомого як парламентської демократії.

Закономірно питання освіти в контексті національного відродження Польщі викликали інтерес як в українських, так і зарубіжних, передусім, польських дослідників. Зокрема, проблеми розвитку освіти в Польщі у міжвоєнний період знайшли певне висвітлення у публікаціях Л. Зашкільняка і М. Крикуна, В. Ярового, Х. Зелінського, Ф. Арашкевіча, С. Маєвського, В. Рошковського та ін. [1–6]. Питань освітнього рівня польського суспільства в означений період торкалася у публікаціях і авторка статті [7–9]. Тож проблеми розвитку освіти Польщі періоду її відродження після 123-літньої анексії іноземними державами, хоча й не нові, та їх актуальність не зменшується, а посилюється, як для окремих громадян, так і суспільства цілому. Оскільки, про що зазначалось вище, воно може успішно розбудовуватися лише на міцній духовній основі. Національно-державне відродження неможливе без значимого культурного підґрунтя. Питання розвитку освіти країни має міжнародне звучання і вміщує як науково-пізнавальний інтерес, так і практичне значення. У пропонованій статті авторка намагається в її рамках проаналізувати основні тенденції розвитку освіти Польщі у 1918–1926 рр. у загальному процесі розбудови польської державності означеного періоду.

Історичний досвід переконує, що основою самовідтворення і розвитку культури є освіта. Питання про державну підтримку її, використання освітньої політики як ефективного інструменту оновлення суспільства

надзвичайно гостро постало у Польщі після проголошення її незалежною державою в 1918 р. Створення нової системи шкільної освіти було однією зі складних проблем першочергового вирішення, оскільки освітній рівень поліетнічного населення залишався незадовільним. Ще до початку Першої світової війни у Королівстві Польському неписьменність сягала понад 50%, Галичині – близько 40%, на території, що анексувала Пруссія, неписьменних практично не було, однак більшість населення знала на письмі лише німецьку мову [10, с. 115]. Серйозні труднощі в організації шкільної справи випливали, власне, з того, що до моменту проголошення незалежності Польщі у листопаді 1918 р. у кожній із її трьох частин діяла шкільна система країн-подільниць, яка зберігалася впродовж ряду післявоєнних років [3; 4; 11]. Ця проблема мала два аспекти: створення умов для органічного засвоєння освітніх цінностей західного світу й модерних прогресивних ідей у справі освіти, згідно з новим суспільним змістом, забезпечення її зв'язку з польською національною освітою, культурою і традиціями та усунення засилля й впливу на неї іншонаціональних держав. Звідси – боротьба властей Польської держави за реформування національної школи і створення єдиної загальної світської освіти. Звичайно, на її становище у тодішній Польщі впливали різні соціально-економічні чинники: соціальна структура, національна приналежність, віросповідання, матеріальне забезпечення окремих верств суспільства, економічні можливості держави у фінансуванні освітніх послуг. Велике значення мав доробок наук, пов'язаних з освітою та вихованням, а також “модель польської інтелігенції” [5, с. 125].

Уже з перших років незалежного існування система освіти в Польщі зазнала значних змін. Ще до проголошення Польської республіки 7 листопада 1918 р. Тимчасовий народний уряд серед інших суспільних реформ проголосив необхідність домогтися “введення загальної і безкоштовної світської шкільної освіти” [12, с. 130]. Аналогічне завдання визначив польський уряд незалежної країни у листопаді 1918 р. – створення “загальної, світської, безкоштовної школи, однаково доступної для всіх”, “школа має виховувати молоде покоління Поляків, сповнених громадянським духом, добре обізнаних із рідною землею, її традиціями, ресурсами та господарством, громадян, підготовлених і охочих до творчої праці у всіх сферах життя для добра Батьківщини й співгромадян” [13, с. 14]. А 7 лютого наступного року було прийнято декрет про обов'язкове навчання у семирічній школі [14], й підготовку вчителів [15]. У лютому 1922 р. польський сейм ухвалив закон, за яким створення та утримування загальних шкіл покладали на місцеве самоврядування [16]. Ці документи становили організаційно-програмові основи школи Польщі в час її другої відбудови [17, с. 549].

Як бачимо, турбота про розвиток освіти піднімалася до рівня державної політики. Адже одним із найвагоміших завдань було втілити нове ставлення поляків до державності – як умови *sine qua non* існування суверенної нації в ХХ ст. Для цього потрібно було радикально трансформувати їх менталітет, привчити до того, що це їх власна держава, за існування і розвиток якої вони несуть повну відповідальність [18, с. 107]. Це знайшло вияв і у прийнятій 17 березня 1921 р. Конституції країни [19]. Так, її 118 і 119 статті, згідно з вимогами лівиці, яку підтримували вчительські організації, регулювали принципи шкільництва у Польщі: “В межах загальної школи навчання є обов'язковим для всіх громадян Польщі” (ст. 118), і – “Навчання в державних школах і школах самоврядування є безкоштовним” (ст. 119). А 94 стаття прописувала обов'язком батьків “виховання своїх дітей справжніми громадянами Вітчизни і забезпечення їм щонайменше початкової освіти” [19]. У групі конституційних положень, що стосувались питань організації освіти і науки, була постанова, яка визначала свободу

наукових досліджень та оголошення їх результатів, заснування й роботи – при виконанні визначених умов – навчальних закладів (ст. 117) [19].

Потреба докорінних змін у сфері освіти зумовила боротьбу прогресивних кіл за реформування національної освіти і створення єдиної загальної світської школи. Відновлення Польської держави в 1918 р. створило сприятливі умови для організації та діяльності різноманітних громадських культурно-освітніх об'єднань і асоціацій. Серед них варто назвати такі просвітньо-виховні: Товариство народної школи (в Галичині), Товариство народних читалень, Польська Матиця та ін. Свої гуртки Матиця мала в усій країні, відала дитячими садками, початковими і середніми школами, професійними училищами, керувала курсами підвищення кваліфікації, мала власні інтернати, організовувала видання кількох програм, збірників для обов'язкового читання, підручників, навчальних посібників, художню літературу і т. п. У країні працювало майже 800 її бібліотек, фонди яких сягали 500 тис. томів [20, с. 259]. Помітним був розвиток позашкільної освіти. З часом обов'язковим ставало навчання неписьменних у польському війську. Певний вплив на розвиток освіти продовжували здійснювати Костел і традиційне родинне виховання.

Становище, щоправда, ускладнювалося тим, що до питань розвитку і реформування шкільної освіти не було єдиних підходів. Це простежувалося у роботі й просвітніх організацій, і першого освітнього з'їзду, який відбувся в квітні 1919 р. у Варшаві. Він став всепольським, отримавши назву “Вчительського сейму”. Тут були присутні делегати від центральних і регіональних учительських й педагогічних організацій, котрі розглянули основні напрями становлення і розвитку польської шкільної освіти [21, с. 108–109]. Більшість учасників з'їзду підтримала засади демократизації навчального процесу, рівного доступу до освіти вихідців із різних верств суспільства, обмеження релігійного виховання учнів уроками релігії. Такі підходи відповідали реаліям Другого польського відродження, органічно вписувались у національно-політичні процеси післявоєнної Польщі. Але очікуваних докорінних змін у системі освіти не відбулося, багато положень Учительського з'їзду залишилися добрими побажаннями. Особливо це було помітним у справі освіти національних меншин [9, с. 337–338, 342–343]. Розвиток польської школи супроводжувався полонізацією шкільної освіти у Західній Україні, Західній Білорусі й на Віленщині, що знайшло відображення 1924 р. у законі про школи [1, с. 499], згідно з яким утримання національних шкіл покладали на громади, а держава надавала перевагу в підтримці утравістичним (двомовним) школам, які проводили курс на асиміляцію українців та білорусів. Два, незв'язані між собою типи шкіл, з одного боку, зберігали гімназії, які давали освіту, достатню для вступу у вищі навчальні заклади, а з іншого – однокласні школи. Гімназії були розраховані на дітей переважно із заможних верств населення. Однокласні школи закінчували не менше 20% дітей, здебільшого з малозабезпечених сімей [22, с. 298]. Програма обов'язкового семирічного навчання, затверджена 1919 р., фактично була здійснена лише в 1932 р., але навіть і після того її не завжди повністю виконували у сільській місцевості. “Крім шестирічки, – як зазначив Д. Ротшильд, – у Польщі міжвоєнних часів існувала система подвійної освіти, яка мала на меті підтримати існуючий поділ на соціальні верстви, чи, принаймні, вповільнити зміни всередині них” [23, с. 462–463]. Дітей селян і робітників було менше 14% серед учнів середніх шкіл та близько 7% вищих навчальних закладів, а такі родини становили близько чотирьох п'ятих усього населення [23, с. 463]. Особливо у сільській місцині не вистачало приміщень, вчителів, підручників і т. д. Після державного перевороту 1926 р. посилювався наступ на освіту, розпочалася масова ліквідація українських та білоруських шкіл. У період

економічних спадів і кризових явищ зменшилися державні асигнування на потреби освіти й науки, що не могло не позначитися негативно на розвитку культури. Державна адміністрація стимулювала в таких випадках розвиток лише тих сфер культурно-освітнього життя, відставання яких залишалось особливо разючим, і тому вони потребували невідкладної допомоги держави.

Проте, незважаючи на всі труднощі післявоєнного часу в 1918–1926 рр., учительство Польської республіки зуміло досягти певних позитивних змін у сфері освіти. Одним із вагомих здобутків Другої Речі Посполитої стало формування польської системи шкільної освіти. Можемо погодитись з Г. Дильонговою у визначенні натовді особливо вагомої інтеграційної ролі польської освіти, як успіху тодішньої держави – поступову ліквідацію неписьменності та збільшення кількості шкіл, вісному задовільного рівня кадрів, хоч їх і бракувало особливо у початковий період становлення країни, та як здобутку – патріотичне виховання на пропаганді культури легіонів та Ю. Пілсудського [24, с. 128]. За час, який розглядаємо, утричі зменшилося число неписьменних, при цьому були дещо нівельовані відмінності між окремими регіонами країни, оскільки на відсталіх східних окраїнах цей процес розвивався значно швидше. Розширилася мережа навчальних і культурно-освітніх закладів. І хоча в сільській місцевості й у невеликих містах освіта жителів нерідко обмежувалася двома-трьома класами, кількість неписьменних у країні зменшилась, а загальних шкіл зросла до 27515 у 1922/23 рр., порівняно з 18404 – у 1910 р. Однак ситуація з шкільництвом була різною у містах і селах, регіонах. Якщо в західних і центральних воєводствах до початкової школи ходили 95–100% дітей, то у східних – 70%. Продовжували діяти різноманітні громадські організації, які влаштовували курси для дорослих. Усе це дало змогу підвищити освітній рівень суспільства. Якщо у 1918 р. неписьменних віком понад 10 років було до 70%, то вже у 1921 р. – 33%, а в 1926 р. – 25% [1, с. 499]. При цьому зауважимо, що у сфері загальної шкільної освіти Польща продовжувала зберігати значну дистанцію від Європи.

Помітного прогресу набула вища школа. На момент проголошення незалежності Польської держави діяли три університети: у Кракові, Львові, Варшаві, дві політехніки: Львівська й Варшавська. У 1918 р. завдяки приватним пожертвам відкрився Люблінський Католицький університет, а наступного року – Познанський університет, відновлено роботу Університету імені Стефана Баторія у Вільно, який продовжував традиції Віленської академії. Поряд з діючими вищими навчальними закладами за перші роки незалежного існування Польської держави відчинили двері Гірнична академія в Кракові, Головна школа сільського господарства у Варшаві, Академія мистецтв у Варшаві та ін. Залишалися труднощі з науковими кадрами. Значну допомогу у цьому надавали поляки, які навчалися за кордоном. На кінець 1924 р. в 17 вищих навчальних закладах Польщі студіювали 39 тисяч студентів [6, с. 35]. І хоча інтелігенція залишалася малочисельною, її ряди та роль у суспільстві зростали. Збільшилася питома вага людей з вищою освітою, а лави інтелігенції, яка культивувала значною мірою шляхетські традиції, поповнювали вихідці з селян і менш заможних верств міського населення. Польська інтелігенція, яка формувалася, передусім, з випускників вищих навчальних закладів, відзначалася високими зразками гуманістичного ставлення до соціальних і суспільно-політичних проблем у контексті національно-державного відродження після Першої світової війни. Дедалі більше її метою ставала боротьба за демократизацію як шкільно-просвітницької справи, вищої освіти, так і усього суспільного ладу Другої Речі Посполитої.

Уже перші роки становлення Польської держави показали бажання та можливості вирішувати надскладні питання внутрішнього розвитку країни,

реформування освітньої системи, у тому числі за несприятливих зовнішніх обставин. Проте чимало проблем на практиці вирішувалися повільно чи залишалися деклараціями, а у ставленні до національних меншин прийняті постанови прямо порушувались. При цьому зроблені реальні кроки стали доброю основою для подальших змін у системі польської освіти, її подальшого розгортання і розвитку.

Список використаних джерел

1. *Зашкільняк Л. О.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. 2. *Яровий В. І.* Історія західних та південних слов'ян у XX ст. / В. І. Яровий. – К.: Либідь, 1996. – 416 с. 3. *Zieliński H.* Historia Polski. 1914–1939 / H. Zieliński. – Wrocław, 1982. – 427 s. 4. *Araszkiewicz F.* Szkoła średnia ogólnokształcąca na ziemiach polskich w latach 1915–1918 / F. Araszkiewicz // *Rozprawy z dziejów oświaty*. – 1967. – Т. X. – S. 161–230. 5. *Majewski S.* Szkoła średnia ogólnokształcąca w Polsce w XX wieku. Tradycje, przemiany, perspektywy rozwoju / S. Majewski // *Edukacja młodego pokolenia polaków i ukraińców w kontekście integracji europejskiej. Nadzieje i zagrożenia* / Pod red. R. Kuchy i E. Kłosa. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. – S. 124–141. 6. *Roszkowski W.* Historia Polski 1914–2001 / W. Roszkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 494 s. 7. *Алексієвєць Л. М.* Реформа шкільної освіти і розбудова вищої школи Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) / Л. М. Алексієвєць // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. – Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль. – 2003. – Вип. 1. – С. 207–211. 8. *Алексієвєць Л.* Відродження та основні пріоритети польської культури, освіти та науки міжвоєнної доби (1918–1939 рр.) / Л. М. Алексієвєць // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. – Серія: Філософія. – №11, 2003. – С. 146 – 152. 9. *Алексієвєць Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Л. М. Алексієвєць. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 448 с. 10. *Doroszewski J.* Rozwój rzysia oświatowego wśród dorosłych na Zamojszczyźnie w latach 1918–1939 / J. Doroszewski // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1999, nr 1–2, s. 115–129. 11. *Zaremba P.* Historia Dwudziestolecia (1918–1939) / P. Zaremba. – Wrocław-Warszawa- Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1991. – 519 s. 12. *Manifest* Tymczasowego Rządu Republiki Polskiej // *Kumaniecki K.* Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924. – Warszawa; Kraków, 1924. – S. 130–132. 13. *Araszkiewicz F.* Wychowanie obywatelskie w okresie Drugiej Rzeczypospolitej / F. Araszkiewicz // *Wychowanie obywatelskie*, 1971, nr 4. 14. *Dekret* o obowiązku szkolnym // *Dziennik Praw Państwa Polskiego (Dz Pr PP)*, 1919, nr 14, poz. 147. 15. *Dekret* o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w Państwie Polskiem // *Dz Pr PP*, 1919, nr 14, poz. 185. 16. *Dekrety* [XII. 1918–II. 1919]. – Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, sygn. 36. 17. *Araszkiewicz F.* Geneza ustaw z roku 1932 o szkolnictwie państwowym i prywatnym / F. Araszkiewicz // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1971, nr 4, s. 549–587. 18. *Польша в XX веке.* Очерки политической истории / Ответственный редактор А. Ф. Носкова. – М.: Издательство “Индрик”, 2012. – 952 с. 19. *Ustawa* z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1921, nr 44, poz. 267. 20. *Dybkowska A.* Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności / A. Dybkowska, J. Żaryn, M. Żaryn. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994. – 378 s. 21. *Porożyński H.* Wychowanie obywatelskie w programach oświatowych Polski lat 1918–1939 / H. Porożyński // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1999, nr 1–2, s. 107–114. 22. *Краткая история* Польши. С древнейших времен до наших дней. – М.: Наука, 1993. – 528 с. 23. *Ротшильд Д.* Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Д. Ротшильд / Пер. з англ. В. П. Канаша. – К.: Мегатайп, 2001. – 496 с. 24. *Дильонгова Г.* Історія Польщі 1795–1990 / Г. Дильонгова / Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 239 с.

Леся Алексієвєць

ПОЛЬША 1918–1926 ГГ.: ТЕНДЕНЦІЇ ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ СОЗДАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

В статтє проанализированы основные тенденции развития образования Польши в 1918–1926 гг. в общем процессе создания польской государственности указанного периода.

Ключевые слова: Польша, Конституция 17 марта 1921 г., национальная государственность, образование, межвоенный период.

Lesya Alexiyevets

POLAND IN 1918–1926: EDUCATIONAL TENDENCIES IN THE CONTEXT OF THE STATEHOOD CREATION

The paper presents the analysis of the main tendencies of the education development in Poland (1918–1926) in the general process of the Polish statehood building in the mentioned period.

Key words: Poland, Constitution of March 17, 1921, national statehood, education, interwar period.

УДК 94(477)

Алла Киридон

МУЗЕЇ ЯК ІНСТИТУЦІЇ ПАМ'ЯТІ

Музей – це багатофункціональний інститут соціальної пам'яті, через посередництво якого реалізується потреба суспільства у відборі, зберіганні та презентації специфічної групи культурних і природних об'єктів. Підґрунтям взаємодії колективної пам'яті та музею є: структурні елементи (знання, традиції, цінності, символи, образи) та функціональний взаємозв'язок, який виявляється у реалізації функцій: документування, освітньої, виховної, комунікативної, світоглядної, адаптаційної, ідентифікаційної, інтегративної.

Ключові слова: інститут, музей, пам'ять, цінності, пам'яттєвий дискурс.

Музеї, поряд з бібліотеками та архівами, належать до інститутів, соціальною функцією яких є збереження пам'яті. Ці інституції актуалізують минуле, зберігають історичні джерела для відтворення культури, а також є індикаторами соціокультурних змін.

Останнім часом у світі спостерігається зростання інтересу до музеїв, які інтенсивно розвиваються, зазначаючи не лише кількісного збільшення, але й якісних змін [1, с. 3]. У спільноті музейних фахівців дедалі більше визнання знаходять уявлення про “інтегровані” музеї і положення “нової музеології”, яка розглядає музей як інститут, що виходить за межі консервації, демонстрації і трансляції історико-культурної спадщини та переходить до здійснення ширшої соціальної місії культурної ідентифікації та інтеграції в навколишнє середовище [2].

Різноманітним аспектам історії музейної справи в Україні та діяльності музеїв присвятили дослідження М. Бондар, І. Буланій, І. Дворкін, Л. Гайда, Н. Ганнусенко, О. Грекулов, Г. Елькін, М. Кашин, І. Кирсим, О. Крук, О. Костюкова, М. Лощинин, Р. Маньковська, Г. Мезенцева, В. Обозний, З. Огризко, Є. Піскова, І. Прус, А. Сайненський, Т. Скрипка, Г. Скрипник, Л. Славін, В. Солодова, В. Столетов, М. Ткаченко, Я. Треф'як, Л. Федорова, Л. Чупрій, Ю. Омельченко, І. Явтушенко та інші.

Метою публікації є розгляд взаємозв'язку музеїв – соціальна / колективна – культурна пам'ять. Дослідження музею як інституту пам'яті ґрунтоване на “нормативній парадигмі” П. Рікера (яка розглядає роботу пам'яті з забування, переоцінювання та опрацювання минулого); “культурній пам'яті” та “комунікативній пам'яті” Я. Ассмана та А. Ассман, “місць пам'яті” П. Нора; “колективного пам'ятання” П. Коннертона та ін. Відтак пріоритетним у висвітленні питання є пам'яттєвий дискурс; до розгляду діяльнісної складової музеїв звертаємося лише опосередковано.

Початково окреслимо понятійно-категоріальний простір. Інститути (від латинського “*institutum*”, що означало встановлення, запровадження, звичай) є необхідними атрибутами сучасного динамічного суспільства, що фіксують перевірені досвідом форми реалізації суспільно значущих функцій та дію механізму раціоналізації соціальних практик. Як зауважили П. Бергман і Т. Лукман, інститути “з'являються в кожній соціальній ситуації, що триває якийсь час” і виникають у контексті певних соціальних процесів [3]. Вивчення “інститутів” започаткували О. Конт (1798 – 1857) та Г. Спенсер (1820 – 1903). У сучасній літературі поняття “інститут” не має усталеного значення [4, с. 264] й використовується як:

1) соціальне утворення – як комплекс загальних соціальних (політичних, правових, моральних, релігійних і т.п.) норм, правил і принципів, культурних зразків, звичок, типів мислення й моделей поведінки, що маркують сутність і стабільність соціальних явищ, визначають і регулюють соціальні відносини та різнопланову діяльність людини;

2) соціальне утворення, або установа, – соціальна одиниця, організація, що виступає суб'єктом соціальних відносин [5]. Тобто “інститут” розуміється або як маркер, норма, прийняте правило поведінки, або як організація, установа, орган, асоціація, об'єднання людей. У першому випадку можна говорити про нормативну (у значенні правил поведінки); у другому випадку – про організаційну інтерпретацію інституту;

3) як працююча, чинна норма інститут реалізується в повсякденній практиці, стає стійкою й типовою. С. Кірдіна пов'язує поняття “інститут” і “практика” й визначає інститути як “глибинні, історично стійкі форми соціальної практики, що забезпечують відтворення соціальних зв'язків і відносин у різних типах суспільств” [6]. Представник теорії нового інституціоналізму Д. Норт визначає інституції як “правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, що структурують повторювані взаємодії між людьми” [7].

У межах інституту відбувається координація й впорядкування взаємодії людей, створення визначеного алгоритму та програми поведінки. Перед нами вже не просто сукупність норм, а організація, що володіє структурою. Відтак, інститути – це комплекс правил, принципів, норм, установок, які регулюють різні сфери людської діяльності. У рамках соціального інституту як певного типу організації соціальна практика стандартизується, стає об'єктом проектування й управління.

Одним із таких соціокультурних інститутів є музей з огляду на заангажованість його в соціальну систему, загальнокультурні процеси, ефективність взаємодії з суспільством та іншими інститутами. Музей як соціальний інститут передбачає регламентований тип соціальних відносин, має зобов'язуючу силу у збереженні культурної спадщини. У його межах здійснюється контроль над комплектуванням колекцій, зберіганням та використанням музейних предметів, генеруються особливі інституційні установки і взірці поведінки, засновані на повазі до минулого, соціальної пам'яті і досвіду [8].

У тлумаченні визначень поняття “музей” також спостерігається певна варіативність. Музеї (від гр. “Μουσείον” – “храм музи”) – складний соціокультурний інститут, соціальною функцією якого є збереження пам'яті, стабілізація / маркування норм і цінностей суспільства, трансляція соціокультурного досвіду.

Діяльність музеїв регулює Закон України “Про музеї та музейну справу” від 29 червня 1995 р. (зі змінами), що визначає правові, економічні, соціальні засади створення і діяльності музеїв України та особливості наукового формування, вивчення, обліку, зберігання, охорони і використання Музейного фонду України, його правовий статус, і поширюється на всі види музеїв та заповідників у частині їх музеєфікації, а також обліку, зберігання та використання, охорони, консервації, реставрації музейних предметів, музейних колекцій та предметів музейного значення. У цьому Законі музеї визначено як “культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини”. Нормативні питання формування Музейного фонду України містить “Положення про Музейний фонд України”, затверджене Постановою Кабінету Міністрів від 20 липня 2000 р. № 1147. В Україні діють понад 5 тисяч музеїв. Із них 478 музеїв

державної та комунальної власності (зокрема 128 історичного профілю), з яких 28 – національні (8 музеїв підпорядковані Міністерству культури України, 13 перебувають у підпорядкуванні інших установ та громадських організацій). Решта музеїв – переважно комунальні (підпорядковані обласним управлінням культури або міським чи районним відділам культури, й фінансуються з місцевих бюджетів). Серед провідних музеїв України: Національний музей історії України, Національний художній музей України, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Національний музей літератури України, Національний музей Тараса Шевченка, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, Національний музей медицини України, Національний науково-природничий музей України НАН України, Національний заповідник “Софія Київська”, Національний музей народної архітектури та побуту НАН України, Національний музей українського народного декоративного мистецтва України, Києво-Печерський національний історико-культурний заповідник”, Національний історико-культурний заповідник у м. Корсунь-Шевченківському та ін. Водночас необхідне вироблення узгодженої політики держави щодо підвищення ролі музеїв у формуванні колективних уявлень про історію України.

Цілісне філософське осмислення музею чи не вперше дав відомий філософ М. Федоров, концентруючи увагу на моральній сутності музею та його значущості в суспільстві і культурі. Він розглядав музей як репрезентанта пам’яті, “пам’яті загальної для всіх людей, як собору всіх живих, пам’яті, невіддільної від розуму, волі і дії, пам’яті не про втрату речей, а про втрату осіб” [9, с. 387].

Узагальнюючи визначення сучасної історіографії, маємо таке трактування поняття: музей – це державна, громадська, приватна установа культури, призначена для збору, зберігання, вивчення та публічного подання (експонування, публікації) музейних предметів і музейних колекцій, які є невід’ємною частиною національного культурного надбання [10, с. 7]. Музей також може розглядатися як інформаційний центр культурної спадщини, інститут соціокультурної адаптації, інструмент пізнання культурних цінностей минулих епох і сучасності, а також інтерпретування їх значень з метою суспільного самопізнання й самовизначення.

З огляду на задекларовану проблему, вдамося до визначення, поданого в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень: “Музей – це багатофункціональний інститут соціальної пам’яті, через посередництво якого реалізується потреба суспільства у відборі, зберіганні та презентації специфічної групи культурних і природних об’єктів, які усвідомлюються суспільством як цінності, що передаються з покоління в покоління” [11]. О. Панченко визначає музей як “сховище” соціальної пам’яті, вилонуваної в об’єктах природи і предметах матеріальної культури [12, с. 4].

Основними напрямками діяльності сучасних музеїв в Україні є науково-дослідницька, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних збірань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам’яткоохоронна робота, а також діяльність, пов’язана з науковою атрибуцією, експертизою, класифікацією, державною реєстрацією та усіма видами оцінки предметів, які можуть бути визначеними як культурні цінності, з метою включення до Музейного фонду України. Предмети Музейного фонду України є культурними цінностями, що постійно зберігаються на території України та за її межами або згідно з міжнародними договорами підлягають поверненню в Україну. Серед багатьох функцій музею (напр., експозиційна, інформативна, гносеологічна, просвітницька, виховна та ін.) увиразнюється саме меморіальна.

Головна місія музею – генерування культури теперішнього й майбутнього на основі збереження та актуалізації всіх елементів історичної спадщини. Водночас ці установи самі є репрезентантами “менталітету епохи” та культурної пам’яті. Принагідно нагадаємо думку видатного культуролога Я. Ассмана: передавання й повернення культурних смислів у вигляді обрядів (дій) і предметів (пам’ятників, меморіалів, храмів і т.д.), які “експлікують імпліцитний показник часу та ідентичності”, є основою культурною пам’яті [13, с. 19–21]. Відтак, форми цих інституцій, а також методи репрезентації / інтерпретації минулого та смислові акценти визначаються нормами й цінностями культури сучасності.

У контексті пам’яттєвого дискурсу особливо вагомою видається роль музеїв в умовах соціокультурних трансформацій, зміни традиційних стандартів та стереотипів мислення. Зазвичай в такі періоди відбувається радикальне переосмислення минулого, “вибудовування нових дистанцій і контрастів” [14, с. 46], спостерігається когнітивний дисонанс ціннісних систем (відбувається зіткнення чи спроба накладання “устійненого” й “нового”, співіснування несхожих, або навіть й протилежних ціннісних систем, різних моделей минулого тощо). Це потребує необхідного реагування від музеїв. Розкриваючи зміст і призначення музею, М. Федоров писав: “Народи в нещасті звертаються до минулого і там шукають розради. Музеї слугують вираженням такого почуття” [9, с.387].

Як зазначив А. Еткінд, механізм пам’яті моделює структура музею; об’єкти, що зберігають матеріальну пам’ять відповідного (свого) часу і в цій якості практично незмінні, доповнюються підписами, зміст яких періодично піддається сумнівам, дебатуються й переглядаються. Об’єкти без підписів не репрезентують пам’яті, як і підписи без об’єктів. На думку автора, у загальній формі ці явища можна описати як “тверду” (“жорстку”) і “м’яку” пам’ять [15, с. 33–76; р. 36–59]. “Тверда” (“жорстка”) пам’ять закріплена у формі різноманітних “місць пам’яті”, музейних експозицій, календаря офіційних пам’ятних дат, меморіалів, церемоніалів тощо. Ці обидва види пам’яті (документи і монументи, тексти і меморіали, наративи і пам’ятники) взаємодоповнювані та взаємозалежні: “Щоб актуалізуватися в свідомості сучасників, зміст твердої пам’яті – наприклад, пам’ятники – вимагає інтерпретації в тексті. Щоб зберігатися в поколіннях, зміст м’якої пам’яті – громадська думка, історичні дебати, літературна уява – вимагає фіксації в матеріалі. Ключове значення мають не окремі форми пам’яті (тверда (жорстка) і м’яка), але самі переходи між ними, їх взаємна оберненість і відносна прозорість одна для одної [16, с. 46]. Очевидно варто зауважити, що не лише механізм пам’яті моделює структура музею, але й породжені пам’яттєві смисли епохи конфігурують структуру музею.

У пам’яттєвому дискурсі музеї розглядають як:

- 1) засоби збереження пам’яті;
- 2) комунікатори / посередники;
- 3) носії пам’яті;
- 4) місця пам’яті;
- 5) топоси пам’яті та ін.

Соціальна / культурна пам’ять і музеї як соціокультурні феномени мають глибинну схожість / спорідненість: знання, традиції, цінності, символи, образи, що становлять основу колективної пам’яті, водночас є системотворчими елементами музею й займають чинне місце в його діяльності. Взаємодія пам’яттєвих смислів і музеїв сприяє збереженню, актуалізації й трансляції колективної пам’яті від покоління до покоління.

За профілем музеї поділяються на природничі (антропологічні, біологічні, ботанічні, геологічні, зоологічні, мінералогічні, палеонтологічні), історичні (загальноісторичні, військово-історичні, історії релігії, історико-побутові,

археологічні, етнографічні), літературні, художні (образотворчого, декоративно-прикладного, народного, сучасного мистецтва), мистецькі (театральні, музичні, музеї кіно), науково-технічні, комплексні (краєзнавчі, екомuzeї), галузеві тощо. На основі ансамблів, комплексів пам'яток та окремих пам'яток природи, історії, культури та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби тощо.

Особлива роль належить історичним музеям, які виконують охоронно-зберігаючі, науково-дослідницькі, просвітницько-виховні функції, водночас їх провідними функціями є збереження, відтворення та формування колективної пам'яті українського народу. У цьому контексті музей виступає, як історично обумовлений багатофункціональний інститут соціальної пам'яті, через посередництво якого реалізується потреба у відборі, зберіганні й презентації специфічної групи культурних і природних об'єктів, які усвідомлюються суспільством як цінності, що передаються із покоління в покоління. Серед численних інститутів, що виникли як засіб збереження та дослідження історичної минувшини, вагоме місце посідають музеї при навчальних закладах [17, с. 49]. Трансформації соціогуманітарного простору зумовлюють появу різноманітних за формою і змістом музейних комплексів, зокрема й віртуальних музеїв.

На відміну від архівів та бібліотек, які збирають переважно документальну спадщину, музеї мають широкий профіль комплектування музейних предметів меморіального значення: предмети – свідчення епохи в усій сукупності форм, видів та носіїв пам'яті, артефактів, які транслюють певний культурний код нації, виховують “візуальну культуру” і зберігають репрезентативні та унікальні рухомі та нерухомі пам'ятки матеріальної та духовної культури. Музеї виступають також своєрідним місцем пам'яті. Створення меморіальних музеїв, музейних комплексів виступає однією з основних форм увічнення пам'яті.

Сучасний музей є своєрідним маркером культурного коду, простором, що перебуває в безперервному розвитку й має високу силу інформаційного та емоційного впливу. Так, музеєфікація артефактів транслює певний культурний код і стимулює реактивізацію пам'яті. Конструйовані й структуровані символічні ряди простору музею (як засіб опосередкованого впливу) імпліцитно змінюють саму соціальну реальність. Йдеться про моделювання своєрідної психопросторової інтеграції у якій відбувається видозміна конструкту культурних установок.

Музей як історично сформований інститут, виступає засобом адаптації людини в культурній сфері, місцем її духовного збагачення, що стимулює моральний і естетичний розвиток особистості. У сенсі антропологічного музей, як транслятор соціальної пам'яті, пов'язаний з культом пращурів. Він є культурним простором, що концентрує, репрезентує наявний досвід і “несе відповідальність” за його передавання іншим поколінням через почуття, емоції й переживання, тобто досвід практичний, екзистенціальний і сакральний [18, с. 211–212]. Такі характерні для музеїв структурні сегменти як знання, традиції, цінності, символи, образи водночас є формотворчими соціальної пам'яті. Ця інституція виконує функцію соціалізованого впливу. Зокрема, музей можна розглядати як посередника-провідника соціокультурних ідей. Водночас музей сприяє розширенню світоглядних уявлень, освітньо-наукового потенціалу тощо.

Музеї увиразнюють пам'яттєвий дискурс репрезентацією сукупності текстів, образів, матеріальних предметів тощо. При цьому вагомим видається врахування багатоплановості соціальних кордонів колективної пам'яті. Так, Л. Фадеєва звертає увагу на те, що образи, уявлення, асоціації одного соціального шару чи соціальної групи можуть істотно відрізнитися від ментальних утворень інших в силу різного життєвого досвіду, варіантів особистих доль, психологічного складу

різних спільнот. Окрім того, певна епоха може створювати відповідну масову ідеологію та міфологію, систему ціннісних орієнтацій і колективних образів. Відтак певний історичний час отримує свій якісний зміст і символічне значення. Бачення епохи сучасниками, як правило, відрізняється від того уявлення, яке входить у колективну пам'ять як сукупність стійких компонентів, водночас здатна змінюватися під впливом нових яскравих подій, радикальних процесів, соціальних змін. Образ епохи трансформується, коригується в колективній пам'яті, залежно від змін повсякденності [19, с. 159].

Головна місія музею – генерування культури теперішнього і майбутнього на основі збереження і актуалізації всіх елементів історичної спадщини. Музейний об'єкт культурної спадщини має бути репрезентативним і автентичним, об'єктивно відобразити факт культури певної історичної епохи та національної культури.

Музей має подвійну функціональну навантаженість: з одного боку, він є механізмом формування пам'яткових смислів, але з іншого – пам'яткові смисли також впливають (особливо в умовах соціокультурних трансформацій) на архітектоніку музею. Відтак, простір музею репрезентує, з одного боку, специфічні риси мнемосвідомості епохи, яка відтворюється, але водночас – транслює свідомісні смисли часу прочитання коду. Це дає підстави говорити про методи конструювання соціально значущих мнємокомплексів. Спонукаючи глядача до споглядання, музей виховує “візуальну культуру”. Образи минулого в масовій свідомості формуються з різних сегментів: особистого життєвого досвіду, ціннісних установок, сучасного “потоків інформації” тощо.

Музеї, зберігаючи пам'ятки культури, є водночас важливим джерелом і каналом інформації, а також своєрідною платформою комунікування. Йдеться не лише про взаємодію відвідувачів та персоналу, а про трансляцію спадковості моральних і культурних норм. Музейні колекції та документи формують культурний простір пам'яті, залучають громадян до надбань національної культурної спадщини, спрямовують вектор спогаду. Музеї є інституціями культурної соціалізації громадянина, сприяючи вихованню моральних і культурних норм, ціннісних орієнтирів.

У цьому сенсі показовою видається аналітична довідка, підготована для урядових структур Національним інститутом стратегічних досліджень ще 2007 р. під назвою “Музеї історичного профілю як інструмент державної політики пам'яті”. У ній йшлося про те, що саме “музеї на сьогодні є одним із головних соціальних інститутів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу”. Вчені з'ясували, що в західних і центральних регіонах України “відбувається зважене та об'єктивне висвітлення української історії”. Натомість, було виявлено, що “історичні музеї східного регіону часто відображають минуле України в руслі імперсько-радянських оцінок минулого... У луганському Музеї жертв помаранчевої революції експозиція має антиукраїнську спрямованість. Зокрема в залі “псевдогерої Другої світової війни” – головним ворогом України зображено Р. Шухевича. В музеї історії і культури Луганська діє виставка, присвячена життю і діяльності відомого діяча тоталітарних часів – К. Ворошилова... Більшість кримських музеїв (Музеї героїчної оборони і звільнення Севастополя, будинок-музей “Севастопольського підпілля”, музей Червонопрапорного Чорноморського флоту) висвітлюють минуле України переважно у дусі імперсько-радянського розуміння історії. В музеї Червонопрапорного Чорноморського флоту Севастополь називається тільки містом російської слави. Виставки... спрямовані на уславлення подій та постатей радянської історії. Назви експонатів, представлені на російській мові, екскурсійне обслуговування проводиться також російською мовою в руслі радянських оцінок минулого... Якщо в західних регіонах і в Центрі українське

минуле висвітлюється зважено, правдиво і толерантно, то на Сході та Півдні України історичні факти відображаються у руслі імперсько-радянського розуміння історії... Це зумовлено цілим рядом чинників: живучістю світоглядних стереотипів радянських часів, недостатньою обізнаністю населення України з фактами власної історії, недостатньою кількістю високофахових спеціалістів. Гальмуючим фактором, що уповільнює модернізацію експозицій музеїв історичного профілю, є діяльність певних політичних сил, представники яких обіймають керівні посади в обласних державних адміністраціях, або складають більшість в обласних радах і мають адміністративні важелі впливу на музейну діяльність. Особливо негативно це відображається на історичних музеях комунального підпорядкування, оскільки керівництво таких музеїв знаходиться в прямій фінансовій і адміністративній залежності від органів місцевого самоврядування та місцевих адміністрацій...". Звідси було зроблено узагальнюючий висновок, який, очевидно, мав би спонукати до роздумів: "Музеї історичного профілю продукують у громадян України різні уявлення про історичне минуле українського народу, консервують дуалізм історичної пам'яті. Не здійснюється консолідована політика держави щодо підвищення ролі музеїв у формуванні колективних уявлень про історію України" [20, с. 137–148].

Таким чином, музей є багатofункціональним інститутом соціальної пам'яті. Музейна рефлексія соціокультурної реальності, заломлюючись через систему цінностей, життєвий досвід, особу відвідувача, трансформується в нове знання і служить основою формування колективної пам'яті суспільства [21]. Підґрунтям взаємодії колективної пам'яті та музею є: – структурні елементи: знання, традиції, цінності, символи, образи; – функціональний взаємозв'язок, який виявляється у реалізації функцій: документування, освітньої, виховної, комунікативної, світоглядної, адаптаційної, ідентифікаційної, інтегративної.

Список використаних джерел

1. Дриккер А. С. Музей в современном мире / А. С. Дриккер // Вопросы музеологии. – 2011. – № 1 (3). – С. 3.
2. Мастеница Е. Н. Феномен музея в философском наследии Н. Ф. Федорова / Е. Н. Мастеница // Вестник СПб ГУКИ. – 2011. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-muzeya-v-filosofskom-nasledii-n-f-fedorova>.
3. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: МЕДИУМ, 1995. – 323 с.
4. Синенко О. І. Інституціоналізація рекреаційної діяльності в Україні / О. І. Синенко // Вісник КНУТД. – 2013. – № 1. – С. 264.
5. Андреев Ю. П. Социальные институты: содержание, функции, структура / Ю. П. Андреев, Н. М. Коржевская, Н. Б. Костина. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 186 с.
6. Кирдина С. Г. Институциональные матрицы и развитие России / С. Г. Кирдина. – М.: ТЕИС, 2000. – 117 с.
7. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт; [пер. с англ.]. // THESIS. – 1993. – Т.1. – Вып. 2. – С. 69–91.
8. Именнова Л. С. Музей в социокультурной системе общества: миссия, тенденции, перспективы: Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора культурологии. 24.00.01 – теория и история культуры – М., 2011. http://files.msuc.org/avtoreferats/210.010.04_avtoreferat-ks_imennovoy.pdf
9. Федоров Н. Ф. Музей, его смысл и назначение / Н. Ф. Федоров // Федоров Н. Ф. Соч.: В 4 т. Т.2. / Сост. А. Г. Гачева, С. Г. Семенова. – М., 1995. – С. 387.
10. Галкина Т. В. Краткий словарь музейных терминов / Галкина Т. В., Петунина О. О. – Томск: Издательство ТГПУ, 2004. – С. 7.
11. Чупрій Л. Музеї історичного профілю як інструмент державної політики пам'яті / Л. Чупрій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/20.htm>
12. Панченко О. Г. Живой музей – хранилище культурного и природного наследия (по материалам проекта "Школьный литературно-краеведческий музей как центр культурной жизни микрорайона") [Текст] / О. Г. Панченко. – М.: АПК и ПРО, 2004. – С. 4.
13. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – М., 2004. – С. 19–21.
14. Эткінд А. Столетняя революция: юбилей начала и начало конца / Александр Эткінд // Отечественные записки. – 2004. – № 5. – С. 46.
15. Детальніше див.: Эткінд А. Время сравнивать камни: Постреволюционная культура политической скорби в постсоветской России // Ab Imperio. – 2004. – № 2. С. 33–76; Etkind A. Hard and Soft in Cultural Memory: Political Mourning in Russia and Germany // Grey Room (MIT Press). Special Issue:

Memory/History/Democracy. – 2004. – Vol. 16 (Summer). – P. 36–59. 16. *Эткинд А.* Столетняя революция: юбилей начала и начало конца / Александр Эткинд // Отечественные записки. – 2004. – № 5. – С. 46. 17. *Гайда Л.* Формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при навчальних закладах України / Лариса Гайда // Краєзнавство: Науковий журнал. – 2011. – № 3. – С. 49. 18. *Ломако О.* Музей как центр и граница образовательного пространства / О. Ломако // Философия образования: Сб. материалов конф. Серия “Symposium”. – Вып. 23. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – С. 211–212. 19. *Фадеева Л. А.* Образ викторианской эпохи в коллективной памяти англичан // Диалог со временем: альманах интеллектуальной истории. – 1999. – № 1. – С. 159. 20. *Чупрій Л. В.* Музеї історичного профілю як інструмент державної політики пам’яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/20.htm>; Чупрій Л. В. Музеї як інститути пам’яті: сучасні реалії та перспективи модернізації // Національна пам’ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам’ять: Зб. наук. пр. – К.: ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2012. – Вип. 4. – С. 137–145. 21. *Божченко О. А.* Музей в формировании исторической памяти: Автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. культурологии: 24.00.03 – музееведение, консервация и реставрация историко-культурных объектов. – СПб., 2012.

Алла Киридон

МУЗЕИ КАК ИНСТИТУТЫ ПАМЯТИ

Музей – это многофункциональный институт социальной памяти, посредством которого реализуется потребность общества в отборе, хранении и презентации специфической группы культурных и природных объектов. Основой взаимодействия коллективной памяти и музея являются: структурные элементы (знания, традиции, ценности, символы, образы) и функциональная взаимосвязь, которая выражается в реализации функций: документирования, образовательной, воспитательной, коммуникативной, мировоззренческой, адаптационной, идентификационной, интегративной.

Ключевые слова: институт, музей, память, ценности, дискурс памяти.

Alla Kyrydon

MUSEUMS AS THE MEMORY INSTITUTIONS

The museum is a multifunctional institute of social memory, through the intermediary of which the need of society in the selection is realized, storage and presentation of specific groups of cultural and natural objects. The basis of interaction between collective memory and the museum are: structural components (knowledge, traditions, values, symbols, images) and functional interconnection, which is found in the implementation of functions: documentation, education, upbringing, communicative, ideological, adaptation, identity, integrative.

Key words: institute, museum, memories, values, discourse of memory.

УДК 93(07)

Наталія Ігнатенко

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розкриваються особливості застосування технології проблемного навчання як засобу активізації та інтенсифікації пізнавальної діяльності студентів при вивченні історії у ВНЗ; охарактеризовано мету, зміст і дидактичні принципи застосування технології проблемного навчання; розглянуто методику постановки проблемних запитань, формулювання проблемних завдань та задач, створення проблемних ситуацій.

Ключові слова: проблемне навчання, проблемне запитання, проблемне завдання, проблемна задача, проблемна ситуація.

Докорінні зміни, що відбуваються в усіх сферах сучасного українського суспільства, зумовлюють нові тенденції та напрями розвитку педагогічної науки і практики. Глобалізаційні процеси, євроінтеграція, світова загальноосвітня криза зумовлюють потребу в переосмисленні мети та змісту навчального процесу, активізують пошук ефективних форм і методів його організації.

У системі вищої освіти потреба в реформуванні спричинена також чіткою тенденцією до зниження рівня пізнавальної активності студентів, що виникає унаслідок невідповідності традиційних методик навчання сучасним вимогам інформаційного суспільства. Однак, не зважаючи на широке обговорення окресленої проблеми, більшість викладачів, як і 20–30 років тому, віддають перевагу традиційним монологічним лекціям і семінарам, інколи перериваючи їх випадковим обговоренням певної проблеми або бесідою. І лише окремі у навчальному процесі застосовують елементи дидактичної інноватики. Загалом подібні вкраплення активного навчання є зазвичай епізодичними, аніж системними.

Описана вище ситуація тривалий час домінує під впливом низки педагогічних стереотипів. Наприклад, викладачі схильні обирати той стиль викладання, який колись спостерігали у свої студентські роки. Крім того, у свідомості багатьох педагогів існує переконання, що ефективне навчання дорослих не потребує високого рівня активності і швидкого темпу, оскільки студенти достатньо засвоюють матеріал у статичний спосіб. Можливо, за часів низької інформативності змісту освіти такий підхід до навчання був задовільним, однак сучасний студент, що є продуктом інформаційного суспільства, яке характеризується динамічністю, рухливістю та мінливістю, потребує постійного зростання темпу навчання як додаткової можливості за мінімальний термін набути максимальний обсяг фахових знань, відповідні уміння та навички.

Дещо інша причина усталеності традиційного навчання криється у збільшенні обсягу запрограмованих для засвоєння студентами теоретичних знань та одночасне зниження часового навантаження на їх аудиторне засвоєння. У даному випадку спрацьовує стереотип, що глибоке засвоєння теорії з предмета потребує багато часу, а тому не слід даремно витратити і без того обмежені аудиторні години на роздуми студентів, їхнє спілкування, власні судження тощо. Переконання педагогів у тому, що серйозне навчання потребує засвоєння великого обсягу інформації у поєднанні з упевненістю і що інтерактивне

навчання занадто громіздке в організаційному плані, є тим аргументом “проти”, який найчастіше можна почути від викладачів при обговоренні даної проблеми. Та найголовніша, на наш погляд, причина домінування традиційного (пасивного) навчання полягає у відсутності доступних, ефективних, простих і зрозумілих методик організації інноваційного навчання у вищій школі. Це і зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Прагнення подолання “побутової авторитарної парадигми навчання, де панує монофункціональний підхід до студента, який розглядається і оцінюється лише з боку навчальних досягнень” [1, с. 38], аналіз арсеналу розроблених та адаптованих до особливостей навчання у ВНЗ дидактичних інновацій, власний практичний досвід настановують на ідею інтегрованого підходу до реформування методики викладання базових предметів у вищій школі. У контексті історичної освіти таким засобом інтеграції може бути проблемне навчання.

Концептуальні засади технології проблемного навчання ґрунтуються на теоретичних висновках американського філософа, психолога і педагога Дж. Дьюї (1859–1952 рр.). Розмірковуючи над проблемою оптимізації якості освіти, Дж. Дьюї назвав три умови успішного навчання: проблематизація навчального матеріалу (знання, на думку ученого, засвоюються лише унаслідок здивування і цікавості); активність суб’єктів навчання (знання повинні засвоюватися з “апетитом”); зв’язок навчання із життям або подальшою практичною діяльністю (у такому випадку формується мотив до навчання, адже суб’єкт розуміє, для чого вчиться).

Ідеї Дж. Дьюї пропагувались і трансформувались у світовій практиці протягом багатьох наступних десятиліть. Зокрема, розробці методики і технології проблемного навчання сучасна дидактика щодо психології навчальної діяльності завдячує науковим працям А. Леонтєва, П. Гальперіна, В. Давидова, Н. Менчинської, Н. Талізінної та ін. Особливості функціонування проблемності, а також вплив проблемної ситуації на пізнавальну активність та психологічний стан особистості досліджували М. Скаткін, І. Лернер. Концепцію функціонування проблемного навчання як цілісної методичної системи, що об’єднує різноманітні методи та прийоми навчання, створив М. Махмутов. На сучасному етапі проблемою застосування розвивального навчання займаються А. Алексюк, В. Андрущенко, В. Безпалько, С. Гончаренко, І. Підласий, Г. Селевко та інші.

Аналіз наукових праць дозволяє розглядати проблемне навчання як цілісну диференційовану технологію розвивальної освіти, спрямованої на активне одержання студентами знань, формування прийомів дослідницької пізнавальної діяльності, залучення їх до наукового пошуку та творчості. В основі такого навчання лежить пізнавальна активність людини на високому рівні пізнавальної мотивації (свідомої потреби в засвоєнні знань та формуванні умінь). У навчанні ця активність виникає не часто. Як правило, вона є наслідком цілеспрямованих управлінських дій педагога, націлених на свідоме практичне чи теоретичне ускладнення процесу пізнання, що виражається в системі створюваних ним проблемних ситуацій, задач і завдань.

Проблемне вивчення матеріалу розпочинається зі створення проблемної ситуації. Проблемна ситуація – це психологічний стан, який виникає у результаті мислительної взаємодії суб’єкта (студента) з об’єктом (навчальним матеріалом), що викликає пізнавальну потребу розкрити суть процесу або явища, які вивчаються [2, с. 124].

Навчальна проблема не тотожна науковій проблемі: її особливість полягає у тому, що рішення уже відоме науці, але невідоме студенту. Головною ознакою навчальної проблеми є наявність суперечливої інформації або ситуації.

Проблемна ситуація виникає тоді, коли суб’єкт навчання, розуміючи завдання та намагаючись його розв’язати, відчуває брак знань або умінь, – як наслідок,

настає суперечність між пізнавальною задачею й готовністю до її вирішення [3, с. 8]. Такий стан викликає пізнавальну потребу, яка, спричинюючи пошукову активність, проявляється через пізнавальний мотив і опредмечується у вигляді проблеми, що, наближаючи момент відкриття студентом суб'єктивно нового знання, стимулює виявлення ним особистої навчальної мети та постановку конкретних завдань. Процес формування навчальної потреби проходить в декілька етапів: а) постановка навчальної задачі, аналіз проблеми; б) усвідомлення суті проблеми; в) словесне формулювання проблеми. Як наслідок, навчальний процес нагадує безперервний ланцюг педагогічних дій: проблемна ситуація – пошук способів її рішення – вирішення проблеми [4, с. 24].

Вихід із проблемної ситуації передбачає пошук відповідей на проблемні запитання та розв'язання низки проблемних завдань чи задач.

Проблемне запитання – це запитання, на яке студент не знає заздалегідь відповіді, цю відповідь він шукає самостійно як наслідок певних мислительних операцій, таких як аналіз, порівняння, синтез, узагальнення тощо [5]. На відміну від звичайного проблемне запитання має перетворювальний характер і не обмежується пригадуванням або відтворенням раніше набутих знань. Крім того, проблемне запитання має здатність виводити на поверхню глибинний зміст проблеми і містить у собі дослідницьке начало. Наприклад, при вивченні політичної роздробленості Київської Русі в другій половині XI ст. – першій половині XIII ст. студентів можна попросити назвати відомі їм причини політичної роздробленості Київської Русі, або ж поставити запитання “Чим відрізнялася політична роздробленість Київської Русі у другій половині XI ст. – першій половині XIII ст. від подібної роздробленості у Франції?”.

У першому випадку матимемо приклад запитання відтворювального типу, відповідь на яке вимагає перелічення фактів, прописання у будь-якому підручнику з історії України. Друге запитання (перетворююче) вимагає багатофакторного аналізу: знань закономірностей феодальної роздробленості як історичного явища, визначення характерних рис цього явища на різних територіях, здатності до порівняльної характеристики та узагальненої відповіді.

Зауважимо також, що проблемне запитання можна розглядати з позиції його об'єктивності чи суб'єктивності. Об'єктивний характер запитання має у випадку, коли не існує єдиного наукового підходу до відповіді на нього. Суб'єктивний, коли відповідь на запитання існує, але студент не володіє методикою наукового аналізу, необхідною для пошуку відповіді на нього [6, с. 346].

Як в першому, так і в другому випадках дидактичне ускладнення, що виникає в процесі пошуку відповідей на запитання, спонукає студента до аналітичної діяльності, а відтак робить його активним учасником навчального процесу.

Проблемне запитання ускладнюється та набуває дослідницького характеру, трансформуючись у проблемне завдання. Проблемне завдання – це вид координованої педагогом пошуково-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на поетапне розв'язання низки навчальних проблем, у ході якої студенти засвоюють нові знання, уміння та навички. Зауважимо при цьому, що навчальна проблема не тотожна науковій, адже її рішення невідоме лише студентам (науці відоме). Процес формування навчальної проблеми здійснюється у декілька етапів: а) аналіз ситуації; б) усвідомлення суті проблеми; в) словесне формулювання проблеми; г) розв'язання проблеми [2, с. 128].

Оскільки головною ознакою навчальної проблеми є наявність суперечливої інформації або ситуації, то розв'язання проблемних завдань відбувається у формі пошуку. Опрацьовуючи широкий спектр історичних інтерпретацій, включаючи академічну історію, історичну белетристику, художню літературу, дані народного фольклору і т. ін., студенти повинні обґрунтовано висловити власну позицію щодо оцінки того чи іншого історичного факту або явища.

Наприклад, на завершальному етапі вивчення теми “Україна в Першій світовій війні” студентам можна поставити такі завдання:

Проаналізуйте запропоновані вам документи і на їх основі:

Висловіть свої міркування про можливості використання українськими політиками планів воюючих сторін у реалізації власних позицій стосовно політичного самовизначення України?

Визначте позиції українських політиків щодо війни. Зверніть увагу на їх аргументацію. Які чинники впливали на формування саме таких пріоритетів української політичної еліти?

Різновидом проблемного завдання є проблемна задача. Проблемна задача – це форма подачі навчального матеріалу з наперед заданими умовами і невідомими даними. Пошук цих даних вимагає від студента активної розумової діяльності, аналізу фактів, з’ясування причинно-наслідкових зв’язків. Часто задача містить у собі реальне або удаване протиріччя, яке викликає пізнавальне ускладнення. Як і у випадку з проблемним запитанням і проблемним завданням, проблемну задачу не можна розв’язати лише шляхом пригадування здобутих раніше знань, а необхідно розмірковувати, шукати зв’язки, добирати докази [7]. Структуру проблемної задачі характеризують три компоненти: дані (умова), вимога та невідоме. Рішення такої задачі може бути у формі словесного міркування, письмових висновків, есе, навчальних проектів тощо. Наприклад, у контексті перевірки навчальних досягнень студента з теми “Завершення формування індустріального суспільства у провідних країнах Європи” студентам пропонується виконати завдання такого змісту: 15 лютого 1900 р. п’ять металургійних товариств уклали угоду з розподілу усіх замовлень між заводами пропорційно їх продуктивності: Новоросійському товариству – 29,5 %; Брянському – 25 %; Південно-Російському Дніпровському – 18 %; Російсько-Бельгійському – 15,5 %; Донецькому – 12 %. Справами щодо цього договору відала спеціальна рада, що складалася із представників товариств (по одному від кожного), з-поміж яких обирали голову.

Завдання: Визначте, до якого періоду розвитку капіталізму слід віднести описаний факт – домонополістичного чи монополістичного? Обґрунтуйте свою відповідь [8, с. 9].

Для розв’язання задачі студенти повинні зіставити факт укладення договору з поняттям капіталістична монополія і шляхом розмірковування дійти наступного висновку: оскільки договір передбачає, по-перше, об’єднання капіталістів, по-друге, розподіл ринку між товариствами, по-третє, створення ради, що здійснювала цей розподіл, то можна твердити, що даний договір між товариствами репрезентує об’єднання капіталістів із метою встановлення контролю над ринком у вигляді синдикату. Це свідчить про утворення капіталістичної монополії. Відповідно цей факт є свідченням монополістичного етапу розвитку капіталізму.

Виконання таких завдань вимагає певного рівня теоретичної та практичної підготовки. Оскільки засвоєння прийомів будь-яких дій можливе лише в процесі виконання самих дій, то викладачеві необхідно вводити елемент проблемності (проблемні запитання, завдання, задачі тощо) у кожне своє заняття.

Отже, проблемне навчання – це сукупність методів та прийомів, за допомогою яких для студентів створюється проблемна ситуація, формуються проблеми, здійснюється пошук шляхів їх вирішення.

Головною умовою “проб лематизації” змісту навчання є включення в процес пізнання кількох суперечливих поглядів на проблему вивчення.

Пошук відповідей на проблемні запитання, розв’язання проблемних завдань та задач є найвищим етапом організації роботи зі студентами.

На відміну від звичайних занять проблемне навчання опирається не лише на пізнання історичних фактів та подій, а й на розкриття причинно-наслідкових зв'язків. Правильне формулювання навчальної проблеми – одне із головних завдань, від якого залежить успіх та результативність навчального процесу.

Характерною рисою проблемного навчання є створення проблемних ситуацій, які спонукають їх не тільки користуватися готовими знаннями, а й самостійно (під керівництвом викладача) здобувати нові знання.

Список використаних джерел

1. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко – К.: “Абрис”, 1997. – 389 с.
2. Матюшкін О. М. Проблемні ситуації в мисленні та навчанні / О. М. Матюшкін. – М.: Педагогіка, 1972. – 146 с.
3. Махмутов М. И. Проблемное обучение в опыте передовых учителей Татарии / М. И. Махмутов // Народное образование. – 1967. – № 4. – С. 4–12.
4. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов – М.: Педагогіка, 1986. – 240 с.
5. Павленко В. В. Методи проблемного навчання / В. В. Павленко // Нові технології навчання: наук.-пед. зб. // Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ, 2014. – Вип. 81 (спецвипуск). – С. 75–79.
6. Ягунов В. В. Педагогіка: Навч. посібник / В. В. Ягунов – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
7. Снапковська С. В. Проблемне навчання як засіб інтенсифікації педагогічного процесу в системі роботи кафедри педагогіки і психології [Електронний ресурс] / Сайт проекту Інтернет – конференції “Актуальні проблеми медичної освіти”. – Режим доступу: <http://vgmu.vitebsk.net/intconf/sect4/10.htm>
8. Терно С. Складові ефективного навчання, або що потрібно знати вчителю про пізнавальні процеси учнів / С. Терно // Історія в школах України. – 2005. – № 4. – С. 8–11.
9. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навчально-методичний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
10. Череповська Н. Роль аналогії у розвитку критичного та творчого мислення / Н. Череповська // Уроки мислення. – 2003. – № 2. – 12–18.
11. Селевко Г. Современные образовательные технологии / Г. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – С. 212.

Наталія Ігнатенко

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

В статье рассмотрены особенности применения технологии проблемного обучения как средства активизации познавательной деятельности студентов при изучении истории в университете. Характеризуются цели, содержание и дидактические принципы применения технологии проблемного обучения в ВУЗе. Рассмотрена методика постановки проблемных вопросов, формулирования проблемных заданий и задач, создание проблемных ситуаций.

Ключевые слова: проблемное обучение, проблемные вопросы, проблемные задачи, проблемная ситуация.

Natalia Ignatenko

METHOD OF APPLICATION OF THE TECHNOLOGY OF PROBLEM STUDIES AT STUDY OF HISTORY IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

In the article the features of application of technology of problem studies open up as to the mean of activation and intensification of cognitive activity of students at the study of history in the institute of higher; a purpose, maintenance and didactics principles of application of technology of problem studies, is described; the method of raising of problem questions, formulation of problem tasks and tasks, creation of problem is considered creation of problem situations.

Key words: problem studies, problem question, problem task, problem task, problem situation.

УКРАЇНСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(477)

Наталія Григоруک

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА У ПРАЦЯХ МИКОЛИ ЧУБАТОГО

У статті проаналізовано правничо-історичні праці М. Чубатого та його місце у становленні історії українського права.

Ключові слова: М. Чубатий, держава, право, історія українського права, національне право.

Незважаючи на ґрунтовні досягнення науки в галузі історії українського права, яку справедливо називають наймолодшою ділянкою українознавства, повної історії українського права досі не написано, хоч були для цього відповідні джерела й передумови.

Історія українського права не була безперервною у розвитку правових понять і форм, бо цю еволюцію переривали часті зміни суверенності українських земель. Але в українського народу все-таки правова творчість не переривалася. Вона діяла, передаючи свої правові поняття, за традицією, згідно зі своїми життєвими умовами та з народним поглядом на право й справедливість. І все ж таки український народ у певні періоди історії знаходився “під впливом чужих факторів, які не могли не залишити слідів у формі права” [1, с. 16]. Через це історикам українського права доводилося відділяти норми свого права від зарубіжного. З найвидатніших дослідників історії українського права можна назвати: Івана Крип’якевича, Михайла Грушевського, Степана Томашівського, Ростислава Лашенка, Лева Окіншевича, Миколу Василенка, Василя Гришка, Олександра Юрченка й, безперечно, Миколу Чубатого.

Необхідно зауважити, що в сучасній українській історіографії відсутні спеціальні наукові дослідження про діяльність професора М. Чубатого в історії українського права. Тільки Я. Падох [2, с. 3; 4; 5] та М. Ждан [6; 7] у своїх статтях приділили увагу цьому аспекту діяльності ученого.

Отже, спробуємо з’ясувати цінний внесок М. Чубатого у скарбницю української історичної науки для наймолодшої, ще повністю не сформованої на той час науки – історії українського права. Проблема об’єктивної оцінки внеску ученого у становлення історії українського права доволі нелегка. Її складність полягає перш за все у тому, що до встановлення Української Народної Республіки не було системи історії українського права, як окремої науки українознавства, яка б охоплювала всю історію тисячолітнього правничого минулого України.

Зазначимо, що в цей час українська молодь на правничих факультетах університетів Європи була змушена вивчати історію російського, австрійського, польського чи чеського права, але ніде в університетах не вивчали історію українського права. Саме тому перед М. Чубатим постало питання: хто в українських університетах буде викладати історію українського права, якщо на той час ще не було окремої систематичної науки [8, с. 140–141].

Будучи переконаним у тому, що з відновленням держави необхідно їй дати основи історично-правової науки, учений обрав з цієї галузі тему своєї габілітаційної праці, а саме: “Державно-правне становище українських земель

литовської держави під кінець XIV в.” [9–10]. М. Чубатого було запрошено в Український (таємний) університет у Львові доцентом історії українського права, де він викладав дисципліну тричі на тиждень й окремо вів семінар упродовж майже п’яти років [11, с. 1–25; 12, с. 1–4].

Учений “опинився перед незвичайно тяжким завданням: викладати систематичний курс предмету, системи якого на ділі ще не було” [8, с. 142]. Він мав певні знання з історії України, східного церковного права, основ римського права і філософії права, але системи предмету нової науки не існувало. Саме тому в цей час М. Чубатий створив першу схему і перший підручник з історії українського права, тобто був творцем системи науки історії українського права і йому випала велика честь бути першим викладачем історії українського права в українському університеті.

Курс історії українського права М. Чубатого в УТУ охоплював перші дві доби з трьох української історії, а саме земську або княжу й литовсько-руську [13, с. 5]. Відбувалося викладання історії джерел права і державне право першої та другої доби, а також Великого Князівства Литовського з особливим розглядом державного права українських земель. Так, згідно переконань М. Чубатого земська або княжа доба тривала до XIV ст. і отримала назву через те, що цілий київський державний союз був поділений на землі, з яких кожна була окремою державною одиницею. Найважливішим джерелом права в тій добі був юридичний звичай, який переважав над іншими джерелами і в першу чергу над законом. Законодавча діяльність влади стоїть лише на другому місці та обмежується тільки до політичної ролі проти звичаєвого права [13, с. 5–6].

Зауважимо, що історик добу литовсько-руську відносив до кінця XVI ст., а державне право тієї доби порівнював із феодальним правом західної Європи. Правотворним чинником у тій добі був звичай і законодавча діяльність влади, та під кінець доби влада намагалася віднести звичай на друге місце [13, с. 6]. У межах тієї доби окремо й докладно розглядалось право “доби руського права” в Галичині [13, с. 34–58].

Варто відзначити, що М. Чубатий виділив і третю козацьку добу XVII і XVIII ст. [13, с. 5, 7]. Проте, на нашу думку, для висвітлення козацької доби історіку, мабуть, не вистачило часу.

М. Чубатий відзначав: “Я був абсолютно свідомий недосконалости моєї системи історії українського права і тому постійно її коригував та доповнював” [8, с. 145].

Надзвичайність професора М. Чубатого як викладача історії українського права полягає в тому, що він перший визначив не тільки предмет історії українського права і методіку його дослідження, але й перший, не без великих труднощів і вагань початківця, підготував лекції з цієї ділянки й закріпив їх у своєму підручнику.

У вступі до свого курсу М. Чубатий так визначав предмет цієї науки: “Історія українського права – це наука, яка висвітлює повстання і безперервний розвиток правних норм серед українського народу” [13, с. 3]. З його визначенням у принципі погоджувався автор курсу історії державного права доби Гетьманщини Л. Окіншевич, але із застереженням щодо обмеження діяння норм українського права лише “серед українського народу”. Л. Окіншевич визначав “історію українського права, як дослідження постанов і розвитку відносин і правил поведіння в суспільних організованих союзах, що їх упродовж своєї історії творив український нарід на опанованій ним території” [15, с. 5].

Спробуємо з’ясувати глибше, що М. Чубатий мав на увазі при визначенні предмета науки історії українського права. Необхідно наголосити, що визначення М. Чубатого ширше за визначення Л. Окіншевича, який обмежував науку історії українського права до права державних організацій, які створили

український народ на своїй території. Професор М. Чубатий зараховував до українського права також право, яке утворив український народ у періодах бездержавних й з обмеженою державністю [13, с. 3]. Історик відзначав теоретичну і практичну цінність історії українського права. Теоретична – полягає у тому, що наука надає нам можливість вивчити нашу правову культуру минулого, а практична – створює умови для розуміння сучасного правового життя українського народу [13, с. 4].

Цілком приєднуючись до думки М. Чубатого, що головне завдання історії українського права є простежити розвиток правоутворення самого народу, ми впевнені, що цього принципу потрібно твердо дотримуватися при плануванні загального огляду державності, зокрема, в українському національному праві.

Стосовно предмету історії українського права заслуговує на увагу твердження професора Л. Окіншевича, що “завданням науки історії українського державного права є досліджування, вивчення правних джерел лише тих земель, що на них жили племена, які потім об’єдналися в українську націю” [16, с. 107].

Важливим у цьому контексті є погляд академіка О. Малиновського, який закликав Комісію історії українського права негайно скласти систематичний курс дисципліни і захищав думку, що в межах курсу повинно знайтися право, яким в усіх умовах користувався український народ, і тому пропонував назвати курс “Історія права українського народу” [17, с. 382–394; 18, с. 767–770].

Визначивши предмет історії українського права, М. Чубатий розробив методику викладання курсу, структурувавши порядок викладання внутрішньої історії свого курсу: хронологічно, тобто за історичними добами, або систематично, за поодинокими інститутами права, які описуються від їх виникнення, розвитку й завершення, незалежно від часу. При цьому зауважуючи, що “при обговоренні державного права в наших викладах будемо триматися порядку хронологічного, бо розвиток цієї ділянки права більше, ніж інших залежить від політичних подій, прим. від чужого завоювання” [13, с. 5]. Якого порядку буде автор дотримуватися при викладі інших частин права, він не подав. Можна думати, що систематичного, але це лиш здогад, бо курс М. Чубатого, на жаль, обмежений тільки до державного права.

Важливе значення в подоланні труднощів при становленні історії українського права мало українське звичаєве право. На основі аналізу деяких історичних реалій М. Чубатий зробив висновок, що включаючи в нашу систему історії українського права звичаєве право українського народу часів бездержавного його життя, ми маємо повну і безперервну систему історії українського права впродовж тисячоліття. Вчений зазначав, що звичаєве право – це зібрання юридичних норм, що постають і розвиваються, набирають сили в житті народу незалежно від закону і без санкції законодавчої влади тільки внаслідок загального переконання про необхідність підкоритися їм [13, с. 9]. Таким чином, він доводив, що, комбінуючи постійно існуюче й чинне звичаєве право українського народу від початків історичного буття до сьогодні з правом законодавчих установ української суверенної держави, чи установ напів-суверенних українських земель, ми зуміли отримати “систему окремої науки – історії українського права” [8, с. 144–145].

Досліджуючи заслуги М. Чубатого у становленні нової ділянки українознавства – історії українського права, необхідно розглянути його ґрунтовну спадщину з цієї галузі історичної науки.

Головною і першою працею М. Чубатого з цієї галузі науки був “Огляд історії українського права” (1921 р.) [19; 14; 20]. Це підручник, який претендує на статус досить-таки ґрунтовної історико-правової праці, в якій автор висвітлює історію джерел і державного права першої князівської доби. Зокрема, він розкрив історію права взагалі, історію права, як науки і подав її за добами: земсько-

князівською, литовсько-руською і козацькою. Розглядаючи історію джерел, учений особливо підкреслював значення звичаєвого права, яке є зібранням юридичних норм, що постають і розвиваються, набирають сили в житті народу незалежно від закону і без санкції законодавчої влади тільки внаслідок загального переконання необхідності підкорятися їм [13, с. 8].

Історик наголошував на повному розвитку українського звичаєвого права, яке одержало дозвіл державної влади, та подав огляд інших джерел права, зокрема “Литовський Статут”. Варто зауважити, що учений відзначав вплив на цей збірник “правової старої української культури з доби” “Руської Правди” [13, с. 28]. Можемо погодитися з думкою історика М. Ясінського, який теж стверджував, що “саме західня, чи литовська, а не східня, чи московська, Русь найбільше зберегла і розвинула давньоруські правні норми, ставши таким чином, за безпосередню, в цьому відношенні, наступницю Руси земського періоду” [21, с. V].

Варто зазначити, що через свій скриптовий вигляд і циклоstileву техніку множення праця М. Чубатого тільки з 1929 р. отримала відгуки відомих українських учених. Так, професор Л. Окіншевич у своєму курсі історії українського державного права, який він підготував, як продовження праці М. Чубатого, назвав її “найгрунтовнішим і найсоліднішим вкладом історії українського державного права і його джерел” [15, с. 2]. Чимало уваги приділив київський історик і член Комісії історії українського права УАН Віктор Новицький праці М. Чубатого у своїй статті “Державне минуле України як предмет науки” [22, с. 3–17]. Насамперед, В. Новицький цілком приєднався до думки М. Чубатого, що головне завдання історії українського права – простежити розвиток правоутворення самого народу, українського національного права, і що цього принципу потрібно твердо дотримуватися при плануванні загального огляду державності [22, с. 15]. Проте він критикував М. Чубатого за його періодизацію. Слід зазначити, що В. Новицький, як і М. Чубатий, приєднується до періодизації М. Грушевського, тобто до історії українського права за епохами: князя, литовсько-руська та гетьманська, але з умовою, що перша повинна бути поділена на дві окремі доби: київську і галицько-волинську. Саме тому В. Новицький вважав, що історію староукраїнської державності потрібно розглядати за такими періодами: київським X–XII ст., галицько-волинським XII–XIV ст. та волинсько-правобережним [22, с. 17]. Він стверджував, що після розпаду “Західньо-Української Держави, Волинь поволі з’єднується з Литовською Державою” [22, с. 16]. В. Новицький вважав, що М. Чубатий зробив помилку, коли у праці зовсім не зупинився на характеристиці Галицької держави. На його думку, М. Чубатому необхідно було дати спеціальний розділ про окрему галицько-волинську добу, якої бракує у праці, зауважуючи, що “лише в галицько-волинському об’єднанні можна вбачати справжню державність” [22, с. 17].

Проте, слід зазначити, що В. Новицький у статті декілька разів висловив своє визнання авторові “Огляду історії українського права” [22, с. 6, 7, 14]. Варто зауважити, що, оцінюючи працю, рецензент цілком погодився з М. Чубатим, який визнавав окрему добу в історії української державності – козацьку і повністю стояв на історичному ґрунті та дотримувався національного принципу в плані огляду [22, с. 17].

Про актуальність праці М. Чубатого свідчить відгук на неї російського історика В. Шушарина у книзі “Современная буржуазная историография Древней Руси” (1964 р.) [23]. У ній професор Академії наук СРСР тринадцять разів наводив “буржуазні” погляди М. Чубатого з його праці та полемізував з ними. Особливо несприйнятними для нього є погляди М. Чубатого та наведені ним факти про ознаки народоправного устрою Київської Русі: демократичне віче,

монархічний князь і аристократично-боярська дума, а також основою державного ладу були договори князя з народом [23, с. 181, 186–187, 189, 207]. Отже, необхідно наголосити, що теоретичні міркування М. Чубатого були варті уваги, коли з ним полемізував радянський академік після сорока трьох років по тому, як побачила світ його праця.

Звичайно, від часу написання підручника М. Чубатого пройшло чимало часу. Багато тверджень або гіпотез автора сьогодні здаються суперечливими або вже є спростованими пізнішими дослідженнями. Скажімо, не можна беззастережно прийняти твердження М. Чубатого, що церковний статут князя Ярослава – пізніший фальсифікат. Можна сперечатися про кількість списків “Руської правди”: сучасні дослідники вважають, що їх менше, ніж вважав М. Чубатий. Дискусійною є гіпотеза, що слов’яни походять від арійців, хоча прихильників такого підходу сьогодні чимало. Треба зробити поправку на те, що “Огляд” виходить з принципової позиції його автора про етнічну тотожність антів, полян і українців, а ця гіпотеза більшістю сучасних дослідників сприймається досить обережно. М. Чубатий скептично підходив до питання про наявність феодалізму на Русі й не вважав Київську Русь і Велике Литовське князівство феодальними державами. Але це не перекреслює наукового й пізнавального значення його праці. Вона, безумовно, викликає інтерес оригінальністю авторської думки, незвичними підходами, багатим історико-правним матеріалом, якого не знайдеш у підручниках, що сьогодні використовуються у вузах України. Йдеться, зокрема, про аналіз звичаєвого права, міжнародних договорів Русі з німцями та правних відносин між державою й церквою. Корисними для читача будуть відомості про Литовську й Волинську метрики, які досі були предметом лише історичної, а не юридичної літератури, маловідомі факти щодо судоустрою Великого Литовського князівства, його фінансової системи [24, с. 221].

Як активний учасник визвольних змагань у Галичині й урядовець у Секретаріаті ЗОУНР, М. Чубатий написав працю “Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки” (1920 р.). Спочатку її опубліковано у Львові в “Альманасу Просвіти”, а у 1921 р. вийшла окремим виданням [25] і є ваговою, бо кількість літератури про відновлення української державності на західних землях, після майже 600-літнього періоду недержавності, обмежена. Для майбутніх істориків цієї доби вона є одним з найцінніших джерел, тому що доля інших джерел до історії визвольних змагань – невідома.

Про обсяг, структуру та глибину розвідки свідчать назви її розділів: I. Міжнародне становище нашої республіки; II. Наша територія; III. Населення; IV. Суверенна влада – Виділ У.Н. Ради; V. Законодатна влада, Українська Національна Рада; VI. Виконуюча влада на західній Області: а) Заграничні справи, б) Наше військо, в) Наше судівництво, г) Управа Західної Області; 1. Наша адміністрація. 2. Державний Харчевий Уряд. 3. Наші фінанси і торгівля. 4. Державні залізниці, почта і телеграф. 5. Державна опіка над духовною культурою. 6. Державна опіка над матеріальною культурою [25, с. 2].

Отже, в праці подано характеристику міжнародного становища республіки, її території, населення, описується її законодавча, виконавча, судова влада, а також труднощі, які виникли при становленні молодого держави.

Зупинимось детальніше на особливо важливій інформації, поданій М. Чубатим, до якої належать правові акти та законодавчі плани щодо забезпечення національної самоуправи для меншин на території ЗОУНР. Автор стверджував, що 71 % населення республіки були українці, 13 % – поляки, біля 13 % – євреї, а біля 3 % – інші, німці та угорці. Усім меншинам українська влада забезпечувала право на національну самоуправу, тобто справи їх школи, їх віросповідань вони мають вирішувати самі. Їм було дано право на підставі пропорційного виборчого права мати своїх представників у законодавчому

органі – сеймі. Українська національна рада постановила утворити в уряді три державні секретаріати для польських, єврейських та німецьких справ, “які з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконувані” [25, с. 8].

Не обминув увагою М. Чубатий і виборне право, яке в той час спиралося у своїх основах на загальне, безпосереднє, рівне, таємне та пропорційне право голосування. Новий сейм, обраний на підставі цього закону, мав складатися з 226 послів, з них: 160 української національності, 33 польської, 27 єврейської та 6 німецької [25, с. 14].

Зазначимо, що новиною так званого пропорційного виборного права було утворення окремих національних виборчих округів, а саме: 12 українських, 5 польських та єврейських та одного німецького. За таких умов з українського національного округу міг бути обраним тільки українець, так само з польського округу тільки поляк і т. д. У цей спосіб було гарантовано кількість національних мандатів та усунуто міжнаціональну боротьбу. Таким чином, вибраний сейм мав бути скликаний у червні 1919 р., але воєнні події перешкодили цьому [25, с. 14–15].

Закцентуємо увагу на законі про громадянство ЗОУНР, який було схвалено тимчасовим сеймом 8 квітня 1919 р. і згадувався М. Чубатим у праці. Закон передбачав, що громадянами ставали автоматично особи, які в дні прийняття закону мали право належати до однієї з громад держави. Цей закон схвалив також те, що всі громадяни Соборної України автоматично стають громадянами ЗОУНР і, навпаки [25, с. 9].

Недовго проіснувала ЗОУНР, і професор М. Чубатий у праці відзначив, що перемогу не втримали, але це не означає, що держава перестала існувати і є нагода глибоко обдумати, що зроблено, а що потрібно ще зробити, щоб у певний час можна було знову розпочати побудову своєї держави [25, с. 40].

Отже, вчений хотів бачити Україну могутньою, вільною, незалежною державою. Актуальними до сьогодні залишаються роздуми історика з приводу того, що перешкоджало українському народу здобути державну самостійність.

Даючи оцінку праці, слід відзначити її недолік – це відсутність будь-яких посилань на джерела і літературу. Можливо, у той час, коли писалася розвідка, М. Чубатому було нелегко це зробити.

Чимало уваги істориків привертає одна з перших праць ученого, а саме “Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в.” (1924 р.) [9–10]. Ця праця мала стати основою для габілітації у Львівському університеті, але через військові події цього не сталося і праця з’явилась друком тільки у 1924–1926 рр.

У монографії М. Чубатий зробив огляд державно-правничого стану українських земель у Великому князівстві Литовському наприкінці XIV ст., й дав історичний огляд. Про це йдеться у I-у розділі дослідження. Правові інститути литовсько-руської держави, правове становище великого князя, удільного князя та його земля, а також особливості державного і суспільного устрою розглядаються у II, III і IV розділах. У V розділі описано три угоди великого князівства з Польщею в останні двадцять років XIV ст., що відкрили польському праву вступ на ті українські землі, які ще не належали до корони та дали початок розгрому удільного ладу. Шостий розділ присвячений дослідженню правового становища наших удільних князів проти польської держави, в період трьох уній. Працю закінчує сьомий розділ коротким оглядом змін, які пройшли в час катаклізмів у державному устрої великого князя й, перш за все, наших земель [9, с. 22].

На нашу думку, можна погодитися з основними положеннями і висновками М. Чубатого, які він зробив у цій монографії.

З історії українського права необхідно також виокремити роботу М. Чубатого “Про правне становище церкви в козацькій державі”, надруковану у кварталнику “Богословія” (1925 р.) [26]. На той час питання про становище церкви на Гетьманщині було мало досліджене. У першому розділі “Церква а державна влада та громадянство по правовим актам II половини XVII в.”, коротко змалювавши історичний розвиток становища церкви в Україні, вчений показав, що на його погляд характерна риса церкви на Гетьманщині – це її самостійність від держави і залежність від громадянства, що мало активний вплив на церковні справи. Причина цього становища, на думку М. Чубатого, – в історичному розвитку української церкви, на яку впливала громада ще “у старім вічевім ладі” [26, с. 20–30]. Другий розділ “Роля світського громадянства при осаді духовних посад” автор присвятив питанню про виборність церковних посад. Історик досить докладно охарактеризував організацію виборів митрополита, єпископів, ігуменів, приходського духовенства [26, с. 30–46]. У невеликому третьому розділі “Участь світських людей в заряді церковним майном” М. Чубатий коротко описав участь громадян в управлінні церковним майном, а також діяльність ктиторів у парафіяльних церквах [26, с. 46–49]. У четвертому розділі “Церковні люде” учений спробував висвітлити перехід з козаків до духовного стану та показати, що церковні люди – це всі фізичні й юридичні особи, які під публічно-адміністративним та судовим оглядом підпадають під юрисдикцію церкви [26, с. 49–53]. Наступний розділ “Упривилейовання духовного стану” присвячений привілеям людей духовного стану [26, с. 181–188]. У заключній частині “Церковне судівництво та його компетенція” автор охарактеризував церковне судівництво та його компетенції [26, с. 188–203].

Л. Окіншевич у рецензії на дану працю М. Чубатого відзначав, що тема роботи дуже цікава. Окрім суто наукового інтересу, що його викликала розвідка на неопрацьовану тему, зацікавлення зростало через те, що церква у минулому мала першочергове значення у суспільному житті [27, с. 193]. Церква в Україні пережила від земської до гетьманської доби складну й довгу еволюцію, яка, мабуть, значно змінила й її порядки. Безперечна заслуга автора у тому, що він поставив цікаву проблему і “з його думками доведеться рахуватися майбутнім дослідникам правного становища церкви на Україні, зокрема на Україні козацькій”, – відзначав рецензент [27, с. 194–195].

Заслугує на увагу й невелика стаття М. Чубатого “Німецьке право”, вміщена в “Енциклопедії українознавства” [28]. У ній історик німецьке право ідентифікує на Україні з Магдебурзьким, разом з тим відзначаючи, що німецьке право – ширше поняття, яке включає різні установи, норми і правні традиції, перейняті з німецьких джерел і правової культури, а також воно мало деякий вплив на українських землях у Великому князівстві Литовському, Гетьманщині та в інші історичні періоди [28, с. 1767].

У контексті розгляду питання про М. Чубатого як дослідника історії українського права, на наш погляд, необхідно звернутися до рецензійної діяльності М. Чубатого у цій ділянці науки. Як і належало історикові-критику, він звертав увагу як на позитивні, так і негативні моменти рецензованих праць. Так, у рецензії на працю Д. Дорошенка “Німецьке право в Україні” він зазначив, що той дав конспект історії поширення німецького права від часів Романовичів до упадку Гетьманщини. М. Чубатий розумів, що автор у невеликій праці не міг дати повного поширення німецького права в Україні, проте запримітив, що необхідно було виразніше показати, що уже галицько-волинський літопис дає недвозначні натяки на німецьку колонізацію у XIII ст. на західноукраїнських землях і навіть на існування німецьких дільниць у великих містах [29, с. 76–77].

У позитивній рецензії на працю С. Шелухіна “До вивчення “Руської Правди” М. Чубатий відзначав, що праця цінна та до того ж відноситься до одного з

найбільш незрозумілих місць “Руської правди”, а саме до ст. 49–65 і автор користувався дуже обширним історичним та історично-правовим матеріалом, не обминув аналізу господарських відносин у старій Україні, роз’яснив малодосліджені статті нашого старого правового збірника [30, с. 69–71].

Варто зупинитись на ще одній рецензії історика, опублікованій у 1937 р. у “Дзвонах”, на працю професора Серафима Юшкова “Руська Правда (Русская правда)”, як нове видання “Руської правди” [31, с. 60–61]. М. Чубатий звернув увагу, як вміло С. Юшков запропонував нове видання перлини староукраїнського права, адже мабуть надто велике число знаних рукописів нашої пам’ятки відлякувало багатьох учених, щоб взятися до нового наукового видання “Руської правди”. Однак, рецензент не погодився з трактуванням автора праці окремих положень. Зокрема, вказав, як на помилку, у передмові на те, що ні словом не згадано про будь-який зв’язок “Руської правди” з українською юридичною культурою і навпаки “нашою історіографією” названі твори російських науковців. Така постановка питання, на думку М. Чубатого, робить російських істориків “нашими” для Української Академії Наук, “подібно як Пушкін поетом Світського Союзу” [31, с. 61].

Таким чином, можемо зробити висновок, що М. Чубатий розумів, що наявність національного права засвідчує державність народу й тому значення вивчення історії українського права далеко переходить навіть межі такої науки, як українознавство. Правове минуле народу більше, як інші ділянки його культурних здобутків говорить про його державне минуле, особливо сьогодні, у часи відродження державності України після багатьох століть бездержавності.

Саме професор М. Чубатий є одним з перших українських істориків, який розпізнав важливість та потребу вивчення історії права, щоб правильно зрозуміти її роль у формуванні долі нації. М. Чубатому належить потрібна першість у науці історії права. По-перше, він – творець системи науки історії українського права. По-друге, він – перший викладач історії українського права. По-третє, він – автор першого підручника з історії українського права. Як бачимо, цій темі він присвятив багато уваги та низку важливих праць, виходячи з положення, що національне право більш, ніж інші ділянки культури народу, пов’язане з його незалежним, державним життям. Підручник М. Чубатого “Огляд історії українського права” сприяв формуванню самостійної пізнавальної діяльності та правового світогляду студентів, а також був путівником для викладачів, які починали працювати над предметом. Праці з історії українського права М. Чубатого, складаючи вагому частку наукового доробку ученого, стали позитивним явищем у розвитку національної історіографії ХХ ст.

Список використаних джерел

1. *Лашенко Р.* Лекції по історії українського права / Р. Лашенко // Частина перша: княжа доба. – Прага, 1923. – 146 с.
2. *Падох Я.* *Semper Tiro.* До життєпису Миколи Чубатого / Я. Падох // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого 1889-1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. XIII–XXXII.
3. *Падох Я.* Микола Чубатий, 1889–1975 / Я. Падох // Український історик. – 1975. – № 3–4. – С. 100–111.
4. *Падох Я.* Піонерські заслуги Миколи Чубатого в науці історії українського права / Я. Падох // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 83–121. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософічна секція. Правнична комісія; Ч. 2.).
5. *Падох Я.* Правнична наука в НТШ упродовж його першого сторіччя / Я. Падох // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ. – 1998. – Т. 10. – С. 34–43.
6. *Ждан М.* Микола Чубатий / М. Ждан // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 47–62.
7. *Ждан М.* Микола Чубатий (3 нагоди 80-ліття) / М. Ждан // Українське історичне товариство. Серія: Українські вчені. – Ч. 2. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1970.–21 с.
8. *Чубатий М.* Як народжувалася наука історії українського права / М. Чубатий // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану

Івана Мірчука (1891–1961). – Т. VIII. – Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974. – С. 140–148.

9. *Чубатий М.* Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в. / М. Чубатий // Записки НТШ. – Т. 134–135. – Львів, 1924. – С. 19–65.

10. *Чубатий М.* Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в. / М. Чубатий // Записки НТШ. – Т. 144–145. – Львів, 1926. – С. 1–108.

11. *ЦДДА* України у Львові, Ф. 310, оп. 1, спр. 68 (Програми навчання на юридичному факультеті), 25 арк.

12. *ЦДДА* України у Львові, Ф. 357 (Крип'якевич Іван Петрович – професор, історик), оп. 1, спр. 43 (Листи Уличного О., Флюнта І., Черневського Д., Чикаленка Л. і Чубатого М.), 6 арк.

13. *Чубатий М.* Огляд історії українського права: Історія джерел та державного права / М. Чубатий // 4-те видання, УВУ. – Мюнхен, 1976. – 321 с.

14. *Чубатий М.* Українське право: Після стенограми В. Мартинця / М. Чубатий // – Львів, 1921. – 95 с.

15. *Окіншевич Л.* Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства / Л. Окіншевич // Мюнхен, 1947.

16. *Окіншевич Л.* Наука історії українського права. Право державне / Л. Окіншевич // Україна. Кн. I–II. УАН. – Київ – 1927. – 107 с.

17. *Малиновський О.* Курс історії права українського народу / О. Малиновський // Праці Комісії для вивчення історії західно-“руського та українського права”. – УАН. – Київ – 1927. – Вип. 3. – С. 382–394.

18. *Малиновський О.* Треба вивчати і знати історію українського права / О. Малиновський // Червоне право. – Харків. – 1928. – № 15/16. – С. 767–770.

19. *Чубатий М.* Огляд історії українського права / М. Чубатий // Львів: Видання відділу Українського Університету, 1921. – 119 с.

20. *Чубатий М.* Огляд історії українського права: По запискам за викладами М. Чубатого / М. Чубатий // (Історія джерел та джерелознавчого права. Ч. I, II). – Львів, 1922. – 321 с.

21. *Василенко М.* Передмова / М. Василенко // Праці Комісії для вивчення історії – “західно-руського та українського права”. Збірник Соціально-Економічного відділу. Ч. 3. – УАН. – Київ. – 1925. – Вип. 1. – С. III–XII.

22. *Новицький В.* Державне минуле України як предмет науки / В. Новицький // Україна. – Київ. – 1929. – № 9. – С. 3–17.

23. *Шушарин В. П.* Современная буржуазная историография Древней Руси / В. Шушарин. – М., Наука, 1964. – 304 с.

24. *Усенко І.* Микола Чубатий: життя та діяльність / І. Усенко // М. Чубатий. Огляд історії українського права: Історія джерел та державного права / За ред. Іваненка В. – Мюнхен – Київ: 4-е вид. УВУ. 1994. – С. 217–221.

25. *Чубатий М.* Державний лад на Західній Области Української Народньої Республіки / М. Чубатий. – Львів, 1921. – 40 с.

26. *Чубатий М.* Про правне становище церкви в козацькій державі / М. Чубатий // Богословія. – Т. 3. – Львів, 1925. – Ч. 1. – С. 19–53; Ч. 2. – С. 181–202.

27. *Окіншевич Л.* Микола Чубатий. Про правне становище Церкви в козацькій державі / Л. Окіншевич // Україна. – 1927. – № 4. – С. 192–195.

28. *Чубатий М.* Німецьке право / М. Чубатий // Енциклопедія українознавства. Гол. редактор проф. Володимир Кубійович. – Львів, НТШ, 1996. – Т. 5. – С. 1767.

29. *D. Dorosenko: Das deutsche Recht in der Ukraine. Zeitschrift für die ost-europäische Geschichte* V. V. 4. Berlin 1931. Стор. 502–520. // Дзвони. – 1932. — Ч. 1. – С. 76–77.

30. *Проф. Сергій Шелухін.* До вивчення “Руської Правди”. Прага 1934. Зшиток II. Стор. 1–64 // Дзвони. – 1935. – Ч. 1. — С. 69–71.

31. *Проф. С. Юшков:* Руська Правда (Русская Правда). Київ 1935. I–XIII+I–195. Українська Академія Наук. Інститут матеріальної культури. // Дзвони. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 60–61.

Наталья Григоруک

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ПРАВА В РАБОТАХ НИКОЛАЯ ЧУБАТОГО

В статье проанализированы законодательно-исторические труды Н. Чубатого и его место в становлении истории украинского права.

Ключевые слова: Н. Чубатый, государство, право, история украинского права, национальное право.

Nataliya Hryhoruk

KEY ASPECTS OF THE HISTORY OF UKRAINIAN LAW MYKOLA CHUBATY'S WORKS

In the article has analyzed M. Chubatyy's juridical-historical works and his place in Ukrainian law history formation.

Key words: M. Chubatyy, state, law, history of Ukrainian law, national law.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Алексієвець Леся** – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений діяч науки і техніки України.
- Алексієвець Марія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Алексієвець Микола** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, заслужений працівник освіти України.
- Валіон Оксана** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Василишин Степан** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Григорук Наталія** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Гринюка Богдан** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Дацків Ігор** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародної інформації Тернопільського національного економічного університету.
- Зашикільняк Леонід** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Ігнатенко Наталія** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ільчук Ірина** – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Киридон Алла** – доктор історичних наук, професор, директор Державної наукової установи “Енциклопедичне видавництво”.
- Костюк Леся** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Лахманюк Тетяна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Мартинов Андрій** – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України.
- Марцінишин Анатолій** – аспірант кафедри всесвітньої історії Кам’янець- Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
- Оленич Ярослав** – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
- Ореховський Вадим** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук, економічної теорії та права Чернівецького торговельно-

економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Секо Ярослав – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Смільська Ірина – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Федорів Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Юрій Михайло – доктор історичних наук, професор кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, заслужений діяч науки і техніки України.

Юрчак Марія – аспірант історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До друку приймаються статті, ніде раніше не друковані, а також документи, рецензії на нові видання, повідомлення про наукові події й заходи. Основна вимога до авторських текстів – наукова новизна матеріалу, оригінальність думок, актуальність теми та згідно Постанови Президії Вищої Атестаційної Комісії (ВАК) України від 15.01.2003 № 7-05/1 структура оформлення наукових статей має відповідати таким критеріям (складатися з необхідних елементів): 1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3. Формулювання цілей статті (постановка завдання); 4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5. Висновки з запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Обсяг матеріалів – не більше 23–25 сторінок (1 авторський аркуш). Текст має бути набраний у текстовому редакторі Microsoft Word for Windows, шрифт Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Формат сторінки – А4. Поля: верхнє та нижнє – по 2 см, лівє – 3 см, правє – 1 см. Формат файлу – .DOC або .RTF. Список використаних джерел оформляти за новими вимогами ВАК України (Див. Бюлетень ВАК України. – № 3. – 2008).

Текст набирається без переносів слів. Абзаци відступи формуються в матеріалі, а не використанням пробілів і табулятора. Таблиці розміщуються в текстовому файлі. Посилання виконуються у порядку появи посилань у тексті в квадратних дужках (Наприклад: [4, с. 47], де “4” – порядковий номер документа у списку використаних джерел, а “47” – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

Автори мають повідомити про себе такі дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, адресу для листування, телефон (роб., дом., мобільний), електронну пошту та кольорову фотокартку розміром 3x4 см.

У редакцію “УЄС” слід подавати один роздрукований примірник, а також електронну копію статті (дискета або CD). До статті має бути додано дві анотації, ключові слова (українською й англійською мовами). Надіслані до редакції збірника матеріали не перекладаються та друкуються змішаними мовами (українська, російська, англійська, польська).

Редакція має право редагувати й скорочувати подані матеріали. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.

Матеріали надсилаються поштою на адресу: Л. М. Алексієвєць, редакція “УЄС”, вул. Громницького, 1а, Тернопіль, Україна, 46027 або електронною поштою: history@tnpu.edu.ua

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS!

Authors are invited to submit their papers that haven't been published before, as well as documents, reviews on new editions and information about scientific events. The main demand to manuscript submissions is scientific novelty, the ideas originality, urgency of the topic presented and according to the decision of Higher Certification Committee of Ukraine Presidium dated from 15.01.2003 #7-05/1 the structure of scientific papers should correspond to the following criteria: 1. The topic stating in general and its connection with important scientific or practical tasks; 2. Analysis of the latest investigations and publications which are the basis of author's grounding; distinguishing of unsolved before parts of the general problem to which the paper is dedicated; 3. The paper's aims formulation (tasks setting); 4. The investigation material interpretation with full grounding of received scientific results; 5. Conclusions of the investigation and prospects of further survey in the field.

The volume of the paper is 23–25 pages (1 author leaf). Use Microsoft Word for Windows, Times New Roman only (size of type – 14, interlinear interval – 1,5). Page format – A4, margin: upper and lower – 2 cm, left – 3 cm, right – 1 cm. File format – .DOC or .RTF. List of references should be arranged according to the new rules of Higher Certification Commission of Ukraine (look at the “Bulletin of Higher Certificatory Commission of Ukraine”. – № 3. – 2008).

Text should be typed without words syllabification. Indentions are formatted in the material but not using quadrats or tabulator. Tables should be referred to in the main text. References in the text should be given in the order of reference appearance in the text in square brackets (for example: [4, с. 47], where “4” – sequence number of the document in the list of References and “47” – page or leaf number of the archival file etc).

Manuscript submission should be accompanied by information about the authors, such as: surname, name, paternal name, scientific degree, academic status and post, address for correspondence, telephone number (work, home, mobile), e-mail, and colour photo in size 3x4 cm.

One hard copy and electronic version of the paper (floppy disk or CD) should be given to *UEW* editors. Two summaries, key words (in Ukrainian and English) should be added. Contributions sent to the editors are not translated and are printed by the mixed languages (Ukrainian, Russian, English, Polish).

Editors have the right to edit and abridge the materials. The author is responsible for the article content, authenticity of facts, quotations, data etc. Authors are kindly requested to check their manuscripts very carefully before submission.

Materials should be sent by post to address: L. M. Alexiyevets, *UEW* Editors, 1a Hromnytsky St., Ternopil, Ukraine, 46027 or by e-mail: history@tnpu.edu.ua

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 16. – У 2 ч. – Ч. 1.– 218 с.

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древницький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету “Літопис”
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15222 – 3794Р видано
Міністерством юстиції України
10 квітня 2009 р.

Здано до складання 13.10.2015 р. Підписано до друку 27.10.2015 р.
Формат 70×100/16. Папір друкарський. Ум. друк. аркушів 21,42.
Замовлення 158. Тираж 150 прим.